

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS

ÖSSZES MŰVEI

II. KÖTET

1951.

ARANY JÁNOS

AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY
TOLDI
TOLDI ESTÉJE

1951.

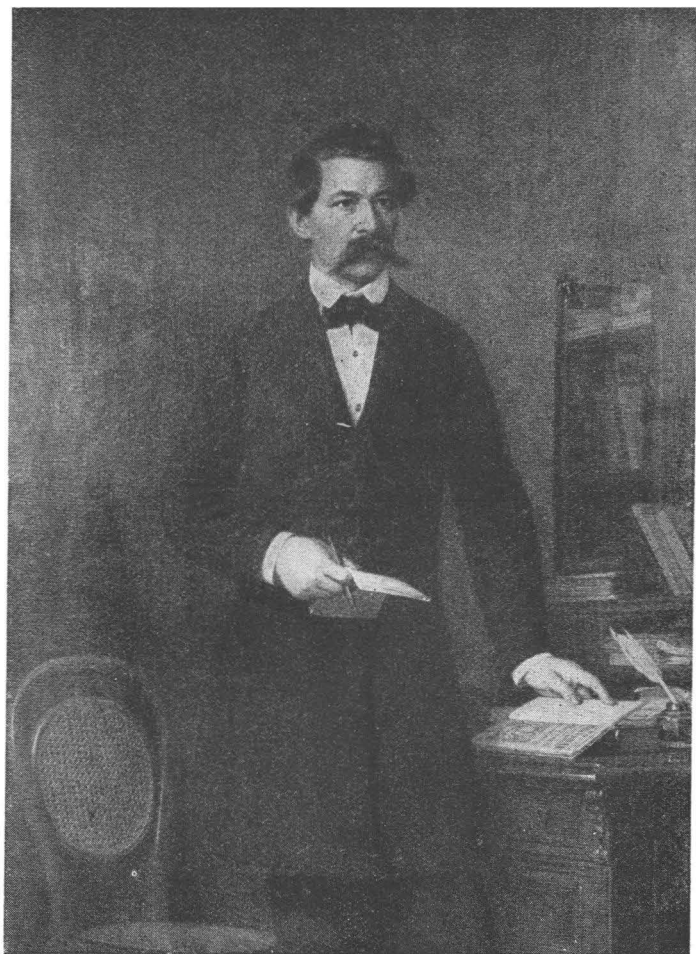
SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
VOINOVICH GÉZA

Felelős szerkesztő: Barta János

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki felelős: Szöllősy Károly
Megr.: 1954. VI. 8. Példányszám: 2200. Terjedelem: 18^{1/2}, (A/5) iv + 5 melléklet

Akadémiai nyomda. Gerlóczy-u. 2. — 31986/54 — Felelős vezető: ifj. Fuskás Ferenc

Arany János.

Barabás Miklós festménye után. A képet 1856-ban festette, Nagy-Szalonta megbízásából, a város tanácsterme számára. — 1883-ban újra megfestette — csekély módosítással — a Magyar Tudományos Akadémia tanácsterme részére; ennek mása van itt közölve, fénykép után.

AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY

(1845.)

Oh, thou world!
Thou art indeed a melancholy jest.

Byron.

Werner, Act. II. sc. 1.

ELSŐ ÉNEK.

- Férfiat énekelek, ki sokat s nagy-messze rikoltott,
Sőt *tett* is valamit (kártyára kivált); ki hogy az volt
Aminek énekelem, tudnillik *férfi*, mutatja
Hátramaradt nagy kostöke, karcsú makrapipája,
5 Melynek szűk fenekén némán gyászolja halálát
Már élveztelenül maradott legutóbbi bagója.

- És mivel érdemlé, hogy hét tömör éneken által
Emlékét az utókor előtt örökítsed, o Múzsza?
Nemzeteket gyilkolt? vérben fürödött? vagy erővel
10 Foglalt földeket el, mellyek nem voltak övéi?
Vagy népszínművet írt, amelly a nemzeti színen
Hasra bukott? vagy a tót újságot ízélte Pozsonyban?
Vagy mi világrázó fontos dolgot hoz a létre,
Amely hősi nevét unokáinak adja örökbe?

- 15 Nem tett flyeneket ; nem hódított soha várost,
Víg eposzát Pesten soha meg nem *huszonötölték*,¹
Írni didascalíát² még a szépapja sem értett,
Bukfencet sem hányt a pesti »theateren« és nem
Nyalta le a krétát papucsodról, mennyei Fánni!³
20 A maradásnak volt ő kortesbajnoka : posvány
Volt, folyamok szélén, mely nemcsak hogy maga nem folyt,
Nem, hanem a folyamárt is gátlá gyors haladásban,
És ez elég érdem, neve hogy *felróva* maradjon.

¹ »Víg eposzát meg nem huszonötölték.« Célzás a Kisfaludy-Társaság által kitűzött 25 arany jutalomra, melyet 1846-ban jelen munka nyert, nem sok dicsőséggel. Innen a kétértelmű játék.

² *Írni didascalíát* . . . Valami Zerffy Gusztáv írogatott akkor e címen ferde aesthetikai dolgokat.

³ *Mennyei Fánni!* Elszler Fanni, táncosnő.

Est vala ; szép nyárest : beh kár hogy nem jöve költő,
 25 (Mert én, alkony után érkezvén, csak tapogattam)
 Bájaiból élvet szívandó. Balga rüpök nép
 Csak hétköznapiinak nézé, sőt észre se vette.
 Én sem irom le, mikép csusszant le az ég karimáján
 A felséges nap, mivel ezt már annyi leírta
 30 (És a nemes lelku nap *tűrt* valamennyi leírást),
 Hogy tengerbe vizet, megyegyűlésekbe tüzelni
 Szalmát hordana csak, ki megint e térre vetődnék.
 Annyit azonban egész bizonyossággal merek én is
 Mondani, mert Trattner naptára tanúm e dologban,
 35 Hogy hét órakor és ötven perckor nyugodott le
 A ragyogó vándor, s akkor tölté ki robotját,
 Mellyel szent *Norbert* részére adós vala, mint ezt
 Szint' a naptárból láthatja, ki ért a betűkhöz.

Est vala hát. A kanász kalibája felé terelé már
 40 A rőfögő tábort, cifrán adtázva hol egyik,
 Hol másik karimás orrút, főleg pedig, ősi
 Furcsa szokása szerint, az *urát* tisztelve szitokkal.
 Jámbor földművelők, honi kátyúkban felakadván,
 Marhabaráti doronggal⁴ üték a bünös lovat ökröt,
 45 Emlegeték Istent, Krisztust, a szenteket olykor :
 Híva segédekül-é, vagy egyébért, hallgat az írás.

Ott egy öreg jobbágy ballag haza úri dologról,
 Évei számát s a törvény-tiltotta botokból
 Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén
 50 Ő hajdúságának egész napi úri kegyéből.
 Szemközt pár süheder lovagol s a puszta felé tart,
 Gondosan elrejtven, ha fölösleg pányva, kötőfék,
 S flynemü ártatlan több eszköz volna kezöknél :
 Ők, hihető, költők s — andalgani mennek az éjben.
 55 Távol egy agg vándor siet a faluvéget elérni ;
 Vállán csizma, butyor ; húsz éve tapasztal az isten-
 Adta, keresve falut, várost kikerülve, az útban ;
 Sok honi bort megivott, kenyeret megevett, s *jutalomkép*
 Megtanulá e szót : *keszenem*... Légy büszke, Magyarhon!

⁴ *Marhabaráti dorong*. Sok szó volt akkor állatkínzás elleni *egyletek* alakításáról.

- 60 Hadd ballagjanak ők ; nincs semmi közöm velök. Itt jó
 — Tudnillik, képzeld kegyes olvasnok, hogy ahol jó —
 (Úgy hiszem e *nok*-ot itt meg fogja bocsátni Nagy Ignác⁵,
 Kényszerítő szükség taldatta ki versemet ezzel)
Egy...tudom én mi? — Fején hosszú kalap, összelapúltan,
 65 Melynek színvegye még nincs földön utánzva ecsettel ;
 Nagyszerű orra törekszik testét jó-tova hagyni,
 A szárnyára kapott szél bűgván *bősenyes* öblén ;
 Hosszu nyakán, amint födözetlenül ölti előre,
 Szint' egy orr látszik : de nem orr (nem mondok olyasmit
 70 Ami valótlanság), hanem ádámcsutka, barátim.
 Vállán hétszeresen galléros avult köpeny-árnyék
 Leng, mint mennyei lény testén amaz aetheri foszlány,
 Milyeneket Milton kialudt fényű szeme látott.
 Néha egy-egy lebegő darab, úgy rémlik, lemaradt már
 75 A köpönyegtestről s külön útat vőn a világban,
 (Kárhoztatva levén, hogy *súly nem léte* miatt fenn
 Szálljon örökké mint ... de gyűlöletes itt a hasonlat),
 Hát pedig ott függ még, valamely folt cérna-recéje
 Életerős szálán, rémül az egek madarának.
 80 Ómaga e tünemény, kétes, ha repül-e, ha jár-e?
 Nézd darulábait a fővenyúton mártogatódni :
 S nem tagadod, hogy jár ; nézd két fő részre hasonlott
 Szárnynemű légköpenyét : repülőnek véled azonnal.
 Mindegy! ... célra siet, mely cél csak ama közel erdő ;
 85 A közel erdőben pedig isten-verte vityilló.

Bent a vityillóban beteges mécs pisla sugári
 Oszlatják a homályt s növelik. Hajdanta köcsög volt
 E szomorú fénytár, s eltörve *pokolra* hajtá⁶
 Asszonya, hol valamennyi cserép s gonosz ember együtt van.
 90 Hogy jöve vissza megint? nem bírtam akadni nyomára.
 Lepkék búnak elő, s botorúl a lángba csapódnak ;
 Mintha biz' ők is *ama* nagy nemzet honszabadító
 Hősei volnának, mely messzeragyogni epedvén,
 Még folyvást idegen fénynél pörzsölgeti szárnyát,
 95 S nem hiszi, hogy csillvágya utóbb éltébe kerüljön.
 Túl a világon (azaz, nem túl e *földi* világon,
 Csak túl a mécsen, melyet mondhatni világnak,

⁵ Nagy Ignác gúnyolta az igen elszaporodott -nok, -nök szóképzést. Méltán, de azóta még inkább elszaporodott.

⁶ *Pokolra hajtá*. Közmondás, hogy a pokolban sok cserép van, mert minden asszony oda dobja eltört edényét, mondván : Eredj pokolba!

Mint a szabó hölgység »nagysám«-nak), túl e világon
 Sápadoz egy fél arc, — fele vagy nincs meg, vagy a mécsfény
 100 Hozzá nem férhet (lessünk rá, majd kiviláglik);
 A félarc közepén egy szem sandalgot a mécsre,
 Egy kar alább . . . egy kéz . . . Örömet írnám le, de a mit
 Nem látok, hogyan írjam az Isten drága kegyéért?!
 Hisz nem azért vagyok én költő, hogy rendre hazudjam,
 105 Mit soha nem láttam, sőt még említeni se hallék.
 Na, de szerencse hogy éjtszaka is *hall* a füles ember
 (Boldogok a fülesek), másképp megakadna az ének
 Torkomon, és egy szót sem tudnék mondani többet.

»Asszonyom«, és e szót, meg a többi, végire jártam,
 110 Egy csak imént besuhant nagy fekete macska beszélé,
 Csillogván szeme, mint tündöklő nemzeti gombok
 A daliás frakknak hideg ellen célszerű farkán.
 A félarc pedig e megszólításra negyeddel
 Szélesedék, másik szemet is mutatott, de hiába!
 115 Bár az olajmécsben maga Isten napja fürödnék:
 Annak sугárit sem verné vissza ez a szem.
 »Asszonyom«, így a jövény — »hegyet és völgyet befutottam,
 Tért, ligetet, rónát, tuskét megjártam ez estvén,
 Minden makkupakot kikutattam, felborogattam
 120 Minden fűlevelet, megfurdácsoltam a patkány-
 És gözü-vermeket; el-kizavartam szűk oduikból
 Még a darázsokat is; hova szellő nem juta régen.
 Én oda férköztem, titkok titkába hatottam,
 Sőt ami több — ki ne adj ám rajtam — még a királyi
 125 Városok íratí⁷ közt is meghajtottam a hérót,
 Kit lelkemre kötél, de nyomába sehogy se jöhettem.
 Már kétségbe esém, lesütött fővel haza tértem:
 Itt is, amott is egér szökdelt föl előttem az úton
 S út mellett, de szemem rájok sem vetve, haladtam,
 130 Búsan, alétan, mint a deresről felszabadult rab.
 Egyszer a sík közepén neszt hallok: ha! oda nézek:
 Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél;
 Semmi! . . . tovább haladok; másik nesz; nézek a tájra:
 Hát — *Hábor*, garaboncás férjed, lépked az úton.
 135 (A háromnegyed arc ecetesbbé lön e szavaknál.)
 Hadd menjen! morogám. Harmadszor nesz; no... ha most nem...

⁷ *Királyi városok iratai*. Sok szó volt akkor a lapokban ezek rendetlen állapotáról.

Három a tánc... pszt! csitt! Közelebb közelebb a nesz :
[ember-

- Lábdobogás... emberhang (itt kerekesebb lesz az egy szem
A félarc mezején)! — ő az, *Rák Bende*, a *q—i*
140 Tisztujítás hőse, a sors-üldözte vitéz, tíz
Társaival, kiket a választás harca hazátlan
Bujdoklásra vetett. Hova mennek? honkeresők-e,
Vagy csak sírkeresők? ők tudják; meglehet ők sem.◊

- Így az öreg cica-kém. Armida pedig (*nota bene* :
145 Ez neve a három-negyed arcú, félszemű lénynek)
Szítván mécsse belét, tüzelője megől, — mivel ott ült, —
Fölszedi mind fele-más tagait, s biccentve néhányat :
»Menj szaporán«, úgymond »öltözd fel nappali bőrdöd ;
Vén banya képében hídd őket ez éji tanyára ;
150 El ne maradjon egy is, mert jó ügy bajnoki voltak.
Ámde siess, nehogy a garaboncás kőbori Hábor
Körme közé jusson Rák Bende a vésztele síkon,
Mert tudom, élete sem biztos Hábor közelében.◊

- Szóla ; de a cica már halad és nem hallja beszédét.
155 Szép Armida pedig (verspótlani tettem a *szép* szót)
Ott ül gondolatokban a padkán. Égi szerencse,
Hogy nem olyan költő körmére került, ki veséket
Vizsgál, gondolatot felfűz csős paprika módra,
Mert kifecsegné most, mit gondol, az árva, magában.
160 Nyílik azonban az ajtót képviselő hara-pokróc,
S a már ismeretes kalap, és orr, és köpeny és nyak
Szép renddel benyomúl, hozván friss barna sötétet
Nagy boszuságaul a már aszkóros belü mécsnek.
A negyed és fél arc pedig e látványra haraggal
165 Elfordul s egyebet nem látni öregszerű kontynál,
Melyre varázs Hábor, — mert ő vala — retteneteskép
Felbőszülve, szilaj nyelvvel szaporázza beszédét :

- »Büszke, dacos néember, nem jöttem kérni kegyelmet◊
— És leüté botját a süppedező szobaföldbe ;
170 A bot azonnal, mint legtisztább fényű szövétnek,
Lángba borult s háttérbe nyomá a köznap mécsset.
Most Hábornak egész nagyságos idomja kitűnék :
Halvány arc, busa homlok, erős feketéjű szemöldök,
Kancsal bár, de azért égő szemek árnyas üregben,
175 Negyvennyolc foku szöglet alatt hajlott hegyes ormány,

Félig nyílt ajakok, gyönyörű fogak, állra simuló
 Kurta szakáll, nagy nyakbőtyök (au jaj nyelvem!), előre
 Hajlott váll, de azért ép, domboru mell; beapadt has,
 Hosszú póklábak, még hosszabbakra telendők
 180 Hogyha, csak egyszer bár, sikerülne kinyujtania térdben.
 Ilyen volt Hábor, s tenyerét teregetve szünetlen
 Öblögető hangon folytatta beszédit a kontyhoz:

»Büszke, dacos némbor, nem jöttem kérni kegyelmet,
 Fordítsd bár a pokolra gyalázatos arcod előttem,
 185 Mindegy. Megvetlek, nyomorú. Azt gondolod, úgy-e,
 Hogy mutatott haragod megijeszt, és térdre borúlok,
 Mint ezt tenni gyakorta (pirúlok mondani) gyáva
 S gyöngé valék!« — Köhögött, s nem tudta kihúzni a verset.
 Kontyfordulás* lőn azalatt; Armída felállott:
 190 Mintha magasb termet, kerekébb arc, gömbölyűebb kar,
 Mintha hibátalanabb tagok — ámbár távol a széptől —
 Volnának (vagy a mécs hazudott, vagy most a szövétnek
 Füllent, én igazán írtam le, biz' isten! előbb is);
 Még folyvást halavány s keserű ugyan arca, de benne
 195 Van valamely magasabb, valamely nem-földi kinyomva.
 Egy szeme bő könyeket hullat, sok volna kilencnek,
 Ajka remeg s felelet készül kiszületni nyílásán,
 Tán felel is, ha varázs Hábor köhögése tovább tart:
 Mostan azonban övé volt a szó s nem honi gyűlés
 200 Szónoka volt, kit félbe szakítani volna dicsőség.

»Nyolc szomorú század szenny-szégyene ül nevemen már,«
 (Szép sziszegőn sziszegé) »nyolc század tarta rabodként
 Fogva, leverve, örök mámorban, zsibbadkozásban.
 Kényed bábja valék; elfojtád életerőmet;
 205 Nagyra törő lelkem törpévé vált öled ágyán,
 Átok rád e soká tartott puha korcsosodásért!«
 (Itt Armída előbb nyílt ajkait összeszorítá
 Kiskorig, és azután még esdekelőbb leve arca)
 »A legutóbbi — talán negyven vagy negyvenöt — évben
 210 Ébredézék olykor, mind jobban, húzamosabban;
 Azt látám, hogy a régiben üdvöt nem lel az ember,
 Hogy kijavíthatlan rongyot foltozni botorság:
 Pályám nyílt; haladék a korral, az emberi nemmel.

* Ez a fordulások legújabb neve. A *bakfordulás* szintoly régi, mint a *baklövés*. A *rákfordulás*, minden körjeleivel, mostanában kezd mutatkozni honunkban. Azt mondják, az 1840. évi hongyűlésen *Pálfordulás* is adta elő magát.

- És tán céloamat érem azóta, ha léptim élébe
 215 Mindenhol, te gonosz, nem hánysz akadályt, ha örökké
 Lábam alatt te nem ássz vermet, hogy orozva megejthess.
 Tudd meg azért : az idő eljött, hogy az élet utában
 Összetalálkoznunk egyikünknek vesztire szolgál.
 Elváltunk : te az éjszaki, én a déli sarokhoz
 220 Vonszódunk, s az erő, mely képes volna egyíteni,
 Nem fogan-e kimerült természet anyátlan ölében.†

- Hábor menni akart. Armída pedig zokogás közt
 Megfogván köpenyét (vagy csak megfogni mutatván,
 Mert bele süppedezik vala mindenik ujja különben) :
 225 »Hábor, o kedves férj« kesereg, »honnét e hasonlás?
 Honnét e haragos viselet, szilaj átok, irántam?
 Ó válj el, csak előbb rontsd szét ez unalmas öröklét
 Láncait és ölj meg, hogy mint a boldog halandók
 Nyughassam le a rám átkul mért végtelen évsort».
- Úgy tőn, mintha tovább nem tudna beszélni. Aléltan
 Kezde hanyatlani a padkára, de hajh, — ki csodálná? —
 Tenger bánata közt, egy szemmel, jól kiszemelni
 Nem tudván az üléshelyet (épen egy ujjnyi hibázott)
 Szépen a földre csücsült. Darabig várá, ha repül-e
 235 Őt felölelni a férj ; de ügyet sem vetve nejére,
 Mennydörögő hangon Hábor folytatja beszédét :

- »Hagyd a képmutatást ; kitanultam minden eféle
 Női fogásaidat, sokszor volt látni szerencsém ;
 És mint *nincsen erőd*, hogy előttem már deli hölgyé
 240 Változzál, pedig azt tehetéd máskor s *tehetéd most*
 Mások előtt : úgy hasztalanúl van fáradozásod,
 Hogy hűségedet elhihetővé tégyed előttem.
 Mit? vagy nem tudom én, mit nem követél el örökké
 Csúffá tenni, megejteni elvem, meghidegíteni
 245 A honnak fiait — de kivált lánykáit — iránta?
 Nem te valál-e, ki szétküldéd látatlan alakban
 Bőjti boszorkányid, hogy rángassák a beretvát
 Elvrokonim keziben ; vagdaltassák be azokkal
 Arcaikat s töltsék el örökre beretva-iszonnal ;
 250 Hogy radikálok bár, — irtók egyebet gyökerestül —
 Hagyjanak őserdőt növekedni goromba szakállból?
 Vagy tán nem tudom én, hogy Q. megye legközelebbi

Tisztújításán vezetéd látatlan alakban
A *maradó* pártot ; tüzeléd Rák Bende halandót
255 S a több cinkosokat, kik durva dorongot emeltek
A sebesen *haladás* szentséges zászlaja ellen?
Phúj.....

Jegyzés. Ez a sor szebb volt a többi soroknál,
Mert kiki gondolhat vereset vagy zöldet alatta ;
260 A garaboncásnak pedigadtunk untig időt, hogy
Fúja ki kénye szerint nagy méltóságu haragját.

Szép Armída felállt vala eközben, s ama zsémbes
Női sajtóságos tagütéssel, melyben a körmök
Szüntelen a férjnek szeme tájékára vonulnak,
265 Csattoga-pattoga vissza szelídhíthetlen urára :
»Üssön a menyiny köve hát : lépjen meg belpokol és rüh,
Fújjon el a fölszél köpenyeddal, vázkalapoddal,
Költsön örökléted minden félperce szívedben
Vágyak myriadát, mikből soha egy be ne teljék ;
270 Légy szomjas, de a tej változzék ömlegeteg önná
És a tejes köcsögök kaponyákká durva kezedben!
Bendét hányini nekem! tudod-é, hogy Bende ma nálam
Ha, ha, ha! nálam lesz s fittyet vetek orrod elébe?
Menj, takarodjál ; undorodom rád nézni, különben
275 Sem vala szándékom teveled nyomorogni sokáig.
Rút vagyok? emlegeted : rút én csak előtted, egyébnek
Bájkecsü hölgy vagyok én, s mit gondolok én veled akkor?
Menj el, válj el örökre ; ha több kell : vessz el örökre!«

Így csattogta le szép Armída e klasszikus átkot,
280 Mellyen a jó Hábor megháborodék iszonyúan
S kapva tüzes botját kirohant szörnyű haladással.
Künn e varázsbottal, mint quondam Juppiter isten,
Villámot kanyarít a sötétes nyúgoti égen,
Arra nagyot trüsszent, melytől, bogarak mi, remegnénk
285 És mennydörgésnek hinnők ; kirópti nyakából
Vészjósló köpenyét, a melynek utódi maiglan
Fölleghajtóknak mondatnak köznapi nyelven.
Ómega, mint a Kazinczy *röptülő strucca*, vagy a fenn
Említett ördögszekerek, kotródik az erdőn :
290 Balja köpenyt csóvál, jobbjaival rázza kegyetlen
A lobogó fáklját s majd-majd meggyújtja kalapját.
Támad erős tüdejű szél, hős radikáli modorban,

- Mert gyökerestül tépi a fákat az ősi cseresből,
 Bömből egész erdő fene korbácsának alatta
 295 S mint a növendék, kin tanítóink sort *hegedülni*
 Már neki gyürkőztek, két-rét hajol, ah de hiában!
 A rámért keserű poharat kikerülnie nincs mód.
 A fölleg pedig erre, miként nagy sáskasereg, jó
 Éjszak, dél, kelet és nyugotról, minden irányban :
 300 Némellyik nem akarva elejt egy-két szem esőt is,
 Mellyet a szél száz részre szakít, mielőtt lepotyogna.
 Reszket a természet : szalad a föld férge likába ;
 Apró fénybogarak remegő ujjakkal eloltják
 Mécsseit ; fut a gyík szemhunyvást és a világért
 305 Sem bátorzkodnék kitekinteni a mohos ajtón.
 Még a vitéz nyúl is beinal, hova nem hat a villám
 Fénye, kaján tüskék tizedelvén háta gerincén
 Szőrét és bőrét. Riad a bagoly is kopasz ágról,
 Hol mélyen fontolgata, örködven tefőlötted
 310 Ó haza! (*egyszersmind* — egeret lesván az avarból).

- Hall Armída belül ; Hábornak hallja haragját
 És Rák Bende legott felvillan eszének előtte :
 Hajh, most sík közepén szorítá e rettenetes vész,
 Hogy boldogtalanúl el-szétszórónája csapatját.
 315 Egy pár lánc-szeme még e gondolatának eléggé
 Össze se volt forradva, midőn egy görbe banyácska
 Lelke-szakadva bejő, szólván : »Armída királynőm,
 Bende veszélyben van ; garaboncs férjed a síkon
 Rettenetes szélvészt támaszta ; lehetlen előle
 320 Megmenekülnie most ; magam is csak alig szabadúlék.«

Melyre varázs Armída parancsol a hű szobalánynak :
 »Orsola, hídd hamar asszonyimat ; változtatok ékes
 Tündérhölgyekké, s készítetek oly lakomát, mint
 Nászom százados ünnepein készíteni szoktok.«

- Azzal a tündérnő veszi mécsét a szenelőről,
 325 És szájába vevén háromszor a füsthegyü lángot,
 Annyiszor engedi azt kilövelni üvegszerű orrán.
 S oh csoda! — távozzál te kicsinyhitű — oh csoda látvány!
 Nem hinném, ha magam nem láttam volna szememmel :
 330 Így pedig oly bizonyos, mint hogy halad a nap az égen,
 Hogy lapos a tele hold mint tányér s ráteregette

Dávid kapcáit, szikkadni az éjjeli szélben;
 Hogy Kanaán ez a hon, tejméz foly a kún pocsolyákban,
 A *Karajánosban**, mit lát a vak is, csak akarja; —
 335 Ím maga változik át tündér Armída csodásan
 Búvös fényü, merész lobogású fáklyavilágga.
 A mécsesre röpül legelőbb s leszakítva hajából
 Egy ragyogó fürtöt, kóc üstökihez köti annak;
 Majd kilebeg, kissé pörzsölvén a vice-ajtót;
 340 Künn megnyergeli a szeleket (nyergét ugyan én nem
 Láttam: férfi nyereg, vagy némbéri volt-e, *quid ad rem?*)
 S mint mikor a csillag, fél lábán állni megúnván
 (Nem lévén nekitörve talán magyar iskolaporban),
 Úgy, hollandi modorban, korcsolya-futni megindúl
 345 A kisikált égen: Armída halad rohanólag
 S most, egyszer legalább, teszi elvét tisztes *utolvá*.**

Orsola gazdasszony pedig ottbenn újra felölti
 Tisztes macska-mezét, és a kunyhó tetejére
 Felmászván, elkezd kormáuzni fogat csikaróan;
 350 Melyre amonnan-eminnen jönnek az éji boszorkák
 Állat-alakban, mint: macskák, kakasok, huhu-baglyok,
 Kígyók és tekenős békák, otromba varangyok,
 Loncsos ebek, *lorgnette*-viselő, betü-ölte vakandok,
 Farkasok és rókák; minden vallásbeli varjak
 355 S több-efféle vadak, szelidek. Kiket Orsola néne
 Rangszerűen fogad el venyigés födelének alatta,
 Mint majd mindeneket lebeszél a krónika később.

Brr! dörögés-morogás, recsegés-ropogás morajával,
 Nagy zuhogás, robogás, locsogás, fecsegés, kopogás közt
 360 Zajg villám, zivatar bérc, szikladarab, koros erdő,
 Záporeső, rohamár, terepély posvány, zuham és jég;
 Folyvást árad a szél, nagy messze kiönt a lapályra
 És dühösen szalad ott tekeres hullámmal; olykor
 Örvénnyé sodorul, de megint kisimúl s tova nyargal,
 365 Itt is amott is ölő villámtól fúrva keresztül.

* A nagykúnok azt tartják, hogy minden Jánosok közt leg-
 gonoszabb ezen Kara János, azért, bosszúságokban, Kara Jankónak nevezik.

** *Utolv*: teszi azt, midőn valaki először megtesz valamit s azután
 gondolkodik rajta: mi okból cselekedte? Eset rá tömérdek, kivált honunk-
 ban. S minthogy ez eszme kifejezésére a latin nyelv is szűk: bátor vagyok
 egy új szót gyártani s azt a tudós világra rákötni: *postcipium*. A latin
 nyelv, mint haj, köröm stb., halál után is nő.

Lenn, a vihar fenekén, feketélik az éji homályban
Öt-hat alak, kiket a zivatar *gerebel* szigorúan :
Mozganak ők? vagy a szél mozgatja? de nem, hiszen a szél
Ellenirányban omol s szemöket csapdossa be szúrós
370 Záporcsöppekkel. No ez a hős Bende csapatja.

»Hajh de veszett egy idő!» mond Bende, ki a csapat élén
Védelmül hátát neki támasztá a viharnek,
Míg a szilaj légár pattogtata bő köpenyének
Könnyű szárnyaival, hajtván szaladékony elődét :
375 »Hajh be veszett egy idő. Örömeztobb üstökölödzném
Háromezer haragos kortessel, mint e viharral :
Mert azokat szóval, lármában holmi jelekkel,
Meg lehet engesztelni ; de ez, ha kiáltozok, ordít ;
És ha jelet mutatok, tüstént kicsikarja kezemből.«
380 E szép mondat azonban ez egyszer nem nyere tapsot,
Nem kapa helybehagyó kacagást, mert a vihar árja
Oly sebesen ragadá el a bajtársak füle mellett,
Hogy csak egyik-másik töredék szó vethete horgonyt.
Hajh, de nem úgy a szél. Neki szóig hallani kellett,
385 Mert boszusan megiramlek, s hátba löké vala Bendét,
Hogy feje görbé karéjt írván, nagy termete hosszant
Földre terült, s jól járt, hogy sárba esék feje, máskép
Nincsen erő, mely megmenthetné orr-betöréstől.
Társi közül kettő ugyanolylan sorsra jutott ; egy
390 Költőt, két kártyást szárnyára kapott a *zimankó*.
Bende pedig, miután kiköpé a sárt, s ahhoz illő
Szitkokat, óvatosan kiszedé tagait, köpenyéhez
Megtörülé arcát, kezeit, s szétnéze az éjben :
Egyszínű ez, nincs benne kesely folt, nincs feketébb árny.
395 »Hollál hó!» kiabál ; »ki van itt? hol vagytok?» — »A sárban«
Válaszol ott mindjárt mellette vadúl egy erős hang,
Rá pedig a' villám harsogva leüt ; köve mélyen
Fúrja magát, a' tó közepén (lesodorva magával
Egy zöld pantalonos békát is) földbe, hová hét
400 Évig mind lefelé megyen és hétig föl, a tónak
Már addig közerőn kiapasztandó fenekére,
Hogy majd ott a paraszt meglelje a gyógyerejű kőt.
Mostan azonban nem köve kellett Bende vitéznek,
Fényire volt szükség, s ennél meglátta barátai
Kettőjét, csak alig tápáskodvákát iszapból.
405 Hát a többi? hiszen tizenegyen voltak az estve.

- »Hej, fickók, magyarok ! hova vesztetek e zivatarban?
 Eltévedtetek-é, vagy a szél fútt vissza megyénkbe?
 Bajtársak! *Nyakaló! Maradossy!* holla, barátim!
 410 Erre, csak erre felénk ; ide *Olmody, Holnap, Szűzváll!*
 Nem hallják ; ez a szél, ez az orkán elveri a szót.
Tyúkody! párhiveim ; fiaim : *Nemadózy, Doronghy!*
 A föld nyelt-e be, vagy szétáztatok úti göröngyként?
 Jertek elő, várunk. Ordítson az ördög hiában :
 415 Jobban bömböl ez a vész, mint a pesti dalárda.«

- Még csak alig végzé, mikor a távolban, előre,
 Hátrafelé, bal-, jobbkeze táján s minden irányban,
 Hallik a *Bende, jer erre, ne arra, elő, ide,* szózat,
 A *halló!* a *hahó!* meg az ördög tudja : mifélék.
 420 Mit tegyen ilyenkor? mely tájra irányzza menését?
 »Jertek elő ti,« kiált, »jobb lesz idegyűlni rakásra.«
 Nem hajt rá egyik is, sőt még távoznak a hangok.
 Egy, mely legközelebb hallék, tisztán hata hozzá :
 »Itt menedékhely van.« — Röviden tanakodva magok közt
 425 A három hazamentő indul, honnan a hang jött,
 És egyszerre lezuppan egy árok mély fenekére.
 Táblabírói kacaj hahotáz rá a menedékből.

- Nem juthat, hajh, lágy sors bajtársainak se, hanemha
 Lágynak mondani a pocsolyát, melyben heverésznek.
 430 Említők, hogy a szél hordott el hármat ; e három,
 Tyúkody, Holnapy és Nyakaló, nem akarva nyakalták
 A *liberális** tő gyűlölt vizeit, habarékát.
 Olmody és Szűzváll, elvőknek hű követői,
 Elmaradásnak előbb, de azért nagy lelki eréllyel
 435 Furdalták a mocsárt lábaikkal váltogatóan,
 S itt betelék : *lassan haladással messzire menni ;*
 Mert félóra alatt húsz rőfnyire értek ezúttal.
 Ott Szűzváll az elül siető társát nyakonütvén
 (Olmody úgy érzé) és Olmody visszapofozván :
 440 »Mit pofozasz te bolond?« mond Szűzváll. »Én-e barátom?«
 Válaszol Olmody, »nemde nyakon vágtaal-e?« — »Ki? én nem ;
 Vágna nyakon az a kő, mely ott kényére cikázik.«
Szöváltás, azután perelés lőn : vagy magyarabbúl
 Mondva ki : *osztottak* (szép nemzeti bélyeg ez a szó
 445 És az avíticitás lelkét fönttartja örökké ;)

* Magyarhon tavai a rakoncátlanságig liberálisok.

Vége birokra, türökre, marokra, ököltre kerültek,
 És miután egymást egy szik szamukába* teríték,
 Ernyedvén keveset, hűlvén is a hús fürödőben,
 Szétváltak. Kacagás hangzék a vizes levegőben.

- 450 Hú Maradosy pedig, beteg orrát féltve a széltől,
Oldalvást haladott, (ez is új neme a haladásnak!)
 Ment szaporán, csakhogy célt vesztett, és mire észre
 Vette magát, egyedül állott a goromba viharban.
 Megfordulva körülnézett: Hova térjen az árva?
 455 Erre sötét és arra sötét, mindenhol a földön.
 Hirtelen egy halvány fénysugár tűne szemébe.
 »Ott embert lelek« így gondolja: megindul a tájra;
 Locs-pocs lába alatt: »mind semmi! megáztam ugyanis már«
 S bízva tovább gázol. Már nincsen messze a céltől;
 460 Zombikon életelő ugrások közt tova lépked.
 Hajh, de a fény eltűnt! lebegő posványi lidérc volt,
 És a vitéz áll kétesen, áll zavarodtan a nád közt,
 Mígnem egy ármányos szél bűgva felökleli onnan,
 És nyakaig lezuhan nádtorsos tő fenekére. —
 465 Rá hasonló kacagás hallatszik az éji viharból.

- Hát Nemadózy? Doronghy? ezek bezzeg megadóztak:
 Őket is egy csallhang nagy messzi vezette. Hasonló
 Volt pedig e csallhang a vezérnek sásnemű metszős
 Hangjához, mellyet rekedés soha nem tompított.
 470 Hajh, de mi állandó e vén, hebehurgya világban?
 Vármegye-végzésekint, repülő szappanbuborékkint
 Változik itt minden: pénz, szín, köpenyeg, divat és toll;
 Úti göröngyünkéből, a mely makacsul veti hátát
 A tens úr hájas s az oláh böjtös kerekének,
 475 Pár nap alatt válik csoda mélységű tapadó sár.
 Íme a hang is, mely csalogatta Doronghy urat s Co.
 Mint bika kezd bömbölni, megettők, előttük, utánok.
 »Szembe, ha ördög is!« így biztatkoznak, de sötétben
 Nem látják hova kell, iramodnak mindazonáltal,
 480 Ellenutat vesznek, hallják bömbölni megettők
 A villás szultánt, de ha már futnak, minek újra
 Megfordulni? tehát nyargalnak, mígnem inok le-
 Tágulván tetemes zuhanással hullanak össze,
 Testökből vetvén a kereszt-ösvényre keresztet.
 485 A kacagás itt is hallatszik az ég morájával.

* Szamukák: himlőhelyek szik-kanaánaink nap-égette arcain,
 melyekben a fő biztos menedéket talál a beretváló kasza ellen.

Elcsilapult a vihar. Csend lőn, mint zajtele vásár
Múltával nem igen kövezett utcáin az ősi
Debrecen áruterének, melyre sötét-komolyan néz
Távolból csak imént *koldult* emléke *Vitéznek*.
490 És, mint emberi szenvedelem fene zápora szüntén,
Hull szakadott felhők foszlányaiból felüdüő
Harmat alakjában bánatnak csöndes esője :
Hábor is, eltelvén boszujával, fölheverül egy
Föllegnek ruganyos pamlaghátára, nyugalmas
495 Komforttal letekint dühe tizenegy áldozatára
Amint szertebolyongnak alatt, nem tudva mi tájra
Kelljen venniök útjokat, és hol lelmi föl egymást ;
Majd sarkantyut ad a föllegnek s Mátratetőre
Szállva, szelíd ágyat vettet dagadó ködök enyhe
500 Vánkosiból felhőlaki tátosival s pihen ottan.

Most Armída fehér ragyogással, mint az *Írásban*
A napot öltözetül testére fűzött csodanémber,⁸
(Hajh be sok asszony van, ki hasonló fényre sovárog!)
All a puszta mezőn. Látják : Rák Bende legelsőbb,
505 Aztán szertezilált bajtársai messze *kotúkból*,*
S azt híven egyaránt, valamely tensúri majorház
Ablakiból csillog le az isten-küdte vezérfény :
Arra megindulnak s nagy testtöreménynek utána
Annyira lábolnak, hogy meghallják a kiáltást.
510 Mellyet kölcsönösen, csak *puffra*** bocsátni reméltek
A levegő égnek hangszállító kebelébe.
Összetalálkoznak néhány perc múlva egészen,
S míg a kiállt bajokat röviden lebeszélük, eléggé
Megborsolva beszédeiket belföldi szitokkal,
515 Fény-Armída tovább vonul és csaogatja vitézit.
Őt követik darabig, de midőn látják, hogy a fénypont
Nincs, közelebb mint volt, keserű kétely kel agyukban
Némellyik javasolja : feküdjenek ott le helyökben ;
Más, hogy menjenek, ám ne kövessék a vezető fényt,
520 Mert posványba vezet, mint őt is imént odacsalta ;
Bende azonban, bár maga volt egy vélekedésen,
Úgy mondá ki a szótöbbséget, hogy noha némely

⁸ *A napba öltözött asszony*. Apokalypsis.

* *Kotú* ; ebből lett a német *Koth* ; mi bizonyosága annak, hogy a *kotú* magyar eredetű és azért itt leghonosabb.

** *Puff*. Alább meg fogja látni a kegyes olvasó, hogy mind a *puff*, mind a *püff*, sőt még a *pöff* is, becsületes nemzeti kifejezések.

Társai nyílszívűek, gyávák és semmirekellők,
 Ő megy elül, s hiszi hogy követendi a többi legénység.
 525 Úgy lett. Bende után mentek, mint ebfejű birák
 A kos után, s hosszút gyalogolva elértek egy erdő
 Lábához, venyigés födelű kalibához az erdőn,
 És megörülének szívvidító örüléssel.

MÁSODIK ÉNEK.

Orsola néne, mihelyt a boszorkányok teleszámmal
 Összegyülenek, előbb maga válván ünnepi hölgyé,
 Inte a többeknek s azok is mindannyi leánnyá
 Formálódtnak át. A szegény lak belseje szintén
 5 Messze kitágasodott, fala mint hólyag kifeszülvén.
 A szobaföld kirakott padolattá lőn alakítva,
 Melyre néhány tündér hozza mindenféle filigrán
 Bútorokat Pestről, a kiállítás tereméből :
 Úgyis azok, *honiak* lévén, ott vesznek örökre
 10 S bécsi gyalúforgács eszi a pénzt árva hazánkból.
 Majd elkülde a hű szobalyány asztalnemüért is
 (Asszonya úgy akará, hogy aranyra-ezüstre terítsen) ;
 Am ezt már nehezebb vala kapni ; bejártak akárhány
 Úri pohárszéket, de csak a *steingut* vala otthon,
 15 Mígnem végre zsidózálogházhoz folyamodtak,
 S ott sikerült az egész rakodást megtenniök egy helyt.
 Másokat ételekért küldött mágnási *credenz*be
 (Mert *csak* máshoniak kellettek) ; hoztak is onnan
 Kókuszt és ananászt, zöld békát, tengeri rákot,
 20 Tápláló csiga és biga ezreit, ócska heringet,
 Ízes sardellát, mérföldre nyuló makarónit
 S több stb-eket, miket ördög tud lenevezni.
 Még a pimasz tormát is Bécsbe vitette, hol abból
Krént nemesítének s úgy hozták vissza, reszelten.
 25 Mind külföldiek a borok is, mert féltek a honból
 Szedni, nagyon tudván mily ritka magyar boraink közt,
 Mely szüzi épségét még tisztán élvezi, mellyen
 Ostoba nyervágnak még *experimentuma* nincsen.
 És hogy semmi hiány ne legyen, felküld vala Pestre
 30 Étlapokért (maga nem nyomtatott, mert már lefeküdtek
 Cenzor urak, s a nyomda tudá hogy mit tehet és nem)
 Hoztak is étlapokat fölül írva kövér : HONI ÉTLAP,

- (*Speis-zettel*) *Levesek (Suppen) Brodsuppe, und Gersten-Suppe, und so weiter* vagy, uram jeminé, mi beszéd ez!
- 35 Hisz magyarul írnék, magyar étlapot énekelek most!
Semmi no!... Rendin a ház: tele Boldog Arábia (Páris)
Illatival s a paraszt levegő kiszorítva belőle.
Nemzeti színházunk gáztartóját is ugyancsak
Meglopták e gonosz tündérek (azóta van ottan
40 Vaksi homály), s azzal gyújtának ezerkaru fénytárt.
Szó mint száz: telegyűlt komforttal a néhai kunyhó.

- Bende belép. Nem ijed meg az úgy, ki magyarhoni költőt
Almában meglátogatandó, rányit egyikre,
És pompás butorok, szőnyegnemű ötlenek ott fel,
45 Szű-labyrinthok, üres szekrény, beteg ágytakarók helyt.
Meghökkent a vitéz, s már elve szerinti menéssel
Hátrafelé lépett, mikor egy tünemény mosolyogva
Inte felé, tünemény, mondhatlan kellemű bájhölgy.
»Útas, akárki vagy« így zengett énekszerű hangja
50 A hölgynek, »lakomat ne kerüld, ez béke tanyája,
Ételedül kényeret nyujt asztalom; édes itallal
Olthatod itt szomjad s kipihenve mehetsz tova reggel.
Társaid is vannak? mind jőjtek: itt valamicske
Van még a megavult magyaros vendégszeretből.«
55 Melyre vitézlő Bende lovag nagy szívbeli kéjjel
Válaszol: »Ó deli hölgy, istennő, mennyei szellem,
Vagy mi nevet leljek, hogy bántalmazra ne légyen,
Nem méltó nyomorúlt csapatunk magas úri kegyedre.
Úgy tetszett kívül: e hajlék csak pusztai gunyhó,
60 Semmi egyéb, s mi vihar-zaklatta szegény nemes ifjak
(A nemes úti-levelé,⁹ bár ázva kicsint, ehol itt van,
Még egy hónapig áll, azután mást válthat az ember)
Kénytelenítettünk szikkadtabb helyre vonulni.
Ó magas istennő, deli hölgyek hölgye, bocsáss meg,
65 Hogy rút-piszkosan és pacuhán jelenünk meg előtted.
Ím bajuszom, hajam a sártól díszetlenül össze-
Csapzottak; könyököm, térdim kifeszülnek a mezből,
Csizmám talpa levált, köpenyem félig csupa *kastos**.
Társaim is rondák, mint a tintába fűrésztött
70 Házi legyek, cudarok, mint ághegyről szakadott váza.

⁹ A nemes úlevelé. Megyék adták ki, s híd-, vásár-, vám stb. mentesség volt inkább, mint közönséges igazoló irat. (Lásd leírva V. ének.)

* Ne gondolja a kegyes olvasó, hogy az egyiptomi kastokról van itten szó. Kastos egy igénytelen tájszó, s annyit tesz, mint *csatkos*, csatkos pedig annyit tesz, mint *kastos*. q. e. d.

- Szóla ; varázs Armida pedig nagy drága mosollyal
 Nyújtva fehér jobbát a vezérnek kéjteli csókra,
 Tüstént langy feredőt rendelt tündérei által
 A tizenegy hősnek tizenegy tündéri szobába ;
 75 Bendének legelűl, legszebbet s illatosabbat.
 Fürdés végivel új deli köntösöket vitetett be :
 Attila-dolmányt szép angol posztóból, iromba
 Tág bugyogókat, aransujtásos azurszinű mellényt,
 Párizsi nyakkendőt, pitykés fejű szöke topánkát,
 80 Görbe török kardot, mely minden egyébre nagyon jó,
 Csak vágásra nem és szúrásra, piros belü szőrös
 Kalpagokat, szóval mindennemű *píppere** cikket,
 Mellyeket utasaink szaporán fölszedve magokra,
 Megjelenének együtt haragos morgalmu gyomorral.
- 85 Aztán volt is evés, volt drága borokra ivása ;
 Mellyeket én önkényt hagyok el most : mert az evésben
 Semmi poétai nincs ; az ivásban volna, de Priznitz
 Víznel rendeli már vízenyős versünk irogatni.
 Asztal után zene volt és tánc : a fürge leánykák
 90 Lejtének waltzert, quadrillet, *ecossaiset*, puha lengyelt,
Cotillont, polkát, lándlert, nagy díszü kozákot,
 Cifra mazúrt, a *királyi* zsidót, erdélyi oláhost,
 Sőt tán még a tarantula táncát is robotolták,
 Csak nem a büszke magyart, nem a nemzeti bélyegű csárdás!
 95 Polyvást járt ezalatt a pohár és a hazamentők
 Nem menekülhettek többé az elálmosodástól.
 Szép Armida pedig, hogy férfai díszes alakján
 Táplálhassa szemét hova húzamosabban, ohajtá
 Hallani Bendétől éltenek hősi kalandjait.
 100 Melyre szerelmes Bende lapost pillantva, tojásdad
 Ásítások után, ekkép kezdette beszédét.

- »Mondhatlan fájdalmat újít e parancs kebelemben,
 Ó deli tündérhölgy, miszerint meghallani vágyol
 Életem eddigi bal történeteit. Ki ne sírna,
 105 Hajh ki ne könnyezné sorsát vackornyí könyekkel
 — Bár a legszelesebb liberális volna különben —
 A keserű próbára jutott magyar alkotmánynak!
 És már a kakasok kukorékolnak: pityusok mind
 Társaim is, s horkolnak ugyancsak, mint fene vadkan.
 110 Ámde ha oly nagy a vágy benned megtudni kalandim :
 Elmondom röviden«.

* Ad analogiam : Juppiter, etc.

»Születésem vettem ezen szép

Nagy Magyarországon, Q. vármegye békes ölében,
Melyben apám fő táblabíró vala, harmados egy nagy
Terjedetű faluban, s úr mint a kínai császár.

- 115 Mély eszü ember volt, a legelső rangu tekintély,
Ritkán szólt s keveset megyegyűlésekben, azért őt
Békén hallgatták, mivel újság volt a felállás
Már maga is, de beszéde sem a már untig abárlott
Tárgyra vonúla, hanem másról szólt, érdekesebből.
120 Árvai dolgokban nagy jártasságu egyén volt :
Ő maga több rendű nemes árvák gyámnok, buzgón
Elnöklött napidíj nélkül is az árvai széken,
S oly sarkantuja volt gyámoknak, szolgabiráknak,
Tiszti ügyészeknek, hogy alig lőn nagykoruvá az
125 Árva, midőn már gyámja — *letisztázottan!* az első
Évrüli számadolást beadá ; sőt *részleg* az orphan
Kézbe kapá vagyonát, vala bár még sok *dífikultás*.
Főleg azonban az úrbérben volt otthonos : úri-
Szék nem igen történt, melyben nem apám vala elnök,
130 És ezt tette, mivel *miseram plebs contribuensem**
Szánta ; gyűlölte pedig sőt megbuktatni kívánta
Földesurát : örömet kapará hát a' napidíjat.
És, ha lehetne, kiéli a zsarnokot ön-falujából.
Első volt, ki a nép sorsát *könnyíteni* akarván,
135 Megtiltá gabonát égetni kazánokon, és nagy
Áldozatokkal erős szeszgyárt hozá létre falunkban,
Honnan az életvíz** olcsón juta póri torokba.
Másképp jó tarokos, ferblista, dióra, sulyomra,
(A préference-tanulást, hajh! félbe hagyatta halála),
140 Első rendű pipás, lovag orvosi elhíttetésből,
Jó apa, jó férj volt, legyen áldott hült pora érte.

- Kedves anyám (ah, anyám!) sem volt méltatlan urára.
Egyike volt — dicsekedhetem ezzel — az angyali nőknek
Kik, Katalin cárné módjára, magasra jutának
145 (Millyen nem sok akad) szüle nélküli szolga leányból.
Hogy hűsége szilárd vala, megmutatá : tizenegy év
Forgott el, mielőtt oltárnál egybekelének,
S addig is oly hú volt, mint hitfölvétel után lőn.

* Így mondta biz az, pedig 3, azaz három instructort nyűtt el.

** Másképp *aqua mortis*. Hatalmas emeltyűje a magyar népnevelésnek.
— Korunk azt hiszi, hogy a *szeszfejtés* ugyanaz a szellemfejtéssel.

- 150 Lángelmű vala. Két nagy zongora *nyűtt* el a finom
 Újjak alatt; folyvást pörög a francia nyelvet,
 Mellyet a fürdőkön nyolc hónap alatt betanúlt volt
 (Míg én dajkatejet szoptam) s széltére beszélte.
 Főleg az olyan előtt, ki e nyelvben nem vala jártas.
 Gazdasszonyságát nincs emberi nyelv kibeszélni.
 155 Válogatott külföldi szakácsok »*nóbelesíték*«
 Konyháját, de hibát lelt bennök, jöllehet ők *sem*
 Tudták a magyaros töltött-káposzta-csinálást.
 Tarta divatlapot, a *Spi-egelt** (mint mondani szokta),
 S még Pesten csak alig ment egy viselet *ki* divatból
 160 Már őnála bejött: ő volt falun a prima donna;
 Tiszta meg olyan volt, oly változatos kicserélést
 Kedvele mind a fehéreneműekben, mind a — *cseléd*ben.
 Hogy majd példabeszéd lőn a közelebbi megyéken.

- Ők voltak szüleim. Születésem napja falunkban
 165 Nem kis zajt okozott, mert akkor az udvari hajdúk
 Négy borjút, hatszáznyi tojást, tíz jókori bárányt,
 Száz csirkét s ugyanannyi köcsög vaját összezsaroltak
 Létemen örvendő jobbágyim szeretetéből.
 Már mint *táblabíró*t sorozott bé mátrikulába
 170 A pap is, akit apám tartott vala ingyen ebédde
 Udvari papjául s egyszersmind — kártyabarátul.
 Majd felfalt az apám. Nehezen várta, hogy az első
 Szót kirebeghessem, mindjárt szép cifra, betyáros
 Káromlásra tanít vala, mondván: úgy leszek ember.*
 175 Számba tévé a pipát, poharából ittam erős bort,
 Mellyektől neveté ha fogék szép *róka fiúkat*.**
 Lángész volt örököm: de apám félvén, hogy az elme-
 Fejlődés akadályt gördít a testi növésnek,
 Nem tüzelé kitörő zsenimet, sőt visszafenyíté.
 180 Ostor, puska, fakard, sárkány, falovak, kocsí, szánkó
 Fejleszték az erőt, a vitézséget tagaimban,
 Nem volt a faluban pór gyermek, bármi kamasz hős,
 Kit földhöz nem üték (igaz, ő *nem* nyúlhatta hozzám,
 Mert tiltá az apám), kit meg nem téptem akárhol.

* *Spiegel*: magyarul tükör. Budán van. Szép tükör volna, kár, hogy belepte a pesti por.

** *Róka*: műszó a korhelyeknél. Nem tudom, a tudós társaság szótárába bejön-e a korhelykedés műszavai.

185 Így töltém tizenegy kora éveimet zabolátlan
 Ami azontul jött, hajh, másképp kelle kitöltnöm!
 Egy szép reggel apám hívatja az iskolamestert,
 Az jó, s engem apám átad, hogy vinne magával.
 Ostorom és paripám fölszedvén mentem utána :
 190 Mert nem ijedtem volna meg a vad krími tatártól.
 Kézen fogni akart, de kirántám jobbom azéből,
 S pattanték egy erőst, csupa ismerkedni, fülébe,
 Szalma-fedett házhoz vezetett, hol, most is eszembe
 Jut, legelőszőr is a tetemes küszöbön nagyot estem
 195 (E küszöb *egyszersmind* tűzifát hagyva vágni gerincén).
 Ronda sülyedt szoba volt, melyben, szitkozva, fölállék
 Vastag tölgyfa padok, fal hosszant, korcsmai módra.
 A mester pedig ekkor egyik szögeletbe mutatván
 Elsőnek nevezett. Oda ültem nagy vonakodva,
 200 Majd oda is szokván nehezen, minden tudományban
 Két év telte alatt csoda távolságra haladtam :
 Tudtam az úri könyört, hiszek-egyet, tudtam az első
 Száz zsoltár szövegét : a *Rázsán* szörnyü bikáit,
 A *Hermont*, a *Zoánt* és több *efféle* tanulmányt,
 205 Sőt a tanításban sem voltam rest, valahányszor
 A haragos mester rám bírta ítélete végre-
 Hajtását, hatokat diktálva buták- s feledőkre.
 Illyenkor *con amore* utánzám Fercsit, a hajdút,
 Aki az udvarban botozott szép ünnepiséggel
 210 Nyers-nyakas embereket, kik apámat nem süvegelték.

Ennyi jelességgel méltán kitüném a fiúk közt ;
 Népszerűvé lettem, mert — reszkettek haragomtól ;
 Mind kedvem keresék, hogy mérsékeljem ütésim.
 Történt egyszer a többi között, hogy az iskolamester
 215 Büszkén járván a rögös alju szobában alá s fel,
 Kedvem jött a fehér krétával nagyfülű főket
 Írni kabátja poros hátára. Nevettek a kölykök :
 Mest'ram hátra tekint, galléron fogja művésztét,
 És pattant fejemen bütyök-ujja vadízü barackot.
 220 Várj, mester! mondék, várj rá, ha nem érted a tréfát,
 Még boszumat töltöm : megeszed magvát e baracknak.
 Volt a terem végén egy furcsa idomzatu tanszék,
 Mellyet mester uram faragott ó kút bodonából,
 S alját deszkával beszegezvén, három egyenlő
 225 Kurta mozsárlábat fűrészelt annak alája.

Rés volt a bodonon balról, ott bútt be a mester
 S büszkén hajlongott benn' hátra előre naponként.
 Háta megett a bodon-karimán nagy fekete tábla
 Volt támasztva, befestve dagadt lábszáru betűkkel.
 230 Ím e bodont szemelém ki boszúm céljára segítő
 Eszközömül, és így ment véghez nagyszerű *tréfám* :
 A tanszéknek elül lábát kivevém a tanító
 Távolléte alatt, s kórócskát dugva helyette
 Vártam a majd bejövő mestert színlett nyugalommal.
 235 Jött ; tanszéki-be bútt, hajlongott, hátra, előre :
 A kórócska kitört ; maga felfordult bodonostul,
 Ráhullván a nehéz fal tábla fejére, nyakára ;
 Én meg egy ugrással felülék a tábla-középre
 S híván társaimat, vidor arccal, tenni hasonlót,
 240 Ránehezültünk vagy harmincan mester uramra,
 És mikor ellapítók kedvünkre, mi szerte szaladtunk,
 Ő pedig ügybajjal szabadulván, elmene tüstént
 A történeteket elpanaszolni apámhoz : azonban
 Semmi egyéb nem lőn az eredmény, mint hogy a mester
 245 Egy harmadnap alatt vándor táskával elindult,
 Új maradást, új hont keresendő széles e honban.

Mostan apám nevelőt fogadott számomra, fölötte
 Nagy bérért (tizenöt pengőt *ígérve* havonként!)
 Ám nekem a nevelő nem tetszett : ostoba lény volt,
 250 Aki — tanításon kívül — semmitse csinált jól.
 Elcsapatám. Másik jöve : azt olly alkukötéssel
 Vette apám mellém, hogy egyuttal lenne lovászom ;
 Elrontá lovamat, túl kellett adnom az árván.
 Végre került egy jó : ott alszik ama szövegetben,
 255 Jó kártyás, lovag, ember a talpán minden időben,
 Elsőrendű vadász, neve : *a tűzlelkű Doronghy*.
 Hú vezetöm oda, hol szép lyány és jó bor a háznál.
 Tőle tudom, hogy' kell a nemessel bánni, ha szívért
 Itce borért, huszasért akarom megnyerni cserébe,
 260 És általa lőn, hogy — az élet zsenge korában —
 Nem legutolsó hírt szerezzék nagyhírű megyémen.

Történt eközben, *valamely* Széchényi nevű gróf
 Írt *valamely* könyvet (kár volt nem alunnia inkább!)
 E könyvnek neve volt . . . *Hitel* . . . úgy tetszik *Hitel* ! úgy van;

- 265 Zajt üte akkor e könyv ; olvasta paraszt, nemes egyre,
 Aki csak egy félnapra belé pillanthata ; *sőt volt*
 Ollyan is, aki saját pénzén megvette magának.
 E könyvet, miután megkapni hiába törekvék
 Kedves apám, megvenni pedig — könyvet! magyar ember!
- 270 Végre Doronghy komám okosan kicsené kaszinónkból :
 Macska, gyümölcs és könyv, úgymond, nem orozva nem is jó.
 Hajh, deh! mit tud e föld nyomorú fia, mit tud előre?
 Tudja-e, hány évig nem adóz a magyar nemes ember?
 Tudja-e, mennyi ezerbe kerül majd a megyetisztség?
- 275 Tudja-e, kit fog a főispán kijelölni? kit üt meg
 A többség? Hosszú pöre még hány évig élélhet?
 Ellenben pedig abból hány ügyvéde kihalhat?
 Jobb lett volna, bizony, soha el nem lopni e könyvet,
 Ellopván pedig azt egyenest tűzlángba röpíteni
- 280 Inkább, mintsem apám olvasni leüljön *elastisch*
 Székibe s olvasson, gyakran kialudt pipa mellett.
 Ó deli hölgy, sohasem kelt fel többé *az* ülésből! ...
 Megborzadva veté lábához a könyvet, agyára
 Szökkent vére, rövid pihegéssel hátra hanyatlott,
- 285 És — a damoklesi kard leszakadt, a szörnyü halálcsőp :
 Árva levék!

- Teltek az évek. Anyám teleit bálban, nyarait meg
 Fürdőkben tölté, keserű búját feledendő :
 Én kocsikat, lovakat tarték és tagja levék a
- 290 Hont felüdítendő agarászó egyesületnek.
 Nyertem ezer pengős agarakkal drága pipákat,
 Kártyáztam nagyban, nem *marqueur*ös nyereségért,
 Nem, hanem a hírért, mint földesur és nemes urfi.
 Tisztújításkor százával hánytam a százas
- 295 Bankjegyeket (*bizonyos* gypjűmnak előleges árát),
 És mama nem gondolt vele, mert neki szinte havonként
 Egy-két pár ezeret kellett felküldeni Bécsbe.
 Egykor azonban anyám hazajött egy francia gróffal,
 S e *comte* elhitéte vele, hogy neveletlen az úrfi
- 300 (Már én) s hogy nevelést Magyarország adni nem is tud,
 És javasolta, hogy utaznám be művelt Európát.
 Kaptam az alkalmon, mert untam már magam épen,
 S mellém véve Doronghy komát, tudós nevelőmet,
 S megrakván zsebemet hatezer birkával, a messze
- 305 Útra elindúltam. Mama s a *comte* honn maradának.

Merre megyünk, dominé? kérdém a vidor nevelőtől,
 Amint *eltörölt*,¹⁰ de azért bátran kiparancsolt
 Rospontos lovakon szülő falumat tova hagytuk.
 Legjobb lesz, felelé, csak a székvárosba sietnünk
 310 S innét gyors-szekeren föl Pestre, hol a dunagőzös
 Készen vár, hogy azonnal a *Judenplatzra* röpi.

Indulóban volt a gyorskocsi épen, azonban
 Két hely üres volt még : befizettük, amennyit a német
 Pénzünkől kifogott ; fecsegett valamit, mi fejünkkel
 315 Ráhagytuk, nehogy azt gondolja, nem értjük amit mond
 Városokon, falukon folyvást gyűhügetve haladtunk,
 Mellyeknek neveit nem tudta Doronghy komám se,
 Mástól kérdeni én pedig átallám, nehogy ekkép
 Járatlanságom kinevesse az úti közönség.
 320 Másképp semmi bajunk : pecsenyénk minden fogadóban,
 Jó, bár drága, borunk, kivevén, hol rossz vala, néhol
 Hölgyek is, egy kettő, a legközelebbi diéta
 Végén — együtt az újabb törvénnyel — kelve Pozsonyból
 Már nem messze valánk Pesttől : már látni gyanítám
 325 Ős Buda nagy hegyeit, legalább a dajkamesékből
 Ismeretes Gellérthegyet és a tompa *Királyorrt*,
 Melyről obsitosok szedtek vala csillagot egykor.
 Füstös oláhfalukon vezetett útunk ; hegyet értünk :
 Pest mégsem közelít, Mátyás palotája sehol sincs ;
 330 Hegyvölgyet mászunk : végtére kilátszik a város
 És, uram irgalmazz ! mutogatják : íme — Kolozsvár.

Mit tegyen ilyenkor nemes ember? dús magyar úrfi?
 Üsse-e? kit, vagy mit? ki hibája, miénk-e vagy a gaz
 Hippophagé?¹¹ az övé, az övé, mert mért magyarul nem
 355 Szólt, magyar emberhez, Magyarországon? De hol ő most?
 Nem vala hát más mód, mint káromkodni erősen,
 S szidni — mivel nem volt egyebet kit szidni — az *Istent*.

Semmi, Doronghy komám, mind semmi ; ha már ide jöttünk,
 Város ez is, mondják, nézziünk szét benne. Ugy is lőn.
 340 Megszeretők a helyet ; nyolc hétig nézegeténk szét,
 Láttuk az egyszarvút, ettünk a tarka kenyérből.

¹⁰ *Eltörölt forspont.* Volt idő, mikor a szegény ember lovait minden kaputos kiparancsolhatta, csekély szabott árért. A megyék 1840 után kezdték e visszaélést eltörölgetni — papíron.

¹¹ *Hippophag.* Lóhúsevő. A németek gúnynéve.

És most visszafelé forduljunk? Mit felelünk, ha
Kérdi a francia gróf : micsodás Páris vagy az angol
Főváros (neve nem jut eszembe, pedig tudom, ott van
345 Írva beretvámön)? Legalább még egy darabocskát
Útazzunk : vagy a gróf addig haza megy, vagy — utaztunk,
Mondhatjuk, mivel így akarók, e tájra szerettünk.

Így Szebenen, Brassón (szép szásznők) menve keresztül,
Jassziba rándultunk. Okos egy nép volna különben
350 Benne, de ostoba, mert fával kövezé ki az utcát :
Hátha *megégne* az út : hol járna ebanya oláha?
Itt már boldogulánk : nevelőmből folyt az oláh szó.
Egy faluban született magyarokra lelénk. Uram Isten !
Mily jó voln' ezeket honi tótokkal kicserélni!
355 Majd Bukarestbe menénk : itt is tűzfészke az utak,
S ím ez oláh példán nem röstel jární ma Páris!

Nem tetszék Bukarest. Galacig szekeren, Galacon túl
Gőzösön utaztunk. Hamis egy játék az a gőzös :
A német szemetet, dudvát füstöltet alatta
360 És el akarja hitetni velünk, az hajtja hajóját.
Nem tudom én mi, de gőz nem hajtja, megesküszöm arra :
Van télen, tavaszon füst, gőz ezerannyi minálunk,
És mi hatása? miért nem hajtja el a vad oláhnak
Kémény és padolat nélküli gazos kalibáit?

365 Majd a Dunával együtt befutánk a Fekete-tenger
Öblibe. Hej nagy tó az a tenger! partja se látszik.
Azt hittem : feketébb leve van, s hogy tinta gyanánt is
Használják : de biz az még inni sem ér föl a vízzel.
Ez kutya egy út volt : fönt a földelen gonosz a szél ;
370 Lent a szobában gőz, nagy hőség fojta rakásra.
Felfogadám, ha megint szárazra jutok, soha többé
Nem fogok ülni hajóra, ha parfüm hajtja, nem a' füst.

Konstantinápolyba jutánk. Sok tarka török van
Benne : csodáltam hogy' hagyják ott széltire lakni.
375 Egy helyt hét tornyot mutatának : néztem a tájra
S többet háromnál föl nem veheték. Mutatának
Egy nagy várat is, azt mondván hogy benne a császár
Laknék : ezt nevetém, mert annyit csak tudok én is,
Hogy »Bécsben« lakik a fölséges *római* császár.

380 Őszre került az idő. Haza kellene menni, Doronghy,
Mondám, untig elég tudományt vettünk ezen útból.
S hét hét mulva Drinápoly, Viddinen és Belegrádon
Által a Bánátban, Magyarországnak *közelében*,
Termettünk ; honnét nagy kinnal elértük ohajtott
385 Falvunkat. Szomorú a többije, drága kisasszony!
Nem nyújt élvezetet nagysádnak, csak sebem írját
Tépdeli föl.«

De varázs Armída tovább is akarta
Hallani s olvasztó szeme pillantása elég volt
Bendéből kivarázslani e még hátralevőket :

390 »Házunknál idegent leltünk. Egy potrohos ember
Otthonias képpel, melyen a *vendégiszony* olyan
Kórjeleket mutatott, mint foghúzási dolognál
Látni lehet, fogadá zavaros színű köszönésünk ...
Honn-e anyám? kérdém ; »*kii?*« s nagy szemeket vet az ember.
395 »Ah vagy tán az előbbi tulajdonos úgy-e? az L*be
Ment, miután harminckét évre kivettem ezen kis
Birtokot (és ezzel kezeit bő pantalonának
Tág zsebjébe dugá) s kifizettem mind az utolsó
Fillérig. Tessék oda menni, ha tartozik önnek.«
400 Elfordult s hidegen nézett a novemberi ködbe.
Hajts, kocsis! ordíték az oláhnak, római nyelvén,
Melyből *majd* száz szót hoztam haza távol utamból,
Nem baj a pénz, de ma L*be megyünk, másképp agyonütlek.

Így a remény s ijedés kocsisomba szilaj tüzet adván
405 S e tüzet ostora somnye le átöntvén a lovakba :
Tízkor az l*i rokon kapujánál végre megállánk.

Itten anyám beteg feküdt, közel a legutolsó
Perchez ; alig ismerhete rám, és félrebeszélvén
Váltót emlegetett. Rokonunk mondá el a történt
410 Gyász esetet : hogy anyám számos váltót kibocsátván,
A gaz kölcsönzők, gaz bírák dobra verették
Ingóit ; kifogást sem hagyván tenni szegénynek,
Mellyet — háromszor legalább — tehet a nemes ember ;
És hogy nem lévén hova nyúlania, kénytelenül
415 Fekvő birtokomat zálogba bocsátni, de a pénz
Fölvévén, vele a gaz francia *comte* tova illant :
Mellyeni bújában beteg ágyba esék, soha többé
Föl nem üdülendő!

Félév mulva sötét-komoran tértem meg anyámnak
 420 Sírjától, hova eltemetém pénzemnek utolsó
 Fillérét. No Doronghy, hová most? merre van otthon?
 Mit természetesen ő szintúgy nem tudta, mint én.
 Törte fejét mégis, ha talán e vérveritékes
 Munka után valahogy sikerülne koholnia tervet.
 425 A tisztújítás ötlött fel végre agyában,
 Szolgabíróságot praescribálván bajaimról.

Megvesztél te komám? felelék: tudod-é, hogy a zsebben
 Nincs egy erős krajcár s pénz nélkül eb a magyar ember?
 Ám ő megmutatá, hogy járatos a honi törvény
 430 Bokrai közt, és ért a nyúlkereséshez ugyancsak,
 Megfejtván, *miszerint* a magyar nemes ősi vagyonját
 Tízszer eladja, ha kell, és visszapörölheti mindég;
 Hogyha pedig más ad, vagy zálogosít is, olyasmit,
 S őt — mert még nem s élt — meg nem kínálta vevője,
 435 Jó kötekednie, mert vagy megnyeri, vagy szedi a sok
 Pótlékot, mi talán még jobb, mint nyerni sokára.
 Azt javasolta tehát: rontsunk a goromba vevőre,
 Hogy, ha nem ad még a zálog-summára, mi rögtön
 Perbe fogatjuk. Mely hadi cselnek jó sikerétől
 440 Másnap ezer pengőt nyomtam dagadó kebelemhez.

Most legelőször is a főispán tiszteletére
 Mentem. Atyám végett kegyesen fogadott. Szivaroztunk:
 Kérdeze törvényből holmit, mire hogy' felelék meg,
 Én természetesen nem tudhatom, annyival inkább,
 445 Mert kérdései sem voltak tisztában előttem.
 Jónak láttam azért olyanról szólni, mit értek,
 És felhoztam a tisztújítást, szolgabíróvá
 Instálván nevemet tűzetni ki... Elmosolyodtak
 Ajkai és így szólt: ki a pályán célt akar érni:
 450 Tűr sokat és munkál, izzad, hol fázik, az ifjú,
 Ója magát bortól, szerelemtől. Boldog az ifjú:
 Egy tavasz és egy nyár van még őszének előtte.
 Míg tart szép nyarad, édes öcsém, hát rakjad a fészket:
 Szorgalom és tűrés! még nagyra mehetsz, csak akarjad.

455 Megköszöném s jöttem. Van ezer pengőm, tele torkom,
 Termetem és épem; tudok a kutya-bőrös urakhoz,
 Van szép cifra szűröm, selyem üngöm, vértesi baltám,
 Pengő sarkantyúm, rőfös toll a kalapomnál;

Kostököm' egypár száz kortespipa meg nem ijeszti,
460 S káromkodni tudok, cifrábban mint a toborzó :
Így nem igen félek, hogy a főispáni figyelmet
Kortesi érdemeim, szolgálataim kikerüljék.

Folytak a készülétek. Mert két párt volt a megyében,
Egyik az ős magyarok nemadózó pártja : tapasztalt
465 Ősz öregek, nagybirtokosok, grófok, hadi tisztek,
Consiliariusok (mindhárom fajja ezeknek),
Táblabírók és szolgabírók, közbirtokosocskák,
Végre a romlatlan, címerleveles rokonoknak
Szép szót megfogadó, jogokat védő sokasága.
470 Másik a hígvelejű szóhősök zajtele pártja :
Kik mintán magokat vagyontól *megszabadíták*,
Most *szabadelvűknek* szeretik hánytatva nevezni
Máskép pörkerülő prókátorok, elszabadított
Gazdai tisztek, bűnkereset-sujtotta uracskák,
475 Pusztult földesurak, kitagadt fiak, írrok öcséim,
Konyhai látogatók, hervadt rózsák fizetéses
Pillangói : rövid szóval mindennemű serge
A békételenek, szeleburdiak és fecsegőknek ;
Nem kis része pedig honoratiorok : tudományos
480 Kántorok és jegyzők s több ily kapa-unta parasztok.
E két párt közepett vala még egy ingadozó párt,
Mely mint színehagyott posztó, kétes, ha piros vagy
Zöld volt-é hajdan : most illeszd bármi színűhöz,
Egyformán veti arra tökélytelen árnya fakóját.
485 A *maradandó* párt tens Nemdy urat kiabálta;
A *szaladandó* párt valamely nagyszáju Parázsit.

Hosszas volna előszámlálnom, mit követék el
Pártom híveiért, de kivált magamért, faluszerzte ;
Mint nyomtan kebelemhez a zsíros ködmenü noblesse-t,
490 A zamatos csókot mint visszonozám tele szájjal ;
Mint osztám a huszast, szájszámra s a száj erejéhez
Képest ; mint tüzelém őket harapós italokkal ;
Főleg mint hazudék soha nem hallott jogaikról,
És az arany bullát mint gyémántoztam előttük,
495 Százszor is esküdvén, hogy Nemdy ha lészen alispán,
Nemcsak a már felrótt méltatlan adót letörüli,
Sőt a paraszti adót is köztük elosztja jutalmúl,
És több illyeseket : mellyek bizonyos sikeréül
Háromezer vótum tátott rám hárpia torkot.

500 Összeírás történt. Nem az elnyútt régi modorban,
 Így ír a jegyzőkönyv, hanem új rendben, szigorúan.
 A névsor pedig a szavazás idején betűsorral
 Volt kikiáltandó s az egyén akkép szavazandó.
 Szentül van. Mi tehát feljártuk hadnagyainkat,
 505 (Mert a hadnagyokat könnyű rábírní a jóra)
 Tettünk összeírást : (játék neveket kitalálni
 S a szavazást azután elvégeztetni paraszttal)
 S úgy vártuk be a tens küldöttséget, ki örömmel
 Elfogadá a *kész* névsort és víg lakománál
 510 Jökat ivott a nehéz munkára. javából a bornak.

A tisztújítás egy hét vala már ; mi az órát,
 Perceket úgy lestük, mint víg szüretet les a gyermek ;
 És im, hirtelen a főispán vármegyegyűlést
 Hirdettet, valamely most jött fensőbbi parancsért.
 515 Összegyűlünk, a parancs olvastatik ; ennyire megy ki:
 »Tisztesb-rendűség nem lévén ősi nemesség,
 A megye álljon el a végzéstől, melyben ezeknek
 Vokst adott : ha nem áll, tisztújítást ne reméljen.«
 Pártom e rendelményt hódolva fogadta, szokásként ;
 520 Ellenben szeleburdi vitézink víttak erősen,
 Piszkoltak mindent, mi fölöttük bír hatalommal,
 Keblükhöz karolák a nevelt honoratior osztályt :
 És ők fércelték e kormányelleni végzést,
 Hogy : *Mivel egyrésről* terhet visel a nemesekkel
 525 A tisztesb osztály, *másrésről*, sokba kerülván
 Eddig is a szavazathódítás, több haladást nem
 Szenvedhet már tisztfejelésünk : minden időben
 Állani fog honoratiorink szavazatja, *kivévé*¹²
 A szavazás idejét !

530 Egy nap egy éj a köz, s mehetünk *foglalni a termet*.
 Méltóságos ur — a főispán — megmutatá hogy
 Van *tálentoma*, nem kis mértékben, hadi cselhez :
 Tudnillik beparancsola másfél ezret a nemzet-
 Őrségből (azaz : amellyekkel a nemzetet őrzik),
 535 Színleg a szép s jó rend fenntartására : pedig más
 Volt azalatt . . titok . . . Ej, nagysáddal mért ne közöljem?
 Pártunk szembetűnő kevesebbségét akará ki-
 Pótlani e dárdás és szúronyos őrkatonákkal.

¹² A honoratiorok szavazata iránt körülbelül ily végzést hozott
 1845 táján egy nagy megye híres ellenzéke.

Végre megért az idő: azaz eljött a kijelölt nap,
 540 Folyt a tanácskozmány, s bár főispán ur erősen
 Álla, hatalmas okát kifejezvéen spártai *csak*-ban:
 Végre kiforgatták sarkából és kijelölte,
 Akit az ellen akart, mondtam: nagyszáju Parázsit.
 Indúl a szavazás. A nemesség névsora — számos
 545 Rőfre menő — ott reszket a küldöttségi kezekben.
 »A. betű, első név. Nincs itt? hát jőjön a másik.
 Az sincs? — Ej, minek is, hadd jőjön az, aki jelen van.«
 És jött. — Háromszor szavazánk és, rettenetesség,
 Mégis az ellen nyert! mert ők — *négyszer* szavazának.

550 Nem kicsiny érdemeket szerzék pedig e csatatéren,
Mert majd elrekedék. De miért kérkedjem e hősi
 Tettemmel? hiszen azt elhírli a Nemzeti Ujság! 13
 Szolgabíróágom küszöbén állék. Körülöttem
 E hú társaim is, fölemelni azonnal az ifjú
 555 Judliumot.* Tettünk, és tettek az ellenek egyre
 Szolgabíró, meg szolgabíró: főt, alt, közepesdit.
 Sorban az eskütség: »Jobb lesz mint semmi« — morogtam
 Társimhoz, »de ti is hozzá készültetek immár
 Felmutatásomhoz, fel nem sütlek, ha csak élek.«
 560 Hajh, h: udék, hazudék: betelett a *jurassori* szám is:
 (Kell ou más számnál?) és én — ki sem *jelölődtem*!!!

Tisztújítás ez? kérdém reszketve dühömben,
 Az van-e? vagy vásár, hol lelkeket ad, vesz az ember?
 Hol nem az érdem jó mérlegbe, hanem gaz önösség
 565 Űz szemfényvesztő játékot az ősi nemessel?
 Én kívánom: a főispán tüstént kijelöljön
 Engemet. — »Ó tüstént« vág közbe az elnök; »ez embert,
 E buta rendzavarót tüstént börtönbe, legények!«
 S megcsillant a sásidomú szuronyok sokasága.

570 Tudtam a *nonust*,** mert a minap betaníta Doronghy
 Erre is egy kinnal, mint már majd vármegyétisztet,
 S börtön!... idézés nincs, megadás nincs, sőt kereset sincs
 Elrendelve, s imé börtön! nekem ősi nemesnek!

¹³ Nemzeti Ujság. Az akkori Hirnök.

* Judlium, ii. 2. A régi szótárakban neutrius, az újabbakban *omnis generis*: azt teszi: szolgabíró.

** *Nonus*, alias I. = *ae nonus*. Ezen melléknévnek csak két hajlítása tetszik az alkotmányosdiaknak, t. i. a *nonus*, és *nona*: a *nonum* (pl. dei praeceptum)-mal aztán keveset gondolnak.

Feldühödém (ki nem is dühödik vala, bántva miként én?)
 575 És egy erős ugrás a zöld asztal közepére
 Juttata, — társaim is követének ; — hol legelőbb is
 A kalamárisokat szétrugtuk az ülnök urak közt,
 (Egy foltocska jutott a főispánnak is akkor)
 S kardot rántva erős védő helyzetbe szorúltunk.

580 Ámde a szúronyosok nyomulának hosszan előre.
 Balga, ki ott is küzd, hol csak szaladásban az élet!
 A természet adott embernek lábakat is, nem
 Csak kezeket, s ki csupán kezeit használja örökké
 Olyan, mint a diák, ki felől a krónika írja :
 585 Hogy kés- villával darabolta fel a *fidibust* is.
 Így mi sem tehetünk egyebet, mint harmatos arcú
 Táblabírák és tens uraim tetején leugorni,
 S hátat fordítván a fényes acél agyaraknak,
 Bordaropogvány közt kinyomulni a lármateremből.

590 Hajh de veszélyünknek még ezzel nem vala vége,
 Üldöztek szanaszét bennünket, mint *fugitivus*
 Úti betyárt, kinek a törvényszék s tiszti bakója
 Tiszteletére megyen (mert még egy évnyi egérút
 Van s ezalatt a vármegye ölhet bárkit az úton,
 595 Hisz, ha nem áll neki a végítéletnek, utólag
Kívül birtokon, azt szabad ám fölvinni az égig!).
 Kertről kertre jutánk, míg végre a fegyveres üldők
 Vad zaja elnémult mint a *Kösi malma Szoboszlón*,*
 És mi sikátorokon, zugokon hallgatva ügettünk
 600 A városszélig, hol vad kocsi áll vala kettő
 — A kocsisok, hihető, bent a korcsmában aludtak —
 S én felszökve néhány társammal egyikre, a többi :
 Hú Maradossy, derék Nemadózy s a nagyfejű Szűzváll
 Még más kettővel követék az ulyssesi példát,
 605 És felugorva hamar másik szekérére a pórnak
 — Nem lévén mi tovább a megyéhez vonzana bennünk' —
 A zabevők közzé csapkodtuk a jaj-hegyes ostort
 Meg sem is állva előbb, mint másik vármegye szélén.

* Töredelmes szívvel megvallom, hogy ez a szép hasonlat *plagium*,
 e klasszikus sorból :

Hallgat az én műzsám, mint a Kösi malma Szoboszlón.

Ott, nehogy ártatlan tréfánk *büntetti** lopásnak
 610 Tessék, a szekeret, lovakat, kormánytalan úton
 Visszabocsátottuk föllelni az abrakadókat,
 És gyalog indulánk savanyú sorsunknak elébe.
 Hajh, de mi út vala ez! megtörve csatánk dühe által,
 Éhen, fáradtan, de *kiváltképp* szomjan utaztunk,
 615 Fő utakat kerülénk, rettegvek felfödözéstől,
 Áztunk, szikkadtunk, valamint tetszett az időnek.
 Legfőbb pontra rugott pedig a nyomor e mai éjen,
 Melyben az orkánnak kísértetek is segítettek,
 Melyben a vész elszórt bennünket s ördögi csalhang
 620 Hívogatott — majd elrémíteni — bűvtele síkon.
 És tán halva kelünk föl e hajnal lenge szelével,
 Mellyet az ablakokon már-már érzek belopódzni,
 Hogyha te, tündérhölgy, nem küldesz előnkbe vezérfényt,
 Híván nagy kegyesen gyönyör- és kéj-lakta honodba.*

HARMADIK ÉNEK.

Már a pirók hajnal diadalzászlója kifeslett
 Napkeleten, s folyvást pirosabbá lón a hegy ormán ;
 Réteken, erdőkön, falukon és városon egyre
 Ébredezett a zsibaj, jeletül, hogy az annyiszor ifjúlt
 5 Természet ma megint felocsúdott rémriadalmas
 Álmából. A paraszt nyujtózva kel ökrei mellől
 És kitörölve szemét, a most fél éve mosottat,
 Cserhaju öklével, ballag *mérsékleti* boltba**¹⁴
 Egy negyed *életvíz* lélekderítő italára.
 10 Szurdikos utcákból, hol az éjt festékes aráknak
 Karjai közt tölté, kimerül tollas köpenyeggel
 Egy vagy két filozóf, szüleiknek *drága**** reményi:
 Élni sietnek ezek, vásárlani új gyönyörölvét
 Pár huszasért s pótlékul adott potom életerőért.

* Mert vannak nem-büntetti lopások is. Pl. időlopás, becsületlopás, stb.

¹⁴ *Mérsékleti bolt*. Erősen indítványozgatták a mértékletességi egyleteket, angol mintára.

** A mérésről.

*** Mert : ami sok pénzbe kerül, az drága ; úgyde a szülői remény sok pénzbe kerül : *ergo* drága.

- 15 Már ama *jobbak*, kik magukat rég túlmiivelék az
 Ostoba természet pimaszos szabató reguláin,
 Vetkeztetnek lefelé, hogy az éji *Geschäfte*
 Lankasztása után elaludják a nap unalmát.
 Itt-ott utcaszögön serkennek a városi örök,
 20 És elballagnak kipihenni az éji virasztást.
 Osztognak zsebelők, csendörök, az ég adományán,
 Majdan a károsnak nagylelkűn visszahozandók
 Elsikkadt fejszéje nyelét, hitványka jutalmért.

- Főleg a vendéglő körül éber az élet azonban.
 25 Fűrge legények, zöld kötenyekkel, ki s be sorolnak,
 Hónuk alatt foglalva tekercs, kalapács kezeikben,
 Még füleik mellett a múlt napon ott feledett toll.
 Benn, a *keringőben** fölfejenek ím a tekercsek,
 Zöld, veres és hósínü fejér kelméket eresztvén,
 30 Mellyekkel padokat, táblát és karzatot egyre
 Felcsicsomáznak a zöld hasu fickók, óva szegezvén
 Széleiket, nehogy a fizetetlen nemzeti kelmék, —
 Mellyek a *Grosshändler* soha nem feledő *pagináin*
 Írvák, nem szelidítve bűvös *saldirt* erejével, —
 35 Elszakadozzanak, és a vevőt más boltba riasszák.
 Nemzeti ünnep lesz itten: *Védegyleti Gyűlés*.
 Már gyűl a sokaság bámulni a tarka mutatványt,
 Éttelen újságvágy dologellenes ingere hajtván.
 Jőnek urak, nem-urak, vászonnemese, paszomántos
 40 Birtokosok, frakkos megyetisztek, arasnyi szakállal,
 Kardosan és botosan, *hogy tudjanak ülni tanácsot* ;
 Úri parasztok, azaz *kutyabőrtelen* értelem aljas
 Emberi: ügyvédők, tisztek, papok, orvosok és föld-
 Mérők, kik hálátalanul nem rettegik édes
 45 *Anyjokat* is láncsal terhelni naponti kenyérért ;
 Végre zsidók, lesikált állal, hagymás *faluszáják*,¹⁵
 És a kanászoknál szigorúabb sorsu tanítók.
 Asszonyok is: lelkes buzgalmu leányi e honnak
 (Nem sokan e nemből) honi festésű rokolyákban,
 50 Legtöbben divatos kelmékben, máshoni drága
 Csipkebodor közepett ülven mint nyársra feszült lúd,
 Tartani pártatlan bírálatot öltözetéről

* Keringő: *Reitschul*. Így neveztetnek azon tágas termek, melyek-
 ben a dicső magyarok more patrio waltzerezni szoktak.

¹⁵ *Falu szája* a jegyző.

- A bejövő-kimenő minden rangú sokaságnak ;
 Szűkkezü kalmárnők csődöt lehelő piperével,
 55 Vesztaszüzek, zsoldos katonák ónnal teli karján,
 Peckes mesternők, feszes arccal, gömbölyü testtel,
 Szürke harisnyájú, idegen haju cifra zsidónők,
 És *lyány-asszonyok*, e *szók* értelmében egészen,
 Kik csak a buzdító, a tevékeny férfira várnak,
 60 S készek mindenöket, nemes elszánással, od'adni
 Áldozatúl, a hon gyarapulásának okáért.
 Jött Rák Bende vitéz, jöttek mind társai. Őket
 Ellátván a bűvész Armida tanúlevelekkel :
 Mintha nemely távol megye gazdag táblabirái
 65 Volnának, legelőbb most látogatók e megyében
 Kis részbirtokukat, feljöttek tiszteletére
 A megyeispánnak, ki, nem is kételgve irántuk,
 (Mert tudhatta-e azt : *ki, hol és mit* bír a megyében ?)
 Szívesen elfogadá, s meghívta gyűlésbe is őket.
 70 Végre az elnök jött, ki nagy éljennek közepette
 Székeig elhatván, ekkép kezdette beszédit :

- »Én nagyon örvendek, látván, becses úri közönség,
 Mily nagyszámu magyart képes még gyűjteni egybe
 A haza érdeke, mit mostan van látni szerencsém.
 75 A védegyelet ügyét akarom *kegyetekbe* ajánlni.
 Balgatagok voltunk mostanság, nagybecsű gyűlés :
 Ősi apáink megtanulának szőni darócot,
 Törni juhbőrt szittyás kacagánynak, szíjt hasogatni
 Bocskoraikhoz, kalpagnak rókát lenyilazni,
 80 Farkast és medvét bundának csáva-cserezni,
 Asszonyaik pedig a lent fonni, himezni a vásznat,
 Kötni erős csipkét és varrni magoknak, uroknak :
 Ami kevés pénz volt, nem ment külföldi zsebekbe,
 Nem hanem — *eltemeték*, minekünk, késő *maradéknak*.
 85 Ámde mi elhagytuk nyomdokaikat : kacagány helyt
 Szűk zsákot viselünk zagyvált színű condra szövetből,
 Párizsi utcákhoz készített kelmetopánkát
 Hordunk, öltözetünk valahány darab, annyi királynak
 Országából jött, s jó drágán — néha hitelben —
 90 Vettük, ugar földünk bevetetlen hagyva miatta.
 Ez gonoszúl megyen így. Kinek egy garas a jövedelme,
 S hármát költ : az előbb, vagy utóbb, de bukásra jut egyszer.
 Íme azért lelkes, takaros polgári e honnak
 Egyletet állítottak, melynek minden magyar ember

- 95 Tagja lehet, s nem kell mást tennie, mint fogadással
 Azt ígérni, hogy ő honi kelméket fogad el csak
 Öltözetűl, honipar művét használja magának.
 Álljunk hát e nemes, csak *husz* krajcárba kerülő
 Társulatba mi is: ki ne tenné ezt a hazáért,
 100 Léven alkalom azt illy *olcsón* tenni dicsővé?
 Itt az iv: írjuk alá. Kezdem: *másfél* huszas; itt van!

- Szóla; megéljenezék, és végre leüle szokáskint.
 Ellenben pedig a tűzlelkű Hamarfy felállta:
 »Én nem kérdezem azt, használ-e honomnak ez egylet«
 105 Kezdi, »csak azt: kormány ellenzi-e vagy sem? azonnal
 Tudni fogom, vajon üdv rejlik e benne, vagy átok.
 Úgy veszem észre pedig: nincs a kormánynak inyére,
 És így, *nem magyar az, cudar az*, ki tagúl be nem álland.«

- Melyre vitézlő Bende, dühét nem bírva, felugrott,
 110 S fülhasító hangon így ránta magára figyelmet:
 »Az cudar, aki teszen kormánya, királya dacára.
 Az cudar, aki e kardviselő nagy nemzet egyénit
 Görbe takácsokká, festőkké tenni akarja!
 Illik-e az, hogy lent fonogasson az ő magyar ember?
 115 Illik-e, hogy gyapjút csapjon? Végtere: ki tiltja,
 Ezt ne vegyen, vegyen azt a *szabad-zsebű* honfi nemesség?
 Verje meg a magyarok szent istene, aki aláír.«

- Rosszalatot bűgött e szókra egész balog oldal:
 Ellenben javalá a sanior és mosolyogta;
 120 Melynek szürkehajú seregéből Aggdy felállván,
 »Még lehet« így kezdé: »van jó ezen egyesületben,
 Ámde korán van még, éretlen rá a magyar nép.
 Ifju korunkban, jól jut eszembe, mi lelkesedéssel
 Terjesztők a magyar szabatú köntöst haza-szerte!
 125 Szalma volt a láng: frakkot visel a magyar ismét.
 Most pedig a kelmét kívánnák megmagyarítani:
 Meg nem foghatom azt, mért nem derekabb magyar öltönyt
 Anglia-posztóbúl, mint quakert szabni magyarból?
 Hordjunk zrinyit előbb, azután írhatjuk alá ezt.«

- 130 Gróf Telivér lőn most a szónok egész tüdejével:
 »Kormányellenes cél rejlik az egylet alatt, és
 Forrongásra vezet: megrontani minden erőmmel
 Szent kötelességem; pedig ez *soh* szép huszas áru

- Múltság, uraim, nem mint önök egylete ; már is
135 Tízezret fizeték, pengőben, a gyáralapító
Társulatba, de nem sajnálnék adni megannyit,
Csakhogy a védegylet *bukjék*, mielőbb, mi rutabbúl.◊

- Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος*, fölkelt gróf Lánghy, tüzelvén :
»Én is adék a gyáralapító tárba, nemes gróf,
140 Húszezeret, de azért nem kérkedem ily helyen azzal.
A védegylet ivét pedig épen azért fogom, ímhol,
Írni alá, mert húszezerig meg kell rövidítnem
Pénzkiadásomat ; így magamat. honomat kisegélem.◊

- Ónapy táblabíró váltá fel a grófort : »Örömmel
145 Lennék társ az urak céhében s nem vonakodnám
Subscribálni azon papirost◊ úgymond »ha lehetne :
Ámde nagyon méltó mentségem : tisztos öregnek,
Mint magam, ily *kirívó* színű köntöst hordani nem szép◊
Lenne, fehér, zöldet, vereset, mint látom e tábl...◊

- 150 Nagy kacagás vágá ketté az öreg szavait, ki
Szégyenkedve leült és felfogadá : soha többé
Szót nem emelni, habár lopnák is előle hazáját.

- Szünnvén a kacagás, Rőfész foga szert, s puha öklét
Törve : »Alássággal hírül adom, a honi kelmék ,
155 Brünn — vagy izé... Gácsról◊ igazítá arca-pirultan
»Még ma megérkeznek, szolgálhatok illemes áron...◊

- Nagy köhögés jöve rá s így kénytelen újra leülni.
Singhy barátja pedig könyökét megrántva susogta :
»Mit gondol koma, bukni akar honi kartona mellett?◊
160 »Ej koma◊, válaszol ez, »van eszem. Két vég honi mellett:
Tízet adok külföldi vagyont szint' oly magas áron,
Végre, bukást mondván, a gyárt buktatni segíték.◊
»Már az más◊ felel a koma, képe simára juhátzan.

- Folyt az aláírás, szónoklat : s megjegyezendő,
165 Nem szólt mind, ki aláírá az ivet, de viszonttag
Sem mind írta alá, ki az ügynek szónokaképen
Sok nedves tenyeret fájós tapsokra hevített.
Most Pipy gróf kelt fel s ügy pártolatára emelt szót :
Mert, úgymond, divatos ma ez eszme nagyok, kicsinyek közt.

- 170 Mert *nem sokba* kerül, s nagyon is *lág*y a kötelezmény :
Pusztá becsületszó fékezve csak a kirugókat.
És így, a ki belé unt, bizvást visszavonulhat
Szó a kötél, szabad azt *revokálni*, kivált a nemesnek.

- Hangady táblabíró hasonúl pártolta, ez okbul :
175 »Olcsón vesztegetem gyapjúmat« mond ; »ha Magyarhon
Szinte csinál posztót s a külföld hordja tovább is,
Szökken az ára, hiszem, s akkor *huszasom* haza hozzák.«
Mellé szólt Rohanász ; ő, úgymond, helyben aláír,
Él hite keblében — s ez okon kész *áldozatokra* —
180 Hogy védegyleti tag testén a nem-honi kelme
Benn született *honivá* nemesül idegen szaga múltán.
Borzond is javalá, ott látván benne az üdvet,
Hogy lecsepüli böcsét a külföld áruinak s így
Féláron *vehet* ő idegen-készítte iparmút.
185 Langyi hasonlólul, nem igen tűntetve, aláírt ;
Ő az egészt levegőtisztító éji lidércnek
Képzeli, mely *se nem árt, sem használ* szembetünőleg,
S el fog tűnni megint, miután ragyogott egy időig.
Ingadi ellenben — majd bal, majd jobbra tekintve,
190 Hosszú kétely után sem merte nevét odaírni
(*Juste milieu*-s vala ő), abban lele mégis egyensúlyt
Hogy fogadást tőn és — azt mondják — esküt adott rá
Négy szem közt, miszerint, bár nyilván írni körülmény
Tiltja, titokban azért hú lészen az egyesülethez,
195 És, *ha* jutányosban kaphat honit, azt vesz örömmel.

- Illyen s még badarabb okokat hordván fel a gyűlés
Tagjai kölcsönösen, miután a gyomorkaparó dél
Hírül adá, hogy a gazdasszony káromkodik otthon,
És a béketűrés gyakor ásításra fakadt ki :
200 Amint testi szemét éhség hálózta, fokonkint
Nőtt értelme világa az elnöknek, ki egészen
Tisztában látá *kettőkor* a tárgyat, a tisztek
Megválasztattak (mind jó hanyag emberek) és a
Gyűlés *téltul elégült* újságvággyal eloszlott.

- 205 Bendét gróf Telivér meghíttá magához ebédre
Sorsosival, másnap pedig a követutásítások
Választmányá előtt mutatá be levante barátját.

- Nagy kazal indítvány, szép változatos vegyületben,
 Várt a tanácskozatok percére, hideg nyugalommal :
 210 Minden előtt a magyar nyelv fordula kézre közölök.
 Ennek az ellenzék egy kis töredéke ohajtott
 Volna erősb szövetű törvényt, mely bírna darázssal
 Szintúgy, mint a legyek törpéivel és szunyogokkal :
 Ámde a nagy »numerus« meglelégvék, sőt köszönettel
 215 Vette az eddigit is, némely nem győzve csodálni :
 Mint történhetik az, hogy már *nincs tilva* magyarnak
 Szólni, pörölni, Magyarhonban, született anyanyelvén.

- Most az *avíticitás* kérdése került felül. Ez sok
 Szép köhögésre adott okot (ó mert szörnyü poros volt!)
- 220 Majd, miután fel lön olvasva, vitáztak erősen,
 Felhordák okait mind a négy *nemzeti lapnak*,
Sőt felül is mülák ezeket pokrócban, epében.
 Földesurak, kiknek tetemes földbirtokaikra
 Dédükök elfeledett búváldozatúl *ebet* ölni
- 225 S bőrét a szerzett holdak hátára terítni,
 Hogy védné azokat harapós prókátorok ellen,
 Rögtöni eltörlést javasoltak a nyűg ösiségnek.
 Ellenben megavúlt ügyvédek, régi fiókok,
 Szú-likacsolta családszekrények felkutatói,
- 230 Ó nevek emberi, volt urodalmak messzire terjedt
 Mesgyéin legelők s tengők örök álmú reményben ;
 Szemrontó firkák halovány rejtélyei titkán
 Rágódók s egyebek, tudná a manó lesorolni,
 Alkotmány-kidülést, nemzetsírt láttak ezen szép
- 235 Aggszerű intézet legutolsó körme-szakadtán.
 Legkitünőbb vala most Rák Bende beszéde, ki tartván
 Zalogosított birtoka vesztétől, kimeríté
 Ékesszólását a veszélyes *gondolat* ellen.
 »Nemde«, kiált hevesen, »most is sok a pertelen ügyvéd,
- 240 Kik, mivel egymástól nem tudnak elélni különben,
 Hajhászok, kerítők és alkuszok és veszedelmes
 Csendzavarók lesznek, mindennapi szűk eleségért?
 Most vegyük el kenyerek jobb részét : nem fog-e majdan
 Fellázadni egész seregök, s e drága Magyarhont
- 245 Nem fogják-e utóbb fenekestül felborogatni?«

Ingady ellenben kívánta, hogy »eltörölődjön«,
Mindazonáltal nem rögtön, mivel az sok elárvult
Hajdani nemzetség igényit meghiusítná,
Nem : hanem elvárván végét minden folyamatban
250 Lévo és ezután kezdendő ősi pöröknek.

Még ugyan a többség akaratja ki sem vala mondván,
Mindazonáltal, időt kívánván megtakarítani,
Sorra kitálalták a tárgyakat, okszerű célból :
Hogy ki egyik tálból nem eszik, nyulhasson a máshoz.
255 Bende a hongyülés éventi ülései ellen
Tiltakozék, kérdvén : minek azt a sok f... törvényt?
Olyan a törvény mint a bor : fanyar ízű ha új még,
És savanyú képet torzít mellette ivója,
Míg a megérett őt kéjelve bocsátja le torkán.
260 Van Verbőczyben ő is elég, csak győzze az ember
Azt betanulni ; miért ahelyett hát gyártani újat?
Isten *tíz*et adott mindössze az emberi nemnek :
És mi nem érnők meg félmázsás *corpusainkkal*?*

»Úgy van, öcsémuram« ősz Patvardy felelt helyeselvén,
265 »Hajdan az ifjúság *tanulá*, mint tisztos apái,
A haza törvényét, mint azt Verbőczyben és szent
Corpus Jurisaink foliánsain írva találta :
Most, tanulás helyt, őmaga *gyúr*, külföldi anyagból,
Új törvényt, nehogy a régin rágódnia kelljen.«

270 Másik a képviselő rendszert átkozta kegyetlen,
Mondván : nem lakik ő jól más szájával, esztét sem
Bízsa magánál, úgy lehet, *ifjabb* képviselőre.

Aggdy a kortesség szép volta felől csodaszépen
Értekezék ; Telivér a német vámra sohajtott,
275 Úgy híven a hazát tündökleni gazdag iparral.
Gróf Pipy kényszerített örökös váltságot ajánlott,
Melly a *jobbágyot* kötelezze kiváltani földjét ;
Földesurát, úgymond, szükségtelen így kötelezni :
Az, maga hasznáért, örömet lép alkura ügyis.

280 Volt, ki füléig adós maga, üdvet a státus-adósság
Elfogadásában keresett, nem tudni, mi okból ;
Másik egész tűzzel — vala bár hive a maradásnak —
Sürgete teljes szót minden városnak adatni,
*Csak*hogy az ellenzék leszavaztassék a diétán.

* Corpus : test. Ha lélek volna benne, úgy élő lény volna.

- 285 Lánghy a kormánynak felelősségét akará ki-
 Vinni: derék akarat! kár volna ha nem sikerülne!
 Mondják: így akará az egérnem is egykor a macskát
 Megzabolázni, de nem hallottuk még az eredményt.
 Mások a *sérelmek* tárgyában emígy szavazának:
 290 Minthogy ezen panaszok nagyon is halmazra tolúltak,
 S mink, fiatal maradék, nem tudjuk már nagyapáink
 Régi gravameneit, nem tudja miénket a késő
Posteritas: jó voln' ezeket mind összeszedetni,
 És egy öreg könyvben kinyomatni jövő *tudomásul*.
 295 Ám sokan ellenzék e javaslatot, azt bizonyozván,
 Hogy feledékenység legjobb ír e panaszokra.
 Szóltak az eskütszék mellett és ellen is, ámbár
 Vékonyan ismerték ezen intézet miben-álltát,
 Csak hírnévben, mint a *monda vitéze a kávé*:
 300 Hja, de mi, csillagaim, törvényhozatalra születünk!
 Azt is látnunk kell, ami túl van hályogainkon.

- Mindezeket, *pro és contra*, vitaták sok időig;
 Mindenik önnéztét akará a többire tolni,
 Vélekedésében tetszék mindenki magának,
 305 És maga sátra előtt söpré minduntalan a port.
 Így, természetesen, lehetetlen volt egyesülni.
 Láta az elnök is ezt: hogy azért más térre vezesse
 A meddő szavalást, ámbár még nem vala sorban,
 Híres ügyét szőnyegre dobá a *házi adónak*.
 310 Mintha darázs-fészkét pajkos süheder faderékban
 Megbizgat, dühösen zúdul fel a hangos odúban
 A szuronyos bogarak számnélküli nagy sokasága:
 Úgy zúdul fől egész teremök, hallván az *adó* szót.
 Elsőbb is Rohanász foga szert, és cifra beszéddel
 315 Nemcsak a házi adót, hanem a hadit is helyeselte,
 Mert, vegyük észbe, magának nem volt semmi vagyonia,
 Sőt a reménybelijét is túlhaladá az adósság.
 Ellenben Telivér gonoszúl csépelte a tárgyat,
 S hosszú beszédének farkául így tevé kérdést:
 320 Volna-e képtelenebb annál: hahogy a nemes ember
 Nemcsak a választás *terhét*, mely annyira súlyos,
 (Egy tisztújítás taval is négy ezriben állott)
 Fogná hordani, nem, hanem a megyetiszt fizetését
 Szinte viselné a házsártos, lomha paraszttal,
 325 Kit csak, mint a diót, törten használhat az ember?
 Gróf Pipy váltá fel, de nagyon más-szörű beszéddel.

Ő minap apjával csak egy úgynevezett szobalyányon
 Összeveszett gonoszúl, s azidőtől fogva szünetlen
*Pesti Lap*on legelész és átkozom egy liberális ;
 330 Hármát a legjelesebb cikkekből *szóhiba nélkül*
 Elfűtt, s elfogadá az adót ; de az emberi szívek
 Vizsgálója tudá, hogy a szónak rejteke táplál
 Némi *reményt*, miszerint hamarább rá száll az örökség,
 Mintsem a házi adó törvénye fizetni szorítná,
 335 És így még *lesz idő* a nem-fizetősdi szerepre.
 Most ősz Aggdyra jött a sor, ki felállva, nehézkes
 Mozdulatokkal (mert ő nagy nyomatéku egyén volt)
 Méltóságosan így szavazott : »Természeti törvény,
 Hogy kiki olyan arányban hordja az álladalomnak
 340 Terheit, amilyen részvétele a jövelemnek.
 Én a közös fizetés terhét őszinte örömmel
 Üdvözlöm. Hogy adóz a jobbágytelki nemesség,
 Én javalom, mert azt a jogosság hozza magával.
 Tudva van ott : mellyik nemes és hány véka vetést bír,
 345 És az adókimvetést akadály meg nem nehezíti.
 Ám a birtokosok már más rovatúak : ezeknek
 Terjedetes faluit, pusztáit, mesgyehatárit,
 Völgyeit és hegyeit, vizeit, gazait, pocsolyáit,
 Erdőit, mezeit, nádréteit és legelőit,
 350 Malmait, amellyek kétszer vámolnak : először
 Míg zöld még a vetés, megye-meglímítálta vizökkel,
 Aztán majd szemül is *molnár-szentelte* fukákkal,
 Mindezeket nincsen ki e földön számba vehesse.
 Én hát, bár az adófizetést is örömmel akarnám,
 355 Még most megmaradást javalok *subsidiúminknál*.
 Erre legott tüzesen felpattant a deli Borzond :
 »Táblabíró tens Aggdy Ferenc úr úgy teve, mintha
 A szabadelvű párt szabad elveit osztani hajló
 Volna, de lám a szeg kiüt a már rég elavult zsák
 360 Hézagain, s a víz kifoly a rossz rosta fonásán.
 Jobb azt szép kereken megmondani : »én nem adózom« ;
 Vagy : »bizony én igen« és nem hímhámozni körötte.
 Én *feltételenül* fizetem — bár zúgjon akárki —
 Házi adóm, *mihelyest* — felelőssé válik a kormány.«

365 Lánghy nem így akará, hanem elsőbb tetteleg adózni,
 S akkor a gyűlt pénzről majd rendelkezni magunknak.
 »Míg e zöld táblán« úgymond »készítjük az ingyen

Terveket, én addig nem várok semmi eredményt.
Kezdjük el a fizetést; alapítsunk nemzeti tőkét,
370 Majd lesz terv is elég, csak pénz s akarat ne hiányzzék.*

Nem helyeselte szavát e grófnak a szellemi párt sem.
Mit? rögtön fizetést? morogának. Az esztelen ember!
Sokkal szellemiebb haladónak véltük a jámbort,
Mintsem időt töltsön s kezeit szennyezze, fizetvén
375 *Materialis* pénzt ragyogó pompájú szavak helyt.
Majdosi pártolná, de haragszik, hogy liberalis
Pendít meg mindent legelőbb, pedig ő szabadelvű
Ember után, mondá, még mennyországba se menne.
Lepkefy ellenben — ki ma szolt előbb a gyűlésen,
380 Ifjui lángszívvel kelt védelmére az ügynek.
Ő csak a mult napokon tért vissza honába Pozsonybul,
Hol, mint ügynevezett *Lantaxerr*,¹⁶ sok mosadékot
És átkot megevett megivott két évnek alatta.
Ott, bár otta magát a közös ragadálytul eléggé,
385 Hajh! megmételeyesült (legalább azt hitte az apja)
És, uram irgalmaz! szabadelvű lőn a fiúból.
Itthon elővették csípős lúgját a szülői
Feddésnek, s váltig mosogatták azzal a *kölyköt* :
Hasztalanul! Szerecsent mostak. Végére a gyeplőt
390 Búsan utána veték, várván, hogy a köznapí élet
Tégla-darabjaival dörzsölje le a veszedelmes
Szellemi mázt. — *Éljent* aratott, végezve beszédét.

Most miután a jobb s balog oldal sorban elállott,
Juste milieu-s uraim neki bátorodának a szónak.
395 Volt ki adót fizetett, de csak úgy ám, hogy *ne adónak*
Híják a fizetést; másik kész volt az adóra
Úgy, ha az eddigi *nagy terhű* subsidiumok¹⁷ helyt
Könnyebb rendes adó lépend, s nem hajtatik oly nagy
Tűzzel, mint szedetik ma az ily országos ajánlat.
400 Legnyomósabban szolt pedig a jó Ingady, mondván :
»Szívemből akarom, hogy adózzék minden, e honnak
Felvirulásáért, kit egével bétakar e hon :
De kérdem : *mire ám* ? Nem kell-e kitudnom előre

¹⁶ *Lantaxerr* azaz *Landtagsherr*. E címmel a pozsonyiak nemcsak a követet, hanem irnokát is megisztelték. Itt ez utóbbi értelemben áll.

¹⁷ A subsidiumok beszédese véghetetlen lassúsággal járt, a *votumok* bejegyzése miatt.

- Részletesen*, hova fog pénzem költetni, mit adtam?
- 405 Hány kapocs és hány sín kell a vasutakhoz? az őrnek
Mit fizetünk? s abból mi esik rám? Hát a csatornán
Hány garas egy napszám? Hány ásó és kapa kell ott?
Mindezt tudni nekem, kérdem, bőrömbe nem áll-e?
Én, hogy az állandó fizetés törvénybe irassék,
410 Kívánom; de előbb állandóan s örök évig
Szükség, *részletesen*, híven, kicsinálni a költség-
Jegyzéket, hova majd az adó fordíttatik évrül-
Évre, s azon munkát a törvénytestbe nyomtatni,
Hogy tudjuk, mikor és mire kell filléreket adnunk.
415 Én, ha ezen jegyzék törvényünk testibe nem megy,
Semmi adót el nem fogadok, bár elvem *adózni*»

- És már nem vala több szónok; röviden szavazának:
Elfogadák az adót, kiki fenntartván a magáét.
Bende pedig nem szólt; komolyan pödrötte bajuszát:
420 Csak ti pöröljetek, így gondolta, saját magatoknak,
Én tettel mutatom meg: *adózik-e lélek e honban?*

- Ingadyhoz vala most meghíva ébédre, ki tegnap
A szabadelvűknek készíttete fényes ebédet,
Most pedig a maradó pártot kérte magához.
- 425 Ingady gazdag volt s *perszé* gyermektelen ember;
Nője derék asszony, köpcös, piros arcu menyecske:
Ez radikál nő volt: nem szenvedhette a foldást
És toldást, hanem új kellett neki szüntelen: új pénz,
Új ruha, új vendég, új házi pör, új kocsi, új hír;
430 Nem csoda hát, hogy az új arcú Bendét sem utálta,
Sőt avatott szemek azt kezdték sejteni: Bende
Kedvéért örömet *eltúrne* kevés gyanúsítást.

Volna-e kejtelenebb annál, ha hogy a nemes ember
 Nem csak a választás ténylet, mely annyira súlyos, 328
 (Egy tisztifőnök xaval is négy orsón állott)
 Joga, hordani, nem, hanem a megye-tívet fűtétét
 Előtte nyolc a háziorvos, lenha paravattal,
 Mit csak-mint a diót - történ használat az ember? -
 Prof. Popy válna fel, de nagyon más pörű beszéddel. 330
 É minap - afféval - csak egy, úgy nevezett, szabályanyon -
 Ötveneszté genosul s az időtől fogva minczen
 Poni Lapon legelőre és átkorom egy liberális;
 Háimat a legjelesebb cikkeltől szó hiba nélkül
 Előtte s elfogadja az adót, de az emberi piúel 332
 Vízgátja kudo, hogy a piúel rejte táplál
 Nemi renényt, miszerint, hamarabb rá száll az örökség
 Minsem a házi adó törvénye fűteti fűtetrá,
 És így meg lesz idő a nem-fűtési pörre.
 Most van Aggyra jött a sor, ki plálva, neherle's 340
 Kordulatothal (mert ő nagy nyomátélu egyén volt) -
 Miltóságosan így szavazott: Természeti törvény
 Hogy, kuli, olyan arányban hordja az álladalmnak
 Terkeit, a milyen növekedése a jövelemnek.
 En a közös fűtési elvűt őrinte örömmel. 345
 Kivörösölm! Hogy adja a jobbágy telki nemesig
 En javalom, mert ett a jogonag hozza magával.
 Tudva van ott: mellyel nemes és hányvélá hatást bír,
 És az adó kivételét akadály meg nem nehoriz.
 Am a kistobosor nér más sváthital: ereketek 350
 Terjedesez fakult, pusztult, megye-határit
 Völgyeit és hegyeit, vizeit, gerait, pocsolyáit
 Erdőt, méréit, nádvetit és legelőit, -
 Malmait, a mellyel rétszex vinnaknak: elvőrei
 Kig röld meg a rétis megye-meghímitálta visókkal, 355
 Aztán majd kemül az molnár-fűteltet fűtákkal, -
 Mindereket minczen ke e földön pámba vehene.
 En hát, bár az adó fűtést is örömmel alannám,
 Kig mross megmándást javalom subsidiuminál. 360
 Enne legott türesen földatást a deli Borzond. 360
 "Tablábiri" Poni Aggyra fűtési nér négy leve, mintha
 A szabad elvű párt szabad elvűt vőrtani hajló
 Volna, de lám a meg ki út a már rég elavult xval
 Híkarain s a vix kifoly a rosz roszá fűtőben.
 Jobb azt pör kendlen megmondani: en nem alórom; 360
 Vagy, bizony én igen - és nem himbámozni körtre.

NEGVEDIK ÉNEK.

- Mélyen aludt ezalatt szabadelvű Hamarfy lakában,
 S nem vőn részt az ülés fontos dolgában egész nap,
 Hajh, mert némi csodás esemény, mintegy meseforma,
 Messze letartá őt a vármegye zajteremtől.
- 5 Ingadynál fényes lakomán volt tegnap a »szellem«
 (Így nevezék pártját) s jól megrakodék vala »hússal«;
 Ott torozott ő is, s mivel úgy szabadelvű modorban¹⁸
 Itta vizét a közös habarékú városi kútnak,
 »Nem vala szokva ehez, minthogy *nem iszik vizet otthon*«,
- 10 Rosszúl lőn az ebéd végén : megevék tizenöt szem
 Labdacso, egy cigarót elfűkált, nemzeti színű
 Fagylaltat csemegéze, zuhanyt vőn : *hélas!* hiában!
 Gyomra motóláit megakasztani nem vala képes.
 Lőfegyvert ragadott és ment szellőzni szabadba.
- 15 Drága mezők tilosán gázolt *nemes* andalodással ;¹⁹
 Itt-ott nyúlfi szökött fel az orra előtt : de, gonosz sors!
 Elfeledé zsebjét ellátni szem-él-köszörűlő
 Völgyes üvegjével, s nem látá hol van a célgomb.

- Ballag, ballag odább jó illatu rét selyemében :
- 20 Mígnem eléri a hús erdőnek naptalan árnyát :
 Ballag, ballag odább erdők szem-irigy sűrűjében.
 Mígnem a fáradság leveri, s *narcissusi* forrás
 Szélire bágyadtan lehevervén, ottan elalszik.
 Meddig aludt e regényszerű fekhelyen ? én a világért
- 25 Sem tudom, órák nem lévén, mely tiltsa jegyetlen
 Tűnni a vándor időt emléktelen elfeledésbe.
 Az bizonyos, hogy amint ébredt, mindjárt deli nimfa
 Csínos alakja tűnnek fel, a forrás zöldgyepű martján,
 Tarka csöcsös korsót a kristályhabba merítve.
- 30 Volt pedig e hölgynek hosszú haja fonva szalaggal,
 S barna lapos kötélűl, *kikírtkítelen* fara mentén,
 Rózsaszínű rokolyán feljül lebocsátva ináig.
 Arcain ép szüzeség hajnalrózsái virultak ;
 Cifra selyemkendő volt vetve nyakába, de keble
- 35 Halmai félnyiltan mosolyogtak alóla, dagadvák
 Nyári melegségnek vérduzzasztó erejétől.

¹⁸ Szabadelvű modorban itta vizét. Fiatal ember, kiváló szabadelvű, épen nem ivott bort társaságban. Priesnitz fénykora is erre az időre esik.

¹⁹ Nemes andalodással. Nemes embernek mindenütt szabad volt vadászni.

Lábai, a picinyek ! fődözetlenül ikraközépig,
 Mint tejben fürödött pipatajt, vérszín papucsából
 Gömbölyüen kelvén, a gyep zöld bársonya mellett
 40 Nemzeti színt adtak, s mivel a tűzlelkű Hamarfyt
 Érdekelé minden, mi honát juttatta eszébe,
 Talpra szökött, s derekon karolá a szöghaju szűzet.
 »Angyalom, édeském, kincsem, ne sikolts, ne szaladj el,
 Nem lesz semmi bajod, bántalmad : ehol van egy erszény,
 45 Telve huszas pénzzel ; tied ez kendőre, szalagra,
 Csak ne szaladj, ne sikolts, lásd nem vagyok én hamis ember. ◊
 Ám a leány ledobá erszényét s visszamosolygva
 Elszaladott, mint a fejszétlen rengeteg őze. —
 Futja Hamarfyt a lány, hajtván őt szűzi szemérem ;
 50 Szűztelen indulat futtatja utána Hamarfyt,
 Keble tüzét annak lobogó meze szítva parázssá.
 Fák, bokor és rónák mellőlük visszaszaladnak,
 Fák, bokor és rónák hidegen bámulnak utánok :
 Míg nem egy ékes völgy közepén a nimfa megállván
 55 Tűz arccal, pihegő mellel, megvárja vadászát.
 Már bujaság izzó nyílvezeit ontja szemből
 A nekibőszült hím, már égő keble tüzétől
 Nyelve nedűtelenül, repedett ajkbőre sováran
 Várja meleg csókok zamatos levü záporosóját ;
 60 Már szilaj indulat megvillanyozta karokkal
 Reszket az éhes vad felölelni a nagybecsű zsákmányt :
 S hahl . . . az igéző lány rút egyszemű vén banya lőn, ki
 Feltartván zörögős kezeit, mint Éden örökre
 Zárt kapuin kardját Jehovának visszatenyítő
 65 Angyala, ott állott, kiaszott tilalomjegyezőként.
 Visszariad, s mielőtt tisztán eszmélne Hamarfy,
 Hármat tapsol a nő tenyerével, s a pofozott lég
 Háromszor veri föl visszhangjait a ligeteknek.
 Ekkor az éj minden rém állata zúgva előjön :
 70 Ronda füles-baglyok, denevérek nagy sokasága
 Röpdesnek körülötte, varangyok táborra tesped
 Lába elé, iszonyú mérget kérődzve tokáik
 Sejtjeiből, kígyók csúszkálnak, vértarajokkal,
 Öltögető nyelvvel, dühösen, mert épen a titkos
 75 *Kő-fűvást* kellett elhagyniok : ördögi pillék,
 Tarka török kendőt vetvén berovott derekukra ;
 Pókok, hátaikon hordván *aszkhéta* keresztet,
 Ellenben hasukat táplálva rabolt zsiradékkal
 Ádáz skorpiusok, meleg égálj élet-elöltő

- 60 Szörnyeik, melyeknek lassú hada krími tatáros
 Száguldói gyanánt jönnek fene törü darázsok.
 Mindezen undok nép hőnököt közre szorítá.
 Már a szikla remény kebelében szét vala mállva
 Amikor, egy percben, kettéreped a beborúlt ég
 85 S villámként ragyogó bállása kilátszik a mennynek ;
 Egyszersmind érzéktompító csattanatok által
 Földre rogy és darabig hever életvesztve Hamarfy.
 Amint visszanyeré eszmélete tiszta világát:
 Egymaga volt a völgy közepén : eltűnt a varázsnő
 90 Szörnyeivel, s a magány csöndét csak a hársfateretőkön
 Játszázó szélnek bágyadt susogása boszantá.
 Néz körül : a forrás hova lett? álmélva Hamarfy,
 — Mert beteg álomnak gondolja egész eseményét —
 Nincs forrás, idegen minden körülötte, komor fák,
 95 Vad tüskék állják el utát, bármerre tekintsen.

- Már pedig a rideg éj ködpaplana kezde terülni,
 Már a *házi-urak* kibúvának rejtekeikből
 Itt-ott hallatván a *marasztó* nyájas üvöltést.
 Ekkor egy ifjú vadász véletlenül ott terem, ekkép
 100 Vigasztalni meg a szepegés-gyarlitta Hamarfyt :
 »Mít szomorogsz pajtás? eleven légy s víg, ha vadász vagy.
 Hallod-e, csörtet a vad, s a lövést buzdítja lesében.
 Résre füled, gyűszüzd fel löcsöved, archoz az aggyal!
 Nem mozdulsz! Haha, vesd el a puskát s ülj le guzsalyra!»,

- 105 Erre Hamarfy elősorolá, mik rajta esének,
 Kétli ha ébren-e, vagy hazug álma sötét iszonyában.

- »Nem hazug álom volt« felel a másik : »maradásnak
 Ördögi szelleme volt a lány, ki varázsserejével
 Vonza, előbb véred fölforralván buja tűzzel,
 110 Majd e varázs-völgyben megrontani téged örökre.
 Ellenséged e lény, üldözni fog ennek utána
 Elveidért : de ne félj, nincs rajtad semmi hatalma,
 Míg hű vagy szabadelveidhez, míg ingadozással
 Tenmagad alkalmat nem nyújtsz neki, győzni fölötted.
 115 Mert, tudd meg, noha ő bír ritka varázs-hatalommal,
 Van szellem, ki előtt hiuvá lesz minden erője ;
 E szellem szemeit rólad nem szokta levenni,
 Csak te haladj kezdett utadon : csak, bármi nagy áron,

- Víj diadalt a szent haladás üdvteljes ügyének.
- 120 A cél megnemesít bármily alacsony nemű eszközt :
Nem használnak okok : pénzzel neki, vesztegetéssel,
Borral, ijesztéssel, hazudással, néha csalással ;
Vagy ha e *szép* módok sükeretlenek, akkor az *olmost*
Vesszük elő, s viadalra kelünk, életre, halálra.
- 125 Mért hagynók a botot sorjából fegyvereinknek ?
Hisz mi az ellentől tanulunk, és víni *hasonló*
Fegyverrel mi okon nem volna szabad minékünk is ?
Küzdjél hát *magyarul*, bennem védődre találtál.
Fúdd meg e bájsípót : Hábor, védangyalod ott lesz.
- 130 Emlékül, fiam, e táskát vedd, s jusson eszedbe
Az, ki veszélyedben villámot bűvöle s azzal
Szertefűzé a sötét tábort, mely vesztet akarta.
Most pedig, íme, tekints föl az ég boltjára : ni hol van
Egy sárkány alakú felhőcske, kövessed e felhő
- 135 Útját, az kivezérl e vadonnak tömkelegéből.»

- Így a varázs Hábor. Szemeit dörzsölte Hamarfy :
Hogyha ez álomból valahogy fel tudna riadni.
Hasztalanul! a csodát kíséri megint csoda látvány.
Hábor egyet fúvall s tenyerével megsodorítván
- 140 A kilehelt léget, nagy-hirtelen égre csigázdó
Forgósziel kavarúl ; ennek sugár derekán el-
Nézi a garboncást felkúszni az őt vezetendő
Sárkány-felhőig, mely mindjárt útnak eredvén,
Végre szerencsésen haza ballag utána Hamarfy.
- 145 Bende meg Ingandynál lakozék. Csúffá va a téve
Itt is a naptár, mint sok más helyen. Ez szorosan meg-
Szabja szegény, hány óra legyen nap, lány legyen éj, de
Nem hajt rá az erős természet korcs fia többé.
Késő volt, mikor a fogadóban Bende lenyugvók,
150 Késő, mit másképp bátran mond latni *korán*-nak :
Mert még csak kettőt vere a kopogós fali óra.
Hogy tüstént elaludt, nem szükség mondani : borban
Ázott virrasztás örömet beereszti az álmot.
Már horkolt gonoszúl, mikor a nyílt kulcslyukon által
- 155 Hosszan, mint valamely zsineg, egy csodatest benyulám!ott
S a szoba közepén nagy gombollyá tekerülvén,
Végre varázs *hölgyként* állott Bendének előtte.

- »Hűtelen« így feddé a hölgy, »hálátlan ember,
 Így köszönöd jótéteimet : hogy a rémletes éjben
 160 Megszabadítalak fene mérgétől a viharok,
 Mit haragos tündér okozott vesztednek okáért ?
 Hogy hajlékot adék, ápoltalak : izes itallal,
 Éttel lakozál s élveztél szende nyugalmat ?
 Hogy haza-nélkülinek hont, fényes előmenetelre
 165 Útat adék, és pénzt az egész vad cimboraságnak ?
 Jobb lett volna nekem nem bánni, hogy a fene Hábor
 Tátosi tépjenek el, vagy vesszetek ott, a tavakban ;
 Jobb lett volna, midőn pihenétek langy nyoszolyámon,
 Holtra kínoztatnom rabszolgai ördögeimmel,
 170 Mintsem elérnem, hogy hálátlanul feledésbe
 Menjek előtted : hogy, buja indulatnak okáért,
 Elhanyagold ügyemet, s idegen néemberre kacsingass.
 • Mostan azért válassz : vagy tégy fogadást soha többé
 Át nem lépni az Ingady háznak csalfa küszöbjét,
 175 Vagy segedelmem helyt — elvárni fejedre bosszúmat.«

- Bende aludt folyvást, de az álom karjai közt is
 Hallá e keserű feddést. Tusakodva nyöszörgött,
 Értetlen szavakat morgott. Armída pediglen
 Értvén e feddés jól számította hatását :
 180 »Asztalodon hagyok ím egy játék francia kártyát,
 Ezt Hecate, úgymond, maga tette varázserejűvé,
 Hogy soha nem veszthet gazdája, hanem nyer örökké.
 Használd ezt : de ne nyúlj más kártyához soha, mert úgy
 (Hogyha csak illetsz is valahogy bármily nemű kártyát)
 185 Mindjárt üldeni fog, mely most szolgád, a szerencse.
 A nyere ményt pedig, egy küön zárhelybe lerakván,
 Gondosan őrizzed minden más pénzvegyülettől,
 És nem egyébre, hanem fordítsad a régi jogoknak
 Védelmére, szilaj, rohanó szeleburdiak ellen.«

- 190 Ezzel a hölgy a kulcslyukon újra kidugta kis ujját,
 És elvékonyodott maga is, mint megszívósult vas,
 Melyből sodronyt húz Vulkánnak kormos utóda ;
 Két perc múlva pedig kívül vala Bende szobáján.
 Bende tovább is aludt ; majd dél volt már, hogy először
 195 Felserkent, de nehéz volt a szeme, és ha Doronghy
 Holtnak gondolván, föl nem veri, estig elalszik.
 Álma jutott legelőbb is eszébe ; de mennyire bámul,
 Látván ágya előtt a játék francia kártyát

»Jer, koma, tartsd meg e pénzt«, mond a vidor exnevelő-
 200 Megkísértendő, igaz-é Armida beszéde. (nek,
 A koma kész volt rá, s mielőtt a kártya kifogyna
 Kézből, s új zavarás Fortúna papír katonáit
 Újra sorozná, *schwarz* lőn nagy tudományu Doronghy.

Még azon estve kazal huszas és bankjegy középett ült
 205 Bende, tökéletesen meggyőződven, hogy az álom
 Nem vala borszesztől ködös agy beteges szüleménye.

Már ama nagy nap, melly az *adó* sorsát a megyében
 El vala döntendő, közelített gyors haladással ;
 Már a vidéki nemes társulatok *orrai* (szájas
 240 Élelmes magyarok) sűrítnek a városon által,
 Lesve az illatozó konyhákából ingyenes ízű
 Húsleveket s bordát feszítendő kajla *cubákat*.
 Nem vala szűkében Bendénk sem e látogatóknak.
 Ollyan arányban nőtt számuk, mint a tele markú
 215 Bende huszassa fogyott, és mint a lernai kígyó
 Egy feje helyt kettő, úgy itt, egy látogató helyt
 Nyomban *öt* is termett a »tens úr« tiszteletére.
 És nem mondhatnók hogy vad lett volna közöttök
 Egyik is : otthonosak lőnek, megszoktak azonnal,
 220 Mint a házi legyek ; sőt volt, ki, cserélve ruháit,
 Négyyszer a négy járás tolmácsa gyanánt beköszönte
 És ugyanannyiszor elkapará a jószívűséget.
 Egyik alispánnak kívánta csinálni erővel,
 A másik követül elküldeni, *ahova tetszik*,
 225 Harmadik ígéré, mint »tens nagyságos« urának,
 Hogy bármit *perorál* megye gyűlésén, ezer ember,
 Mint eleven visszhang, ordítja reá : *helyes! éljen!*
 Bende azonban nem volt tegnapi csirke az illyes
 Dolgokban, se tehén, hogy jégen vancra vihessék.
 230 Célja csak az vala elfogadásukkal, hogy előre
 Fusson el a jó hír s terjedjen vármegye-szerte.

Folytak a készülétek. Bendénk meggyarmatosítá
 A falukat kitanult kortesseivel. *Nem adózni*
 A jelszó, *bot* az ok ; mellyet ha fölötte keménynek
 235 Hinne egyik-másik, nincs tiltva leszedni az ólmot.
 Holnapi Sárofalván térítgete, Tyúkodi bátya
 És Nyáraló a Víz mentén száz-, sőt ezerével

Fogdosták a nemes lelket, mint Péter apostol.³⁰
 Őlmodi a Felső-jarást szemelé ki magának,
 240 Tudván bánni kevély apró közbirtokosokkal.
 Ezt követé Tagadó s Maradosy ; de hős Nemadózy
 És Szűzváll a Mező-járás úrbéri tanyákon
 Kínlódó nemesit kapták amaz üdvös ígére.
 Bende pedig legutóbb, maga mellé véve Doronghyt,
 245 Üsdibe ment, amely legnépesb kas vala minden
 Sok here méhekkal gazdag, vad mézű kasok közt.

Üsdiben a hadnagy *Kolocintos Gábor* uram volt.
 Furcsa rövid ember, nagy szájjal, harcsa bajusszal,
 Egyszerű dolmányban, ragyogóban nemzeti hájtól.
 250 Elsőbb hadnagy uram nem akarta elérteni : mért kell
 Most a nemességnek gyűlésre bemenni. Hisz, úgymond,
 Nem fizetünk, az igaz ; de azért mi okon gyülekezzünk ?
 Hadd vessék ki reánk, mi nem fizetünk, s ha erővel
 Szedni akarják, hát mi repelláljuk, teremadtát !
 255 Bende azonban megmutatá nyomatékos okokkal,
 Mellyeket a hadnagy *kézzel* markolhata, hogy, ha
 Résre nem áll az egész X. vármegyebéli nemesség,
 Gyűlés multán nem leszen alkotmánya magyarnak.

Most Kolocintos uram mozgásba tevő az alantabb
 260 Rendű isteneket : Merkurjait el-kiusztá,
 Híni nemes gyűlést nagy fontosságu dologban.
 És mikor illően tele gyűlt a tág eresz-alja,
 Így folya ékes szó a vitézlő hadnagy-ajakról :

»Nemes atyámfiái« (rossz hexameter, de hiában,
 265 *Ανρός έπα* s nekem ezt szóhíven kellett adnom)
 »Nemes atyámfiái ! tudják-e kigyelmetek aztat,
 Hogy mi okon gyűltünk e szent hajlékba ma össze ?
 Ím a tekintetes úr, megalázzván úri személyét,
 Nem sajnált közzénk, a magunk hasznára, lejőni
 270 És legelőbb is azon szívességét kimutatni,
 Hogy ma kigyelmeteket megvendégelje busásan,
 (*Έλjen* hangzék itt az egész eresz-alja nemesség)
 »Kit-kit *azonfelül* is szándékozván (... Helyes! *Έλjen!*
Έλjen azonfelül is) ... szándékozván ...« de lehetlen
 275 Volt a *helyesléstől helyesen* végezni beszédét.

³⁰ Péter apostol. »Egy halász, ha prédikál — Fog sok ezer lelkeket«. Pünkösdi ének.

- »Drága nemes társak! hallám a tekintetes úrtól,
 Mily romlás fenyeget bennünket: tós-gyökerestül
 Felfordúl a szegény haza, hogyha mi talpra nem állunk.
 Úgy van: arany-bundánk vargát ránt, *nonusainkat*
 280 A libelaristák ebharmincadra kerítik.
 Verbőczyt leverik veszedelmes cifra beszéddel,
 És az öreg Corpust korpázzák korcsmai módra.
 Főleg most az adót kívánnák tolni nyakunkra.
 Tudja kigyelmetek azt, *jobban* mint a viceispán,
 285 Hogy nyolc éve midőn legelőbb megróttak adóval,²¹
 És hogy azóta egész pontossággal, kiadódik
 Évről-évre adónk funtussa, de még ez időig,
 Egy fillér nem sok, *de* mi annyit sem fizetünk be.
 Mért volnánk nemesek, ha mi is, mint kontrabujensek
 290 Úgy trektálódnánk? nem, nem; mi nagyon betanultuk
Szent András micsodás *trektát* rendelt a nemesnek:
 Tisztújításkor reggel pálinka csöbörrel;
 Délben hús, bor, elég; ugyanaz vacsorára dulásig
 S legkevesebb három huszas egy szavazóra naponként.
 295 Mért volnánk *nemesek*? Nem azért-e, hogy, amire tetszik,
Nem szóval felelünk. Azt kívánják, hogy adózzunk:
 »Nem.« Hát szolgáljunk: »Nem.« Töltsük az utakat: »Ó nem.«
 Állítsunk katonát: »nem, nem: hisz *imént* vala Győrnél
 Győzelmes seregünk.« Tartsunk katonát örökös nem.«
 300 Így kell érteni e véren vett drága *nemes* szót.
 Vesszen el a ki fizet, míg egy csillag lesz az égen!«

»Vesszen el!« ordítá az egész eresz-alja nemesség;
 Hadnagy uram pedig így szónokla tovább, rekedezvén:

- »Én nem erőltetek itt senkit; kiki menjen amerre
 305 A meggyőződés vezetendi: de istenem isten
 Egy percig se legyen, *ha* kezem meg nem keserűli
 Az, ki a hámfából kirug és küllőfelezéssel
 Megszakadást okoz itt, e szép nemes egyesületben;
 Aki a libristák mézes-mázos fecsegését
 310 Elhiszi és lelkét italért áruba ereszti.
 Birkák vagytok-e ti, félénk és ostoba birkák,
 Nemes atyámfiai, készek *minden* csacsi mellé
 Futni, ha elbődül? Nem, nem, fiaim, ne kövessünk
 Mí minden szamarat, *csak* a tens urat, aki különben
 315 Jobb fizető is mint a többi szakállas uracskák.

²¹ Megróttak adóval. A jobbágytelki nemesnek 1836 után adót kellett volna fizetni. Körtesi célokból nem sürgették.

»Jól tudom én a csalárd okokat, mellyekkel akarják
 A libelaristák rászedni szegény nemesinket :
 Azt mondják ugyanis, hogy adózzunk s majd ez adóból
 Útakat építsünk, ásassunk hosszú csatornát,
 320 Szárasszunk ki mocsárt, adjunk nevelést a parasztnak,
 Rakjunk börtönöket *fel* az égig,²² nem *le*, pokolba ;
 'Végre fizessük a vármegye tiszteit : irgalom atyja!
 Mintha bizony nem elég fájdalmas volna minékünk
 Hogy *veksálnak* ama kutya-lelkű szóbeli pörrel.

325 »Útakat építsünk : minek azt? használ-e nekünk a
 Jó út? Nem, rokonim! minekünk rossz útban az élet :
 Mert miután beivók gabonánkat ronda zsidónál,
 Pénzért kell vennünk a paraszttól ; vesszük is olcsón,
 Mert húsz ölnyre sem tudná vontatni a sárban.
 330 Ámde legyen jó út : viszi más városba eladni,
 És minekünk itthon szemeink koppannak utána.
 S pláne *vasútakat!* a sár is *rázós* ha rögökké
 Szárad : hát az a vas? !...

335 »Ássunk árkokat is : nem elég vizet ad az uristen
 Minden erőnk nélkül, hanem ássunk drága csatornát!
 Nem, soha nem tesszük. Nemes embernek derogálna
 Bánni pimasz vízzel. Bor kell neki : *inni honáért!*
 Ami mocsárunk van, kell az : nem volna *megírva*
 Másképp háromszáz évű adománylevelinkben.

340 »Adjunk jó nevelést a parasztnak : hát a *mi kölünk*
 Hogy lehet emberré, felnővén iskola nélkül?
 Ám, az ebanya, nevelje ha tudja, nevelje parasztnak
 Nem prókátornak, hogy végre fölülkerekedjék
 A gyökeres nemesen, firkálni nyakára idézvényt.
 345 Van *honoratus* elég, nem kell őket szaporítani,
 Mert féltő, kiveszik szánkából voksunknak az *ízét*.
 Ügyis, amint hallom, törvény *koholóda* minap, hogy
 Már lehet *eskütt* is sült nemtelen ember ezentúl :
 Ó, ha paraszt ítél az igaz nemes ember ügyében,
 350 Úgy mi szegény nemesek jobb hogy sírunkba lefekszünk

²² Börtönöket, *fel* az égig. Sok megye akkor javította börtönrend-
 szerét s építkezett nagyban.

»Végre csináltassunk börtön palotákat. Öcséim,
 Értitek ezt? palotát a parasztnak, minthogy elorzá
 Ökrötöket ! No ezért illő, látjátok, adózni.
 Én ugyan azt tartom : nemes ember vagy soha nem lop,
 355 Vagy nagyon óvást lop ; de a börtönt mindenesetre
 Van kikerülnie mód : pert folytat a tiszti ügyésszel
 S minthogy könnyű Katót a táncra vezetni, bizónnyal
 Megnyeri azt, vagy a pör megtéved a többi perek közt
 S többször elő se kerül, vagy végre kihalhat a vádlott,
 360 És nem bánja, ha fővesztésre ítélik is aztán.
 Hogyha pedig mégis börtönbe kerül valamelyik,
 Hadd rothadjon el ott, mért volt oly ostoba tolvaj.«

Így végzé Kolocintos uram nagyhírű beszédét,
 Melyre a lelkesedett gyűlés rivalá : *nem adózunk !*

365 »Még egyet, édeseim. Mához két hétre gyűlés lesz,
 Lesz kocsi, hús és bor ; bemegyünk egy szálíg a gyűlölt
 Házi adó ellen harcolni körömszakadásig.
 Mindazonáltal senki ne merjen vinni magával
 Semminemű fegyvert (megyevégzés tiltja, barátim)
 370 Ámde a jó botokat nem kell honn hagyni, azoktól
 Függetlenül a szabad szólás most, *pro et contra*, megýnkben.«

Mennyit ivának ezen szónoklat tiszteletére,
 S mennyit okoskodtak bölcs tételein borozás közt,
 Azt le nem írom most : ki azonban tudni szeretné,
 375 *Bérmentes* levelét hozzám igazítva, örömmel
 Válaszolok, s megírom mindazt, mit tudni akarna.

Bende örömmel tért innen haza, társai szintén
 Boldogulának, ahol megfordultak, megye-szerte.
 Most csak a csaptekerést kellett kormányzaniok, hogy
 380 Gyűlés napjáig ki ne fogyjon a lélekadó nedv.

Térjünk vissza megint : lássuk, mint lelte Hamarfy
 Hősi magát, miután álommal kedvire bételt.
 Jól. — Legelőször is a táskát keresé meg, a melyben
 385 Pénztárcát lele, tömve a dolgok fő ruganyával,
 S bonta dugasszaiból terepély bankjegy-lepedőket.
 Másodszor pedig embereit s ügye tiszta barátit
 Összehíván, tüstént szereposztást tőn, a színészek

Rangja szerint, több vagy kevesebb bankjegy-levelekkel.
 390 Ómaga főszerepet foga fel, minthogy neve *arszlán**
 Volt az egész párt közt, s legtöbb darabot vala képes
 Ő megemésztetni a nyomatékos banklevelekből.
 Ekkor eloszlának, hogy majd gyűlhessenek össze
 Annál rettenetesb számmal, mikor a *dies irae*
 395 Lángba borít minden kebelet, s fölszítja parázsát
 A tüzes orroknak, veritékhajtó borok által.

Sárfalu járásban Borzond akará szabadelvét
 Hinteni: ám a mag csak sziklakebelre talált ott,
 Mígnem az ércpengés útát nyitá. Mért ne adóznánk,
 400 Mondának, *szájjal*, míg *ők erszénnyel* adóznak
 A mi zsebünkbe? Ha majd megszűntek adózni *minékünk*,
 Akkor még lesz idő ordítani: »mink nem adózunk!»

Vízmentén Rohanász és némelly *bikfic* ödöngtek.
 Hasztalanul! mert ott Nyakaló és Tyúkody már el-
 405 Szédtek a szavazat szépét; nekiek csak a férges
 Jellemű, hullékony lelkek maradának ezúttal,
 Mellyek egy oldalról pirosak s vidosan mosolyognak,
 Másfelül ellenben fene rothadság eszi őket.
 Puffadozó szívacsok, mellyek fönn úsznak ugyan még,
 410 Ám majd a szavazás idejéig elázva, elülnek.

Lepkefi, járatosabb tigrist is véve magához,
 A Felső-járást akará hő lánggra hevíteni
 A haza szent ügyiért; dobogó szívvel sorolá el
 Mindazon üdvös célt, miket el lehet érni fizetvén.
 415 Békén hallgatták darabig, de midőn az *adó* szót
 Emlegeté, tüzesen szökdelték föl helyeikről,
 S kapva nehéz botokat kezeikbe, nyomúltak előre:
 Úgy hogy nem tudom én, mint lesz vala Lepkefi dolga,
 Hogyha a hú tigris, felölelve, ki nem teszi a nyílt
 420 Ablakon és maga is tüstént ki nem ugrik utána.
 Ekkor is a dühödő sokaság, fenyegetve botokkal,
 Üldeni nem szűnik mártírait e hon ügyének.
 Itt a gyepűn quakerdarabok maradoztanak el már,
 Ott a kövér pocsolyák (haragukban tán hogy adóval
 425 Őket is, a *szűz-hátukat* még, róni szeretnék)
 Hosszan, a hónadrág s mellény mentén, tele köpték

* Ad notam: Ego primam tollo, nominor quia leo.

Szájukat és szemüket tapadó, hideg-éles iszappal.
 És már a botosok verik a nyomot elnehezülő
 Sarkok után, még egy pár lépét : azonnal a sarkot
 430 Éri az ólomsúly — már — már . . . De mi haszna ijesztlek
 Benneteket ? ti nagyon tudjátok (persze *regényből*)
 Hogy, hol a szükség nagy, közel ott a segély *denecesse*.
 Itt is a hű tigris (kelvén *aranyötlet* agyában)
 Tág zsebe kincstárát kiüríti s *ezüst* huszasokból
 435 Szór kopogós záport a *vasfejű* népnek elébe.
 A hadi csel jól sült el : az üldők elmaradoztak,
 Lepkefi s a tigris jól elhaladának előre.

Hah, de megint hallik dobogás és messze kiáltás.
 »Nocsak uram bátyám, fussunk ha lehet«. — De a tigris
 440 Hátra tekint : meglát süvegelve szaladni nehányat
 S bottalan intéssel kegyesen vigyorgni feléjük.
 Megvárak e szelíd modorú hajtókat, akiknek
 Szónoka így kezdé aggálycsillapítani beszédét :

»Tens uramék, kérem, hova futnak, az ilyen-amollyan
 445 Szedte helyén ? lépünk kiszakad már a szaladásban.
 Hisz mi nem üldöztük *rossz célból* tens uramékat :
 Csak mikor úgy, kutya módra, ki méltóztattak ugorni,
 Átállván keveset, hogy megcsúfoltak, utánok
 Indultunk néhányan, hogy kérjük vissza közénkbe.
 450 Tens uram! instáljuk, méltóztassék. Nem akartuk
 Sérteni, nem tudtuk, kit van tisztelni szerencsénk.«

Lepkefit a tigris nógatván visszamenésre,
 Visszamerészle megint. Nagy hálálkodva fogadták.
 És miután sikerült meggyőznie őket eléggé
 455 Hogy nem *jegyzik* föl : »ki adá voksát az adóra?«
 Jó fizetés mellett az adózók részire álltak.

Így a többiek is. Bizonyos pénzért bizonytalan
 Pártosokat szedtek. Maga ment legtöbbre Hamarfy.
 Ez szabadelművé vala képes tenni rövid nap
 460 *Okta* nemes község vezetőjét, Pörgegy Mátyást,
 A hazaboldogító, a tűzlelkű liberalist!
 Ilyen kellene sok! szónoklata cükori édes
 Volt párthíveihez, másokhoz vackori fojtós.

»Honfi nemes társak« szólalt meg Pörgedy hadnagy,
 465 Ujdolog az, melyért ma kigyelmeteket behivattam.
 Házi adót fizetünk ezután (nem! nem!). No ne oly nagy
 Tűzzel atyámfiai; de bizony fizetünk csak azértis.
 Ámde miért? már ezt nem tudja kigyelmetek, úgy-e?
 Nem bizony! ezt nem tudja ki nem liberárius ember.
 470 Kelmetek azt vélték eddig, sőt én magam is *tán*,
 Hogy liberárisaink nem tesznek semmit a honnak
 Boldogulásáért, csak eresztnek hosszú szakállat,
 Fennhordják fejöket, cifrán szónoklanak, arra
 Isznak elég vizet, és vekszlit firkálnak egész nap?
 475 Ó nem! ezek *külső* dolgok: csak zöldje diónknak;
 Édes magva belül rejlik látatlan üregben.

»Tudja kigyelmetek a szent írásból, hogy az Isten
 Amikor Ádámot földből formálta, legottan
 Földesurává tette kerek földünknek. E birtok
 480 Róla, hogy Ábel *déficiált*, s Kain emberölésért
 Úti betyárrá lőn, *zsellérré* széles e földön,
 Sethre maradt és szállt lyány- és fiuágra egyenlőn.
 Így ezer éveken átosztottak. Végre azonban
 Megszaporodtak a sok prókátorok, összezavarták
 485 A föld birtokosít: kiki a máséra törekvők,
 Nyelvök is *elbelgult*, a *tied* szót mind csak *enyémnek*
 Mondák] szóval a bűn, a gonoszság, szerte kiáradt;
 Sőt maga Isten iránt is *hűtlenségi* gyanúba
 Jött az egész nemzet: miokért Isten lesöpörte
 490 Őket a földszínről, s a *confiscált* urodalmat
 Noé kérte föl, aki *delator* volt, *igaz* ember.
 Noénak három fia volt: *Sem* az ősi falak közt
 Megmaradott, az övé lőn Ázsia; *Kámot* az apja,
 Mert sok bűt okozott neki, elküldé szerezsenynek
 495 S Afrika lőn az övé; *Jáfet* végül Európát
 Választá, miután nem volt választani másik,
 (Mínthogy Amérika még akkor meg sem *született* volt)
 És így e háromról szaporodván emberi népünk,
 Mindenik egyformán igényelhette a földből
 500 Osztályrészének kihalását, nyilasonként,
 S most mindennek *egyen* tag földdel kellene birni.
 Ó de jaj így van-e az? van-e kelmednek, Füle Péter,
 Több két vékásnál, noha tős-gyökeres nemes ember?
 Ellenben Telivér grófnak nincs falva kilenc is?

505 Jól van-e ez, rokonim? Van-e benne, barátim, igazság?
Hajh, nincs, nincs : oda lón Mátyással, a régi királlyal,
Aki ha négy ökröt látott, kifogatni parancsolt
Kettőt s annak adá, kinek egy sem volt szekerében.◀

E szavak a sokaság szemeit *villámra* tüzelték,
510 Melyre kemény torkok *mennydörgének* : »nem igazság !◀
Pörgedy meg, látván a hatást, így fogta fel a szót :

»Íme, barátaim, a libelariusok nem egyebért
Kérnek adót tőlünk, csak, hogy szépen besodorják
A nagy földesurat, pénzt adni közösbe, aránylag.
515 S míg mi adunk fillért, ők százakat, ezreket adván,
Majd *ha* egyenlően szétosztjuk az özveget, úgy-e,
Kis-pénzecske helyett bankjegy fog jutni fejenként?
És így eloszlik a pénz, tele zsebből folyva üresbe.
Innen többre megyünk : elszedjük a római papság
520 Birtokit, és köztünk, mi magunk, fő számra felosztjuk.
Akkor a grófokat és bárókat rendre lehányjuk,
Tág uradalmaikat széttépjük, mint az *igazság* ,
Hozza magával, s nem lesz senki szegény, de nagy úr sem.
Hallod-e, Pái sógor, neked a *Bakhát*, neked, Istók,
525 *Ázodi* pusztá jutand : Markosnak *Rókacsapás* völgy.
Földesurak lesztek : mérhettek birkacimert is ;
Nem lesz semmi tilos, *csak* a német-szabta kaputrok ;
Minden egyenlő lesz, minden szabad, e haza földén.
Sőt a királyság is sort jár, mint jár a bíróság
530 A faluban, s ha tavaly hercegre került, az idén már
Úgy lehet, *Izmos* uram, kendet rántják fel a polcra.
Mínhogy azonban ezek sohasem fognak teljesülni
Másképp, csak ha vakon követünk minden liberálist :
Én mondom, fizetünk ; még egyszer mondom, *adózunk !*
535 Gaz legyen, aki nem ad az *egyenlőségnek* okáért!"

És a leendő földesurak (ki remél vala ilyet?)
Rádörgék a szót nemes elszántsággal : *adózunk !*

Ily nemes okfökből buzgott többrendű okokkal
Tón nem adózóból szabadelvű Hamarfy adózót.
540 Mindazonáltal a Rák Bendések tábora jóval
Meghaladá az övét, s bizonyosnak hitte akárki
Elbuktát az adóügynök. Maga Bende bejárta
A falukat ; lelket, tüzet és bort öntve lovagja
Mindenikébe, nevét megkérdeve, fölírva magánál.

545 Már eljött a derékviadal napját megelőző
 Ünnepi nap; már a csapatok nyomakodnak előre
 Majdan a főtábor hadi testéhez csatolandók.
 Bende az *üsdieket* vezeté, százhusznyi szekéren;
 Nyolcvan kassal a Vízmentéről Tyúkody, Szűzváll;
 550 Holnapy Sárfaľvát száznyolcvan tengely-erővel
 Hozta, kilencvenen a Felső-járás nem-adózó
 Híveit Olmody és Tagadó s bajnok Maradossey;
 Legkésőbb maradt Nyakaló meg hős Nemadózy!
 Ők hatvan-hatvan szekeret vezetének az Alsó-
 555 Járásból, keserű *jajt csíkorgó* kerekekkel.
 Voltak azonban sok megyebéli urak, kitapasztalt
 Kortések, e csapatok paripás vezetői: hogy össze-
 Tartás a tömeget, hogy vissza bokorba szökéstől;
 Ott vala gróf Telivér maga is, ragyogó paszomántban,
 560 Meg mások, kiket itt minek elszámálnom egyenként?
 Úgy is aligha önök, szeretetteim, ismerik őket.

Másrésztől az adó hadi népe is összenyomúla.
 Borzond Sárfaľuból hatvan szekeret vezetett be;
 A Vízmentéről Rohanász csak húszat; a Felső-
 565 Járásból hetvent a tigris, Lepkefijével;
 Pörgedy hadnagy az oktai népet bírta egészen,
 Nyolcvan erős szekeret megrakván szomju torokkal.
 S ennyi egész seregök: hozzá számítva ugyan még
 A városbeli nép egy részét: holmi diákok,
 Írnoki tisztos kart stb., szóval az ifjabb
 570 Értelmességet, kikben még nincsen önösség.

Én meg e pártatlan számítását az erőknek
 Ingadynak köszönöm, ki remegvén tudni hová fog
 Hajlani a diadal, zsalu közzől leste napestig
 A szekerek számát s híven naplóba jegyezte.
 575 És mikoron látná, hogy öregb a *sanior* osztály
 Mind emberszámban, mind *részegségben* a másik —
 A haladó pártnál: tollat dugva kalpaga mellé,
 S nagy tüzesen kirohant, harsogva menet: *nem adózunk!*

ÖTÖDIK ÉNEK

- Föllegiből nézé garaboncás Hábor a két párt
Hadseregét, s mélyen sebezé többsége az ellen
Tábornak. Bizonyos vala veszte a házi adónak.
Ezt megelőzendő, nem láta egyéb szabadító
- 5 Módot, mint legelőbb Armidát és vele minden
Éji boszorkányit megrontani teljes erővel.
E célból hivatá *Karakányt*, a nagyfülü tátost,
És ily utasítást ada e hú szolgálai lénynek :
»Menj Karakány, hívem, gyűjtsd össze a tátosi népet !
- 10 Három perc mielőtt kezdetlen voltba merülne,
Itt legyenek mind, mind: Te pedig, jó régi cselédem,
Fogd be a déli szelet felhő-szekeredbe : keresd föl
A büvös Armidát és monddad neki nevemmel :
Büszke boszorka, gonosz csábszellem a maradásnak,
- 15 Engem uram küldött, a hatalmas föllegi Hábor,
S ezt ízené tőlem : ma, midőn eltűnnek a földről
Árny és fény, s kiterül bakacsinja sötéten az éjnek,
Majd, ha sirok közzől reszketve kibúvik a félénk
Éji lidérc s elkezd táncolni a légi zenéhez,
- 20 Majd mikor a föld rejtekiben régóta penészlő
Kincsek fölhányják lángnyelveiket, jelül adván
A föld népének, hol kelljen fekete macskát
Ölni le áldozatul, hol kezdeni éjjeli ásást :
Akkor várja hadam sokaságát, légi csatában
Víni velünk ádáz viadalt életre-halálra.«
- 25 Így a parancs. Karakány pedig, elmellőzve szekérbe
Fogni a déli szelet (mivel az most éppen Olaszhon
Barna leányi között legelészett nyári sirocco
Képiben és sokakat lankaszt vala, dúlva közöttük)
Szétteríté füleit s röpdülő mozgásnak eredvén,
- 30 Mint őrájás denevér szárnyalt el azokkal a bájos
Éj-honi hölgy venyigés födelű tündéri lakához.
Ott az üzent szavakat híven elmondva, helyettük
Ilyen válasz kelt Armida varázslatos ajkán :
»Mondd meg uradnak, a gaz garaboncásnak, ha dühödten
- 35 Nem retteg bizonyos vesztébe rohanni, miattam
Jöjön bármikor, én elvárom légbeli harcon,
Víni csatát életre nekem, neki szörnyű halálra.«
Ezzel hú Karakány haza röppent. Honn a vezéri
Hábor a lég tetején hosszú sort alkota bátor

- 40 Tátosiból, szigorú szemlét folytatni felettök.
Mindenik egy felhő-paripán ült, várva parancsot.
(Nézte a földi juhász is e hosszú föllegi tábort
S *báranyfelhőnek* nevezé botor együgyü nyelvén.)
Kiknek — amint Karakány megszűnt — rendelte legottan
45 Hosszu falanxokban megszállani Mátra tetőjén,
És tábort járván, ottan megvárni az estvét.

- Más részről, hol az ős Buda várát néma közönnyel
Nézi a Gellérthegy sok száz év óta, s ahonnét
Ember-rakta falak bámulják most az *erősség*²³
50 Csillagait, miokon nevök is, *méltán*, haza szerte
,Csillagvizsgáló' volt, most is az, és lesz örökké:
Ott gyűjtötte varázs Armída seregbe boszorkány
Pártosait, s hasonló fő-szemlét tarta felettök.
Végre, midőn a napot két hab völgyébe szorítván
55 Thetis, az istennő, elkoppantotta világát,
Indulót fuvatott, riadalmas tábori *marsot*.
Volt pedig a zenekar terepély szőnyegre helyezve,
Melyet sirlepedők vásznából sanda boszorkák
Férceltek, szagolat-tompító pápaszemekkel.
60 É lepedőszigetet denevérek nagy sokasága
Fogta körül, magasan szárnyalván azzal a légben.
Rajta zenész csapat ült. Hegedűsök, szikralövellő
Fekete macskákból s nyomorék váltott gyerekekből.
Vértarajos kakasok kürtöltek. Ezek ma födetlen
65 Hagyták eltemetett kincstáraikat, de hiába!
Éjtszaka van, s hetedik gyermek sem látja, hol a kincs.
Nagy-dobosok böfögő ebek és ama nádlaki búbos
Vízibikák voltak, kik időt jósolnak a pórnak,
És brekegő békák tambourt pörögének ezekhez.
70 Tompa fagótosok a huhu-baglyok ; piccolí-sípot
Fújtanak a vércsék s szomorú styxparti sirályok.
Ílyen a fő zenekar. Kivülök még harcjel-adásra
Voltak sírbul kelt lepedős kísértetek, akik
Emberi csontokkal kürtöltek az éjjeli hadnak.

- 75 A tábor pedig így indult a harci zenére.
Géci boszorkányok mentek lovagolva először
Bükkfa lapátjaikon, s forgatván baljok erősen
Szikrázó pemetét. Azután szép ünnepiséggel

²³ *Erősség*, t. i. kiterjesztett erősség: a mennybolt bibliai neve.

Jött a gyalogsátán-ezered. Macskákon ülének,
 80 Melyek a lég tetején úszhattak, a szörnyű soványság
 Nem hagyván őket lesülyedni fenékre sehogysem.
 Fegyverök állt háromrőfös, villára hasított
 Kígyó-nyelvökbül, mely nemcsak a testre halált hoz,
 Nem, hanem a halhatlan szellem is érzi fulánkját.
 85 Oldalvást ezeken szikrázó tűzkerekeknek
 Hömpölygött számlálhatlan sokasága ; mögöttük
 Hátrább a fekete fülű angyalok, undoridéző
 Kecsei lábakkal, nagy seprűfarkkal ügetnek.
 Nappal e nép Balaton fenekén alszik, miután ott
 90 Kecseköröm papucsát a tó partjára lerakta.
 Végre a pattantyús ezered *vénszúizei* jöttek,
 Kik nagy durrogatás közepett dinnyényi golyókat
 Fognak az ellenek köpködni szemébe, ha majd kell.

Kémei hírül adák Hábornak az elleni tábor
 95 Mozdulatát. Ő hát legelőbb is légi hajóját
 Fölkészítettén, beleül, és rendezi sergét.
 Állt pedig e *ballon* tetemes szappanbuborékból,
 Mellyet a nagy Hábor, lég helyt, gyűlésteremekből
 Összeszedett divatos szónoklattal tömetett meg :
 100 Innen az oly *könnyű*, könnyebb az üres levegőnél.
 Majd nekizúdítá megrázó harci zenéjét.
 E zene síposi mind, és kürtösi mind, az üvöltő,
 A zúgó-búgó szelek ömlő szellemi voltak,
 Aeol a karmester, villámpálcája kezében.
 105 A dobosok pedig itt, a fagótos, az *erdei rézkürt*
 És az öreg brúgó maga lón a mennyei dörgés.
 Tátosok a hadi nép, mint fönnebb szó vala róluk ;
 Sok fajuk mégis : némelyek kajla fülűek,
 Egyszeműek mások, sőt, itt-ott, vannak egészen
 110 *Szemtelenek*, kik előbb arslánai voltak e honnak.
 Soknak szájából hat sor kapafog vigyorog ki :
 Ez nem egyébért van, csak azért, mert óvakodának
 Cukrászboltoktól s a *fogorvosi* rendeletektől.
 Mind felhő-paripán ültek : de mihelyt a csatára
 115 Lelkesítő kürtök lázzal tölték be a léget
 Reszkettetvén azt fázékony kocsonya módra :
 E felhőparipák sárkánnyá váltak azonnal,
 Mellyek kénlángot lehelének messze kitágult
 Torkaikon, s *mételyt* izzadtak a földi mezőkre.

- 120 És már a seregek szemközt állának. Előbb is
Hábor, a szörnyű férj, ada jelt. Kürtére legottan
Rettenetes szárnyú, terepély szélmalmi vitorlák
Hömpölyögének az elleni tábor előseregébe,
Hosszu sikátorokat fúrván a géci banyák közt.
125 Majd a gyalogsátán-ezered sorait zavarák meg,
És tán így az egész hadat elbontják diadallal,
Hogyha varázs Armída nem ad jelt tűzkerekéinek
Közre szorítani a veszedelmes rendzavarókat.
Ekkor a gyúlanyagú, röpülékeny szárnyu vitorlák
130 Elkapták a tüzes kerekék vérlángu ragályát :
Futtak azonban még, a *megoszlódás* idejéig ;
Mígnem rettenetök nvomorú szénné, hamuvá lőn.

- Megharagudt Hábor látván e szörnyű veszítést
S pattantyúsainak meghagyta tüzelni az ellen
135 Főseregére. Legott órjási a tátosi népnek
Kezdének tüzesült gömböt hajigálni közéjük.
E gömbök vaskő-darabokból voltak a tátos
Nép által kerekítve kemény tömegű *pilulákba*,
S megtüzesítettvén, lőnek fene ágyugolyókká,
140 Melyek az ellen közt sok száz cikkelyre szakadván,
Annyi ezer tetemet röpitének széjjel a légben.
(A pásztor pedig a földön meglelte lehullott
Barna darabjaikat, s a tudós nevezé *meteornak*.)
A vénszűzek ugyan váltig morogának, erősen
145 Köpködven a mozsárnemű gömböket, ágyugolyókat,
Hasztalanul! Hábor pattantyússága hatalmasb :
Úgy, hogy Amázonaink megszöktek a harci mezőről,
S összetörött testtel rejtőztek kályha-zugokba.

- Észrevevé Armída veszélyét népe javának,
150 S most, miután nem volt álgyúja, ha futni nem, akkor
Kézbeli fegyverrel kellett hadakozni közelről.
Evégett rohanót fuvatott. Mindjárt legelül a
Tűzkerekék mentek, sebesen gördülve az ellen
Hadsora közt ; a gyalogsátának nyomban utánok.
155 Hábor sem vala rest, közönyös nézője azonban
E hadi szándoknak, hanem elsőbb mérges ijáaszt
Lőni hagyá : azután *rostásai* által enyészto
Pusztítást okozott Armída egész hadi népén.
Voltak, tudnillik, rostások a tátosi hadban,
160 Rettenetes rostát — száznál több ölre terülőt —

Forgatván kezükön, melyből, miután a magasba
 Felszállván gonoszúl rostáltak az elleni népre :
 Hullott nagyszemű jég, kövek és oly tűznek esője,
 Melyből szikra elég volt lángba borítani tüstént
 165 Akire ráhullott, füles angyalt, géci boszorkányt.
 Mindazonáltal e tűzjáték nem tarta sokáig :
 Mert, miután a két hadinép egymásba vegyüle,
 Észrevevé Hábor, hogy tátosi hullanak egyre,
 S önhada ellen száll rostái veszélye leginkább.
 170 Megtiltotta tehát e nemét folytatni a harcnak,
 És karerőre hagyá a két tábor viadalját.

Húj, beh nagy öldöklés lőn most! maga Virgilius sem
 Győzné sorra beszélni : ki ölt? kit? *s hányszor?* e lármás
 Összekavargásban ; sem Ovid, bár ő a regényes
 175 Actaeon ebeit mind sorra le tudja nevezni.
 Az különös mégis, hogy amint Hábor nekibőszült
 Tátosa egy nyelves sátánt vagy géci boszorkát
 Általszúrt, elesék ugyan ez, de helyette viszontag
Kettő kelt, a szegény tátosnak szörnyű bajára,
 180 S így minden szúrás gyarapította az elleni tábort.

A sebesültekből pedig (ezt majd elfeledém meg-
 Mondani) nem vér folyt, hanem oly irtózatos *ichor*,²⁴
 Melyben azon vérnem vala legfőbb állagi rész, mit
 Mint *káposztalevet* nem sokra becsül a magyar hős.
 185 E léhez vala itt zagyválva fakó geny-erekkel
 Sujtott tinta, megint amaz áldott innivalók is,
 Melyeket a földön a teremtés dísze, remekje
 A nemes *emberi* faj használni szokott, hogy az égből
 Nyert szikrát *legalább* elszunnyadtassa magában
 190 S oktalan állattá váljék, mint Nebukadnézár :
 A bor, az ízes sör, meg az égett szesz valamennyi
 Alfaja : úri likőr, rózsólis, rum, arak, etc. ,
 Szép szilvóriumok, föleresztve színes faolajjal,
 Végre az úgynevezett *gugyi*aknak egész perepútya.

195 Mindezen ichorok egy borzasztó fölleg-idomban
 Összefolyának a lég közepén s nagy tőba szakadtak.
 E többől — iszonyú! de való — egy ezerkaru órjas
 Szörnyeteg állta elő, rettentő vízi polypus.

²⁴ Ichor, az istenek vére, Homérnál.

200 Ez maga egy nagy has — hasa egy tó medre magában,
Karjai, mint ugyanannyi csatornák, messze kinyúlnak,
Rettenetes szájok tátongván mindenik ágnek
Végén ; és az a jó, hogy még a csillagok akkor
Fényesen és tisztán nem voltak az égre kirakva,
Másképp elnyeli mind e falánk irtózatos állat.

205 Folyt a harc ezalatt. De a hadnép egyre kevesbült,
Mert kiki úgy érzé, valamely őrzási erőtől
Vonzatik, önkényén nem fordíthatva menését.
Sor sor után eltűnt, odalón csapat és csapat egyre,
És mikor észrevevék a vezérek, már fele sem volt
210 Tábori népöknek, folyván, mint foly rohanó víz,
A szörnyű polypus száz meg száz karja lesodró
Örvényébe, nyomot sem hagyva utánuk a légben.
Elszörnyedt Armída, el önmaga föllegi Hábor,
Látván e romlást. Akarák még visszafenyíttni
215 A szaladó népet, s akarák elmentszeni e báj
Vonzásnak fonalát ; akarák elrontani szintén
A nagy *ezerlábút* ; sükeretlen munka ! hiú terv !
Ostoba fáradság ! Könnyebb voln' a Duna torkát
(Mind a hetet) betemetni folyói fővénnel örökre,
220 Mint e folyó tábort megakasztani a rohanásban.

És már nem vala nép : Armída csak és fene Hábor
Ketten voltanak a levegőben, nézve zavartan
A szörny még folyvást tátongó torkai sírját.
Majd neki bőszülvén Hábor s nem bírva dühével,
225 Öltre kapá nőjét s irtózatos átkot üvöltve,
Úgy akará lesodorni a szörny mélyébe magával.
»Vesszünk« monda »együtt, ha együtt élnünk lehetetlen . . .
Már a polyp iszonyú tűzhegy-katlanszerű torkot
Táta, leszédítő párát eregetve föl abból :
230 Amikor elvetvén köpenyét, kiragyog tele arccal
A deli hold, sугárai selymét messzire hintve ;
És mikor a haragos pár — vesztők híve bizonnal —
Szétnéztek, *nem volt* a polyp : eltűnt a szelíd hold
Fényétől, mint éji sötét a fáklyavilágtól,
235 S Hábor az elbámult némbér derekát elereszté.

Mélyen aludt immár hős Bende kemény teke-asztal
Zöld posztós közepén, keserű játéknak utána.
Őt is a balsorsnak kezdé üldözni hatalma.
Tudnillik, valahány ízben Armída bűbajos

- 240 Kártyáját akará használni, od'adta előre
 Egy hí pincérnek, ki, midőn azt Bende kívánta,
 Mint újat mutatá be a játékszomjas uraknak.
 Hajh de ma, míg valamely tálcát készítne a pincér
 És a varázskártyát a könyöklő padra letenné,
 245 Forgószél tekerül (nem egyéb, mint Hábor, okozta)
 S fölviszi a könnyű kártyákat az égre magával,
 Majd elhintendő városra, mezőkre, folyókba.
 Megszöppent a legény, mert nagy felelet vala rajta,
 S nem mervén a valót megmondani, másat adott be,
 250 Mely a varázslottal vala minden részben egyenlő.
Hinc illae lacrimae! Itt kezdődék a gonossza!
 Bende ugyan játszott, de határtalan a mai vesztés;
 Bankjegy bankjegy után odalőn, oda óra, szivartok,
 Drága pipák, színházi kukucs, stb. — Doronghy
 255 Mind oda kölcsönözé pénzét: de mit ér? az is elment.
 Elment a fogadós úr-kölcsönözötte — sokunnan
 Gyúlt — ezer is: de a sors, de a sors mindegyre haragszik!
 Végre kimondta szegény Bendénk a kártyái nyelvben
 Rettenetes *schwarzot*, s oda lőn a régi becsület.
 260 A pincér tudatá vele, hogy vendégei jövén
 Kénytelen éjre kiadni azoknak Bende szobáit,
 És hogy már ma sehogy sem tud neki fekhelyet adni.
 Így lőn az, hogy Bende vitéz, átkozva magában
 A ravasz Armidát, tekeasztal pamlagin alvék.
- 265 Jött a varázshölgy, jött tündér Armída eközben
 És egy halk csókot nyomván Rák Bende szidalmas
 Ajkára, felkölté s elhítta magának utána,
 Fölkeresendő még acheróni mezőket az éjen.
 Mert akará sorsát, akará megtudni előre:
 270 Mit kelljen cselekednie, hogy meggyőzze hatalmas
 Hábert és rohanó pártját mindennek előtte.
 S itt kellett Hecate segedelme, tanácsa fölöttébb.
 Másodszor pedig azt is tudta, hogy emberi hőse,
 Bende vitéz, mint meghidegüle iránta ez estvén,
 275 Ezt is, a holnapi nagy viadalhoz feltüzelandó,
 Apja meg anyja sötét árnyékival össze akarta
 Hozni a styxi rideg partoknak pusztá vidékin.
 Innen az éjjeli út. Város, falu, sík, halom, erdők,
 Bérc, havas ormok, mind, mind elmaradoznak utánok,
 280 Mígnem elérik az út végső földszinti határát,

Kólyt, a világ közepét,* melynek hegye termi Biharban
 Lelkét a híres-neves *érmelléki* boroknak.
 E hegyet, üstökinél fogvást, Armida varázsnő
 Félretevé, könnyen, mint elteszi csupra fedőjét
 285 A főző kanalas, tűnyelvű konyhakirálynő,
 És az üres lapon ím a föld mély *köldöke* megnyílt,
 Jó széles lebegő lépcsőzetek intve feléjük
 E kengőz lehelő nyiladék katlanszerű torkán.
 Nem bajos a lemenet; »*facilis descensus Averni*»
 290 Mondá Virgilius; hamar is fenekére jutottak,
 S három perc multán ott álltak a tág pokolajtón.

Nagy zaj üté fülöket, harsány ugatása kutyáknak.
 Cerberus, a pokoleb vala ez, háromfejű állat;
 Sok szép tarka színek díszíték váltogatóan
 295 Sörtennemű szőrét: piros egy feje, zöldre, fehérre
 Megcsíkozva nehol; legerősb és legzajosabb volt
 Hangja ezen főnek, de nehéz lánc vetve nyakába
 És a földre szegezve, nehogy fölkelve harapjon.
 Másik fő feketés volt, megtarkázva halotti
 300 Sárgával: morogott e fő és néha nehézkes
 Mély hangon bőfögött, gyakran belefalva dühében
 A láncoltba, gyakorta fület csípdesve fogával.
 E kettő közepett vala egy százszínű fej is még,
 Mely ugatott, az igaz, de ama kettő leugatta,
 305 E főé a *fark*, és csóváltatta szünetlen,
 Hol jobb, hol bal főt nagy hízelkedve legyezvén.
 Mindazonáltal ez eb nem ügyelt a jövőkre-menőkre,
 Mert maga egy *belhad* vala, ellensége magának:
 Így Armida is, a hőssel, nem bántva bementek,
 310 S a csolnakterelő Charonhoz juttak azonnal.

Nagy patvar vala itt. Vén Charon bácsi civódva
 Útasított el egy új lelket, mely nagy nyomatékú
 Szellem volt azelőtt, mázsás haladásu reformer:
 Tőle a styxi hajós hét fillért kére, de nem volt
 315 Több a szókott egynél, és azt keveselte a revész.
 Hat liberálist, mond, áthajtana *félbolórt* is,
 Ám nem a fontosokat, hat pénzt számítva fejenként.

* *Kóly a világ közepe*. Szójárás.

- Vándoraink szaporán átkeltek a fekete vízen
 Itt-ott Bende a vén Charonnak evezni segítően,
 320 Bár haragudt rá, hogy megvette a vámot, akár mint
 Protestált s mutatá nemes útlevelét, az idént,
 Melynek rendi szerént mentes vala, mint nemes ember,
 Révtől és vámtól, hadi bajtól, házi adótól,
 Egyszóval, minden kötelességtől haza, ember,
 325 Isten iránt, sőt önjóvoltától is egyúttal.
 Túl a rideg parton siralomnak terjed üvöltő
 Rév hona, változatos kínokkal tarka vidékek,
 Mellyeken a tündér Armída haladva keresztül,
 Bende szorult szívvel követé, csak néha tekintve
 330 Szét e vad országban, honnét menekülni ohajta.
 Tantali kádakkal tele volt egy tér. Ez edények
 Tisztvágyó lelkek sokaságától pezsegének ;
 Minden kádra hajolt egy *ugorkafa*, és e növénynek
 Mindenik ágcsáján, eskütség, szolgabíróság
 335 S más illyes fityegett : de midőn a kádbeli éhes
 Ember nyúlna felé, oda lőn az ugorkadicőség.
 Legközepett vala egy kád, melynek párja Tatán sincs,
 Sőt a világon sincs abroncs-övezett faedényben.
 Ebben egy aszkóros vén asszony fúva, pihegve
 340 Jajgata szűn nélkül, mondván a körébe jövőknek :
 »Jaj, megöl *en zsirom*, kádam tele drága kövérről,
 Torkomig e folyadék (pedig a kád éppen üres volt),
 Jaj szabadítsatok! ah, ki csapolja le zsiromat? o jaj!
 Jertek elő, fiaim, meg kell fúladnom e sokban.«
 345 Bende, mosolygva kicsit, Armída nyomán tova lépdelt,
 S mindjárt más különös lény vonta magára figyelmét :
 Egy nagy tükör előtt ült egy pohos emberi állat,
 Ez, míg élt, gyűlölé a szakállt s minden liberálist,
 Most pedig azzal bűnhődik a jajhonban e bűnért,
 350 Hogy szakadat nélkül síkálnia kelletik állát,
 Mert ha bal arcáról lekaparta goromba jövését,
 Addig a jobb arcon két ujjnyira nőtt a kemény tors,
 És míg a jobbnak veti kését, addig a bal rész
 Meggyomosult ; így elül meg elül kezdvén, soha nincs vég.
 355 Ezt elhagyva, szabad helyet értek. Furcsa vidék ez :
 Hol jobb-, hol balról, hol hátul, hol meg elül fútt
 Egy csapodár szellő. Közepén a térnék, örökké
 Forgatván köpenyét, állott magas emberi termet,
 Ennek az aggódás vala kinúl csapva fejéhez,
 360 Mellyel bő *köpenyét* szél ellen vetni törekvék ;

- Hasztalanul sokszor! mert míg jobb félre teríti,
Addig a szél balról sebesen kiröpíti nyakából.
Mondják, élteben nagy kedve telék a *hasonló*
játékban s ez okon *homoeopathicé* lakol érte.
- 365 *Ixion* is vala ott, kinek ördög törte, keréken,
Hátraszegett derekát : miután e szolga világban
Földi hatalmak előtt görnyedni előre szokott volt.
Ettől útasaink másikhöz jutták. Ez ember
Mindig evett valamit ; de fölöttébb foghegyen ette,
- 370 Mint alföldi magyar falná *festékit* olasznak,
Mely a nagyúri gyomort sokszor *fagyaltat* halálra,
(Hogy lőn bezzeg elég frórnessze, zseléje fiának!)
Bende a bájhölgynél kérdést teve, s tőle megérté,
Hogy teljes élteben *viccgyártó* volt ez az ember,
- 375 Nagy híró *humorist*, húsz évig *feuilletonista*,
És ime önvégeit kell ennie vétke díjául!
Szája panaszteljes mostan, hogy sórtan, izetlen,
Émelygést okozó, s nincs jól megsütve az éték.
- Otthagyták az evőt s komolyabb látványra jutának.
- 380 Édesanyát láttak, környezvét durva fiaktól
S lányoktól. Magyarul szólott hozzájuk az édes
Jó anya ; ám a fiúk, lányok göggel felelének
Németül és tótul, rácul, *fransz* nyelven, oláhuul
És oroszúl, görögül, örményül, végre cigányúl ;
- 385 S minthogy az édesanyát nem tudták arra beszélni,
Hogy szóljon velök úgy, mint ők szeretik, s anyanyelvét
Hagyja feledségben : nekiálltak csípni, harapni,
Útni, a lányfélék tűvel szürkálni, mocsokkal
Kenni be és durván kikacagni az érdemes asszonyt.
- 390 »Nyolcszáz éves e nő« magyarázá Bende vitéznek
A tündér vezető, »s oka, mellyért bűnhődik, az, hogy
Ifjabb éveiben elkényeztette családját,
Mostoha gyermekeit mindig jobban szereté ön-
Magzatínál, s ímé ránőttek azok szomorítani
- 395 Késő napjaiban s keserű bánattal előlni.«

Bende megindultan ment innen a hölgynek utána,
Aki haladván még vagy száz lépésnyire, vissza-
Fordult és intett, hogy várja be őt a vitéz ott,
Ómaga eltűnvn a kénfüst barna redőin.

- 400 Álla vitéz Bendénk siralomvölgynek közepette.
 Tarka cserélettel vonulának előtte az árnyak,
 Régiek és újak, kiki rendelt helyre sietvén
 Vallani szörnyű kint, vagy venni jutalmat *Elyz*ben.
 Álla derék Bendénk közepén az igaz biralomnak,
 405 Hol nem rang, születés, kincs jó mérlegbe, hanem jó
 Érdem, egyéni, miként nem egyébűtt semmi hazában.
 Látott bűnlakoló lelkek seregély sokaságát,
 Melyek fokszerűen üriték poharát a keservnek.
 Álla merész Bendénk közepette pokol mezejének :
 410 Amikor egy szellem közelített oldala mellé,
 Bús-komorán, kinyitott könyvből olvasva magában,
 S »Hajh boldogtalan!« így kesereg, »hát már is alá kell
 Szállanod e siralom mezejére korodnak előtte?
 Gyilkosok ölték-e meg? fene kór döntött-e halálba?
 415 Ó szólj ; Bende fiam! *nemzód* szava kéri, beszéld el.«
 »Álmodom-é?« viszonzoz hős Bende »vagy édesapámnak
 Szelleme, kit látok, veszedelmes könyve kezében?
 Úgy van, ez ő ; e könyv okozá rövid útu halálát.
 Ó atya, hallgass meg : nem holt vagyok én, fiad, és nem
 420 Szellemem a mit látsz, hanem élő testben előttd
 Bendéd áll. Apa, oh, áldd meg fiadat, ki jelenleg
 Hontalanul bujdos, hordozván mostoha sorsát.«
 Ekkor az érzékeny fiu mind elmondta, mi történt
 Apja halálától kezdődve a mostani percig.
 425 Melyre nagyot sóhajtvá, felelt a hádeszi lélek :
 »Hasztalan áldalak én : áldásom, mint a korál, mely
 Megkövül a levegőn, átokká válik a földön.
 Ó lásd, kárhozat az, mely várta szülőidet itten.
 Énnekem e könyvet, mely mindennél haragítóbb,
 430 Szüntelen olvasnom kell : átok azokra, kik e könyv
 Tételeit hiszik és követik ; szerzője pedig még
 Érje meg Actaeon sorsát : tépjék le kopói,
 Melyeket ő táplált kezdetben inanna beszéddel.
 Ó fiam! édesanyád — jaj, jaj! jaj! — *háborodottan*
 435 Jött ide, józan eszét elvesztvén minden időkre.
 S minthogy körmeivel Hecaté szemeit ki akarta
 Tépni, *ama* sziklát (iszonyúl) lelkére boríták,
 S ott ezer évig kell hallatlan üvölnie mármost.
 Kérlek azért, kedves — ne felejtsd intésit atyádnak —
 440 Állj boszut érettem rajtok, kiket annyira gyűlöl
 Szellemem, állj boszut a liberálisokou, fiam, értem.
 Hajh, de megint mennem kell : jönnek a szellemi kínozók.
 Ó fiam, el ne feledj, ha megint napfényre jutandasz.«

Ezzel a bús lélek tovalebbsent. Bende csodálva
445 Kisére szemivel, míg nem benyele a köderdő.

A bájhölgy ezalatt Hecaténál tette vizitjét.
Nagykegyesen fogadá őt a pokol asszonya : rendelt
Néki theát mindjárt filigrán emberkoponyában ;
S hallva buját, tüstént így vígasztalta tanáccsal :
450 Lyányom, azért ne búsulj, Hábornak vesznie kell, ha
Balgatagúl könnyíteni akar sorsán a halandó
Emberi nemzetnek, kiket üldeni volna kötélye.
Tenmagad eszközlöd vesztét : válassz deli férjet
Földi halandóból, ki legyen kedveltje szivednek.
455 Hívasd meg Hábert lakomára : ne félj, tudom, eljő.
Ekkor a násznyoszolyán — a még szeplőtelen ágyon —
Férjedet altasd el, s ím e phlegetóni piócát
Függeszd keble fölé, hol a szív dobogása megérzik,
S a kiszopott szívvért, felfogva ez ólomedényben,
460 Rejtsd kebledbe, hogy azt használhasd célszerű módon.
E vért nászlakomád közepén feccsentsed a Hábor
Arcához, szemit is meghintvén hirtelen azzal :
És *odalesz* Hábor, nem lesz nyoma többet a létben.◊

Megköszöné tündér Armída *királya* tanácsát,
465 Melyben vágyainak régen várt teljesülését
Látta : vitéz Bendét férjül kebeléhez ölelni.
Megragadá karját ifjának, s hitta magával
Visszasietni megint a föld színére s a holtak
Bús birodalmától eltávoztatni az élőt.
470 Útjok *Elyz* szélén vezeté. Nem-földi gyönyörnek
Hangjai kísérték fülöket ; főleg pedig az tűnt
Bende szemébe, hogy egy sanyarú embercse, kezében
Messze terülő lap, szökdelt örömében a fák közt.
Kérdé a vezető hölgyet : mit akarjon ez ember?
475 És Armída emígy fejté meg az édeni kedvet :
Ez zseni-lélek volt, legalább azt *hitte* szilárdul ;
Élete versírás *fájdalmai* közt nyavalyogva
Telt el, a nélkül, hogy csak egyetlen verse, vagy, ami
Még kevesebb, nevé, csak neve díszlett volna kinyomva.
480 *Tűrdőké* az öröm hona, mennyország : jutalomkép
Mindennap más-más dala jó ki ma itt az elyzi
Hirlap sajtóján, pompás, ragyogó kiadásban.
Innen a széles öröm bódító gőze fejében.

- E magyarázat alatt a Léthe pataknak értek
 485 Forrásához, ahol kiszakad barlang kebeléből.
 És különös vala itt, hogy nem víz buzga fel a kő
 Közt, hanem olyan híg folyadék, mint ömlegeteg ércé.
 E folyadékba sötét alakok nem-földi lapáttal
 Szórának *valamit*, amely ott egyszerre megolvadt,
 490 S Bende, midőn közelebb értek, látá hogy e *szórmány*
 Érdemcsillagok és szalagos díszrendi kereszttek,
 Fényes arany pénzzel s elegyülten gazdag ezüsttel.
 Megtanulá, hogy ezek szolgálnak a Léthe pataknak
 Tápanyagúl s innét érté meg eme' csoda látványt.
 495 Tudnillik : lefelé menvén a parti mezőkön,
 Hol buja bőségben díszelgnek a nagyfejű mákok,
 Láttak egész sereget hangos jajjal közelíteni,
 Véresen és sápadt arcokkal, gyászban egészen.
 Hogy közelebb jöttek : keserű panasz árja dühöngött
 500 Ajkaikon, s a sötét levegőt hangjával elönté.
 Vértanuk ők : honukért a bánat erős kebelökben ;
 Vértanuk ők : honukért a földig gyászruha rajtok.
 »Ó haza« — jajgatnak — »hova léssz, ha mi, védeni képes
 Hű fiaid, végkép megszűnénk lenni körülötted?
 505 Ah! csak egy ízben még térhetnénk vissza öledbe
 E szomoró honból, melyben nincs nemzeti szellem!«
 Ily keserű gonddal juttak partjához a csergő
 Léthének s akarák ott szomjukat oltani vízzel,
 És nekidőlének minden cerimónia nélkül,
 510 Hörpölvén, csak amúgy markukkal, Diogenesként.
 S ó csoda! halljátok ti, e földnek gyermek! amint
 A folyam ajkáról — szomjuk csillapodva — felálltak,
 Dalra hevülének, víg dalra, legottan ; enyelgő
 Táncot lejtének ; *honuk* és fájdalomi feledve
 515 Lőnek, örökre sötét, emléken túli homályban!

Még sok egyéb különöst láttak ; de mivel fejüket sem
 Kímélé feledést okozó párája e víznek,
 Elfeledék azokat. S mielőtt a földi kakasnép
 Harmadik őr dalját kürtölné, visszatevék a
 520 *Kólyi* hegyet — honnan kivevék vala — régi helyére.

HATODIK ÉNEK.

- Míg a varázshölgy és deli hőse az éj birodalmát
 Látogaták, haragos Hábornak egyéb vala gondja.
 Ő az örök Sorsnak szigorú lakját keresé föl,
 Tőle megértendő maga és Armída jövődő
- 5 Végzetiket. Havasok közepett, hol az emberi talpak
 Még soha nem hagytak mulékony bélyeget a hó
 Csillámló tetején, homorúl egy völgy tekenője,
 Csak röpülőknék nem járhatlan szikla falakkal.
 Itt van a Sorsisten barlangja, bevésve a vén föld
- 10 Gránit kérgének — még hajdan a gyermeki beltűz
 Által felcsattant — nagy himlőjébe. Körötte
 Semmi, csak a korhadtt pusztulás bús hagyományi,
 Semmi, csak a mély csönd, mely sokkal üresb vala, hogysen
 Észre lehessen venni halandónak, ha reves fán
- 15 Kérődző szűknak meg nem töri halk ropogása.
 Bent a barlangban nagy *gőzmalom* él: az Időnek
 Malma ez, amelynek tágas hombárai telvék
 Soknemű testekkel, várókkal a végzetes örlést.
 Ő maga rejtélyes bariang méhében, iromba
- 20 Felhők leple alatt ül a Sorsisten, örökké
 Olvasván a fátum öles foliántjai titkát.
 És amint sorolá a tárgyakat, elzavaratlan
 Renddel csúsznak azok le a széles hosszú csatornán
 A kíméletlen garad örvényébe sodorvák.
- 25 Hősöket és nyomorú koldúsokat egyre sodor le
 E garad, amint jött a tarka vegyületű rendsor:
 Pompás Alkibiad, nagy fényű Lucullus, eb-éltű
 Diógenes, nyomorú Timon, ragyogó Cleopátra,
 Markalf és Salamon, Democrit, Socrates, itt mind
- 30 Összekerülnek, mind egy lisztte hullanak össze.
 Fulvia, Xanthippe, Lucretia, Thisbe, Korinna
 Mind egyek itt, Brutus pora egy lesz Tarquiniussal;
 Phidias márványfejeit törvényfa revével
 Öröli e malom össze; Rafáel vászna szenes zsák
- 35 Közzé ögyeledik, s az Apelles rajzai szintén
 Úgy oda lesznek, mint a most divatos fali firkák.
 Ott az ephesusi templom után jó durva Herostrat
 És ama nagy Macedon, kit az égés éjjele szült volt;
 Itt a szolgabíró hajdúja kíséri, az írnök
- 40 Hamva uráéval vegyül ellentétileg ismét.
 Elvegyül ispánné tens asszony is a jegyzőné

- Nemzetes asszonnyal, tűz vízzel, szénpor a mésszel;
Tolvaj a bíróval, jobbágy uraság inasával,
Elvegyül a káplár apjával s pór rokonával.
45 Szóval az ellentét megszűnik : porhamu lesz mind
Ami van e földön ; csak az ész nem, a szellemi rész nem.

- Nem? haha! Nézzétek. Tetemes könyvek sokasága
Sodródik lefelé, mint annyi druidapapok, kik
Emberi életeket kíváncsanak áldoztatúl, kik
50 Emberagyak velejét égették isteneiknek
Gyász oltáraikon. Lám e foliantok eleették
A zseni szerzőket ; megemészté őket is a moly :
Most pedig a foliantok, a moly, mind együve hullnak.
Ott Calepinus jő, a Bábel tornya utána ;
55 Hátrább *X ut' Tök*, meg a többi piszoktele firkák.
Gyöngyösít a rímest kíséri Kovács *pici lantja*,
Édös-Gergely után Mátyási jön, és szamarastul
Néhai Mondolatos, mind, mind a garadba lehullvák.
Ott jön az *én könyvemnek* öt első éneke is már :
60 Lapjain illatos ó sajtok maradéka mutatja,
Mily fokon áll a szegény a dicsőség úri kegyében.
Ó jaj! a mélybe zuhant, honnét pora jegytelenül fog
Hullani majd az örök feledékenységnak ürébe!

- Hábor e barlangot keresé föl s térdre borulván
65 *Érc* küszöbén annak (tudnillik az érc a kövekben
Lappangott valahol, mint egykor a monda cigánya
Nagy fa kanáljával hörpölve vizét a Dunának :
Halles ez, mondá, mert ott van a sok hal a vízben)
Kérte a Sors-istent : adná tudtára jövőndő
70 Sorsát, és ha ravasz nőjét van-e mód, van-e vajjon
Titkos erő, megfosztani a bűvös hatalomtól.
Melyre a Sorsisten mennydörgő hangu beszéde
Így ada választ a barlangnak mély fenekéről :
»Sorsodat, ó szellem, magasabb vagy bár a halandók
75 Népénél, az örök végzet nem hagyja tudatnom.
Mély titok az, melyet csak e barlang istene láthat.
Sorsod azonban, *háld*, ettől függ, ezt cselekedjed :
Hölgyedet, Armidát, menj, leld föl ez éjen, e percben
Erdei lakjánál, hol most akar űlni menyegzőt
80 Földi halandóval, s vár téged, minthogy egyébként
Célja, mit e násszal szándékszik elérni, merőben
Meghiusul. Engedd hogy szép legyen, és ne parancsold,
Hogy vegye föl vénasszony alakját, egyszerű képét,

Míg nem hajnallik. Haragos vagy bánatos arcot,
 85 Bármí következzék, ne mutass, mert vége különben
 A tervnek, miszerint elronthasd nődet örökre.
 Mindazonáltal légy szemes és mindenre figyelmezz,
 S majd mikor Armidád kebeléből titkosan egy kis
 Ólomedényt von elő s tartalmából szemeid meg-
 90 Hinté, s arcodon érezed a hő cseppeket égni :
 Kapd el az ólomedényt és hintezd vissza szemébe
 Mind a nedűt, mely még maradott vala benne, fenékgig.
 Ettől függ sorsod : ne feledd, vagy, tudva, ne mellőzd.*

Így a sötét szellem ; s elmondván lőn iszonyú csend,
 95 A malom egyhangú *rop-rop*-ját, mely soha meg nem
 Szűnik az éltes idő hosszát kijegyezni egyenlő
 Pécékkel, természetesen ide nem számítván.
 S most, miután Hábor tova illant, édesim, ah most
 Fussuk e zordon tájt, fussunk Hábornak utána,
 100 Aki varázsnőjét (már tán nem is *azt*) a parancsként
 Fölkeresé s egyedül lőn víg lakodalmi közönség.

Nagy baj az írónak, de kivált annak, kire bölcső
 Lepleiben fülökig ránták a múzsa leányok
 Ajkaikat, kit jó mamikája zuzával az apró-
 105 Marhának tartott, és lécszeg fürtjeit addig
 Meg nem szűnt fodorítani, tüzes vassal sütogetvén,
 Míg született költő nem vált nápész gyerekéből —
 Nagy-baj a *költőnek*, mondom, ha megúnta teremtet
 Jellemeit maga is, s velők egy hajlékba szorulván
 110 Nem tud azokról már érdeklőt mondani semmit.
 Így vagyok én. Lakodalmi csoport dőzsölne köröttem ;
 Hábor a hajdani férj, Armida, menyasszony ezúttal,
 S Bende vitéz, mint *nősz* ; 3, mondd : három egyénből
 Áll az egész sokaság : mit mondjak rólok, uristen,
 115 Mit még nem mondtam valamelyik hexameterben?
 Mondjam-e, hogy mielőtt Hábor beköszöntene, tündér
 Hölgye a *conservnek* Bendét karjába szorítva
 Kellemes álomnak szunnyasztá boldog ölébe?
 Hogy kivoná mellfodra közül Hecaté adományát
 120 S Bende fehér kebelét följejtven inge havából,
 Szopni hagyá abból csecsemőjét a pokolójnak?
 Hogy miután e nadály vastagra lizott a legény hő
 Véréből, a menyasszony e vért piciny ólomedénybe
 Fogta föl, és az edényt puhapamlag melle feszfűlő

- 125 Két Parnasszának deli Tempéjébe dugá el?
 Mondjam-e, hogy Hábor meg a nő, meg Bende, lakoztak
 Állati étvággyal faldosván szellemi étket,
 Kortesi gégekkel tütkélvén ménesi nektárt?
 Mondjam-e, hogy tündér Armída kilopta hevítő
 130 Pár emlői közől babonázott ólomedényét,
 És nagy hirtelenül Hábor szemeit tele szórva,
 És Hábor sebesen ráföcskendezve viszontag :
 Hah!

- Bende kiáltott így, mert volt ok rá. Iszonyító
 135 Látvány az, mely lőn kiterülve szemének előtte.
 Elsőbb is Hábor kezein, képén, szemehéján
 Tűzfoltok kerekednek elő, hol a bűverejű csöpp
 Megszállott ; azután e foltok messzeterülnek
 Hirtelenül, mint szok terjedni tavak sima tükre
 140 A potyogásig elért zápor szem ezüst karikája.
 Erre a garboncás tűzzé vált, talpig egészen.
 A kalap elveszté szín nélküli színe talányát,
 Összenyomott tetején füst, láng és szikra lövell ki,
 Mint a Vezuv torkán ; majd átvörösölik egészen,
 145 Mint az iszákosok orrai, végre fakó hamuvá lesz
 És oda hull, oda hull Bendének lába elébe.
 Már ég a köpeny is : mind jobb, mind bal fele lángol,
 Cérna-recéjének megemészté már e pokoltűz
 Életerős szálát : némely lebegő darab egy láng-
 150 Nyelvvé változik át, s legelőbb is a nászkalibának
 Nyalja körül venyigés eresztét csavaros repüléssel.
 Hah, már a szöges orr, a nyakbőtyök, a busa homlok
 Ismerhetlenek ott ; nincs a két mártogató láb,
 Láng az egész Hábor (mint volt éltében örökké
 155 Szelleme), a hajlék oda lőn, zavaros szelek árja
 Szórta el azt korom- és füstképen a lég üregében.
 Most egy dögletes bűz támad ; Bende tekinti
 Armídát, az arát, s megborzasd, síri soványság
 Torzítá el egész testét hölgyének ; a látás
 160 Ablaka *nem több*, mint az a szám, mely nem sokasíthat
 És nem is oszt, a másikon ül örök éjjeli vakság.
 És ez alak szintén *égett*, nem lánggal azonban,
 Mint a dicső Hábor, hanem úgy füstölgve, mikéntha
 Ázott szalmatöreik fojtott tüzinél szenes arcú
 165 Új-magyar égeti szén garmadkáját faluvégén.
 Bende körülnézett : sivatag minden körülötte,

Mint a *Zsidó-tenger* partján, hol az ősi világ két
 Városa elsülyedett; bércebálványok sora bámul
 Rá hidegen; kövesült élőfák állanak őrt a
 170 Rettenetes téren, kérdőleg előre hajolvák.
 Megborzad; szívére fut a vér Bende vitéznek,
 Régi csatornáin nem mervén folyni szokottúl,
 S távozik a helyről, ha talán távoznia van mód.
 Visszatekint mégis távolból, vissza, ha Lóthné
 175 Fátuma érné is, mert valljuk meg, mi, teremtés
 Börbe kötött első kiadási, mi *férfiak*, olykor
 Női kíváncsiak is szoktunk ám lenni titokban.
 Visszatekint, mondam: ott nézi a messze világlo
 Háborgt égni, miként égett az *írásbeli* szentelt
 180 Csipkebokor, s tekeres füstét kigyódní az égig.
 Nézi menyasszonya lassan emésztődő romalakját,
 Melyből rothasztó láz terjed el a levegőben,
 Intő bűz *atomit* száguldoztatva előre.
 S ím a láng eltűnt! az alak pedig állti helyében
 185 Összerogyott! mindaz, mi előbb Hábort vala, most egy
 Barna bitang felhő, fenn a sziklák tetején túl,
 És az előbb Armída csak egy kis porhamu-domb már.

Bende tovább haladott. Mit várjon a földi halandó,
 Monda sohajtva, midőn a hatalmas szellemi nép is
 190 Így odalesz, füstté, hamuporrá bomladozik szét?
 Látom: e földön nincs állandóság. Hiu minden
 Küzdés, fáradozás. Az arany bullák oda lesznek,
 Alkotmány oda lesz, oda lesz az adótalan élet,
 Vámok, avíticitas, majorátus, tolvaj-akasztás
 195 És botozás, mind, mind eltűnnek, idővel, e földről;
 Mint eltűntek azok, kik ez elvek népei voltak.
 Új fajok állnak elő, új eszmék kelnek agyukban,
 Majd megavulnak ezek, szintűgy, mint mi elavultunk,
 S új tavasz éled föl, mindég másfajta virággal.
 200 Hasztalan úsznék hát ellent az idő folyamának:
 Elsodor a hullám, és akik utánam eveznek,
 Nem lelik a habban nyomomat, mellyért tusakodtam.

Ily monológ közben egy halmocskára jutott fel,
 Honnan visszatekint még egyszer a helyre, hol a két
 205 Ellenies szellem szétozslott vegytani módon.
 »Értem« monda tovább, »értem. Szeleburdi reformnak
 Szellem volt Hábort, ki az elvvel nem köte össze

- Jó szívet és tudományt. Maradásé nője (hah, e nő!),
 Oktalan, a jót sem tűrő, vesztegmaradásé.
- 210 És most a maradás védszellemé a szabadelvű
 Garboncást füstté oszlatta fel ; a garaboncás
 Lassan emészté föl, beltűz erejével, a némbert.◀
- ◀Hah! de mi új látvány ez, amely most készül előttem?
 Íme a fölleg, mely eredett füstéből a Hábor
- 215 Szellemi lényének, lefelé tart ; íme leszáll a
 Néma rögökre, hol a hölgynek pora nyugszik a földön.
 S íme, a felhőből tűz pattan a kis hamudombba,
 És ez mozgani kezd ; a fölleg rojtjai szintén
 Kezdenek összevonulni, szilárdabb testü valóvá.
- 220 Majd egy fő idomúl, majd nyak, meli, kar, kezek és láb.
 Szárnyak is, egy szép pár, hímzettek aranyszínű tollal,
 A rögök a földről hasonul életre kelének,
 Fő, kebel és a többi tagok feltűnnek, előmlő
 Bengali fényénél a hajnal-ölelte keletnek!◀
- 225 Úgy van, a felhőből fiatal test díszes alakja
 Fejlék : rózsapiros képű, daliás magyar ifjú,
 És a rögök közzől, honi fűzetü mezben, arája
 Támadt létre, miként ismételt életü phönix.
 És a sziklavidék, a kopár völgy, édeni kertté
- 230 Díszesedék, melynek közepén ifjú fűvü halmon
 Állott a deli pár, egymást szemlélve, csodálva,
 Mígnem a szellemi csók elpattant szűzi szemérmű
 Ajkaikon. —
- Akkor az életerős, szoborékes hím karon ölté
 A tündér idomú, mondhatlan kellemű hölgyet,
- 235 S fölkerekedve legott, ragyogó szárnyak segedelmén
 Elröpülének az álméló Bendének előle.
 Kíséré szemivel hős Bende is a csoda párt, és
 Nézte, miként márták magokat keleten a kiáradt
 Hajnali tűztenger hullámiba, megfürödendők
- 240 Reggeli fürdőjében a tiszta-piros levegőnek.
- Míg ezek így esnek légben, földszint s a pokolban,
 Addig a korteshad szanaszét hever éji tanyákon,
 Udvaron állongó szekereknek alatta, fölötte.
 Csak Kolocintos uram nem nyughatik, üsdi közönség
- 245 Nagynevü hadnagya. Ezt nem hagyta pihenni a hírnév

- Ördöge, mely készíté, hogy vija ki tettel is a már
Több év óta nevéen fityegő sallangot, a kedvelt
Hangu *vitézlő* szót, mely néki *dukál* vala, persze.
E végezt a kolompviselőket fölveri hangos
250 Szunnyadozásikból, s miután fél álmos „ebatták”
Hírül adák, hogy ezek felocsudtak *némineműkép*
Mámmoros álomból krapulás émetteniségre :
Körbe híván őket, tartott velők éji tanácsot.
»Tudjátok fiaim« kezdé a csapat vezetője,
255 »Pörgedy, a hadnagy, hol ütötte föl éji tanyáját
Oktai népével, mely balgataagúl az adózók
Mellé csatlakozott alacsony nyereségnek okáért?
Vármegyház telkén foga helyt, mert érezi vétkét,
Mellyet az alkotmány ellen követett s remeg a rá
260 Méltán megharagudt nemeseknek vérboszujától.
Ámde a bűnt isten sem hagyná megtorolatlan,
Aki mit ett, illő, hogy igyék rá, és a kutyának
Érdem után szoktak nadrágot varrni, nem úgy van?
Mostan azért, fiaim, hadicselt gondoltam : ez éjen
265 Zajtalanul ütnénk rájuk s bortól nekibágyadt
Tagjaikat kennők in-nyujtó fütyköseinkkel.
Küzdeni szép a honért : meghalni *sem árt* a hazáért!«

- Összeszorult a bot kezeikben a *potioroknak*,*
Hallván lelkesítő szavait Kolocintos uramnak,
270 S két perc múlva egész csapatuk talpon vala. Első
Gonduk a *borhordó*-keresés volt, melyet az estve
Képtelenek voltak kiüríteni gégesegéllyel.
Ott vala hordójok : de a szesz, mely lelkesíté azt,
Nem vala már : fenekén az öreg hordónak erőszak-
275 Fúrta sebek nyíltak, dongái betörve kegyetlen,
Elszakadott abroncsai szerte heverték a földön,
És az egész hordón a halál bús képe sötétlett.
Megdőbbsent a csoport. »Gonosz ellen okozta ez ármányt«
Nagy boszusan morogák : mert nem volt köztök egyén, ki
280 Emlékezhetnék a tegnapiakra, *miképen*
Ómagok onták vérit e hordónak ködös ésszel!

- Most a hon és hordó ügye mélyen megkeserítvén
Szíveiket, lobbant kit-kit vasmarku haragra ;
S mint a sötét éjben gátat tört hengeres árvíz,
285 Hömpölyög el nehezes csapatuk megyeház kapujához.

* *A potando*, scilicet.

Ingady sem tölté restül idejét ezen éjjel.
 Ő feljárta magánosan a pártok vezetői-
 És fő emberinek vígságteljes éji tanyáit :
 Övtalan ablakokon leskődött nagy figyelemmel,
 290 Szedve bögyébe ha mit látás, hallás avagy éles
 Szaglás által megtudhatna, vagy észre vehetne,
 Melyből jóslatokat férceljen a holnapi napra.
 Vármegye házához sietett most, sejtve hogy annál
 Szinte nemes csapatok foglaltanak éjjeli nyughelyt,
 295 Lopva kikémlelni ott az erőt és főleg a tiszta
Belmeggyőződést, hogy számítása ne csaljon.
 Macskai léptekkel sompolygott a poros udvar
 Párnáján heverő sokasághoz ; megkerülé azt,
 Számát megjegyzé, amint hozzá toda vetni ;
 300 Hajh, de a vélekedést kitanulnia nem vala jó mód,
 Mert a fővegeken nem látott ismeretes jelt.
 Mindazonáltal, köznemesek lévén, nem-adózók
 Száma közé sorolá, s indult is visszafelé már,
 A mikoron hátul egy erős kar (Pörgegyé volt)
 305 Megragadá torkát, kérdvén, mi a tábori *jelszó*.
 Megdőbrent a sötét éj vándora, visszahanyatlott
 S reszketeg ajkakkal rebegé halkán : *nem adózunk !*
 »Kém, kém! verjük agyon, tépjük szét, vágjuk ezer-rét«
 Pörgegy ordítá, markát jobban beszorítván.
 310 »Hol van? verjük agyon!« rivalának többen a földről
 Talpraszókött nemesek, s jaj lett voln' Ingady úrnak,
 Hogyha vitézlő hadnagy uram könyörülve az árván,
 El nem ereszti nyakát, súgván, hogy fusson amint tud.

És futa Ingady úr, de a sors, hajh! nem vala pártján.
 315 A megyeház kapuján Kolocintos népire bukkant,
 Kik nagy erőszakkal nyomulának az udvaröbölbe.
 »Jelszódát!« rival egy. »Jaj, adózom, adózom, az isten
 Áldja kigyelmeteket« könyörög »mindég is adóztam.«
 »Üssük a rossz hazafit« riadoz körülötte ; az élet
 320 Gombja fölött pedig ólmosok ádáz erdeje csattog.
 Futni ered mégis, de hová fut a jámbor? Elül víz,
 Hátul tűz : a halál bizonyos, bármerre szaladjon.
 Mindazonáltal a sors protokolluma másnemű végzést
 Foglalt Ingadyról, s nem akarta, hogy ólmosok által
 325 Jusson a Hádesz *egértőrébe*, (hová a *bebúvás*
 Csak bagatella dolog ; de kibúni : az egyszer a munka!)

- Volt a telek közepén kerekas kút, melyben a föl- s le-
 Mártogató vedrek, mint a karthauzi barátot
 Jobb és bal tenyerén M. M-je halálra, naponként
 330 Emlékeztették az alispánt, szolgabírákat
 És az egész tisztkart a szerencse s idők folyamára.
 E kútig haladott jó Ingady. Nem mese ám az,
 Hogy kútak közelén jó szellem tartja tanyáját
 Örködvén a halandók népe fölött a veszélyben :
 335 Mert állítani merem, merem is *doceálni* hűtömmel,
 Hogy, ha e szellem nem súg Ingadynak, soha föl nem
 Éri eszével, hogy *beleüljön* a kút vödörébe,
 És lebecsátkozzék biztos menedékül a kútba.
 Itten azonban már jól van neki dolga szegénynek :
 340 Álla vacog kissé, pedig állig *nincs* is a vízben,
 S nem leli senki meg itt (az igaz, nem is üldözi senki)
 Csak tűrjön keveset, csak tudjon tartani csöndet.

- Mondani sem szükség, hogy Pörgegy és hada talpon
 Állának, mikor a haragos Kolocintos az üsdi
 345 Népet elővezeté. Mint ment a nehéz csata véghez,
 A mindjárt követő énekben elénekelem, ha
 Pártfogolóm, a múzsa-leány, megadandja segélyét,
 S nem teszi meddővé régen vajudó koponyámat.

HETEDIK ÉNEK.

- Hajnali álmának mézét élvezte Hamarfy
 A viadal napján, mikor egy dobogás szelid álmát
 Elvadítá s kiveré tilosából szürke szemének.
 Káromkodva nyitott ajtót a csendzavaróknak.
 5 Mennyire döbrent meg, s bámult el azonban a jókor
 Fölkelt látogatók sokaságán, s szőre mivoltán,
 Azt le nem írhatom én ; képzelje magának a *Lector*
 Ahogy' akarja : szabad tér nyílik képzeletének.
 Annyi elég hozzá : tőzsérek voltak ezek, kik
 10 Szántani bár soha nem szoktak, sem vetni, az égnek
 Varjaiként bőven táplálkoznak, kiszemelvén
 A magot, amellyet más hinte barázdaközökre.

- Markaik elvénült váltókkal telve valának,
 Mellyeknek rögtön kicserélését követelték
- 15 Jobb hitelű pénzzel : bankjeggyel, arannyal, ezüsttel.
 »Mit? s ti merészletek itt« mond bosszankodva Hamarfy,
 »Csúfolatúl, gaz nép, éjjel rám törni lakomban?
 Hol van az, aki nevem váltón tudná mutogatni?
 Álljon elő, ha pokol fia is, hadd lássam a váltót.
- 20 Nem kifizettem-e mind váltóitokat minapában?
 Ezres bankjegyeket nem láttatok-é teli belű
 Tárcámban magatok? De habár volnék is adóستok,
 Nincs-e hitel nálam? nézzétek : e tárca nem éhes.«
 Ezzel a pénztárcát keresé sok epéjű haraggal,
- 25 S föltépé födelét : de ki fesse le meglepetését :
 Banknótái helyett falevél vala tömve beléje!
 Rablás? nem lehet az. Maga rakta bele csak alig pár
 Óra előtt a böcsös jegyeket, s ajtója szorossan
 Zárva maradt ; másutt pedig a bejövés lehetetlen.
- 30 Nézi a váltókat : kézírata mind ; nem utánzott
 (Őmaga ismeri, hogy nem utánzott) semmi betűje. (mond !
 És a kelet . . . »mi ez?« A kibocsátás napja . . . »Nem« úgy-
 »Ez lehetlenség, hiszen akkor . . . hm! hiszen akkor
 Távoli *erdőkben* múlatta vadásztam egész nap.«
- 35 Ámde a tőzsérek sarkalták ; hoztak eszébe
 Holmi körülményt is, jelesül egyik akkor adott pénzt,
 Amikor a verebek csiripeltek a ház ereszenél ;
 A másik, mikor a nagy szél fútt és a kofákat
 Felborogatta kerek székeikről ; harmadik akkor,
- 40 Amikor a tens úr a szép szobalyányt megölelte
 (Erre lehetlen volt eszmélnie annyi ezerből) :
 Másik, mintha ma is látná, úgy rémlik előtte
 A toll, mellyel aláírá, tintás vala félig,
 S költőé lehetett, mert meg volt rágva ugyancsak.
- 45 Mindazonáltal a *quasi*-adósnak nem jutha semmi
 Emlékébe, de nem tagadá keze cifra vonását :
 Hisz nincs emberi kéz ily *rútat* utánzani képes!
 »Jól van, hát fizetem, mond végre, pogány uzsorások!
 Megmutatom, hogy van hitelem, bár semmi hitelre
- 50 Nincs szükség, míg lesz levegő és megvan ez a síp.«

Azzal a Hábor-adott sípot kivevé s belefúván
 Hármat sikkant a pipafüstös lég a szobában.
 Mert ne feledjük el ezt : a sípnak hangerejére
 Megjelenék a vadász mindannyiszor ennekelötte,

- 55 És ha segély kellett, ha tanács a kortesi tanból,
Vagy pénz, mely a segély, a tanács forrása napinkban,
Nyomban adott mindazt. És ezt már tudta Hamarfy
Régi gyakorlatból, ez okért sípolt vele most is.

- Várja Hamarfy vadász őrszellem megjelenését,
60 Látogatói szemet-szájt tátva lesik: mi lesz ebből?
Várja Hamarfy vadász nemtőjét, várja sokáig,
Nyugtalanúl, nehezen, boszúsággal, végre haraggal:
Nem jön az; újra sípol: mégsem jó; harmadik ízben
Fúrja hegyes hangját a síp a semmi könyörgő
65 Szót soha nem hallott uzsorási fülekbe: hiában!
Nem jön a várt vendég; csodatékony szelleme nem jó.
»Álom volt-e tehát,« tűnődik, »enyésztes álom,
Mind a csodás esemény? a völgyi leány? a boszorkány
Kínzó ördögivel? védőm a vadász? az ajándék-
70 Táska? e kisdéd síp? a bankjegyek? álom-e mindez?
És szigorú váltók a való? feledetlen adósság?
Látom, e váltóknak nyomatékosb része azon nap
Van kibocsátva, midőn útvesztve bolyongtam az erdőn
S kaptam ezen tárcát, telvét *ugyanannyi* forinttal;
75 Így vág össze utóbb is a váltók kelte a *nap*pal,
Melyen sípoltam, s *öszveggel*, melyre tevék szert.
Már bizonyos, bizonyos: gonosz ördög *játsza* meg engem,
És eszemet vesztvén, váltókat készítte bocsátnom,
Hogy, ha kijózanodom, legyek örültté a bukáson.«

- 80 Mindezeket hamar elgondolta Hamarfy magában,
És mire gondolatit berekeszté, köntösit is föl-
Szedte magára, kötött kardot s menekülni akarván
A *hitel* emberitől, intett: mennének utána.
Vármegye házához sietett, hol nagy-tusakodva
85 Vítottak a pártok még, s közibök fúródva merészen
A tőzsércsapatot künn hagyta, hogy e jelenetről
Elmélkedjenek ott a viszontlátás idejéig.

- Mert folyt a csata még. Kolocintos Gábor, a hadnagy,
Meghökkent, mikor észrevevé, hogy Pörgedy Mátvás,
90 Oktai népével, talpon van a vármegye telkén,
S nem gözü-álomban, mint számította magának.
Mindazonáltal nem hátrált, hanem inte kolompos-
Emberinek, köveket hajigálni az elleni hadra,
A mit azok tőnek; tőnek pedig oly ügyesen s oly

- 95 Várakozást haladó, szándékon túli sükerrel,
 Hogy megüvegtelenült azon a részen valamenyin
 Ablak volt, s keserűt jajdult a *domestica* cassa.
 Pörgedy, népével, menten maradott az ütéstől,
 Kezde azért ő is természet-gyúrta pogácsát
 100 Szórni az éjzavaró Kolocintos uram seregére.
 E kövek ablakokat már nem leltek, kivevén a
 Drága hon-őr szemeket Kolocintos ferde hadában.
 S köztük a hadnagyi fő X nézetű sanda szemét is,
 Mellyet (a balt) zúgó kövecs úgy megsujta szemöldön,
 105 Hogy megaludt mindjárt, és nemzeti-szín karikát hányt.
 Megszédült a vitéz Kolocintos, félre hanyatlott,
 És puha tócsának heverült pamlagfenekére ;
 Serge pedig hátrált, menedék-fődelet keresendő
 A kőzapor elől tág boltozatú kapu alján.
 110 Pörgedy észrevevé nyereségét : annak okáért
 Sűrű tömött rendben megmozdította csapatját,
 Hogy majd a kapunál megnadrágolja keményen
 A szaladók seregét. De csalódék : mert Kolocintos,
 Hogy feljőzanodott, nekibuzdítván a kolompos
 115 Harcosokat, s ezek is nekibuzdítván a csoportot,
 Visszaverék az adó seregét és Pörgedy Mátyást.
 Futnak ezek, nyelvök félrőfnyire nyujtva hevőkben,
 Pörgedy fut legelőül, mert ő a *nobilium dux*;²⁵
 Kergetik a nem-adók, fustéllyal verve, kit érnek ;
 120 Isteni káromlás harsogva nemes tüdeikből.
 Egy nem akar csak futni ; csak egy Goliáthszerű termet
 Áll még a fődeles kút árnyékában. Először
 Messzéről szórnak köveket rá a nem-adózó
 Dávidok : ő közönyös viselettel szenved mindazt.
 125 »Verjük agyon, jertek!» nagy bosszankodva kiáltnak,
 »Verjük agyon, ha magát nem védi a nyúlga teremtmény,»
 És neki bőszyúlvén . . . ágasfáról leverék a
 Várnagyné köcsögöt.

- Szégyenkedve hagyák ott e fogas oszlopot akkor
 130 S menve belebb, élénk viadalnak részesi lőnek.
 Főleg egyik zugban volt a csata népes, amelyben
 Pörgedy sergének nagy része tömött karikában
 Közre fogott valamit, védvén életre-halálra,
 S a kolocintosiak víván életre-halálra.
 135 Jól tarták magokat darabig, sőt fogytig elállnak

²⁵ *Nobilium dux*, latin neve volt a nemesek hadnagyának.

Minden megrohanást, ha az éles eszű Kolocintos
 Nem kohol ellenök új hadi cselt és nem sikerül az.
 Volt a telek közepén, közel a kúthoz, tele vízzel
 Nagy hasu fecskendő, vagy három. Hős Kolocintos
 140 (Álgyui nem lévén) ide hajtott egy csapat embert
 Népe közül s lövetett ama zúgba keményen azokkal.
 Állák egy darabig, de mivel nemes ember a vízzel
 Ellenszenvben van, megadák végtére a várat :
 Ostromolók, védők, borzadva futottak el onnan,
 145 És az üres téren kopaszon maradt — egy hordó.
 Ezt Kolocintos uram, mielőtt a bőrig elázott
 Pörgedyek szemöket kitörölnék ködmöneikkel,
 Elfoglalja, körülveszi *száraz* népe javával,
 És felfordítván béütteti nagy fokosokkal
 150 Visszarugó fenekét. Most illatozó kalapokból
 Billikomot gyúrván meriték a lélekadó bort.
 Nagybecsü zsákmányát a szétszórt pörgedieknek,
 Mellyet Pörgedy hajh! nem *ezen* torkoknak okáért
 Kímélt tegnap a jól fenytékhzett oktai néptől.
 155 Némellyek köcsögért szaladoznak. Hajh! csak a széjjel
 Szórt cserepek vagynak, talpuknak alatta ropogvák.
 Másoknak jobban sikerült. Ezek (engedelemmel)
 Árnyékszék közelén, a könyöklőn, messze fehérő
 Bőgréket leltek szájja lefelé borogatva.
 160 »Sógor, ez ám a pohár : ki felönt egyet ezzel, az ember
 Lesz talpán, jer igyunk.« S mentek. Mind sorban ivának
 A szép bőgrékből, kezdvén Kolocintos uramtól
 A legutolsóig, ki *pecére* az üsdi kutyáknak.

Most, miután a boros hordóban rejtve lapongott
 165 Hősi vitézséget mind átfolyaták hasaikba,
 Nagy tüzet éreztek megverni a Pörgedy népét,
 Melly a sötét tornácok alatt keresett menedéket.
 Így hát megrohanák azokat, de legottan a zajra
 Érkeznek csapatok, vezetettek kortes uraktól.
 170 Jó maga gróf Telivér, és látva, hogy' állnak a dolgok,
 Mindent elkövet a szép *békességnek* okáért.
 »Emberek, ott ti, kik a *tornác*on vagytok, ezennel
 Intelek és kérlek, le a bottal, vármegye tiltja ;
 Mert ha nem, úgy majd én mutatom meg, hogy szabad-é itt
 175 Mint rabló csapatok lázongani éjnek időjén!«
 Több esze volt ám Pörgedynek, mintsem hogy az ólmost
 Elhányná, mielőtt Kolocintos tenne hasonlót.

- Mellyen gróf Telivér megbosszankodva parancslá
 Kortesinek szanaszét oszlatni a Pörgedy népét,
 180 Mint akik áthágták a nemes megye régi szabályát.
 És már hős Nyakaló, Szüzváll, Nemadózy, Doronghy
 Visznek arányatlan hadat a tornácok elébe,
 Úgy hogy nem tudom én, nem lesz-e halál is a vége,
 Ha Borzond s Rohanász nem jönnek elég idejében.
- 185 Új karok és új had. Rohanász tele dobta dühében
 Szüzvállnak mindkét szemeit jó parti fővénnyel,
 Melyre derék Nyakaló, fokosát megmártva mocsárban,
 Borzond drága fehér mellényét csapta be azzal.
 Ekkor a Lepkefy hú tigrisse Doronghy vitézt úgy
 190 Vágja pofon, hogy zápfoga fájva kipattan inyéből,
 És Nemadózy szemét átfúrja sebes futamában.
 Illyen előzményből kel nagy harag a seregek közt,
 S elkéserségig dühös a viadal tömegükben.
 Ott a vegyes harcban Kolocintos fölleli bajnok
 195 Pörgedyt, és miután egymást nagy fogcsikarás közt
 Jól megkáromolák, nyomatékos fütyköseikkel
 Párbajt kezdenek a kerekés kútnak közelében.
 Hős Kolocintos előbb vág Pörgedyhez, de gyakorlott
 Kézzelel csapja ki az szuszogó ellenfele botját,
 200 Úgy, hogy ez ívszerűen kiröpül annak tenyeréből
 És a kútba esik, jó Ingady rémületére.
 Akkor a még haragosb Kolocintos Pörgedy botját
 Megragadá, hosszan tusakodva kivájta kezéből,
 S kútba löké, hasonúl jó Ingady árva fejére.
 205 Most derekon szoritá Mátyást, Mátyás azonúl őt
 S birkóztak magyarul : míg Pörgedy horgas-inának
 Gáncsot vetve, le nem türkölte vitéz Kolocintos.
 Ám Matyi nem maradott alul a kút ronda sarában,
 Sőt inkább Kolocintos urat pamacsolta be abba ;
 210 Majd nővén a merény kebelében, erő derekában,
 Ölbe szoritá azt, talpát fordítva felül, és
 Úgy akará testét lelkét a kútba ledobni.
 Már a gonosz szándék nincs messzebb teljesüléstől,
 Mint maga Pörgedy a kúttól, mely három arasznyi
 215 Távoltságban tát pokolörvényt áldozatára :
 Ekkor a hős Tagadó végighúz Pörgedy horpasz
 Bordáin tetemes botjával, hogy csak elejti
 Hős Kolocintost, és maga is mellé rogy erőtlen.

Még folyt a viadal valamennyi korig ; tömegenkint
 220 Hulltak az áldozatok, s nem jó lett voln' a dologbul,
 Sorra leöldösték voln' egymást, és oda lett voln'
 A kutyabőr, oda szép privilégiumik, velök egyben,
 Hogyha parancsot nem veszen és ki nem áll szuronyokkal
 Fegyverezett katonák egy százada, szép hadi rendben ;
 225 Kik' láttára kihűlt minden kebel, és a vitézség
 A beleket csikará nagylelkű nemes rokoninkban.

Megvirradt ezalatt s a pártok csak könyökkel
 Folytatván a hadat, megye nagyteremébe vonultak ;
 A katonák pedig elhagyták a vármegye telkét.

230 Nem vala kezdendő az adó gyűlése kilencig,
 Mégis a pártvezetők s az egész becses úri közönség,
 Félve, hogy a *nem-sült* tömegek körülülék a táblát,
 A megyeház másik kapuján *ők*kor belopództak,
 S míg lenn a csata folyt, elfoglalták azalatt *ők*
 235 Ott fönn székeiket. Minden dolgoknak előtte
 Támada élénk zaj s keserű vita, hogy *ki okozta*
 Mind e zavart, a vizsályt és háboruságot, amelyek
 Dúlják most a megyét. Az *adózők* szemrevetették
 A nem-adózőknak, miszerint *ők* békolajágot
 240 Nyujtának, csak azon *kicsiny* áldozatot követelvén,
 Hogy hagyják el avult, hagyják el nem-liberális
 Elveiket : de azok nem akarták ; *ők* a hibások.
 Ellenben az adógyűlölők azt feszegették,
 Hogy nem volna zavar, nem volna vizsály a megyében,
 245 Csak szabad elveiket hánynák el a szellemi 'kórság'-
 Lepte urak : ha ezen piciny áldozatot teljesítik,
 Készek fogni kezét velök, és 'nem nézve kicsinyre'
 Eltűrik nemesen, ha *szakáll*ok köldökig ér is.
 Megharagudtak ezért szabadelvűink ; nekiálltak
 250 A maradósoknak, legyalázní, leöntni piszokkal
 Elveiket, s elvök hüvelyét a *tekintetes embert*.
 Ám ezek is tudtak hozzá s kezdék mutogatni,
 Hogy nem gólyamadár költötte, hogy *ők*et is olyan
 Bordában szőtték, amelynek vászna ha nem jobb,
 255 Nem cudarabb legalább a Deákné-szötte *hetes*-nél.
 Gróf Pipynek legelőbb is Majdosy hányta szemére,
 Hogy meg akarta taval puskázni a kertben az apját.
 Gróf Pipy nem tagadá ugyan ezt, de viszont feleselt, hogy
 Táblabíró úr is, főszolgabíró-kora óta

- 260 Nagy gyönyörűségét leli szép *alföldi* virágok
Gyűjtögetésében : mert ritkán múlik el éjjel,
Mellyen az úri becses háznál, vagy az úri majorban
Meg ne lehetne találni néhány *törvényfavirág*ot.
Majdosa ezzel elült. De a párt, koszorúja kitűnő
- 265 Gyöngyének nehezen tűré szennnyel borítását :
»Actio! bűnkereset!« harsogta fejére Pipynknek.
S tán meg is adják azt (mert jó lesz most figyelembe
Vennünk, hogy magyarok gyűlésén, vármegye székén
Nem szabad ám sértő szavakat használni, leszidni
- 270 Más embert, hazudott rágalmat köpni szemébe,
Vagy más durva betyár dolgot cselekedni gorombán,
Csak 1-mo : ha vagy 25 pengő zsebeidben,
Vagy ha 2-do : bóg a többség torka mögötted) ;
Tán meg is adják azt, mondom, hahogy ifju barátunk
- 275 Lepkefy *méz* ajkkal meg nem szelidíti a bősziült
Mackókat. De midőn, mentvén Pipy grófort, ügyének
Oltalmára, előhozná hogy' *lopta* meg Aggdy
A megye pénztárát mint perceptor, s hamisított
Útalványokat és nyugtatványt tenni merészlett
- 280 Számadolásaiba : felforrt veresorru haragja
Aggdynak és bősziült dühiben megtépte szakállát
Lepkefynek, ki viszont azt felpofozta boszujában.
Ekkor jött a tömeg s látá e vitát. Tenyereikben
Viszketeg állá elő, s magasan sarjadt fel azokból
- 285 Füttykösök erdeje, (mert nem sejtven már katonát ott,
Jó nemesink *recidivázának* a hősi merénybe).
És harc lőn a terem : mert Lepkefy pártja szerette
Volna kivetni a vén Aggdyt, de az Aggdy baráti
Körbe szorítják őt, s védelmezik a fuladásig ;
- 290 Ellenben botokat mutogatnak Lepkefy ellen,
S tán megölik, ha közel férhetnek az ifju vitézhez.
És törtek fejek ott, kezek és lábak ficamodtak,
Gégék szűkültek, botfővel teltek a szájak,
Bordák roppantak, hasak és köldök berugattak,
- 295 Orr pisze lőn, szem vak, legalább egy pár napig az lőn,
Nagy fogeső hullott, fülek és bajuszok kiszakadtak,
A meg nem született embercsék holtra döfettek,
És a kiváltságos bőr megtarkult *honi* kéekkel.
Ily keserű viadal támadt *ügyedért*, oh szent hon!
- 300 És még víttanak ők. Nagy-hirtelen egy ragyogó fény
Tölti be a teremtet, folyvást beözönlve keletről

Nyíló ablakokon, s a nemességnek fülodúit
 Hömpölyögő zenehang üti meg, mint orgona hangja.
 A terem eltágul : magasan felnőnek a nyúlánk
 305 Oszlopok, Atlas-vállaikon hordvák hegyes ívű
 Boltozatot ; hasonúl megnyúlnak az ablakok és fönn
 Ékben enyésznek el. A zöld asztal megrövidül és
 Oltárrá alakul, márványlépcsőin amelynek
 A karok és rendek magokat térdelve találják.
 310 Bámul a nagy sokaság, megrendül mélye szívének,
 Térde remeg, s önkénytelenül hull a padozatra.
 S íme az ablakokon, nagy zúgásnak közepette,
 Két tündéri alak berepül és helyt fog az oltár
 Gazdag emelvényén : daliás ifjú, csodaszép hölgy.
 315 Ekkor az orgona elnémul és ünnepi csönd lesz,
 Melynek az aethernél tisztább hullámiban ekkép
 Lejt a leventének hajlékony, ezüst nemű hangja :

•Férfiak!

»A haza szent ügye gyűjtött volna rakásra
 Benneteket : komolyan vitatni, mi eszközök által
 320 Lenne a kedves hon boldoggá, lenne dicsővé.
 Ti pedig oktanulul mellőzve, feledve a közjót,
Képzelt érdekekért civakodtok s aljas önösség-
 Táplált szenvedelem tépé pártokra megyétek'.
 Ti *szabadelműek*, kik nyelveteken ama legszebb
 325 Szót, a 'szabadságot' szólásban, gondolatokban,
 Testben, lélekben meritek hordozni naponként :
 Névvél vagytok azok. Vallástok képmutatóság ;
 Bennetek a türelem, más értelműek iránt, nincs ;
 Bennetek a kitűrés, tartós láng, semmi nagyért, nincs ;
 330 Bennetek elszántság nincs áldozatokra : ezért már
 Olcsók elveitek ; szavatok nyíla mind eltompult,
 Semmi hatás nélkül pattan le az érc kebelekről.
 Isteni törvények nagyon emberi hírnöki vagytok,
 Tin tanítástoknak legcsúfosb nem-követői ;
 335 Drága damaszkusi kard töredékeny rozsdahüvellyei ;
 Nagybecsű gyémántot rejtő szemetek. Divat az csak,
 Semmi egyéb, mellyért szabad elvek apostoli-képen
 Hirdetitek magatokat, s mint a divat, úgy e *szeszély* is
 Változik a korral ; mesterkélt lángotok elhűl
 340 És pusztán, ridegen marad a szív kebleitekben.
 Önzetek. — És ti, kemény nyaku Izraël, *ügy-maradásnak*
 Emberi, kik, hazugúl, fontolt haladásnak eszélyes

- Pártja gyanánt vetitek magatok' fel, nyíltan előttem
 Titkáitok. Ti hazát háznéppe, multat a mosttal,
 345 Összecserélgettek. Filozófok vagytok : az ember
Bennetek él csak s ott *minden*, de *kivületek* ami
 Látszik, mind tünemény, üres álom, anyagtalan ábránd.
 Elvetek ez. Maradást kívántok, nem, mivel az jó
 A mi marad, de mivel nem pénzetek', és nem erőtök',
 350 Véretek' inkább nem (mint ösötök, akire büszkén
 Puffad májatok) és eszetek' sem, csak neki tespedt
 Lágy kényelmeteket sem vagytok erős kebelűek
 Áldozatúl odavetni a szent haza oltárára.
 Végre ti *semlegesek*, ti a status hittagadói,
 355 Bennetek a másik két párt *minden* bűne megvan,
 Ingadozóságnak még megszorítva bűnével.
 Halljátok szavamat mindnyájan : ERÉLY nevem és e
 Hölgyé LELKESEDÉS. Mi az éter tiszta patakját
 Isszuk, a hajnalnak fürödünk bíbor mederében :
 360 Földi salak nincsen szellemlényünkre tapadva.
 Ám önösök legyetek, nem tiltalak. Ember, önösség
 Nélkül, nem lehet el. De ne légyen szűkkebelű és
 Aljas ez önszeretet ; ne kicsínyes, mint a mesének
 Majmaié, mellyek, történetből, fagyos éjen
 365 Emberrakta tüzet lelven egy rengeteg erdőn,
 Nála pirítottak kényőkre ; de majd, hogy elégett,
 Nem vala köztök, mely kényelmét új fahozással
 Volna elég elszánt megbontani, s így a közös tűz
 Hamvaiból kialudt. Örzéstek *nagyszerű* légyen :
 370 Tí legyetek gazdag polgárai gazdag e honnak ;
 Tí legyetek boldog polgárai boldog e honnak ;
 Légyetek értelmes polgári művelt e hazának,
 És legyetek büszkék, mint gyermeki büszke hazának ;
 Ez legyen önzéstek, meg ama benső jutalomra
 375 Vágyakozás, amelly olly édes az emberi szívnek.
Tetteket a honnak! hiszen, oh, mi ez a haza? nemde
 Tínmagatok, nőtök s az olajvesszőre hasonló
 Gyermekeitek? Nosza hát tegyetek fogadást a hazának
 Oltárán, miszerint ha erő kell, adtok erőt, ha
 380 Pénz kell, adtok pénzt, ha kitől telik ész, az adand ész,
 S adtok vért — ha kíván a közös haza — életet adtok.♦

Ekkor imádó csönd váltá fel az ifju beszédét.
 Társa pedig, tünödér deli hölgye a *Lelkesedésnek*,
 Drága nyakékeit és perecét a habnemű karból

385 Föltépvén, teneked szentelte, o hon, teneked, hajh!
 Gyéren látogatott oltárodon. Annak utána
 Jobb keze kékes erét fölnyitván, tiszta piros vért
 Aldoza, hullatván a fehér márványterületre,
 S ujjait esküszerű helyzetben az égre mutatván.
 390 Most pedig égi mosoly, millyent *csak* e hölgy mosolyoghat,
 Súgárzik szemiből, enyeleg képén, derül ajkin
 S int az egész népnek feljöni, csinálni szerinte.
 Jöttek is. Első jött gróf Lánghy : ez évi jövelme
 Századikát örömet kötelezte honának adóul,
 395 S fogván kardja hegyét, mélyen hasította karát föl,
 Messze lövellő vért hintvén a szent emeletre.
 Jöttek utána sokan, s hasonló esküdtek, a jó hont
 Bármilly áldozatot kívánna, segílni telőkép
 Mind a haláliglan. De csak a *kicsinyek s együgyűek*
 400 Jöttek ám : idegen képek, kiket a megye népe
 Még ki nem ismert sem hangjokról, mint a harist, sem
 Pávai tollukról. S miután mind esküt adának
 (Már akik úgy akarák), a szellemi pár elenyészett,
 Mint elenyészik a hőszinü felhők gyér patyolatja,
 405 Mellyet a föllengő szél elmos a szemnek előle.
 Oszlopok és ívbolt és oltár mind odalőnek,
 A terem összeszorult, mint volt azelőtt, lesülyedtek
 Ablaki, és a gyűlés, még folyvást szótlán, eloszlott. —

S *Bende? Hamarfy?* Tehát róluk nincs semmi megírva?
 410 *Vaj igen!* Ők látván, hogy a drágán összeharácsolt
 Lelkeket egy pár szó elhódította, haraggal
 Félre vonulának, hova máskor az Ingady pártja
 Ülni szokott, a *juste milieusök* gyáva csoportja.
 E példát követék a többi kolomposok is, kik
 415 Fájalták a dicső kortesség megrövidülni
 Kezdett szép jogait : Borzond, Telivér, koros Aggdy,
 És a derék Rohanász, a nagy liberális, a honfi.
 Lepkefy ellenben föl akart eskünni, de apja
 Megrántá könyökét s elhíttá magával ezekhez.
 420 »Mit gondolsz, te fiú? sátánok azok« — de az úrfi
 E nősátántól örömet rá lenne vitetni.
 Mind ide állottak Rák Bende vitézei, tízen,
 Bánatos arcokkal, mint nászlakomának utána
 Fül- s hegedű-kínzó szerencsenjei szoktak e honnak.

- 425 Krónika! még mielőtt halhatlanságba repülnél,
 Mondd el a kútba szorult jó Ingady mostoha sorsát.
 Öneki Morfeusz úr nem adott vala álmot ez éjen.
 Űle pedig vízben nyakaiglan, s űlne talán még
 E mai szent napon is, ha ki nem fogy a kortesi hordó
 430 S a megye hajdúit kúthoz nem hajtja gyomorban
 Forró Ethna-tűzők. De kifogyván a tele hordók,
 S a megye hajdúját oda hajtván gyomra Vezúvja,
 S megfogván a nehéz láncot, s húzván fel a vödröt —
 Elszaladott. A tekintetes úr mélyebbre sűlyedt le.
 435 Hírűl adá e csodát többeknek mégis. Ezek közt
 Ármányos fickók voltak, kik a hétfejű sárkányt
 Sem nagyon irtóztak voln' *most* felrántani. Így lőn
 Hogy *napfényre* került jó Ingady, melyet azonnal
 Élvez is ott helyben, ha kemény fájdalmi fejének
 440 Nem fődik el szemeit vastag fátylával a kinnak.
 »Merre lakom?« kérdé. »Kit tetszik kérdeni?« kérdék.
 »Ingady táblabíró hogy merre lakik.« — Haza vitték.
 Otthon a tensasszony, látván hogy vízben eléggé
 Meg van mosva, csak úgy víz nélkül mosta fejét meg.
 445 Aztán párna közé fektette, mivel veszedelmes
 Náthabetegség fogta elő, s lőn prószit! egészség!
 Mindazonáltal még folyógyult volna, de nője
 Orvost is hivatott és *denique* Ingady meghalt.

- Ingadynét tüstént megkéré Bende nejét,
 450 Ah, de az özvegy nem mene hozzá — meddig a gyásznak
 Hónapi tartának. — Puha kis papucsának alatta
 Boldogul élt hősünk még tíz vagy tizenegy évet,
 Végre pedig meghalt. Siratá hűlt hamvait a fél
 Utca, meg a kávé, meg a csaplár, csak nem a hív nő.
 455 Még hátán feküdt, mikor ajtaja nagy kocogással
 Hangot adott, úgy, mintha *rokonja* szegezne koporsót.
 A kocogást esküdt okozá, függesztve *idézvényt*
 Hajdani csínjáért, mit *még* *Q*-ban követett el.

- Ott, a halottas nép közepett, valamely zsebelésért
 460 Csíptek el egy rongyvázt: és az (lehető-e?) *Hamarfý*.

TOLDI

„Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról...”

Ilosvai.

Mint ha pásztortűz ég őszi éjtszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon :
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben.

Rémlik, mintha látnám természetes növést,
Pusztító csatában szálfá-öklelését,
Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képzelnétek Isten haragjának.

Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országon ;
Ha most feltámadna s eljöne közétek,
Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.

Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát,
Parittyaköveit, öklelő kopjáját ;
Elhülnétek, látva rettenetes pajzsát,
„És, kit a csizmáján viselt, sarkantyúját.”*

^

* Az ezen „—” jeggyel felhozott helyek Ilosvaiból vannak átvéve. A. J.

ELSŐ ÉNEK.

„Nyomó rúdat félkezével kapta vala,
Buda felé azzal utát mutatja vala.”

Ilosvai.

1.

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta ;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga ;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.

2.

Ösztövér kutágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel ;
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Válunál az ökrök szomjasan delelnék,
Bölgölyök hadával háborúra kelnek :
De felült Lackó a béresek nyakára,*
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.

3.

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen ;
Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.

Széles országútra messze, messze bámul,
Mintha más mezőkre vágya e határral ;
Azt hinné az ember : élő tilalomfa,
Útve „általútnál” egy csekély halomba.

4.

Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében?
Ládd, a többi horkol boglya hűvösében ;
Nyelvel a kuvasz is földre hengeredve,
A világért sincs most egerészni kedve :

* „Felült Lackó.” Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt.

Vagy sohasem láttál olyan forgó szelet,
Mint az, aki mindjárt megbirkózik veled,
És az útat nyalja sebesen haladva,
Mintha füstokádó nagy kémény szaladna?

5.

Nem is, nem is azt a forgószelet nézi,
Mely a hamvas útat véges-végig méri :
Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél,
Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél.

És amint sereg kél szürke por ködéből,
Úgy kel a sohajtás a fiú szivéből ;
Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szíve-lelke a szemében volna.

6.

„Szép magyar leventék, aranyos vitézek!
Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek.
Merre, meddig mentek? Harcra? Háborúba?
Hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba?

Mentek-é tatárra? mentek-é törökre,
Nekik jóéjtszakát mondani örökre?
Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!«

7.

Ilyenforma Toldi Miklós gondolatja,
Mely sovárgó lelkét mélyen szántogatja ;
S amint fő magában, amint gondolkodik,
Szíve búbánatban összefacsarodik.

Mert vitéz volt apja ; György is, álnok bátyja,
A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja ;
S míg ő béresekkal gyűjt, kaszál egy sorban,
Gőgösen henyl az a királyudvarban.

8.

Itt van immár a had, Laczfi nádor hada,
Itt kevély hadával Laczfi Endre maga ;
Délcegen megúli sárga paripáját,
Sok nehéz aranyhím terheli ruháját ;

És utána nyalka, kolcsagos legények,
Tombolván alattok cifra nyergű ménnek :
Nézi Miklós, nézi, s dehogy veszi észbe,
Hogy a szeme is fáj az erős nézésbe.

9.

»Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?»
Kérdi Laczfi hetykén, csak amúgy félvállra ;
De Toldinak a szó szívébe nyilallik,
És olyat döbben rá, hogy kívül is hallik.
»Hm, paraszt én!« emígy füstölög magában,
»Hát ki volna úr más széles e határban?
Toldi György talán, a rókaelkü bátya,
Ki Lajos királynál fenn a tányért váltja?

10.

Én paraszt? én?« — Amit még e szóhoz gondolt,
Toldi Györgyre szörnyű nagy káromkodás volt.
Azzal a nehéz fát könnyeden forgatja,
Mint csekély botocskát, véginél ragadja ;
Hosszan, egyenesen tartja félkezével,
Mutatván az utat, hol Budára tér el,
S mintha vassá volna karja, maga válva,
Még csak meg se rezzen a kinyújtott szálfá.

11.

Nádorispán látja Toldit a nagy fával,
És elámul rajta mind egész hadával.
»Ember ez magáért« Laczfi mond »akárki ;
Nos fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki?
Vagy ki tartja úgy fel azt a hitvány rúdat,
Amellyel mutatja e suhanc az utat?«
Szégyen és gyalázat : zúg, morog mindenki,
Egy paraszt fiúval még sem áll ki senki!

12.

De ki vína bajt az égiháborúval,
Szélveszes, zimankós, viharos borúval?
És ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszu, kacskaringós, sistergő nyiláva!?

Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága
S nem megunt előtte Isten szép világa ;
Jaj-keserves annak, aki jut kezébe,
Meghalt anyjának is visszarí ölébe.

13.

Elvonul a hadnép hosszú tömött sorban,
Toldiról beszélnek az egész táborban ;
Mindenik mond néki nyájasat vagy szépet,
Mindenik derít rá egy mosolygó képet ;
Egyik így szól : »Bajtárs! mért nem jössz csatára?
Ily legénynek, mint te, ott van ám nagy ára.«
Másik szánva mondja : »Szép öcsém, be nagy kár,
Hogy apád paraszt volt s te is az maradtál.«

14.

Elvonúl a tábor, csillapul morajja :
Ezt a szél elhordta, azt a por takarja ;
Toldi meg nagybúsan hazafelé ballag,
Vaskos lábnyomától messze reng a parlag ;
Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjfél, szeme pillantása,
Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében,
Csaknem összeroppan a rúd vas kezében.

MÁSODIK ÉNEK.

„... hogy Budából Tholdi György megjő vala,
Öccsét gyakran feddi vala.”

Ilosvai.

1.

Így vesződésk Miklós, nyers, haragos búban,
De van drága dolog otthon Nagyfaluban :
Tán kigyúlt a ház is, úgy füstöl a kémény,
Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén.
A malac-nép sí-rí ; borju, bárány béget ;
Aprómarha-nyáj közt van szörnyű ítélet ;
A fehérchseléd közt a beteg se lomha :
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.

2.

Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr a tűzön s nem fér a bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan belemártja,
Tollait letörli, bocskorát lerántja.

Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypénzü nyúlat szalonnázza,
Hogy csöpögjön zsírtól ösztövére csontváza.

3.

Másik a malacot láng felett hintálja,
Szórit kés fokával bőrig borotválja;
Bort ez csobolyóban, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben...

4.

— Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy-házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?
Toldi Lőrincnének most van-e a torja?
Vagy menyegzőjének hozta így a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysége ágyát,
S másnak adta élte fonnyadó virágát?

5.

Nincs halotti tora Toldi Lőrincnének,
Napja sem derült fel új menyegzőjének;
Másért sütnék-főznek, másért lakomáznak:
György van itthon, első szülötte a háznak.

6.

Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája,
Sok nemes vitéze, fegyveres szolgálja,
Sok nyerítő méne, nagy sereg kutyája.

Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népek pusztító fájával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Más felét magának tarsolyába tenni.

7.

György az édesanyját hidegen köszönté,
 Bár ez a lelkét is majd elébe önté!
 »Hát a másik hol van?» fanyalogva kérdi.
 Senki sem hinné, hogy kedves öccsét érti.

»Szénát hord szegényke künn a béresekkel,
 Hívatom —« de György úr ezt rikoltja : »Nem kell!«
 Nem kell! és e két szó úgy esik anyjának,
 Mintha a szívébe nagy kést mártanának.

8.

Nem kell? — Ím azonban kelletlen, hivatlan
 A fiú betoppan ; szíve égő katlan,
 Belsejét még most is fúrja és faragja
 Szégyenítő bújja, búsító haragja.

Mégis, mindamellet — mily Isten csodája! —
 Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája :
 Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
 Valami — nem tudom én azt kimondani.

9.

Amint látja Györgyöt hirtelen, váratlan,
 Karja ölelésre nyílik akaratlan ;
 De az eltaszítja testvérét magától,
 Gőgösen fordul el jó atyjafiától.

A szegény anyának könny tolul szemébe,
 Kőszívű fiának sírva lép elébe,
 Reszkető ajakkal, keze fejét gyúrván,
 Ott reménykedik, de György korholja durván :

10.

»Úgy anyám! kecsgetesd ölbeli ebedet,
 Ójad fúvó szélkül drága gyermekedet ;
 Mártsad tejbe-vajba, mit se kímélj tőle,
 Majd derék fajankó válik úgy belőle.

Most van a dandárja* réten a munkának,
 De foga nem fűlik ahhoz e gazdának ;
 Mint kopó, megérzi a zsíros ebédet,
 S tövel-heggyel össze hagyja a cselédet.

* »Dandárja« : halmaza, csoportosa. Nálunk használtatik.

11.

„Így sirattad mindig, én ha mondtam néha :
Nem válik belőle semmi, csak nagy léha,*
Hogy parasztnak is rossz, lebzsel készakarva,
Noha birna dolgot, mert erős, mint marha.

Most tehetd ablakba : húsa és kövére
Szépen nő naponkint anyja örömére . . .
Szóla György s kitoldá a szót egy kacajjal,
Melyre Miklós felbúg tompa, hosszú jajjal :

12.

»Átok és hazudság minden ige szádban!
Egy betű való sincs, Toldi György, a vádban.
Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette,
Úgy szeressen Isten, ahogy engemet te!

Rossz vagyok parasztnak, rossz vagyok vitéznek,
Béresek között is től cudar csihésnek :**
Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,
Vesztenél, ha tudnál, egy vizes kanálba.

13.

„Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek ;
Szám mérföld a világ, erre is, arra is :
Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.
De ami az enyém, azt elviszem innét :
Add ki, bátya, tüstént, ami engem illet ;
Add ki a jussomat : pénzt, paripát, fegyvert :
Azontúl — az Isten áldjon minden embert.«

14.

»Itt a juss, kölök ; ne mondd, hogy ki nem adtam!
György kiált és arcul csapja, szintúgy csattan.
Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje,
Bosszuállás lelke költözik beléje ;
Szeme, mint az acél, a szikrát úgy hányja,
Ütni készül ökle csontos buzogánya ;
György ijedve hátrál, odavan egészen :
E csapás utolsó szélütése lészen ;

* »Léha«, gyáva, henye.

** »Csihés« : kin a többi kifog, belőle tréfát, csúfot űz, s mindenki-
nél alább való. (Az első kiadásban és ÖK.)

15.

S Györgyöt e csapással hús verembe tennék,
Isten kenyereből hol többé nem ennék,
Hol, mint egy repedt csont deszka közé kötve,
Ítéletnapig sem forradoxna össze :

De midőn az öccse épen megrohanja,
Elsikoltja magát s közéjük fut anyja,
Testével takarja Györgyöt és úgy védi,
Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti.

16.

Most a szörnyű gyermek karját elereszté,
Fejét és szemeit búsan lefüggeszté,
S mintha most ocsúdnék forró-hideg lázból,
Tántorogva ment ki az apai házból.

Méne elbusulva, némán haragjában,
És leült az udvar távolabb zugában,
Ott fejét a térdén tenyerébe hajtá,
S zokogott magában, de senki sem hallá.

HARMADIK ÉNEK.

Öccsére Miklósrá nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.

Ilosvai.

1.

Bezzeg nem busultak ám az ősi házban,
Szintén eltörődtek az evés-ivásban.
Fölkelvén pedig jó Toldi György asztala :
'Vitéz ő szolgálai rudat hánynak vala.'

Ifju vér, öreg bor fickándott erőken,
A fa dárda vígan perdült jobb kezökben ;
Mindenik kötődött, hangosan nevetve,
S mint szilaj csikóé, magas volt a kedve.

2.

Toldi György meg, amint torkig itta-ette,
Egy öreg karszékbe úr-magát vetette,
És az eresz alól gyönyörködve nézi,
Hogyan játszadoznak csintalan vitézi ;

Majd, midőn meglátta a telek lábában
Ülni öccsét Miklóst nagy-busan magában,
Feltámad lelkének szennyos indulatja,
S nagyfejű legényit ily szókkal biztatja :

3.

»Hé fiúk! amott ül egy tűzok magában,
Orrát szárnya alá dugta nagy buvában ;
Gunnyaszt, vagy dög is már? lássuk, fölrepül-e?
Meg kell a palánkot döngetni körül!»

4.

Mint kutyák közé ha nyulfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények,
Döng a deszkabástya Miklósnak megette,
Miklós a kudarcon ,búskodik' felette.
Mert fölélni könnyű, könnyű nemcsak ésszel,
Hanem ököllel is, és megfogni kézzel,
Hogy csak őt bosszantja mind e vastag tréfa,
Mely ugyan fejétől sem járt messze néha.

5.

Toldi tűr azonban, bárha nem békével ;
Birkozik nagy lelke fellázadt dühével ;
Majd meggyőzi magát s megvetéssel túri,
Szolganép belőle a csúfot hogy űzi.
Mert e nép e perszem volna haragjának,
Bosszuló karjától úgy elhullanának,
Mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon,
Hogy ezer pogányt vert egy állcsonttal agyon.

6.

Túrte Miklós, túrte, ameddig túrhette,
Azzal állá bosszút, hogy csak fel sem vette ;
Úgy mutatta, mintha nem is venné észre,
Fülét sem mozdítá a nagy döngetésre.
De, midőn egy dárda válla csontját érte,
Iszonyatosképen megharagutt érte,
S melyen ült, a malomkő-darabot fogta,
Toldi György bosszantó népe közé dobta.

7.

Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
 Ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg?
 Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed!
 Víz se mossa rólad le a gyilkos nevet!

Elvadulsz, elzüllöl* az apai háztól,
 Mint amely kivert kan elzüllik a nyájtól:
 Ki egyet agyarral halálosan sérte,
 Úgy aztán kimarta őt a többi érte.

8.

Elrepült a nagy kő, és ahol leszálla,
 Egy nemes vitéznek lőn szörnyű halála:
 Mint olajütőben szétmállott a teste,
 És az összetört hús vérolajt ereszte.

Vérit a poros föld nagy-mohón felnyalta,
 Két szemét halálos hályog eltakarta,
 S aki őt eloltá, az a veszedelem
 Mindenik bajtársnak fájt, csak ő neki nem.

9.

György haragja pedig lészen rendkívüli,
 Mert vitéz szolgáját igen keserüli.
 Másfelől örül, hogy gyilkos a testvére,
 Kít hogy elveszessen, most esik kezére.

Most ravasz szándékát, melynek úta görbe,
 Eltakarja törvény és igazság örve,
 És, hogy öccsét bíró hírvél megrontsa,
 El kell fogni nyomban, az kemény parancsa.

* »Elzüllik«: elvadulva elkóborol. (Ez a jegyzet nincs meg minden kiadásban.)

NEGVEDIK ÉNEK.

„Igen keserűli Miklóst az ő anyja:
Titkon azért ötlettel táplálja.”

Illosvai.

1.

Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalommal,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófűvet tépni a sebére;
Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezerjófűvet írul sem találja,
Minden ág megtépte, tüske megszaggatta,
Úgyhogy még aléltabb most az isten-adta:

2.

Úgy bolyonga Miklós. Nyakán ült a bújá,
Oldalát kikezdte annak sarkantyúja,
S mint bezárt paripa, mely fölött az ől ég,
Szíve a mellében akkép hánykolódék.
Bujdosik az „éren”, bujdosik a „nádon”,
Nincs, hová lehajtsa fejét a világon.
Hasztalan kereste a magánosságot,
Mert beteg lelkének nem lalt orvosságot.

3.

És mint a toportyán*, ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette:
Ott is azt susogta a nád minden szála:
Széles e világon nincsen árva nála.
Nádtors lőn az ágya, zombok a párnája,**
Isten kék egével fődve a tanyája,
Mígnem a sötét éj szárnya alá vette
S fekete ponyvából sátort vont felette.

* »Toportyán«: réti farkas.

** »Zombok«: zombék. Mint fazok — fazék stb. A »zombik« zombéknak hibás kiejtése.

4.

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosló hajnal hasadtáig.

Mert félt a szunyogtól, félt a szűrös nádtól,
Jobban a nádasnak csörtető vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától,
De legis-legjobban Toldi nagy bajától.

5.

Hanem amidőn már szépen megpitymallott,
És elült a szúnyog, és a zaj sem hallott,
Akkor lelopódzott a fiú fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére ;

Aztán álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjte éjtszakára ;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

6.

De a kínos éhség azt is irigyelte,
Hajnali álmából csakhamar fölverte,
S addig ösztökelte, addig korbácsolta,
Míg a rétet összevissza barangolta ;

Fölkereste fészkit a réti madárnak,
Szárcsa-, vadrucának, bibicnek, sirálynak,
Házukat feltörte és kifosztogatta,
Tarka tojásikkal éhét elaltatta.

7.

Vadmadár-tojással éh-szomját elervén,
Szörnyen hányt a hab a jövőnek tervén :
Merre menjen? mihez fogjon? uramfia!
Nincsen hő lelkének hová fordulnia.

Mert elmenne könnyen, el is bujdokolna,
Ha az édesanya előtte nem volna :
Jaj, de majd ha róla hírt nem hallanának,
Megrepedne szíve az édesanyjának.

8.

Három napig magát ekkép vesztegette,
Harmadik nap a nád megzörrent megette,
Azt gondolta farkas, meg se moccant karja,
Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja.

Pedig Bence volt az, régi hű cseléde,
Akit anyja küldött fölkeresésére,
Ki nagy zokogással nyakába borulva
Így szólott Miklóshoz egy kis idő múlva :

9.

»Jaj! eszem a lelked, beh jó, hogy meglellek,
Harmadnapja már, hogy mindenütt kereslek ;
Tűvé tettem érted ezt a tenger rétet,
Sose hittem, hogy meglássalak ma téged.

Hogy' vagy édes szolgám? nem haltál meg éhen?*

Nem evett meg a vad ezen a vad réten?
Itt a tarsolyom, fogd, és egyél szépen ; ne!
Sült hús, fehér cipó, kulacs bor van benne.«

10.

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez,
S öklét megtörölte ócska köntöséhez,
Letérdelt a földre, tarsolyát letette,
Ami csak volt benne, sorra mind kiszedte.

Asztalt is terített, csak úgy hevenyéből,
Az üres tarsolyból, meg a födeléből,
A cipót, kulacsot, pecsenyét rárakta,
Végre két almával a módját megadta.

11.

Akkor elővette csillagos bicskáját,
Megkínálta vele kisebbik gazdáját ;**
Toldi a jó késsel a cipót fölszelte,
S a cipóval a húst jóízűen nyelte.

S mily örömmel nézte Bence, a hű szolga!
Jobban esett, mintha maga falta volna ;
Mintha ő is ennék, úgy mozgott a szája,
Néha szinte könnybe lábadt ősz pillája.

* »Szolgám«: kedveskedő megszólítás ifjabbhoz, nem tekintve az egymás közti úr- vagy szolgai viszonyt.

** »Kisebbik gazda«: a gazda fia vagy öccse. Így a nőnek a férje öccse: »kisebbik ura«. (Csak a kéziratban.)

1
Mert, hogy serkinek láb alatt ne legyenek,
Nem bánom én, igen; akár ma elmegyek;
Bár megford a világ erre is arra is:
Nem bánom én, igen; elmegyek én ma is.

De a mi az engem az elvisek innex:
Add ki, bátya, ^{szülem} ~~szülem~~, a mi engem illet;
Add ki a jóomat: pénze, papja, fegyvere;
Ármént — az is az áldom minden emberen.

"Itt a jó, kölyök; ne munda hogy ki nem adom
György kislát, és aranygyűrű, sűrűgy csattan.
Toldi Miklósnak fene an galamb epese
Bomjellás kelte költözik beléje;
Neme, mis az arát, a pikrás úgy lánnya
Nem kéntül ökle edesös barátságja;
György ijedve hárrát; oda an egészen
E csapás mosta félénkén lészen.

S Györgyöt e csapással lús verembe semmél,
Jelen kényre'től hol többé sem ennél;
Hát, mint egy reped csom derka köré köve,
Lélek-nagy sem fordulóni öltve
De midőn az öcsere épen megrohantja
Elfikolija nágát s köriből fut anyja;
Utsakant Györgyöt s mindenlejen védi
Pedig nem is Györgyöt hanem Miklós félki.

12.

Mikor aztán Miklós az éhét elverte,
 Bence a kulacsnak nyakát kitekerte :
 A kulacs sikoltott és kibuggyant vére
 Az öreg szolgának a keze fejére.

Ez meg a vörösbort urára köszönte,
 Néhány kortyot előbb nyelve mellé önte,
 S míg azt a fiúnak nyujtá jobb kezével,
 Megtörülte száját inge elejével.

13.

S a bor az öreget jókedvre tüzelve,
 Hogy' kinyílt a szíve! hogy' megoldott nyelve!
 Kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján,
 (Ostoros gyerek volt annál néhanapján) ;

Azután fordítá apjára, anyjára,
 Györgyre a bátyjára, végre önmagára,
 S tán a szó belőle, míg a világ, folyna,
 Ha Miklós szomorún így nem kezdte volna :

14.

»Haj! be zokon esik most hallgatnom téged!
 Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
 Máskor, a tűzhelynél tengerit morzsolva,
 Ítéletnapig is elhallgattam volna.

Hányszor elbeszélted apám vitézségét!
 Majd éjfél vetette minden este végét ;
 Aztán mily sokára tudtam elalunni!
 Hajnalig se birtam a szemem lehunyni.

15.

»Ami volt, az nincs már : ami jó volt, elmúlt ;
 Más pennával írnak ; sorsom balra fordult ;
 Gyilkosságba estem, lettem bujdosóvá,
 Hej, ki tudja, mikor leszek bele jóvá?

De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja,
 Mert azért az árvák gondviselő atyja ;
 Tán veszett nevemet is lemossa vérem,
 Mít fejemre költe drága jó testvérem.

16.

»Nem születtem arra, érzem ezt magamban,
 Hogy itt békamódra káka között lakjam;
 Nem is teremtoztem béresnek, villásnak,
 Hogy petrencét hordjak akárki fiának.
 Már csak arra várok, hogy bealkonyodjék,
 A világ mezőre haza takarodjék,
 És akkor nyakamba veszem az országot,
 Szél sem hoz felétek énrólam ujságot.«

17.

Nagyon elbusúla Bence a beszéden,
 Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen,
 Hallgatott sokáig s majd elfakadt sírva.
 Bocskorán körmével keresztetket írva.
 Végre megszólamlott s nagyon szépen kérte,
 Ne nehezteljen meg Miklós gazda érte :
 De ő ezt a dolgát bolondságnak tartja,
 Hogy fejét ily rögtön bujdosásnak adja.

18.

»Látod jó kis gazdám : György úr nemsokára,
 Három- négy nap múlva, visszamegy Budára !
 Akkor, ami elmúlt, feledségbe mégyen,
 Kiskirály leszesz te az egész vidéken.

Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,
 Kik, mint gyermekünket, úgy szerettünk téged?
 Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a hajszását,*
 Kiknek hét vásáron sem találni mását?

19.

»Itt hagynád sokféle kedves multságod?
 Párjával malomba ki emelne zsákot?
 A malomkövet ki öltené karjára
 Molnárlegényeknek álmélkodására?

Ne menj, édes szolgám, jaj, ne menj messzére,
 Egész Nagyfalunak keserűségére ;
 Jaj! ne hagyd bitangul az ősz Toldi házat,
 Ne taszítsd a sírba jó édesanyádat.«

* »Bimbó, Lombár« : ökrök nevei.

20.

Így rimánkodott az, de kevésbe vette,
 Fejét rázta Miklós, ahol nem szerette ;
 Hanem, amint anyját hozta fel végtére,
 Követ hengerített a fiú szívére.

Nem felelt sokáig Bencének szavára,
 Csak nézett sohajtva a susogó nádra,
 S addig-addig bámult a susogó nádra,
 Nagy meleg könnycsepp ült szeme pillájára.

21.

S mintha törlené csak arca verítékét,
 Tenyeréhez törle hívatlan vendégét :
 Végig a kisujján a könny földre csordult,
 Ő pedig Bencéhez ily szavakkal fordult :
 »Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak !
 Gyászba borult mostan csillaga fiának :
 Egykorig nem látja, még nem is hall róla ;
 Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

22.

»De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
 Mint midőn az ember elrejtezik mélyen,
 És mikor fölébred bizonyos időre,
 Csodálatos dolgot hallani felőle.
 Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
 Még a csecsszopó is álmélkodik rajta :
 Akkor anyám lelke repes a beszéden,
 Csak meg ne szakadjon szíve örömében.«

23.

Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga
 Az üres kulacsot tarsolyába tolt ;
 Megtörülte szépen csillagos bicskáját,
 Összehajtogatta szalonnás ruháját.*
 Aztán a tarisznyát félvállára vette,
 Búcsut vévén, lábát útnak egyengette :
 Ment is volna, nem is ; gyakran visszanézett,
 Végre a töretlen nád közt elenyészett.

* »Szalonnás ruha«: darabka vászon a tarisznyában, melybe szalonnát vagy más zsiradékot takarnak.

ÖTÖDIK ÉNEK.

„Az éren és nádon Miklós bujdosik vala,
Ilosvai,

1.

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
És kiverte szépen koporsószegével :
Fényes csillagoknak milljom-ezerével ;
Végre a szép holdat előkerítette
S ezüst koszorúnak fejtül odatette.

2.

Miklós pedig indult a szokatlan útra,
Magát jobban-jobban a nádasba fúrta :
De mintha kötéllel vonták volna hátul,
Nem birt elszakadni az édesanyjátul.
Vissza-visszanézett : hej, pedig mi haszna?
Egy teremtés sincs ott, akit megláthatna,
Mégis visszanézett, sőt meg is fordulva,
Búcsut venni indult egy kis idő múlva.

3.

S amint visszafelé méne, mendegéle,
Egy helyütt a zsombék csak lesüpped véle :
Réti farkas fészke volt épen alatta,
Benne két kis kölyke rítt az isten-adta.
Megsajnálta Miklós hogy reájok hágott,
Símogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhász-bojtár, amikor kapatja,
A komondor kölyköt végig simogatja.

4.

Kár volt símogatni ; csak vesztére tette ;
Mert megzörren a nád hirtelen megette ;
Jó az anya-farkas szörnyü ordítással,
Rohan a fiúnak, birkoznak egymással.
Fel-feláll a farkas hátulsó lábára,
Méri éles körmét Toldi orcájára,
Csattog a fejr fog vérszopó inyében,
S mintha szikrát hányna, csillog a holdfényen.

5.

Toldi pedig magát serényül forgatja,
Öklének csapását sűrűn osztogatja :
Ömlik a vér száján és orrán a vadnak,
Nagy meredt szemei szörnyen kidagadnak.
Nyelve a szájában meg nem tudna fénni,
Csattogó fogával azt is összevérzi,
Mint veszett kutyáé csorog véres nyála ;
Senki sem látott már dühösb vadat nála.

6.

Miklós a kötődést unni kezdi végre,
Lábát sem restelli híni segítségre,
S mint midőn a bika dolgozik szarvával,
Fölveti a farkast egy erős rugással.
Messze az avasba esik a vadállat,
Nagy darab helyütt letördeli a nádat,
És amint lehulla puffanó eséssel,
Nagyot üt a földre hangos nyekkenéssel.

7.

De lám, mintha ördög volna belé bújva,
Egyet hengeredik s talpra ugrik újra,
Elordította magát keserves haraggal,
S mégyen új csatára köszörült fogakkal.
Körmeit Miklósnak a vállába mártja,
Száját a fejénél két araszra tátja
S hátulsó lábával úgy szorítja térdét,
Pusztítsa el Isten a kegyetlen férgét!

8.

Ez még csak mehetne, de most jó a nagyja !
Ordít a hímfarkas s hátul megtámadja ;
— Mit csinálsz most Miklós? jaj, dehogy birsz vélek!
Ezer lelked volna, mégis megölnének. —
Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága !
Kisegíti magát, sohase féltseték,
Nem válik belőle farkasoknak étek.

Mert amint a nőtény öltre ment s birokra,
 Megszorítja torkát Toldi két marokra ;
 Csak kifordul körme a fiú nyakából,
 Kifogy minden erő a horgas-inából.
 Szeme is kidülled, véres könnyel telve,
 Mint egy nagy csoroszlya, lóg ki zöldes nyelve !
 Nem kiment belőle, bennszorult a pára,
 Ahogy eltátotta, úgy maradt az álla.

10.

Akkor fogja Toldi, jót kanyarít véle,
 És a kanhoz vágja, mely rohan feléje ;
 Fölkel az dühösen, s hogy megint lecsapja,
 Párját fekhelyéből mérgesen harapja.
 És pedig világos, hogy megint fölkelne,
 Ha Miklós előre néki nem felelne :
 De úgy elpaskolja most a nőtényével,
 Hogy világ végéig sem támad többé fel.

11.

Toldi a vadaktól így megmenekülván,
 Megpihent kevésbé egy zsombékra ülván ;
 A farkas-fiakban sem volt már lehellet,
 Eltaposva nyúltak Toldi lába mellett.
 Távolabb fekütt az anyjok, meg a párja ;
 Tisztán sütött rájok a hold karikája,
 Hidegen tekintett a rét fenekébe,
 Mint egy arany tepsí, szétmeredt a képe.

12.

Miklós az elméjét mindenképen hányta,
 Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta,
 Hanem gondolkozott az ő farkasáról,
 Őt elnyelni vágyó rossz szívű bátyjáról.
 De hát mért akarja bátyja őt megenni,
 Mért akar hóhéra, nem testvére lenni?
 Vagy mikor járt Miklós néki ártalmára?
 Mért feni agyarát jó atyjafiára?

13.

Mert hiszen, ha példát farkasokról vészen :
 Ott is a rosszabbik az ő bátyja léssen :
 Fészkit oltalmazza a mezőnek vadja,
 Ki nem ingerelte, azt meg nem támadja.
 Vagy ha néha gyomra készti öldöklésre,
 Nem bánt senkit aztán, ha csillapul éhe ;
 Akkor is barmoknak tizedelve nyáját,
 Megkiméli mindég a maga fajtáját.

14.

De az ő testvére — de az ő testvére,
 Ki mondja meg neki : mért tör életére?
 Nem csillapul máskép, csak vérevel, szomja?
 Vagy ha birtokából jó öccsét kinyomja?
 Hátha annak, aki szomjuhozza vérit,
 Mint a farkasoknak most, megadná bérít?
 Vagy talán emberben tartósabb a pára,
 És azért nincs Györgynek végső éjtszakája?

15.

... Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
 Jaj ne vess bosszúdnak véres martalékot.
 Tudd meg : a legyilkolt atyafinak vére
 Bosszuért kiált fel az egek egére.
 Tudd meg : ha megölnéd tennen testvéredet,
 Akkor meggyilkolnád örök életedet ;
 Ne félj, fenn az Isten ; ő majd igazat lát,
 Bízd rá a büntető bosszuállás dolgát.

16.

— Most, mintha valami ötlenék eszébe,
 Hirtelen felállott s a vadakhoz lépe,
 Gyorsan fölvetette őket a vállára,
 Úgy indult veszélyes éjjeli útjára.
 Ment nagy sebbel-lobbal a nád erdejében,
 Nagy hosszú sikátort fűrt azon mentében.
 Hátral a két farkas csüngött a sarkáig,
 Vissza sem tekintett az anyja házáig.

HATODIK ÉNEK.

„Anyja Tholdi Györgynek Miklóst szánja vala.”

Illosvai,

1.

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára,
Gyepszélen fejezik Toldi Lőrinc háza ;
Háta megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.

Kertre nyílik a ház egyik ajtócskája ;
Ott van Toldinének a hálószobája ;
Rozmaring bokor van gyászos ablakában ;
A körül leskődik a fiú magában.

2.

Farkasait Miklós, amint oda ére,
Letevé a kertnek harmatos gyepére.
Ő meg, mintha lopni jőne, lábujjhegyen,
Édesanyja záros ajtajához megyen,
Soká hallgatózik, mindenütt hiában ;
Mert csak egy szű perceg a szemöldökfában ;
Zörgetne is, nem is ; bátorsága nincsen,
Csak úgy tétovázik keze a kilincsen.

3.

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?*

Máskor a sárkánnyal is birokra menne ;
Édesanyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon.

Az is megeshetnék, hogyha így fölverné,
Ablakát, ajtóját megnyitni se merné,
Hanem zajt csinálna hangos sikoltással,
S tán nem is tudnának szólni majd egymással.

4.

Azért a két farkast fölveszi vállára :
Elkerül a háznak másik oldalára :
Minden élő állat elpihent ott, kinn, benn :
Még csak a kutyák is alusznak egy színben.

* »Félsz« : népies, »félelem« helyett. (Csak az első kiadásokban.)

Nyitva áll az ajtó : látszik a György ágya :
Hosszu fehér kendőt terít a hold rája ;
Alatta pediglen a ház ereszenek
Órálló legényi sorban heverésznek.

5.

Minden alszik. Miklós sem tétováz sokat,
Küszöbre fekteti le a farkasokat,
Aztán a lándzsákat a kezébe kapja,
Melyek a fal mellé voltak támogatva ;
Órállók ruháit földre szegzi vélek,
Hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének,
S bemegy a szobába. Jaj! most Toldi Györgyöt,
Ha még el nem vitte, elviszi az ördög.

6.

Ott lesi Miklós a szúnyogháló mellett,
Györgyből mikép hortyog ki s be a lehellet ;
Egy marokszorítás — s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.

De Miklós elkezd : »No megölhetnélek,
Megérdemlenéd, ha rávinne a lélek,
Hanem most egyszer nem leszek ártásodra,
Csak hogy itt is voltam, azt adom tudtadra.«

7.

Azzal a két farkast az ölébe vette,
Az öreg nyoszolya szélire fektette,
Így beszélve nekik : »tente, tente szépen !
A testvérbátyátok fekszik itten épen.«

Maga pedig ment a benyíló szobába,
Melyben asztalnál ült anyja gyászruhába' ;
Asztalon két öklét egymásra fektette,
Búbánatos fejét arra eresztette.

8.

Hasztalan lelködött ott az édes álom,
Nem birt általtörni a szomorúságon,
És utoljára is csalással ejté meg,
Köntösét elkérte a hideglelésnek ;

Úgy furá magát be tarkójába hátul,
Futkosott sarkáig s vissza a sarkátul,
Összezsibbasztotta, megrészegítette :
Ennyiibe került, míg elszenderíthette.

9.

Még így sem sokáig tartott szunnyadása :
 Elrebbenté Miklós csendes kopogása ;
 Felriadt az asszony, mihelyt meghallotta,
 De Miklós előre így bátorította :
 »Édes anyámasszony, ne féljen kegyelmed !
 Nem hozok a házra semmi veszedelmet,
 Jóllehet, hogy éjjel járok, mint a lélek,
 De ha nappal jőnék, tudja, megölnének.«

10.

Nem is félt az özvegy, amint ezt hallotta,
 Karjával a fiát általszorította,
 Egy fillér kis darab, de annyi hely sincsen,
 Hová az orcáján csókvetést ne hintsen.
 »Jaj, hát látlak ismét! be sose gondoltam,
 Majd kétségbeestem, érted majd megholtam,
 De Istenem! minek beszélek oly nagyon :
 Bátyádurad itt a másik házban vagyon.«

11.

Ennyit mondott anyja ; többet nem is szólta,
 Ha mindjárt a széles Hortobágyon volna,
 Ott is úgy ölelné, szíve elfogódnék,
 Szája hosszú néma csókra kulcsolódnék.
 Erzi Miklós, hogy mint reszket az ölében,
 Tán lerogyna, ha ő nem tartaná szépen ;
 Pedig ő is szörnyen meg vala indulva,
 Nem is felelt mindjárt, csak jó idő múlva.

12.

Tartani akarta magát, de hiába!
 Mintha tút szúrnának orra cimpájába,
 Vagy mintha alatta reszelnének tornát,
 Tekerő nyilallást érte olyanformát.
 Megáradva hullá könnye két szemének
 Az ábrázatjára kedves szülőjének,
 S mint mikor két hegyről összefut a patak,
 A kétféle könnyek egybeszakadtnak.

13.

Végre szívét Miklós megkeményítette,
Szemét anyja őszes hajához értette,
Összeszedte magát s fölegyenesedvén,
Valahogy erőt vett rínivaló kedvén.

És szólott anyjához következő szókkal :
»Hagyjon fel kegyelmed kicsinyég a csókkal ;
Szakmány módra van rám mérve minden óra :
Jöttem kegyelmedhez búcsuvevő szóra.

14.

»Nem remélem, hogy itt maradásom legyen
György miá, kit Isten akárhová tegyen ;
Végre még gyilkosa lennék, attól félek . . .
Nem! az sosem leszek — arról nem beszélek, —
Hanem annyit mondok : ne busuljon kelmed ;
Vesse ki szívéből azt a nagy félelmet :
Nem azért megyek el, hogy vissza ne jöjsek ;
Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg.

15.

»Nagy erőt érezek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szérún és malomban ;
Édesapámnak is hallám vitézségét :
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét?
Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak,
Olyat, ami nem lesz bátyám szégyenére,
Sőt irigység miatt megszakad a lépe.

16.

»Azért szépen kérem, édes anyámasszony,
Sohase aggódjék, sohase sirasson ;
Aki meg se halt még, minek azt siratni,
Mikor a halott sem fog halott maradni . . . ?
Többet is beszélne még a szülőjének,
Ha az ebek alatt nem üvöltenének,
De mihelyt ezt hallá, mindjárt észrevette,
Hogy imént egy dolgát balgatagul tette.

17.

A kutyák haragját nem egyéb okozta,
Hanem hogy a farkast az udvarba hozta ;
Mármost felugatják ezek a cselédet ;
Azért csak rövidre fogta a beszédet :

»Nincs időm továbbra hogy maradjak itten,
Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten ;
Áldja meg az Isten ezen a világon :
Még a másikon is, szivemből kívánom.«

18.

»Áldjon meg, áldjon meg!«... anyja eddig mondta,
Hogy ki áldjon? vagy kit? azt csak úgy gondolta ;
Tudta, hogy az, aki a szívet vizsgálja,
Minden kívánságát benne megtalálja.

Hát mikor melléről elszakadt a gyermek!
Kínját elbeszélni nyelve nincs embernek :
Lelke volt talán a lánc közöttük, aki
Nem kikapcsolódott : tövestül szakadt ki.

19.

A kutyák azonban nyíttak és szűkültek,
Csúnya üvöltéssel az ajtóig jöttek,
Feltápáskodtak a szolgák üggyel-bajjal,
Györgyöt is fölverték a fertelmes zajjal.

»Ki járt itt? mi járt itt?« így óbégatának,
Hogy a két farkasra reá akadának.
»Ez a Miklós dolga! ezt más nem tehetett!
Utána! utána! ilyen szedtevettel!«

20.

S mint mikor egy fészek lódarázs fellázad,
Olybá képzelhetni most az egész házat :
Bukdosnak egymásban a széles tornácon,
Futkosnak szanaszét gyalog vagy lóháton.

Merre? vagy hová fut? azt egyik sem tudja,
A bolondok útát jobbra-balra futja ;
Végre György úr őket összeszidva rútul,
Megy elül s a többi mind utána zúdul.

21.

Hallja-é az özvegy e vadászi lármát,
Kürtölést, kurjantást, kopók csaholását?
Hallja, mint kiáltják : elébe! elébe!
S tudja ki elébe? hogy Miklós elébe?

Nem! ezt ő nem hallja. Eltűntén fiának
Gyöngye lábainai megtántorodának,
Lehanyatlott szépen a megvetett ágyra !
Isten tudja, meddig tart az ájulása.

HETEDIK ÉNEK.

„Oly igen megszáná az asszony siralmát,
Mondá, hogy megállja nékie boszuját.”

Illosvai.

1.

Kinek az ég alatt már senkije sincsen,
Ne féljen : felfogja ügyét a jó Isten.
Toldi Miklósét is lám miként felfogta :
A holdat egy vastag felhőbe burkolta ;
Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott :
Az Isten haragja megütött egy hajdút,
Vége lett azonnal, még csak el sem jaidúlt.

2.

Nem vette tréfára Toldi György a dolgot,
Hogy az istennyila feje körül forgott,
Elszéledt kutyáit visszakürtöltette,
Kósza népe is mind összegyűlt megette :
De bizony közel volt akkor már a reggel,
Hogy haza vergődött az ázott sereggel,
S az volt a legnagyobb bosszusága neki,
Hogy, amit elgondolt, még sem vihette ki.

3.

Miklós messze tette magát azon éjjel,
Szembeszállt esővel, villámmal és széllel,
És midőn a hajnal a homályt elverte,
Maga egy sivatag pusztaságban lelte.

Ki volt útitársa a kietlen pusztán?
A nap ment utána a kék égen úszván :
Elérte, elhagyta ; otthagya magában,
A barátságtalan nedves éjtszakában.

4.

Háromszor hagyá el. Negyedik nap, délben,
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében :
Bámult Miklós, mert ő olyat sosem látott,
A hegyet bámulta, nem a délibábot.
Sietett, sietett, ámbár vala fáradt ;
Estenden meglátta a budai várat ;
S még nem ment le a nap, midőn odaére
Híres nevezetes Rákos mezejére.

5.

Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
Pest alatt ért össze utasunk az esttel.
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.
De miféle sírnak sötétlik ott dombja,
Arra Miklósnak most van is nincs is gondja !
Hosszu gyászruhában — mindenható Isten! —
Édesanyja bókol egy pár új kereszten.

6.

Pedig nem anyja volt, csak szakasztott mása
Követ meglágyítna keserves sirása :
Hát Miklós ugyan hogy ne szánná meg nagyon,
Holott neki kőnél lágyabb szíve vagyon?
Meg is esett szíve, oda is ment hozzá,
Hogy kiért? miért sír? tőle tudakozá,
És a gyászos özvegy (mert özvegy volt nyilván),
Így felelt szavára keservesen sírván :

7.

„Jaj, fiam! ne kérdezd az én esetemet !
Ma temettem el két vitéz gyermekemet !
Duna szigetében gyilkolá meg egy cseh,
Isten a pokoltól soha meg ne mentse.“

Többet nem szólhatott, ezt is csak **tördelve** ;
Nagy zokogás miatt elállott a nyelve ;
Letérdelt a sírnak fekete dombjára,
S nyögött, leborulván a két keresztfára.

8

Sokáig tartott így. Miklós pedig várta,
Hadd szűnjék az asszony keserves sirása ;
Szűnt is egyszer aztán, legalább úgy látszott :
Nem ri oly erősen, egy kicsit juházott.

Akkor monda néki : »Hallom, amint hallom,
Az asszony baját, de nem értem, megvallom ;
Két fiát megölték, ki ölé meg és mért?
Ha megölték : nincs, ki vért kívánjon vérért?»

9.

Fölegyenesedék e szavakat hallván,
S erőt vett az asszony kegyetlen fájdalmán ;
Sovány is, halvány is volt az ábrázatja,
Csak a két nagy szeme sötétellett rajta.
»Vért a vérért, mondd? O jaj! senki sincsen,
Az én keservembe ki belé tekintsen ;
Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló,
Amelyről leszedte a kalászt a sarló.«

10.

Toldi pedig monda : »Ne sírjon kegyelmed,
Csak nem támad már fel a két vitéz gyermek !
De ne legyen nekem az Isten Istenem,
Ha bosszút nem állok érettök a csehen.

Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában),
Mondja el a dolgot isten-igazában ;
Özvegy édesanyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegyasszonyt.«

11.

Ekkor a bús asszony nekibátorodva,
Hogy' esett, mint esett, mind elpanaszolta:
Duna szigetében öklelődzik egy cseh,
S szörnyüképpen szolgál neki a szerencse ;

Kérkedik nagy fennen, magát hányja veti,
A magyar nemzetet csúfra emlegeti :
Sok bajnok kiment már életre, halálra,
Özvegyet, árvát és jajszót hagyni hátra.

12.

Tegnap állt ki az ő két levente fia ;
Nem volt félországban olyan pár dalia,
Nem volt a világon olyan jó két gyermek :
És most egymás mellett egy sírban hevernek !

Elrémült a világ ; nem is akadt már ma,
Aki a kegyetlen csehvel szembe szállna ;
Pedig megint ott lesz a szigetben reggel,
Istent káromoló gőgös beszédekkel.

13.

Így megértve Miklós a bajnak mivoltát,
Tovább az asszonnyal nem közölte dolgát,
Hanem köszönt s indult Pestnek városába,
Menet nagy dolgokat forgatván magába'.

Utcáról utcára ment nagy sebbel-lobbal,
Mintha ott a járást ő tudná legjobban,
Pedig csak ödöngött előre meg hátra :
Kebelén kenyerere, hátán volt a háza.

NYOLCADIK ÉNEK.

..... Király.
Ha tartaná Miklóst otthon, ír a nagy kárnak.'

Illosva.

1.

Toldi György pediglen kigondolta bölcsen,
(Hogy egyik szavamat másíkba ne öltsem)
Kigondolta, mondom, kifőzte magában :
Mikép legyen úrrá öccse vagyónában.

Hát előbb mint Miklós, ő is Budán termett,
Hogy Lajos királynál megássa a vermet.
Fel is ment, mihelyest szállott a lórul,
S ilyen ajánlást tett a szegény fiúrul.

2.

»Felséges királyom! keserű az nékem,
Amit jelenteni gyász köteleességem;
Keserű, mert vízzé csak nem válik a vér,
Csak testvér marad az, aki egyszer testvér.«
Itt elhagyta, s mintha erősen zokogna,
Szemét egy kendővel ugyancsak nyomkodta;
Veres lett a szeme a nagy dörzsölésre,
De könnyet a király nem vett benne észre.

3.

A király azonban ilyenképen szóla:
»Nem is hallottam még, hogy testvéred volna,
Udvaromba miért soha nem vezetted,
Be sem is mutattad, meg sem ismertetted?«
György pedig felele: »Oh, uram királyom!
Nekem az kiváltkép szégyenem és gyászom,
De, —« (s nagyot sóhajtott erre az egy dé-re),
»Érdemetlen volna királyom kegyére.«

4.

»Miklós a tizedik esztendőben járván,
Kimúlt szegény apánk s ő elmaradt árván,
Apja helyett apja én akartam lenni,
S belőle, mint illik, jó vitézt nevelni;
De korhely, buta lón: jóra semmi kedve,
Hon maradt, betyárnak, pórnak nevekedve;
Pedig erő benne volna módnélküli:
De mi haszna? lebzsel és a bajt kerüli.«

5.

Felelt a jó király: »Ejnye bizony nagy kár,
Mégis rosszul tetted, hogy róla hallgattál,
Azt mondád: igen nagy erő lakik benne:
Csodálnám, ha harcra kedve mégsem lenne.
De ami elhaladt, nem mult el végképen,
Hozd fel őt, hadd lássam, hozd fel, kérlek szépen,
Megtanul, majd meglásd, az én iskolámban;
Ha nem, úgy is elmegy egy közember-számban.«

6.

»Köszönöm, köszönöm felséged kegyelmét,
Méltatlan öcsémről ily jó hiedelmét,
De jaj! minden késő: öcsém el van veszve,
Szántszándékkal való gyilkosságba esve!

Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat,
Megölé némelynap szerető szolgámat . . .
Monda György és nyögve egy kőszentre borult;
A király ránézett s képe elkomorult.

7.

Hogy miért borult el a király orcája,
Azt nem mondta Györgynek, ez sem tudokálta;
Hallgattak sokáig; végre a felséges
Király így töré meg a nagy csendességet:
»Mégis van egy módon kegyelem számára,
Hozasd fel a fiút mielőbb Budára:
Egy erős cseh ví bajt Duna szigetében,
Sok derék vitézem mult ki már kezében.

8.

»Hadd jöjön fel öcséd és álljon ki azzal:
Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal,
Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre;
Ha nem, úgy vétkeért meg leszen büntetve.»
Ezt mondá a király; de nem örült rajta
A jó szívü bátya, sőt ekkép sohajta:
»Jaj! mérthogy öcsémnek már ez is későn jön:
Elment, bujdosóvá lett az egész földön.

9.

»Hová, háová nem lett? elosont a háztól,
El sem búcsuzott, csak a kapufélfától,
Hire, hamva eltűnt, elveszett az útja;
Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja.»
Így sopánkodott György álnoksággal telve,
Hej pedig hamis volt néki teste-jelke,
A foga fejérit mindjárt kimutatta,
Beszédének sorját emígy fordította:

10.

»Neki már világ és törvény szerint vége,
Jól tudom, rám nézne földi öröksége :
El is foglalhatnám, elvehetném joggal,
Hogyha úgy akarnék bánni a dologgal.
De azt mondaná majd egyik avagy másik,
Toldi György az öccse birtokára vágyik.
Lám ni! azt a háztól világra zavarta,
Aztán fogta, minden földét elfoglalta.

11.

»Pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam,
S a világ bosszantó rágalmait halljam!
Aztán meg ki áll jót, hogy reám nem törne,
S elvett birtokáért öcsém meg nem ölne.
Ezt én nem akarom és nem is tanácsos,
Hanem im letészem, széked zsámolyához :
Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja,
Királyi adomány-képen annak adja.«

12.

Elmondá Toldi György és hajlonga mélyen ;
A király kilátta, mi szándéka légyen ;
Kitalálta szépen a fő gondolatot,
Melyet Toldi György úr szépen elhallgatott :
Királyi levelet ohajtott felőle,
Hogy öccsét könnyebben kitudja belőle,
Ha netán kegyelmet nyerne idő múlva,
És az öröksége után felindulna.

13.

Hidegen mosolygott a felséges király,
S így fogá meg Györgyöt saját szavainál :
»Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom :
Olyan feltétellel adom pedig néked,
Hogyha holnap a cseh bajnokot kivégzed,
Vár fokára tűzöd a levágott fejet :
Úgy nyered királyi függő pecsétemet.«

14.

Toldi György veresebb lőn a főzött ráknál,
Homályosan látott a szép napvilágnál,
A faragott képek táncoltak körülé,
Csak kicsibe mult el, hogy le nem szédüle.
Aztán egy hidegség végig futott rajta,
Fázott, mégis izzadt; elsápadt az arca,
Elsápadt, hogy annyi vér se maradt benne,
Mennyi egy szúnyognak egyszer elég lenne.

15.

Megszólamlott aztán végre valahára,
S így felelt szomorún a király szavára :
»Mondom : nekem nem kell az öcsém vagyonja,
Én lemondtam róla, lelkemet ne nyomja.«
Így szólott s köszönt a felséges királynak,
Hazament s nekiállt otthon a hajának,
Nekiesett tépni, homlokát öklözni :
Csak lesték a szolgák : kell-e már kötözni.

KILENCEDIK ÉNEK.

„Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala...
Miklósnak akkoron sok máj adatott vala.”

Ilosvai.

1.

Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fejrlik fenn a holdvilágban ;
Barna zsindelytetők hunyáskodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.
Azt hinné az ember : a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak ;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve.

2.

Sok bolyongás után végre kifáradva,
 Letelepült Miklós az utcán egy padra ;
 Úri nép jött-ment ott ; asszony, lány és férfi,
 Miklós nézte őket, el is unta nézni.
 „Aláfüggesztette fejét nagy bánatban,
 Mert egy pénze is nincs üres tarsolyában,
 Pedig négy nap óta csak gombát mit evett,
 Melyet vándorolva útfélen szedhetett.

3.

Hirtelen nagy lárma, nagy sikoltás támad :
 Tűz van-é vagy árvíz, vagy víják a várat?
 Nincsen tűz sem árvíz, nem is jó ellenség,
 Hanem van egy másik rémítő jelenség :
 Egy nagy szilaj bika fut a keskeny utcán,
 Valahogyan vágóhidrul szabadulván ;
 Bömböl és sikangat, és a vért szagolja,
 Mely füléből ömlik s szügyét végig folyja.

4.

Mészáros legények merre láttak, széjjel
 Iramodtak egy-egy hurkoló kötéllel,
 És míg magok biztos helyre nem jutának,
 Addig rá sem értek szólni a kutyának.
 Volt pedig a hídnál hat erős szelindek,
 Utána uszíták a bikának mindet,
 A kutyák szaladtak, nem is voltak restek,
 A bika fülének és marjának estek.

5.

Mihelyt egyik kutya a fülét megvérzé
 S fülében a bika a fájdalmat érzé,
 Elbődüle szörnyen és lerázta őket,
 Elszórá füléről a fülönfüggőket.
 Hullottak az ebek, hogy jobban sem kellett,
 Nagyokat puffentek a házfalak mellett,
 Egy-egy darab fül, hús ha maradt szájokban,
 Agyarkodva rágták kínos haragjokban.

6.

A vágólegények csak kiálták : »fogd, fogd!
De a veszett állat karikára forgott,
S amely kutya egyszer hozzá közelített,
Annak ő szarvával repülni segített.

Egyiket bedobta a szomszéd udvarra,
Másiknak a bélit ontotta ki szarva,
A vágók pedig, hisz' mit tehettek másat?
Biztaták keményen a — döglött kutyákat.

7.

A bika azonban, mint a zúgó szélvész,
Nem nézte az útnak sem hosszát, sem szélét:
Annak tartott, akit elül-utol talált,
Futá minden ember a bizonyos halált.

Sikolt a fehérnép, esve már kétségbe ;
Férfiak kiáltják : elébe, elébe!
De egy sincsen, aki elébe fordulna,
Hanem még a fúru-lyukba is bebúna.

8.

Toldi nem futott el, csak felállott szépen,
S a bikát bevárta az utcaközépen.
»Mit akarsz te fickó! tán bolond vagy? nem ládd
A dühös bikát, hogy jön egyenesen rád?»

Látta Miklós bizony, hogyne látta volna?
»Csak kiáltozzatok» —magában gondolta,
S elbocsátá a szót a két füle mellett,
Minthogy látni mármost a bikához kellett.

9.

Mert alighogy Miklóst a bika meglátta,
Rémitőt sikkantott és a port kapálta,
Azután úgy szórta a földet szarvával,
Mintha szérún pelyvát forgatna villával.

Egyszersmind erősen nekirugaszkodva
Szarvát öklelőre nagy-le bocsátotta.
»Odavan! vége van! jaj, jaj!» sikoltának
Minden ablakából a pesti utcának.

10.

Dehogy van! lábával elébe toppantott,
 Rémitő szavával erősen kurjantott :
 E fogással visszahökkenté a marhát,
 S azon pillanatban megragadta szarvát,
 Vágószékre voná két szarvánál fogva,
 A mészárosokat előkiáltotta,
 Nagy-sokára el is jöttek azok oztán,
 Erős köteleket és pányvákat hozván.

11.

Megköték a bikát vastag gerendához,
 Szarvát lenyügözték az első lábához ;
 A nép széjjeloszlott ; a vágó legények
 Egy kis házikóba fekünni menének.
 Miklós meg leült a vágóhid szélére,
 Ott akarván tanyát fogni azon éjre ;
 Fejének párnája a szín ágasa volt,
 Lepedőt sugárból terített rá a hold.

12.

De a mészárosok nem engedék neki,
 Hogy a vágószínen magát pihenje ki,
 Egy jó darab májat kilöktek elébe,
 S menjen onnan, mondák, »anyja keservébe.«
 »Ez hát a jutalma száz meg száz életnek,
 Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek —
 Gondolá s a májat ott a földön hagyta,
 Jött egy éhes kutya, annak odaadta.

13.

Aztán ment az utcán. Sok helyütt susogta
 Valaki : »ez volt az, aki szarvon fogta ;«
 Sok helyen látott még egy-két emberképet,
 Ablakból, kapuból amint visszalépett.
 Aztán becsapódott az ablak táblája,
 Hallott a kapukon kulcsnak csikorgása,
 Aztán csendesség lőn, hideg, embertelen ;
 »Hát nekem« mond Toldi »hol lesz már tűzhelyem?«

14.

Hányféle dolgok nem jutottak eszébe!
 Előtte lebegett édesanyja képe,
 Mint mikor hozzá ment búcsúvétel végett,
 S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett.

Akkor is oly csendes, méla éjtszaka volt
 Akkor is oly tisztán csillogott le a hold,
 Akkor is ki volt ő mindenünnen zárva,
 Nyughelyet nem adott senki éjtszakára.

15.

Majd az édesanyja képét odahagyva,
 Az özvegyasszonyra repült gondolatja,
 Hogy' sírt a kereszten, két kezét hogy' törte,
 Amiért a vad cseh két fiát megölte.

Fogadása jut most eszébe s így sóhajt:
 Oh mikép vihatnék holnap én avval bajt?
 Hol vagyon paizsom, páncélom, fegyverem?
 Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem?

16.

Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok énrám,
 Kinevet, kigúnyol és félvállról néz rám,
 Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak,
 »Félre innen, rongyos!« mondják, ha meglátnak.

S nagyon elbűvélá Miklóst e gondolat,
 Lassan ment az utcán, sóhajtott nagyokat,
 Meg-megállt, szemét a föld felé meresztve,
 Mintha lába előtt valamit keresne.

17.

Egyszer föltekinte, képe is felvidult,
 Azt gondolnánk, hogy fut, úgy menésnek indult,
 Ment, ment egyenesen a temetőkertbe,
 Hol imént a síró gyászos asszonyt lelte.

Könnyű eltalálni, mi lehetett célja:
 Volt a két fiúnak fegyvere, páncélja;
 »Felveszem azt,« monda, és örült előre:
 Jaj! hogy ez az öröm is elpártolt tőle.

18.

Össze-visszajárta a temetőkertet,
De nem lelt abban egy elátkozott lelket :
Hol keresse mármost az özvegynek lakját?
Budapest városát sok ezeren lakják.

Látta, hogy hiában minden akaratja,
Erős fogadását hiában fogadta ;
Könnyű dibdáb játék maga, esküvése,
Pajkos gyermek a sors, csak úgy játszik véle.

19.

És mivelhogy szállást az élők nem adtak,
Elpihent tanyáján hideg halottaknak ;
Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Húvös éj sírt arra örökösök helyett.

Fölnézett az égre, az országúttára ;*
Keservesen gondolt bujdosó voltára ;
S mint amely madár van elröppenő félben,
Úgy tett a reménység hervatag szívében.

TIZEDIK ÉNEK

„Anyja Tholdi Györgynek szolgát azon kéré,
Jó Tholdi Miklósnak ha léssen szüksége,
Akkor rozskenyeret elibe tegye.”

1.

A játszi reménység amidőn imette**
A boldogtalannál hitelét vesztette,
Álmodt küld szemére, kecsegtető álmot,
Avval édesíti a nyomorúságot.

Toldi is álmában cseken győzedelmet
És nyert a királytól vétkeért kegyelmet ;
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drágább örömkönnyű anyja két szemében.

* „Országútja”: tejút az égen. (Ez a jegyzet csak az első kiadásokban van meg.)

** „Imette”: ébren, nem álomban.

2.

Lódobogás hallék : elrepült az álom,
 Feltekinte Toldi a szép holdvilágon,
 Messze látott volna, hanemhogya nem kellett,
 A lóhátas ott ment a temető mellett.

S ki volt a lóhátas? Nem hitt a szemének,
 Midőn abban a vén Bencét ismeré meg :
 »Hé! ki az? hová méssz? te vagy, öreg Bence?
 Istenem! nem lehet! milyen nagy szerencse!»

3.

Bezzeg mondhatná is már a tisztos szolga,
 Hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez volt
 Mikor Toldi Miklós letépte lováról

S minden port lecsókolt ráncos orcájáról!

De Bence mindebből egyebet nem értett,
 Csak hogy sírből ugrott reá egy kísértet ;
 Hosszasan leckézte Miklós a vén szolgát,
 Míg fel bírta fogni a dolog mivoltát.

4.

Hanem mikor aztán felfogta eszével,

Halála napjáig sem feledheté el ;

Nem feledheté el soha az uradta,

Mint ijedt meg a nagy örömnél miatta ;

Mint nem hitt szemének egészen, csak félig ;

Csontjait hogyan megtapogatta végig ;

S hogy' megeredt a könny két öreg szeméből,

Mint a záporosó Isten fellegéből.

5.

Az öröm, a panasz jó sokáig tartta,

Elbeszélte Miklós, ami történt rajta,

De tudnivaló, hogy nem beszélt folytában :

Anyját kérde minden tizedik szavában.

Hogy' van édesanyám? nem beteg-e szegény?

Búskodik-e nagyon elveszett gyermekén?

Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik?

Jaj! szegény anyámmal úgy-e rosszul bánt?

6.

De értésül adta Bence a fiúnak,
 Magát anyja miatt sose adja búnak,
 György sem háborítja, odahagyta másnap,
 Nem is repeszté meg szívét a nagy bánat;
 Csak látni szeretné Miklóst minden áron,
 És ha feltalálja széles e világon,
 Fölkeresi, bizony-bizonnyal ígérte,
 Ha ötven mérföldet kell is menni érte.

7.

»Nem is egyébiránt indított el engem
 Fölkeresni téged, Miklós, édes lelkem,
 Hanem hogy legyek hű ápoló cseléded,
 Gondoskodjam róla, mikor mi szükséged.
 Akármerre jársz-kelsz, ott legyek sarkadnál,
 Legyek segítségül, ha bajba akadnál...«
 Ezt mondotta Bence s ezenkívül mennyit!
 Ki gőzözné azt versbe szedni valamennyit!

8.

Arra határozták, hogy csak ott meghálnak;
 Bence egy abrakot adott a lovának,
 Abrak is, kenyér is volt a kápa mellett,
 Nem röstelte Bence az efféle terhet;
 Egy öblös tarisznyát is emelt a kápa,
 Könyökig nyúlt Bence a nagy tarisznyába;
 Kihúzott valamit, és így szóla: »Itt van;
 Neszé, szolgám, madár-látta cipót* hoztam.

9.

»Édes anyádasszony ezt neked küldötte,
 Maga dagasztotta, maga is sütötte,
 És megparancsolta erős-kegyetlenül,
 Hogy saját kezédbe adjam szegetlenül.«
 Azzal átaladta, kést is adott mellé;
 Néki veti Miklós és ugyancsak szelné:
 De nem hogy a cipó válna el derékon,
 Hanem a kés tört el, pedig nem volt vékony.

* »Madár-látta cipó« vagy »kenyér«: Így kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról vagy mezőről hozott.

10.

Az öreg csodálta : »Ejnye! hogy a kőben
Fúttá úgy meg a szél az átalvetőben!«
Nézte a kést : hová illik a darabja,
Gondolá : jó volna, ha összeragadna.

Hanem Miklós bizony nem esett kétségbe,
Hogy éhen hal, midőn kenyér van kezébe' :
Feltöré a cipót tétovázás nélkül,
S íme egy darab vas hull ki közepébül.

11.

Felvette a vasat lába mellől Bence :
Hát nem vas-darab volt, hanem vasszelence,
Könnyen felnyitotta, nem volt semmi zárja,
Bele nézett, hát csak elállt szeme szája :

Vert arany volt benne, nem kettő. sem három,
Hanem amióta megvan a világon,
(Pedig kenyérének javát már megette)
Annyit sosem látott, azt erősítette.

12.

Hát Miklós nem örült a váratlan kincsen?
Hogy ne örült volna, abból semmi sincsen,
Szörnyűképen örült, ugrált örömében,
A holnapi napot forgatá eszében :

Hogy' veszen majd fegyvert, szép ruhát magának!
Hogyan veszi fejét a cseh Mikolának!"
Hogy' lesz ez? hogy' lesz az? — De hányféle hogy-ot,
Hányféle szép dolgot össze nem álmodott!

13.

Mikor mind a ketten eleget örültek,
Megolvasni a pénzt egy sírdombra dültek ;
Toldi a tokjából egyenként szedte ki,
Bence pedig tartá a két markát neki.

És így szóla Bence : »No te öreg tenyér!
Ilyet sosem kaptál, bezzeg viszkethetnél.*
De minek beszélek, a szám majd hibázik —«
»Nem biz az, kerek szám lett : kijárta százig.

* »Viszkethetnél.« A nép tenyere viszketéséből azt jósolja, hogy pénzt fog kapni.

14.

»Most hallgass szavamra, jámbor szolga Bence :
Nesze tedd el, itt van kilencvenkilence ;
De a századikat könnyű helyütt hagyom :
Megisszuk, mivel most magas kedvem vagyon.«

Váltig ellenkeznék benne a hű szolga,
Ha nyergén kulacsa ki nem száradt volna :
Kívül nedves ugyan, a harmat megeste,
De a belsejébe csiholni* lehetne.

15.

Nem is messze kellett fáradni avégett ;
Csak közel találtak egy szegény csapszéket :
Szennyes is, rongyos is volt az öreg csárda,
Oda illett volna Hortobágy síkjára.

Egy szomjú kútágas ácsorgott előtte,
Bence nyerges lovát amellé kötötte ;
Toldi pedig bément : sötét volt a házba',
Belevágta fejét a szemöldökfába.

16.

»Hé! kocsmáros! hol vagy? a teremburádat!
Alszol, vagy meghaltál? mért nem gyújtsz világot?«
»Dehogyan alszom, (kit hoz a forgószél megint?)
Itt a mécs, bor is lesz : itce kell-e vagy pint?«

»Nem kell pint, sem itce, hiába is adnád,
Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!«
Elűhmgette magát a csaplár e szóra,
Gondolván magában : most akadt ivóra.

17.

Bence a tarisznyát béhozá ezalatt :
Miklósnak ugyancsak jól esett a falat,
Rakta is szaporán, alig győzte nyelni,
Három sem érkeznék vele versent enni.

Mikor pedig a nagy kanna megérkezett,
Mint a birkozásnak, neki gyűrekezett ;
Felhajtá majd félig az öt pintes pohárt ;
Bence megsokalta : »Az Istenért! megárt.«

* »Csiholni lehetne« : szikrát fogna a szárazság miatt.

18.

»Árt, nem árt, én azzal keveset gondolk,
 Terád pedig kicsit tartozik a dolog ;
 Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze;
 Temessük el azt ma, itt van, igyál, nesze!«

Avval odaadta az edényt Bencének :
 Reszketett a keze az öreg legénynek,
 Nem is bátorkodott inni egyszer sokat ;
 Mindig megolvasta titkon a kortyokat.

19.

Míg ezek történtek a felső asztalon,
 A kemencénél meependült a cimbalom :
 Egy öreg cimbalmos hevert a szurdékban,
 Már alutt, de fölkel, hallva, hogy vendég van.

Toldi meg a kannát felkapá kezébe,
 És kipattant vele vígan a középre :
 Ivott is, táncolt is : majd leszakadt a ház,
 Bence mindig mondta : »Megárt a bor, vigyázz.«

20.

»Árt, nem árt, én avval nem gondolok! haj rá!« —
 És az öreg kannát magasan felhajtá,
 »Búsoljon a lovad, elég nagy a feje ;
 Nem volt ilyen kedvem, van száz esztendeje.

Kannát nekem csaplár! pintet az öregnek!
 Mert nehéz a kanna : kezei remegnek.«
 Megfogadta a szót a bormérő ember :
 Bence a pintesből iszogatót renddel.

21.

»Haj rá! haj! lakjuk el a búbanat torát ;
 Álmos a csaplárunk : igyuk meg a borát!
 Igylál vén cimbalom : mindjárt rád locsolom.«

»Belém inkább uram : amúgy iszonyodom.«
 »Magadéból ingyen! hallod-e kocsmáros!
 Tégy úgy, mintha innál.« »Uram! nem lesz káros?«
 »Ha csak ennyit tudtok,« mondá Miklós, »inni :
 Igya meg a föld a maradékot : így nil!«

22.

S végigönté a bort a szoba földjére :
Rázta fejét Bence s így tett rá, hogy : *néjnye!*
Toldi pedig rakta ugyancsak a táncát,
Verte a fejével a mestergerendát.

Széles jókedvében kurjantott nagyokat,
Ivott, megint táncolt : megint ivott sokat ;
De mértéket tartott az öreg cimbora :
Csak apránként fogyott a pintesből bora.

23.

Egyszer elhallgatott, Miklóst nem dorgálta ;
Nehéz lett a feje, húzta a lócára,
Elszaladt előle a boglyakemence,
Felborult ültéből, úgy elgyengült Bence.

Toldi is beléunt a mulatozásba,
Asztalon leborult két izmos karjára :
(Meztelen karjában dagadtak az erek)
Úgy aludt el, úgy hált a hatalmas gyerek. /

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

Meg kell ma itt halni tudod egyikünknek,
Nem szükség a hajó oztán holt embernek.

Ilosvai.

1.

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába',
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.

Betekint félszemmel egy törött ablakon,
Hát csak a cimbalmost látja benn egy padon,
Kinn sem lát egyebet az öreg szolgánál,
Aki dolgát végzi jó Rigó lovánál.

2.

Aztán széttekinte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában :
Duna folyóvíznek piros lett a Habja,
Közepén egy barna csónak úszott rajta.

A csónakban Toldi, nem egyéb evezett,
Messze felborzolta a lapát a vizet ;
Fényes apró csöppek hulltak a magasból,
Mintha zápor esnék piros kalárisból.

3.

Csakhamar is átkelt Toldi a nagy vízen,
Megköté csónakát a budai részen,
Kiszállott belőle s nagy-sebesen méne,
Hogy keressen olyat, ami neki kéne :
Szép aranycs fegyvert és ruhát magának,
Cifra új szerszámot jó Rigó lovának,
A Rigónak, akit hozott hű szolgája,
Mert otthon is az volt kedves paripája.

4.

Vett is amit kívánt : paizst, szépet, nagyot ;
Dolmányán a szabó parasztot* nem hagyott,
Mindenütt belepte az aranypaszománt ;
Vett sisakot, páncélt, hét tollú buzogányt,
Kopját is, gerelyt is, mindenféle fegyvert,
Melyeket Budán a legjobbak kovács vert ;
Ezüstös, aranyos, sallangos szerszámot ;
Egy szó annyi mint száz : mindent megvásárlott.

5.

Hogy a csárdába ért, felöltözött szépen,
Tollas buzogányát forgatá kezében,
Akkor bútt fel a nap az ég karimáján,
Meg is akadt szeme a fiú ruháján.
A Rigó sem az volt, aki tegnap estve,
Sárral, úti porral szürke színre festve,
Hanem fekete, mint a fekete bogár,
Elsikamlott szőrén a fényes napsugár.

Paraszt: puszta, csupasz.

Miklós pedig munda: „nem megjövendősem
Hogy ebből vagy uróbb bajnok lesz belőlem?
De nem közzöm az a magam erejének,
Közzöm az ilyen garabog kegyelmének.
Mármost Toldi Györggyel taléba ebből
Ö Nagy Jánosba megy, mi pedig itt élünk;
Valaha sár ő is hozzáim eidevelik is,
Ha nem: irigypedigél meg el nem remél.

Igy fereke anyjai a dulia's gyermek.
Kávéra nem báncá meg nyila penémenek;
Nem is lín aranygal sarris barátságá
Kussán few lépés jóna díránagra!
Remenyes rivér sámaron belőre
Kális nádra hulla az ellenig előre
Vidre az evőken, a kímlye, orpágu;
Csoda dolgaisól isuk kőrökákas.

Senki sem állhaton ellene hazagjának
De ingis is oda adna barátságát
E ha nem ellenkedess senki az orrággal
Öömele tanyáron a vig erimborákkal.

Nem kagyon fok mer hái, földes é' lín,
Nem az öröksegen orivódi gyermekes;
De kivel nem is főt egir világ ökre
Dicső kire neve ferra mazud örökre.
De, a mig ez cillay den a fátágar é' ján
Kép emlékezős púról púró meg e.

Vége or. 23^{án} 1876

6.

Hát mikor ráadták a nyalka szerszámot,
Mint illett neki, hogy ragyogott, csillámlott!
Mikor hátára ült jó gazdája Toldi,
Körülnézte magát s elkezdett táncolni.

Akkor »hopp!« s mint a szél, aki most szabadul,
Vitte Toldit a ló oly kegyetlen vadul;
Bence könnyes szemmel ballagott utána;
Fájt, hogy búcsút sem vett tőle kis gazdája.

7.

Mi történt ezalatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla, mint az öklöm (ha kicsit nem mondok),
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többitől, bátor
Egymást érte ottan a sok úri sátor.

8.

Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.
Egy öreg szék is volt a kellő középén,
Fényes drágakővel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolta,
Mely bársony pokróccal szinte bé volt vonva.

9.

A sátrak el voltak rekesztve korláttal,
Tilos volt parasztnak lépni azon átal;
Kívül fegyveres nép és tömérdek ember
Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.
Duna partjaig nyúlt a korlát kétfelül,
Nagy üres tér maradt a korláton belül,
Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
Lenne, ha a marhát oda eresztenék.

10.

Duna-partban egy nagy zászló volt felütve,
S tarka-barka csónak a nyeléhez kötve ;
Nemkülönben pedig a pesti oldalon
Lobogó odafenn, csónak volt a habon.
Széles utca a víz : ember a sövénye ;
Közepén a sziget nyúlik fel beléje,
Gyilkos sziget volt ez : már hetednap óta
Vérrel élt, mikép a vérszopó pióca.

11.

Egyszer jön a nagy cseh Buda vára felől,
Táncol nagy lovával a korláton belől ;
Káromkodik csúnyán, a magyart böcsmérli t
Hogy nincs, aki merje magát vele mérni.
De imé hirtelen a pesti oldalon
Nagy örömjaj támad és nagy riadalom :
Ímeretlen bajnok fekete paripán
Vágtat a zászlóhoz és mérközni kíván.

12.

Sisakellenzője le vagyon bocsátva,
Csúcsáról fehér toll libeg-lobog hátra ;
Toldi (mert hisz' ő volt) a tollat levészi,
Mindjárt ott teremnek a király vitézi,
S eveznek a tollal, mint hogy tisztök tartja,
A cseh bajvívóhoz a budai partra ;
Vérszín a cseh tolla, fölcseréli vele ;
A bajra hívásnak volt e dolog jele.

13.

Ezalatt a várba gyors híradók mentek.
A király lejött és sok nagyúri rendek,
A két bajnok pedig csónakon egyszerre
Indult s érkezett meg a bajvívó helyre.
Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába,
Csónakát berúgta a széles Dunába :
Mintha korcsolyázna, futott az a habon,
Partba vágta orrát a pesti oldalon.*

* Szájhagyomány szerint.

14.

Cseh vitéz kérdezé : miért cselekedte,
Hajóját a Dunán hogy eleresztette?
»Nem egyébert, vitéz« Miklós így felelt meg,
»Hanem hogy egy csónak elég egy embernek :
Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége,
S nem lesz a halottnak hajóra szüksége.«
Monda Toldi, avval kezét összetette,
Buzgón fohászkodva Istent említette.

15.

Azután így szóla : »Vitéz! addsa kezéd :
Te sem bántál soha, én sem sértettelek ;
Ha haragunnál is, egy órád sincs hátra,
S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?«
Erre a cseh nyujtá vaskesztyűs tenyerét,
Hogy összeroppantsa vele Miklós kezét ;
Észrevette Miklós a dolgot előre,
S a cseh barátságát jókor megelőzte.

16.

Összeszedte Toldi roppánt nagy erejét,
S megszorítá szörnyen a bajnok tenyerét ;
Éngedett a kesztyű és összelapúla,
Kihasadózott a csehnek minden ujja.*
S mint mikor tavasszal, ha lágy idő fordul,
A házak ereszen a jégcsap megcsordul :
Úgy csordúlt ki a vér minden ujja végén.
Elszörnyedt a bajnok Toldi erősségén.

17.

Aztán megragadta Toldi csak úgy kézzel,
Rángatá a csehet szörnyű erejével,
Ropogott keze közt, elolvadt a teste ;
Végre így könyörgött a cseh térdre esve :
»Kérlek édes fiam! ne kívánd halálom,
Minden vagyonomat ím neked ajánlom,
,Tizenkét vitéznek drága sok marháját,
Vitézlő magammal minden apródságát.«

* Szájhagyomány szerint.

• 18.

Toldinak a szíve hajlott a kérésen,
 »Legyen úgy« felelte, »marhádat elvészem,
 De azt is korántsem magamnak kívánom,
 Két vitézt megöltél: az anyjoknak szánom.

Most, mint alamizsnát, megadom életed.
 Hanem tégy hit alatt erős ígéretet:
 Hogy habár mély tenger nyelné el hazádat,
 A mi országunkra mégsem teszed lábad.«

19.

Mindent felfogadott a bajnok ijedten,
 S békével mentek a csónak felé ketten:
 Hát egyszer a nagy cseh, nekihúszakodva,
 Toldihoz hátulról hozzávág orozva.

Szerencse, hogy Toldi a Duna tükrében
 Meglátta s megkapá a kardot kezében.
 Leborult a nagy cseh: »Kegyelem! irgalom!«
 »Eredj, kérd Istentől: útat megmutatom.«

20.

S amely kardot ő az álnok csehtől elvett,
 Avval adott néki örökös kegyelmet.
 Íziben elmetszé fejét a testétől,*
 Piros lett a nagy kard gazdája véréből.

Toldi felmutatja a fejet a kardon,
 Nagy rivalgás támad kétfelől a parton:
 Tapsolnak, kiáltnak, zászlót lobogtatnak;
 Buda nagy hegyei visszakurjongatnak.

*) »Íziben«: hamarjában. (Csak az első kiadásokban.)

TIZENKETTEDIK ÉNEK.

„Király azért ötet fejéhez választá,
És tizenkét lóra neki hópénzt adata.”

Ilosvai.

1.

Mikor Toldi Miklós megfogá a csehet
És az ijedtében legott térdre esett,
Igen megörvendett a felséges király,
Könnybe lábadt szeme a nagy öröm miá,
S így szólt az urakhoz, kik mellette voltak :
»Úgy hiszem, ez a cseh nem fog víni holnap ;
Most akadt emberre, aki megtanítja :
Máskor hogy' gyalázza a magyart s hogy' szidja.

2.

»De ki az a bajnok? nem ösmered Toldi?
Ki ismeri? Én nem tudom elgondolni ;
Nincs egy jóravaló vitéz országomban,
Akit ne ismerjek s nevét meg ne mondjam :
De ily erőt, mint amely van e vitézben,
Én nem tapasztaltam soha emberkézben ;
Félek, nem magyar lesz ; pedig nem lenne szép,
Ha más víná ki a magyar becsületét.

3.

»Egyébiránt, legyen magyar avvagy német,
Nagy csapástól menti meg a magyar népet ;
El is veszi tőlem jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos öccse részét neki adom.«
Toldi György e szóra csak úgy hülle-fülle,
Szétnézett, hallja-e más is ökivüle?
Összesúgtak-búgtak az úri emberek :
Hogy gyilkos öccse van, annak örültenek.

4.

Mikor pedig Miklós a csehet kiszabta,
S kisebbik darabját kardján felmutatta,
Tüstént parancsolá király ő felsége,
Tizenkét aranyos vitéz menjen érte.
El is mentek azok szép zászlós sajkával,
S vitték a királyhoz Toldit nagy pompával.
A király szólt : »Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat.«

5.

Térdre esett most a király lábainál
 S így kezdette Miklós : »Oh felséges király!
 Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
 Hogyan lettem azzá? tudj' a mindentudó.
 Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
 S elzaklatott bátyám a széles világba :
 Én meg idejöttem feladni tettemet,
 S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.«

6.

Dy bátran beszéle Miklós a királynak,
 Felnyomá rostélyát acél sisakjának :
 Halvány is, piros is volt az ábrázatja,
 Mert bánat és öröm osztozának rajta.
 Tetszett a királynak szép fiatal képe,
 Azért nyájasan ily kérdést tőn elébe :
 »Nemdenem a Toldi Lőrinc fia volnál?«
 Miklós a fejével ráütött e szónál.

7.

Akkor az urakhoz fordult a felséges
 Király s ekkép tartott hatalmas beszédet :
 »Urak! hű vitézim! ide hallgassatok,
 Mert nem tréfaság az, amit most hallotok :
 Toldi György testvére ez a vitéz gyermek,
 S György azon van, hogyan ásson ennek vermet,
 Hogyan zárhatná ki öccsét örökéből,
 Hogy' tagadhatná ki a nemzetségéből.

8.

»Tudom minden csínyát, mert végére jártam ;
 Azért most szemébe mondom neki bátran :
 Árván maradt öccsét parasztnak nevelte,
 Mert nagy erőt sejtett benne s irigyelte,
 Mert attól félt, hogy a Miklós erős karja
 Az ő hírét-nevét homályba takarja ;
 Mert — de'jszen tudja azt az ő gonosz lelke,
 Öccsét rangja szerint miért nem nevelte.

9.

»Azt is tudom, hogy ő ingerlé a minap,
S úgy talált megütni egy bosszantó inast ;
Kivallák szolgálai, mi módon tartatott
A testvéröccsére embervadászatot.

Nem úgy van, Toldi György? de úgy van! a király
Minek volna, ha nem tudná, ki mit csinál?
Egy ilyen testvérré annyi rosszat kenni,
Ki csupán magától ennyire bírt menni!«

10.

Nagy tetszés követte a király beszédét,
Zsenge korához ily ritka bölcseségét :
Toldi György pedig lesüté fejét mélyen,
Csakhogy a föld alá nem bútt szégyenében.

A király most szemét Miklóstra vetette.
Vállát kegyelmesen meg-megveregette ;
És monda nyájasan : »Ifju vitéz, állj fel :
Eladott a bátyád, de többször nem ad el.

11.

»Én neked a földön ím kegyelmet adok ;
Kérd Istent, remélem Isten is adni fog ;
Bírad békességben birtokod, ha rád száll,
Nem volt az, mióta megvan, jobb gazdánál.

És hogy haragosod ne legyen a szomszéd,
Íme bátyád önként neked adja részét :
Vértagadó testvér! nemde úgy van? érted?
Hogy ősi birtokod öcsédnek ígérted?«

12.

György meredt szemeket vetett a királyra,
Hej dehogy mert nem-et mondani szavára!
Mert villogott szeme, és iszonyú pogány
Harag sötétletett a király homlokán.

»Jól van«, mond a király, »igen a felelet?
»Jól van! Erről még ma írsz öröklevelet ;
Most pedig, miután így kipróbáltalak,
Mondom : udvaromnál többé ne lássalak.«

13.

Megszólalt most Miklós : »Felséges királyom!
 Bátyám birtokára egy cseppet se vágyom ;
 A magamé sem kell, legyen tied, bátya,
 Teljék vele fősvény szived kívánsága ;
 Csak azon könyörgök mostan felségednek :
 Vegyen be sergébe, csupán közembernek ;
 Jó az Isten, jót ad : megszerezzi kardom,
 Amire szükségem leszen, avval tartom.«

14.

Felelt a nagy király : »Ne légy olyan gyermek ;
 Hogyan vennélek én hitvány közembernek?
 Királyi fejemhez választalak téged
 S már kezdve tizenkét lóra jár hópénzed.«
 De míg ezt elmondta, azalatt leoldott
 Derekáról egy nagy cifra rezes kardot :
 Gyémánt a cifrája, arany volt a reze,
 Toldinak nyújtotta s monda : »Kösd fel, neşzel!«

15.

Semmit se mondhatna s adhatna királya,
 Ami Toldinak ily örömet csinálna,
 Pénzért, gazdagságért hej dehogy cserélne :
 Dárius kincsének még oda sem nézne.*
 Azért akarta is szépen megköszönni,
 De a szó nem akart a nyelvére jönni,
 A király azonban nem neheztelt érte,
 Mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte.

16.

És hogy örömében ne maradjon hiány,
 Hogy beteljék mindaz, amit szíve kíván,
 Épen mintha álma kezdődne most elöl,
 Anyját látja jöni a korlátok felől.

Elfelejtett mindent és futott elébe,
 Kímélve szorítá páncélos ölébe,
 Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett,
 Csak az öreg Bence rítt a hátok megett.

* »Oda sem néz neki« : tréfás kitétel, körülbelül ennyit tesz ; fel nem veszi, rá sem hajt.

17.

Végre a nagy öröm, mely szívöket nyomta,
Mint a terhes fölleg, mérgét kiontotta,
Szemökből a zápor bőségesen hullott,
Akkor könnyült szívvel Toldiné így szólott :
»Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orcádat még egyszer láthatom ;
Be szép vagy! be nagyon illel leventének!
Isten sem teremtett tégedet egyébnek.«

18.

Miklós pedig monda : »Nem megjövendőltem,
Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?
De nem köszönöm azt magam erejének :
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.
Mármost Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk,
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk :
Valaha tán ő is hozzám édesedik ;
Ha nem, irigykedjék, míg el nem temetik.«

*

19.

Így szerette anyját a daliás gyermek,
Szívét nem bántá még nyíla szerelemnek ;
Nem is lón asszonnyal tartós barátsága,
Azután sem lépett soha házasságra.
Rettenetes vitéz támadott belőle,
Kalász-módra hullt az ellenség előtte.
Védte az erőtlent, a királyt, országot ;
Csuda-dolgairól írtak krónikákat.

20.

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának,
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg cimborákkal.
Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen civódó gyermeket :
De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fennmaradt örökre.

TOLDI ESTÉJE

„Tholdira királynak egyszer lőn haragja...
Három esztendeig nem ment bé udvarba.”

Ilosvai.

ELSŐ ÉNEK.

1.

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.
Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek: »benneteket várlak!
Megrezdül a feje sok öregnek erre:
Egymásután mégis mennek a nyughelyre.

2.

Így pihent akkor is; így tekintte vissza;
Sima volt a mező, a menny pedig tiszta;
Milliom kis naptól ragyogott a mező:
Akárhova nézett, csak azt látta: ez ő!
Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyepek pókfonalán,
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.

3.

Sokfelé tekintte, módja is volt ebben,
De most Nagyfalura nézdegélt legszebben,
Nagyfalu helységben a Toldi kertjére:
Tán az őszi fáknak hulló levelére? ...
Tán az árnyékokra, hogy mind arcra esnek,
S leborulva hosszan, tőle búcsút vesznek?
Tán a kurta pejre, mely, ahol csak leli,
A felmagzott burját nagybúsan legeli?

4.

Tán erre, tán arra . . . tán a kőkeresztre,
 Mely egy kis domb alján földbe volt eresztve?
 Sem erre, sem arra : Toldit, az *őreget*
 Nézte, hogyan térdel a sír dombja megett.

Nincsen már hajának egy fekete szála,
 Őveig lenyúlik szép ezüst szakálla,
 Szép fehér szakálla, melyet, amíg térdel,
 Kebelére kulcsol összefont kezével.

5

Imádkozik ottan csendesen és mélán,
 Néha egy könny csillog szeme alsó héján,
 Néha, de csak ritkán, megmoccan az ajka,
 Ám egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta.

Feje felett átment a zimankós élet,
 Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett,
 Három éve már, hogy nem az udvart lesi,
 Hanem a megígért jobb hazát keresi.

6.

Három éve történt, hogy az agg levante
 A király haragját ősz fejére vette,
 Gáncsolván az udvart, annak puha kényét,
 Csinosabb szokásit és olaszos fényét.

Szálka volt szemében a sok díszpalota,
 Szüntelen csak zsémbelt: »nem való ő oda,«
 Míg, szaván marasztva, elküldé a király:
 Hazamene halni, és most holt hire jár.

7.

Megavult az ős ház, a zápor lemosta,
 Az idő, e vén sas, szörnyen megrugdosta,
 Érti a megoszlás napját, hogy eljöve,
 Földre kívánczik majd mindenik köve.

Apró szelek, mikor repülni tanulnak,
 Födeléből egy-egy lécközét lefúnak ;
 Egyszer majd nekivág a zivatar apja,
 Beleölti szarvát és a földhöz csapja.

8.

Ott van még az ablak, mely a kertre nyílik,
De rozmarinbokor benne már nem díszlik ;
Ott van a kis ajtó, de hej megvetkezett!
Belőle a szű is régen kiéhezett.

Rozsdás a kilincse ; sarka, amint fordul,
Mint ha fájna néki, ríva megcsikordul,
Pedig tudja bölcsen, merre van a nyitja,
S emeli az *őreg Bence* mikor nyitja.

9.

Bence Toldinak volt fegyvernök vitéze,
Sokszor volt urával háborúban része,
Akkor csak komázott a kaszás halállal,
Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal. *)

Hej! pedig öreg már, sírban a fél lába,
Épen olyan, mint az apja hájdanába',
Apja, a *vén Bence*, kitől nemcsak nevet,
Hanem hűséget is mintegy örökbe vett.

10.

Az öreg fegyvernök megállt a küszöbön,
Észrevette Toldit túl a keskeny kövön ;
Mutató ujjával befogá ajakát,
A köhögéstől is türtőztette magát,

A lovat vigyázta, mert itatni kellett. —
Azonban felállott Toldi a sír mellett,
Inte a cselédnek s parancsolta neki :
Egy kapát, egy ásót hozzon egyszerre ki.

11.

Kötve hitt a szolgálja saját füleinek,
Hej szerette volna megkérdeni : minek?
Veteményezésnek nincs immár ideje,
Nem is volt e kertben, van hűsz esztendeje.
Így töprenkedék, de csak felment azonban,
Lelt ásót és kapát négy kamara lomban,
Lehozta, — az ásót a földbe ütötte
S szemeit urára kérdve függesztette.

Célzás az ismert mesére : •A halál és az öreg•.

12.

De Toldi Bencére nem is igen nézett,
 Fogta, a gyepen egy kis helyet pécézett,
 Négy lépés a hossza, széle csak felényi:
 Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni.

Bence meg csak nézte, tűnődven magában:
 Mit akar gazdája sírhalom hosszában?
 Sírhalom tövében annak ásnak árkot,
 Aki nem lát többé fényes napvilágot.

13.

Nagy szeget ütött ez a Bence fejébe,
 Gondolkozott, hogy-mint kerüljön elébe?
 Tudta, hogy Toldinál áros a felelet,
 Századik szavára alig szól egy felet.

Azért nem is merte megkérdezni tőle,
 Csak nézett hol őrá, hol az ásott földre:
 Vitéz Toldi Miklós galambbász fejére
 S a keskeny gödörnek fekete földére.

14.

Végre feltalálta, hogyan jusson szóhoz,
 S ekkép szólamolt meg, nyulván az ásóhoz:
 »Hadd segítsek, uram; illetlen az nekem,
 Hogy itten, kezemet összedugva, nézem,
 Úgy sem ástam én *sírt* — haótátul óta...«
 Itt beszédét rögtön félbeszakította
 S nézett gazdájára hunyorított szemmel,
 Lesve, hogy felel majd igennel, vagy nemmel.

15.

De urának nem volt kedve azt ráhagyni,
 Egy szóval se mondta, sír lesz-e hát, vagy mi?
 Mint a befagyott tó, nyugodt volt az arca,
 Nincs szél a világon, ami felzavarja.

Bencének ez a kép egy betűt se mondott,
 Sőt tán még nevelte az előbbi gondot,
 Sötét szomorúság, mint egy messze felleg,
 Hírt adott szelével, hogy veszély közelget.

16.

Toldi nem bocsátván el az ásó nyelét,
A kapát vevé fel a hűséges cseléd :
Csak folyt, csak folydogált szó ne'kül a munka,
Végre Bence a nagy hallgatást elunta.

Nem is hallgatását unta el annyira,
Titkos félelemnek furdalá a nyila :
Akkor kell a sír, ha a háznál halott van,
De ahol halott nincs, minek ásnak ottan?

17.

Mégsem mert kezdeni egyenesen belé,
Csak amúgy távolról kerülgetett felé :
»Nagy jó uram, tréfán kívül, megkövetem,
Hogy mi sírt ásnánk most, sehogy sem hihetem.
Igaz, sírnak indul az egész formája,
Épen egy emberre van kimérve szája,
Széle, hossza megvan, s ha kiássuk mélyét,
Át-alhatja benne egy halott az éjét.

18.

»Oh, de hát, mennybéli szentséges angyalok!
Ki belé fekügyék, hol vagyon a halott?
Máskor volt halottunk, mint terített kéve,
Kiterítve szépen csata mezejére ;
Akkor volt halottunk s nem temettük őket,
Most nincsen, és mégis vájjuk ezt a földet ;
Az egész házunknál nincs egy árva lélek
Rajtunk kívül, akit ebbe temetnének.«

19.

Bence itt egy kissé elhagyá beszédét,
Letörlé tenyérrel arca verítékét,
Két öreg markán a nedvet eldörzsölte,
Hogy ne csússzon ki a kapanyél belőle.
Időt akart adni, hogy feleljen Toldi,
De a vén Miklósnak nem jött kedve szólni ;
Hogy tehát az idő ne teljék hiába,
Visszament beszéde kerékvágásába !

20.

»Aki volt halottunk, kedves életében,
Csendes sírban fekszik eltemetve régen :
Kedves nagyasszonyunk, Toldi Lőrinc nője,
Annak a neve van metszve ezen kőre.

Elkopott az írás — dejszen nem is csoda,
Negyven éve lesz már, hogy bevésték oda ;
Elmosá a zápor — dejszen csak hadd mossa :
Úgysem soká lesz már, aki azt olvassa . . .»

21.

Fölegyenesedék e szavakat hallván
S végignéze Toldi a sír pusztá halmán :
Szemei sokáig, sokáig nyugvának
Mohos kőkeresztjén jó édesanyjának.

De nem szóla semmit, mintha néma volna,
Rátekinte a vén fegyverhordozóra,
Szeme járásából nem tetszett ki harag,
Mintha mondaná, hogy: »beszélj, nem bántalak.«

22.

Hát beszélt is Bence, mert nagyon kilátta,
Hogy ma őrá szorult a beszéd magára .
»Szegény édesapám, jó öreg Benedek!
Nyugossza meg Isten sírjában kelmedet,

Nyugossza meg Isten a haló-porában,
Mert hű és igaz volt élete folytában,
Húséges cseléde volt kegyelmed annak,
Akinek lábánál csontjai porhadnak.

23.

»Kelmednek is régen behantoltuk sírját,
Azóta hányadik újesztendőt írnak!
Nem is kívánczik másik házba kelmed,
Tán inkább fiának ássuk ezt a vermet.«

Így beszélt a szolga elérzékenyülve
És bágyadt szeméből könnyecseppet törölte ;
Rátekintett Toldi a kicsiny halomra.
Mely a *másik* Bence földi részét nyomta.

24.

Alul a kereszten, alul a sírhalmon,
 Alig látszott már ki a földből az a domb,
 Sőt talán a szem már meg sem lelte volna,
 Ha lapú és burján fel nem verte volna.

Arra néze Toldi s eszébe jutottak,
 Amikért szerette a szegény halottat, —
 De semmit se szólott, mintha néma volna,
 Visszatette lábát a kemény ásóra.

25.

Foly a munka, csak foly, ásnak együtt, ásnak,
 De egy árva szót se szólanak egymásnak ;
 Foly a munka, csak foly, vége sincs már messze,
 És még, hogy mit ásott, csak gyanítja Bence.

Megszólal még egyszer faggatózás-képen :
 »Oh! talán ez a sír a György úré lészen,
 Talán összeszedték elszórott csontjait,
 Azt akarja uram eltemetni ma itt ...?»

26.

»Oktalan csevegés! magam is rátérek,
 Hogy biz' éretlenség, amiket beszélek,
 Mintha nem jól tudnám, Toldi György hol vagyon,
 Gonosz végre jutván medvevadászaton :

Rút halállal halt meg, vadállat levágta,
 Messze völgy hollója két szemét kivájta,
 Kullogó farkasok rajta sorsot húztak :
 Így lett vége a rossz testvérnek, fiúnak.«

27.

Elkészült az árok. Toldi benne áll,
 Kilátszott belőle ősz haja, szakállá ;
 Bence még a gödröt egyengette, — térden,
 Hogy kapája inkább a fenékre érjen.

Toldi felnézett rá s megszólala : »Bence!«
 »Mit paran ...?» felelt ez, a többi szót lesve,
 Várta nagy sokáig, mit beszél gazdája, —
 Egyszer a vén Toldi így kezdé hozzája :

28.

*Bence, fegyveremnek régi hordozója,
 Figyelmezz szavamra emberséges szolgálja ;
 Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót,
 Jó öreg cimborám, hallgasd meg ez egy szót :
 Láttam az életnek minden változását ;
 Látom most napomnak végső hanyatlását ;
 Jártam a tömött rend között, melyet kaszált —
 Most fejemre várom a kaszást, a halált.

29.

*Lajos, büszke Lajos! magyarok királya!
 Voltam én is hű, de nincs annak hálája ;
 Tudja a te lelked, hogy ki és mi voltam,
 S betöréd fejemet, mert igazat szóltam.
 Adjon Isten neked, adjon a hazának
 Erősebb karokat, mint ezek valának ;
 Adjon tanácsadót, jobbat mint én valék
 S tudja Isten, meddig lehettem volna még.

30.

*Nincsen az élethez tovább ami kössön,
 Aki volt, az régen itt pihen hűvösön ;
 Kardomon sötétlik három évi rozsdá,
 Róla ellenségvér soha le nem mossa.
 Még tán bírtam volna, de már annak vége,
 Nincsen a hazának énreám szüksége :
 Nem kell a kalász, ha hő nap megérlelte,
 Jobban kell a burján, aki azt felverte.

31.

*Vándor-madár lelkem : jól érzi magába',
 Hogy ma-holnap indul melegebb hazába.
 Neki már e földön minden olyan fagyott!
 Neki én leroskadtt hideg hajlék vagyok.
 Sirom ez. Kevés nap vár üresen engem —
 Te, öreg barátom, te temess el engem
 Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet,
 Csak, amivel ástam, ezt az ásónyelet.*

32.

Elhallgatta Bence a Miklós beszédét.
Lelkére is vette, de kivált a végét,
Zokogott, de el volt a képe takarva,
Éltakarta azt a kereszt egyik szarva.

Úgy sírt, mint az eső, lelkéből a bánat,
Lágyabb szive lévén, mint a gazdájának,
Kinek szeme nyugton nézett üregéből,
Mint sötét tengerszem mély völgy fenekéből.

33.

S immár az esthajnal, mintha város égne,
Felsütött pirosan, tüzesen az égre ;
Majd lohadt a láng és ami ott marada,
Csak szén, csak korom lőn: a sötét éjtszaka

Romba dőlt a szép nap fényes palotája,
Pusztaság és hideg lett annak omladványa,
Embertelen bagoly fogott benne tanyát
S elkezdé sivítни halálhozó dalát.

34.

Jó Toldi azonban másra figyelmezett :
Egy lóhátasra, ki épen most érkezett,
Régen elpusztult az ősi kert gyepűje,
Nem kellett, hogy azt az útas megkerülje.

Észrevette Bencét s odamenvén hozzá,
Hol legyen gazdája, tőle tudakozá ;
De Bence egy szónak sem birt lenni ura,
Csak mutatott kézzel a kivájt odura.

35.

Akkor a lóhátas így kezde szólni :
»Jöttem kegyelmedhez, nagy jó uram Toldi,
Jöttem kegyelmedhez, mint hírmondó követ,
Fényes Budavárból hozván a hírt jövet.

Régi jó baráti ottan kegyelmednek
Az öreg bajnokra visszaemlékeznek,
Visszaemlékeznek sok csuda dolgára
S engem így szavakkal küldenek hozzája :

36.

♣Eredj, fiam, eredj Pósa-falvi János,
Nézd meg a vén Toldit: beteg-é, halálos?
Beteg-é, halálos, hogy kezét sem bírja,
Vagy talán már épen el is nyelte sírja?

S mondd meg ezt a hírt, hogy ha beteg, haljon meg.
Ha meghalt, sírjában hétszer forduljon meg:
Mondd meg neki, hogy a hős magyarnak vége,
Leányágra szállott régi dicsősége.

37.

♣Játék van Budában, fényes harci játék,
Sok magyar kidőlt már, de egy olasz áll még:
Olasznak süt a nap, annak áll a világ,
Magyar! este van rád, neked jóéjtszakát.

Karján a pajzs, melyet viadalban nyere,
Rajta országcímer, hazánk szép címere;
Eladó a címer, nem is nagyon drága:
Nem arany, nem ezüst, — kis vér a váltsága.

38.

♣De nincs a hazában, hiába keresnél,
Amely azt kíváltsa, egy kanál becses vér,
Ami van, az olcsó, nincsen semmi ára,
Ingyen öntik a vár szomszja piacára.

Most az olasz, mint egy hím páva, kevélyen,
Országcímerünkkel hazájába mégyen...♣

♣A pokolba mégyen!♣ rivalkodik Toldi,
♣Vén sas, ifjodjál meg, nem érsz rá meghalni!♣

39.

És az ősz levente, e szavakat szólva,
Kiugrék a sírból, mintha ifju volna;
Háborús tenger lőn lelke, melynek habja
Tűzokádó hegytől fel vagy on forralva

S monda: ♣Vidd hírl az öreg cimboráknak,
Hogy a vén bajnokot sír fenekén láttad:
De a lelke ott lesz a viadaltéren,
Vérbosszúját állni az idegen véren.

... »Menj, vakard meg, Bence, kurta pej lovamat.
 Étellel, itallal újíts föl magamat,
 Pincémbe tekerd ki a bedagadt csapot
 S hozz öreg bort, attól ifju kedvet kapok.
 Te meg, Pósfalvi, jőj be vendégemül,
 Hálj nálam, sötét lesz elmenned egyedül,
 Légy vendégem és lásd: isten-igazában
 Hogy' iszik,- hogy' vígad a magyar buvában.«

Akkor bemenének. Benn a tág szobában
 Ivott és vígadott Toldi haragjában,
 Birkozott a borral, erejét próbálván
 És meggyőzte a bort, erős lábon állván.

Bence, meg a másik, eláztak mellőle.
 Toldi is ledőlt egy kopott medvebőrre:
 De csak úgy boronga szemein az álom,
 Mint ha árnyék napfényt kerget a határon.

MÁSODIK ÉNEK.

„Egy olasz vitéztől mind elejtetének.”

Ilosvai

1.

A hajnal, az égnek gyönyörű tündére,
 Nem üle ki másnap az ég küszöbére,
 Tán bizony beteg lett, ágyba lévén esve,
 Hogy ki sem pillanta sem reggel, sem estve.

A puszták határit sűrű köd takará,
 Mely egész nap röstelt fölmenni, vagy alá,
 Nagy, nehéz, fojtó köd, milyen az embernek
 A lelkét is nyomja, rátapad tehernek.

2.

Toldi ment az úton, csak másodmagával,
 Be lévén fődözve nagy vastag ruhával:
 Teste béburkolva őszi nap ködével,
 Lelke bús haragnak sötét fellegével.

»Hm!« köhinte néha; néha felsohajta.
 Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta,
 Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek,
 Hogy az erős Toldi sem bírja a terhet.

3.

»Elvadult a vén sas« — gondolá, »de lesz még,
 Sokszor lesz *ilyen* nap, mikor fölkeresnék,
 Mikor vén karjaim és rozsdás fegyverem
 Örömet megvennék e kis szón kegyelem;
 De adhat kegyelmet, adja bár halmazzal:
 Ha eddig nem adta: most nem élek azzal!
 Nyakamon penészlík az unalom örve,
 Testem meg van törve, lelkem meg van ölve!

4.

Jött azonban a dél, bárha nem süt a nap,
 Jön az éj, bár holdja nem világol annak,
 Sem egy szelet hoidja, sem egy szem csillaga,
 Hogy magát legalább látná az éjtszaka.
 Végre egy hús szellő addig erőlködött,
 Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt;
 A piros hajnalnak volt az csipős szele,
 Mely a Toldi útján harmadikszor kele.

5.

Ébred a zaj reggel híres Budavárban,
 Ősz Lajos királynak fényes udvarában,
 Áll a harci játék, vagy inkább csak állna,
 Ha mérközni bajnok, már csak egy is, válna.
 Vált ugyan még eddig minden nap, de mennyi!
 S mindnek meggyalázva kellett visszamenni!
 Mert halálos vért az olasz bár nem ontott,
 Tíz is megfekütte egy nap a porondot.

6.

Nagy is volt az olasz, sok erő fért belé,
 Fekete mén lova nehezen cipelé,
 Sokat nyomott rajta páncéla, fegyvere,
 De csontos teste volt a legsúlyosb tereh.
 Hetykén járt alá s fel ország címerével.
 Faggatá a népet gúnyoló beszéddel,
 Szíve a szerencsén hólyaggá fuvódott.
 S gyakran éles szókkal így csúfolódott:

7.

«Nem vagyok én tenger idétlen csodája,
 Hogy elálljon rajtam utca szeme-szája ;
 Nem is jöttem ide pórázon vezetve,
 Táncomat mutatni, mint valamely medve.

Sőt a szemfényvesztést sem oly nagyon értem,
 Hogy magát ily sok nép összetörje értem :
 A szemfényvesztésnek csak egy módját tudom . . .
 Aki meri nézni, jőjön, megmutatom.

8.

«De ugyan ki jőne? melyik merne jőni,
 Gyenge ábrázatját kövön összetörni . . ?
 Ne lopjuk az időt : felment annak ára ;
 Jobb, hogy minden ember hazamegy dolgára ; —

Én is ezt a címet hazaviszem innét,
 Mivelhogy ez engem örökösen illet :
 Jó'jtszakát, magyarok, ámbár reggel vagyon !
 Váratok piacát én immár elhagyom.»

9.

Mint a bősziűt gulya, ha vérszagot érez,
 Bömbölve fut össze a kiomlott vérhez :
 A lázadt magyarok azonképen vannak,
 Mind az olasz felé törnek és rohannak.

Mennydörgést felülmúl vészes ordítások,
 Látszik, de nem hallik, fogcsikorgatások !
 Mint a tengerhabok, egymást zúgva tolják
 S amint neki dőlnek, recseg a nagy korlát.

10.

Feláll a király is hímzett sátorában,
 Mind a két ajaka reszket haragjában,
 Homlokán a ráncok sűrűbbre vonóznak,
 Szeme széjjelvillog, orcái kigyóznak.

Egyszersmind előáll két derék levente,
 Egy édesanyának szülötte, nevelte,
 Egyformák tetőtől talpig épenséggel,
 S szólnak a királyhoz tanult emberséggel !

11.

♣Szépen megkövetjük felséges királyunk,
Hogy hitvány beszéddel színe elé állunk,
Nem tehetünk róla, mert a vérünk lázad,
Égeti lelkünket e szörnyű gyalázat.

Ím az országcímert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroslánjával,
Koronás, keresztes, hármass zöld hegyével,
Egy bitang kalandor játékon nyéré el.

12.

♣Tiszteljük, becsüljük az olaszt mi otthon,
De magyar hazánkban rajtunk ki ne fogjon,
Ne kössön velünk ki, csúffá ne tegyen, mert
Megharagszunk, aztán nem nézzük az embert.

Sohse lásson úgy föl hústorony testével,
Szeme föl se nyíljék kocka-szerencsével :
Gyermeki játszásnak mi a dicsősége?
Rója fel, hogy annak sírás lesz a vége.

13.

♣Vagy talán azért van úgy elkevélyedve,
Hogy vele kitűzni senkinek sincs kedve?
Nincs, mert nem játékra való ez a dolog,
Melyben egy nemzetnek böcsülete forog.

Nem játszhatnék, midőn haragszik a magyar
És hazájáért nem orra bukni akar :
Szégyen és kacajgúny a bukás jutalma :
De dicső az ember hazájáért halva.

14.

♣Azért megkövetjük felséges királyunk,
Mi e csúfolóval mostan szembeszállunk,
Szembeszállunk pedig nemcsak kopjaszálla,
Hanem, ahogy illik, életre s halálra.

Nem való játékra az efféle dolog,
Melyben egy országnak becsületi forog :
Gyalázatos élet a bukás jutalma :
De dicső a bajnok, a hazáért halva.♣

15.

Míg az egyik szólott, fejjel a testvére
 Ráüté a szókat, mintha ő beszélne ;
 Hallgatá a népség, mint valamely papot,
 Vini mind a kettő engedelmet kapott.

Az olasz kivonta — s végignéze kardján,
 Fényes lapját kétszer végigfente karján,
 S megfordult a lóval egy álló helyében,
 Körülhordva szemét a temérdek népen.

16.

A nép mit se hajtott az olasz vitézre,
 Mintha fénylő kardját nem is venné észre ;
 Most már bizonyosnak hitte a diadalt,
 Tudta, kinek híják a két szép fiataalt, —

Azt is, kinek híják, azt is, hogy ki fia,
 Azt is, hogy mindkettő nagy vitéz dalia ;
 Kik midőn a korlát közzé bejövének,
 Rájok minden szemből nevetett a lélek.

17.

Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő,
 Egy napon és órán hajtá őket egy tő,
 Iker magzatai egy édesanyának,
 Szemre, szívre, főre hasonlók valának.

Mint midőn egy szárra két szép gyümölcs forrad,
 Mindenik megsínyli, ha az egyik sorvad :
 Úgy hangzottak össze a legkisebb vágyban ;
 Ittak egy pohárból s háltanak egy ágyban.

18.

Lóránt az idősebb — alig néhány perccel,
 Néha, midőn tréfált, büszke is volt ezzel ;
 Bertalan az öccse, — de magasabb nála,
 Legalább oly fokkal, mint egy haja-szála.

Ezen esett néha szóbeli feszengés ;
 Nem is vala köztük komolyabb versengés,
 Míg nem a két ifju azt az időt érte,
 Mikor mindenik szív a magáét kérte.

19.

De midőn ama szép korra eljutának,
 Melyben már az ifju örvend a leánynak,
 Mikor elbájolja minden, ami szűzi,
 És, ha mit az eldob, kebelére tűzi ;
 Mikor — oh, élet rövid paradicsoma!
 Egy virág, egy fűszál, vagy csak lába nyoma,
 Egy vonás, egy semmi . . . rája emlékeztet,
 És a szívben meleg forrást gerjedeztet ;

20.

Mikor, mondom, e szép korra eljutának !
 Szerelmére gyúltak ketten *egy* leánynak ;
 Kende Rózsa volt az, Kende Pál magzatja,
 Büszkébb vala rá, mint őseire, atyja.
 Annak szánta lányát, akit keble választ.
 De ez a fiúkban nem birt tenni választ ;
 Szíve mindenikhez egy mértékbe' vonzá,
 A kettős szerelmet egyszerre viszonzá.

21.

Váltig mondja Lóránt, váltig is izenget,
 Hogy ő az idősebb, s az idősebb enged ;
 Bertalant is gyötri a testvéri bánat :
 Ő az ifjabb, úgymond, és az ifjabb várhat.
 Százszor a leányt ők nevezik bíróná :
 Egyszer sem tehetik részre-hajolóná,
 Míg nyomos tanáccsal közbeszól az apja
 És a döntő percet három évre szabja.

22.

És már a kitűzött három év letelvén,
 Nem enyhíte semmit az ifjak szerelmén ;
 Hiába kereste mindenik a halált,
 Mert csak hírre-névre, dicsősegre talált.
 Ismeré azt minden, a két forgótollat,
 Mely elüljár mindég, hol veszély van s hol had ;
 Ismeré a kardot, melyhez oly hí társa,
 Valamint a két szem egy közös látásra.

23.

Ott valának, midőn Lengyelország népe
 Másodízben térdelt nagy Lajos elébe,
 Ki utólszor vont a fegyverét, — a litván
 Zendülők haragját hódolni tanítván.

Ott valának midőn a gőgös Velence,
 Az Ádria-tenger mátkája, kegyence,
 A föld kincsháza és a világ ura,
 A magyar fegyvertől békeszót koldula.

24.

Jelen voltak nemrég a nápolyi harcon,
 Hol vérbűne díját elvéve az *asszony*,
 Ki Lajosunk öccsét birta hajdan férjül,
 És még nem számolt be a kiontott vérről,
 Amiért hogy András ő általa vesze.
 Most elérte Isten bosszuálló keze
 Gyilkoló vasától négy dühös magyarnak, —
 Neve... bár ne volna... vesszen a cudarnak!

25.

És már a kitűzött három év letelvé,
 Nem könnyíte semmit a leány küzdelmén;
 Szomorún adá ki az utolsó választ:
 Kettő nem bírhatja, hát egyet se választ. —
 De én messzehagytam a beszédem sorját;
 Ha! mint forr a népség! hogy zsi bong a korlát!
 Az olasz csak rám vár, lova hetykén táncol;
 Maga pedig így szól és homlokot ráncol:

26.

»Gyermekek, ez a hely nem tinektek való,
 Fussatok, eltapos itt a katona-ló. . .
 Hír ne'kül hazuról minek távozátok?
 Sírva-ríva keres az édesanyátok.«
 Így csufolta őket az olasz előre;
 De a két levente nem ijedt meg tőle,
 Vértörő tollukat kapák mind a ketten
 S küldék neki ilyen erős izenettel:

27.

„Mond meg az olasznak, a bitang lelkének,
Fogja meg zabláját csúfoló nyelvének,
Az gyermek, akinek nyelve a fegyvere,
Nyelvet öltögetni mi nem tudunk vele:

De ha kedve is van, bátorsága is van
Vini bajnok módra : íme tollunk, itt van.
Válasszon közülök, tüzze sisakjához,
Könnyű a választás, mindenik halálos.«

28.

Ezt hallván az olasz, nevetésre fakadt,
Kéklő sisakjához tűzte a tollakat,
Melynek a legcsúcsán a maga nagy tolla,
Egy fekete sas-szárny, volt hátrahajolva.

Kiszakasza ebből két parányi szálát,
Küldé a fiúknak s vele gúnyos választ :
„Jöjön mind a kettő, vagy, nem bánom, annyi,
Ahánynak egy-egy szál pelyhet győzők adni.«

29.

A magyar leventék átaláltak egyszerre
Csapni az olaszra, ketten egy emberre,
Nyílat húztak ; a nyíl esék Bertalanra,
Megölelte bátyját és indult rohanva.

Lova mintegy úszott a levegőégen,
Dárdáját előre szögezte keményen :
Dárda, ember és ló úgy suhant előre,
Mint egy óriási szárnyas nyíl, kilöve.

30.

Megállott az olasz, mintha kőszirt volna
S messziről száguldó szélvésszel dacolna ;
A ló sem moccan meg, még a fülhegye sem,
Ahogy azt előre szögezé hegyesen.
De midőn alig volt ötlépésnyi távol,
Egyet szökött hajsza, mintegy csak magától,
Míg gazdája nagyot billente a dárdán,
A magyar vitéznek hónaljába mártván.

31.

A derék levente lováról ledőle ;
 Meghorkant a szép ló és elszaladt tőle,
 Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott,
 Míg mind le nem hánymta a nyeregszerszámot.
 Elbustulta magát a másik dalia,
 Látván, hogy elesett kedves atyjafia :
 Megereszti fékét és vágatva nyargal
 Az olaszra, kivont széles görbe karddal.

32.

Nagy volt a csapás, mit a levente mére
 Az olasz vitéznek sisakos fejére,
 De mégis nagyobb, bár csak balkézrel adta,
 Mellyel az idegen a csapást fogadta.
 Elszakadt a kardvas épen a tövében,
 Markolatja maradt az ifjú kezében,
 Parittyázott a vas — felrepült ragyogva,
 Aztán eltemette magát a homokba.

33.

Míg ezt cselekedte izmos balkezővel,
 Jobbjával a súlyos dárdát emelé fel
 (Súlyos volna másnak, de neki csak álom)
 S megcsapá vele a szegény ifjat vállon.
 Egybe' visszarántá. Dőlt a test utána,
 Mert nyakába akadt a bárdnak szakállá :
 Fővel esett, lábát felfogá kengyele,
 Bokros paripája futni kezdett vele.

34.

És elfutott volna megbokrosult lova
 Fennakadt testével Isten tudja hova, —
 Kövön törte volna össze ifju fejét,
 Szomjú főveny inná szétloccsant velejét :
 De nem óhajtotta ily csúnya halálát
 Az olasz levente : kapta nagy dárdáját,
 Szügyébe hajítá a szép paripának :
 Visszatántorodva lerogyott az állat.

A király orvosi most elésiettek,
 Kezők alá venni az elesetteket :
 Megörültek mindjárt s paizson emelve
 Vitték onnan őket nyúgodalmas helyre.

Sebőket kimosták tiszta forrásvízzel,
 Bekötözték szépen, drága balzsamírral ;
 Mikor ők elhagyták, jött az édes álom,
 Aki legjobb orvos ezen a világon.

Aki legjobb orvos, aki legjobb dajka,
 Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka,
 Vagy folyam az élet s halál közti mesgyén,
 Egyik partja mnen, a másik túl esvén.

E folyón az ifjak ellenkező partra
 Váltak egymástól ; — Isten úgy akarta :
 Lóránt az életre szerelemre virrad,
 Bertalannak enyhet a nyugasztó sír ad.

HARMADIK ÉNEK.

Nagy öklelő fáját hogy fölhányja vala,
 Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna.

Ilosvat.

1.

Az olasz, a téren egyedül maradvá,
 Ballagott kevélyen, el se volt fáradva,
 Hajszála se görbült a nagy viadalban,
 Nemhogy nehéz sebet kapott volna abban.

Nyargalózik fejér lován a *hirdető*,
 Bő köpenyeg rajta, mint egy nagy lepedő ;
 Köntösén islóggal, arany-ezüst himmel
 Írva és kivarrva sok szép jeles címer.

2.

»Magyarok,« kiáltja, »címeres vitézek!
 Idegen bajvívók s mindenféle népek!
 Nyílik a sorompó életre-halálra,
 Ország címerének szabadítására.«

Monda, és kinyitván a magas korlátot
 Három ízben kürtölt, háromszor kiáltott :
 »Megnyílt a sorompó életre-halálra,
 Ország címerének szabadítására.«

3.

Zúg-morog a népség, néz hátra, előre,
 Várja, hogy bajvívó valahonnan jőne,
 Nyitva a sorompó és a rézkürt harsog,
 De vitéz nem akad, aki vína harcot.

Szerbe-számba vette a hadieszközét —
 S elhagyá az olasz a sorompók között.
 Felállt a király is, szégyenült haraggal,
 És indulni készült a többi urakkal.

4.

Ekkor a várkapus kürtjével jelt adott,
 Patkók csattogása messziről hallatott,
 A király megállott, az urak is szinte,
 Nagyot várt a népség, mind arra tekint.

Pej paripán vágat egy iszonyú barát,
 Ki magára öltött egy durva szőr harát,
 Mely feje bubjától a sarkáig leér, —
 Derekán keresztül kötve vastag kötél.

5.

Rőt csuklyája megől a képe sem látszik,
 Mert levonta mélyen, egész az orráig,
 Egyebütt takarja szakálla, bajusza,
 Mint fejér zászlócska, szellőháton uszva.

Öklelő dárdája, melyet bál kezén hord...
 Vélnéd, hurcol egy nagy pusztai kútostort ;
 Olyan hosszú, mondom, de nem oly hajlékony,
 Vendégoldalnak sem lenne biz' az vékony.

6.

Csípejéről görbe kardja lóg, szertelen,
 Jóval alul ér az a vaskos kengyelen,
 Rezes volt valaha, most is látszik rajta,
 Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta.

Kétfelől a kápán két tömérdek fegyver —
 Egy hadi szekerce s egy buzogány hever :
 Otromba két szerszám, ordasnál ordasabb,
 Nem kímélte tőlük a cigány a vasat.

7.

Ennyiből áll rajta az egész fegyverzet. —
 De hátra van még egy csudálatos szerzet :
 »Ahol jó« nevetnek, akik arra néznek,
 »Rozsdás fegyvernöke a rozsdás vitéznek!«

Balfelől belepte egy nagy öblös paizs,
 Ami nagy lenne, ha tekenő volna is ;
 Teherkép emeli, nem ótalom végett,
 Nem őróla szabták ahhoz a mértéket.

8.

A paizs megől egy néminemű dárda
 Rozsdás rőt fejével kandikál ki hátra ;
 Szélességre ugyan ásonak is elég
 Lenne, ha elválnák a hosszának felét.

Kétfelől a nyergen egy-egy szál parittyá,
 Erős bikabőrnek hátából hasítva,
 Lóg le, mint valamely óriás bocskora,
 Bennök egy-egy kő, mint a fejem akkora.

9.

Hátul a nyeregnél feküttek a nyilak ;
 Ezek is megannyi szárnyas kopjafiak ;
 Vállán az öregnek van az erős kezij,
 Elszörnyed az ember arra csak ránézni.

Jobb kezében, amit nem várt esetre tart,
 Egy pár meztelen vas, igaz fringia kard,
 Hosszu, görbe, széles — nagy az ő mivoltok,
 Sömörként borítják véres rozsdafoltok.

10.

Így körültámasztva sok nehéz fegyverrel
Lassabban poroszkált a ló a teherrel,
Ellenben a másik, az ijesztő barát,
Csakhamar elérte a bámulók sorát.

Összenézett a nép, nézett, de hallgatott
S a lovas barátnak nagy sikátort adott,
Mint mikor a Vörös-tenger kettéválván
Habjai csendesen ültek egymás vállán.

11.

De midőn a szolga odaért ügetve,
Kifakadt a népnek a nevető kedve,
Kifakadt s azonnal magas fokra hágott,
Üzvéen az öregből sok bolond csúfságot.

Kérdi egyik: »Hogy' az ócska vasad, bátya?
Hátha vásárt ütnénk: sokan vagyunk, látja.«
»Atyafi! eladó a hasadt tekenő?«
Rikácsol egy félhang: »Ugyan hozza elő.«

12.

Jól hallotta Bence, (mert hiszen hogy ő volt,
Arra tán nem is kell vesztegetni a szót)
Egy betűig hallá, de tűntette magát,
Mintha nem értené a csufolók szavát.

Derekát azonban kezdte egyengetni,
Kár, hogy csak a nyakát tudta hátrább vetni;
Virgonc legénysége is eszébe jutott,
Próbálta, ha tudná, amit akkor tudott.

13.

Megsodorta bajszát, de az visszahajla
S mely elébb volt csákó, lett belőle kajla;
Néha meg-megrántá a zabolaszárat
S ijedtében majd leült a jámbor állat.

A pajzán suhancok méginkább nevelték
E hiúságért az isten-teremtettét:
»Félre, félre, nyargal a szilaj paripa;
Fusson, aki futhat; ember-halál lesz ma!«

14.

Bence jobbra-balra sandalít félszemmel,
 Káromkodni volna kedve, csakhogy nem mer,
 Komoly ráncba szedi szemöldöke táját,
 »Megvetem,« gondolja, »a csufolók száját.«
 Ballag nagy-begyesen, a kacsaj követi,
 Mert sehogysem illik e méltóság neki,
 Úgy se', mintha rozsdás sisakja helyére
 Űstöt borítana borzas vén fejére.

15.

Ócska mentéjéről perém és paszománt
 Csüng előre-hátra fülek, farkak gyanánt,
 Nadrága még birná, csakhogy, az átkozott —
 Szörnyűség! a térdin hogy' megfogyatkozott.
 Sárga csizmáján nincs egy mákszemnyi sárga,
 Legöregebb lenne az a zsibvásárba';
 De a sarkantyúján van ám rozsdá elég,
 Tán bizony kinczsások a föld alatt lelék.

16.

Ballagna begyesen, de, ebanyja lova,
 Egyszer csak megáll s nem megy se té-, se tova;
 »Co fel, sárga, co fel!« biztatja hiába,
 Nem mozdúl a sárga, leragadt a lába.
 Hátra tekint Bence: »Ejnye veszetthordtát!«
 Négy-öt erős fickó tartja lova farkát;
 Felejtí mérgében, hogy félni kellene
 S ily szavakat szórat a bosszuság vele!

17.

»Cudarok, zshiványok, haramiafajták,
 Kik az embert fényes délbe' megtámadják, —
 Léhűtő pocsék nép: ezelőtt húsz évvel
 Bántatok volna így szegény jó gebémmel!
 Birnám csak én is úgy, mint akkor, vén tagom,
 Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon;
 Most is megmutatnám ugyan, ki az ember,
 Csak ne volna rajtam ennyi súlyos fegyver.«

18.

Vesztedre beszéltél, szegény jámbor öreg,
 Egymást érik a nagy paizson a kövek,
 Kushad Bence vitéz, fejét aláhúzza,
 Hogy valamiképen a kő be ne zúzza.
 »Üssük, üssük, ott mász a tekenősbéka!
 És foly a legénység csintalan játéka,
 Még tovább is folya, ha a szörnyü barát
 Meg nem hallaná az ingerkedők zaját.

19.

Meghallotta ám és hátra is tekintett,
 Szólni ugyan nem szólt, csak kezével intett,
 Öklelő dorongját magasra emelé,
 Rázta fenyegetve a pajkosok felé.
 S mint mikor vesszőjét sejtve a mesternek,
 Az iskolás fiúk pisszenni se mernek:
 Hirtelen elnémult a vihogó láрма;
 Tőlük ugyan Bence akár fején járna.

20.

Most az ősz barátira fordult a figyelem,
 Ki lovát ugratta a bajvivó helyen;
 Nem kövér a pej ló, de csontjai nagyok,
 Szép simára kefélt szőre pedig ragyog.
 Kitétszik belőle, hogy nemes a vére,
 Szinte örül, hogy ma táncolhat kedvére,
 Kényesen hordozza az erős levantét,
 Látszik, hogy az Isten sem hámba teremté.

21.

A barát a lóval karikára forgott,
 Felhányta magasán a nehéz dorongot
 S megkapá marokkal, — vagy tán meg se kapta,
 Csak, mint könnyü pálcát, ujjain forgatta.
 Zúgott a nehéz rúd, kavarván a szelet,
 Nagy tányért csinált a barát feje felett.
 Fényes karikát írt hegye a fegyvernek,
 Mint ha tüzes üszköt csóválna a gyermek.

22.

Álmélkodik a nép, eláll szeme-szája,
A vitéz karoknak erejét csudálja,
Suttog babonáról, kételkedve morog :
Nincsen Istentől e szemmel látott dolog.

Van, ki a barátban Toldira ismerne,
De vénelli Toldit oly nehéz fegyverre ;
Másik ügysegéllyel állítja, hogy megholt
Az öreg Miklós, — ő temetésén is volt.

23.

Olyan is van elég, aki, ha csak lehet,
Szörnyíti erősen a csudás híreket,
Sőt, ha mástól nem hall, jobban esik neki,
Ha maga csinálhat és azt terjesztheti.

Egyik ezek közül azt a mesét lelte,
Hogy e biz' a meghalt Toldi Miklós lelke ;
Elragadt a félsz, a sziveket eltelé, —
Még aki nem hitte, az is borzadt belé.

24.

Kérdezi a király : ki s kicsoda volna,
Ha már az ősz bajnok, Toldi, odavolna?
»Azt mondatok nekem, hogy a vén sas nem él !
De hol venné magát hasonlatos személy?

Akár nagy termetét és őszöreg fejét,
Akár pedig nézem iszonyú erejét :
Mindenhogy' csak a vén Miklóst lelem benne ;
Ily szakasztott mása honnan is teremne?«

25.

Az urak egymásra néztek, de nem szóltak,
Látszott képükön, hogy zavarodva voltak,
Nem akadt közülök aki szót emeljen,
Mindenik azt várta, hogy másik feleljen.

Vége monda egyik : »Hihető, hogy csak ál
— Mint a gúnya rajta — a bajusz és szakáll ;
Hiszen bírja, bírja vén ember is vasát,
De csak fiataltól telik e gyorsaság.

26.

»Aztán a vén Toldi — nagy híre volt annak,
 Urát is adhatom mindenkor szavamnak —
 Nem soká élt, hogy az udvart idehagyta
 Vakmerő goromba beszédnek miatta.

Elkövetett bűnét vette-e szívére?
 Vagy csak a vénségtől állott meg a vére?
 Akárhogy, akármint, de őt testi szemmel
 Nem látta azóta földönjáró ember.«

27.

A király megrázta ősz fürtit hajának,
 Kődöt vont szemére néminemű bánat,
 »Tudom,« monda, »tudom; emlékezem arra
 Az oly sokszor megbánt »távozzál« szavamra.

Emlékezem, mikor voltam olyan gyenge,
 Hogy az igazmondást nem bírám el szembe; —
 Mert zsémbes, de hű volt a vén Toldi nálam;
 Keserű orvosság durva fakanálban.

28.

»Akkor is . . . de nem jut már eszembe szava —
 Úgy emlékezem, hogy néki lett igaza,
 Megbántam a dolgot, nemsoká hogy elment,
 S hej örömmel adtam volna a kegyelmet:
 De ti azt mondtok, már minden hiába,
 A király haragját elvitte sirjába . . .
 Mely hazugságot én most megbocsátanék,
 Csak volna életben a régi szolga még.«

29.

A király e szókon méla gondba merült,
 De vidult azonnal, orcája kiderült:
 Nemcsak látja már, hogy erősek az inak,
 Mennydörgő szavát is hallja vén Toldinak.

Mert míg az urakkal a király szót váltott,
 Háromszor kerülte az meg a korlátot;
 Nem kerüli többször, kiáll a középbe
 S így rivalkodik a körülálló népre:

30.

»Hát én itt magamban körös-körül járjak,
Mint a nyomtató ló, vagy a kerge állat?
Talán azt hiszitek, hogy útam-veszetten,
Szándékomon kívül csak idetévedtem

És azért kerengek, hogy a rést, amelyen
Szabadúlni tudnék, valahol megleljem?
Háborgós nyila! hát nem akad egy kölyök,
Aki szembeálljon, mikor víni jövők?

31.

»Hogy nem ért a szórul...? vagy hol az a talján?
Most jön erejét fitogatni, hadd láss!
Vagy talán odébb állt az országcímerrel,
Szégyellve, hogy ahhoz jut oly könnyű szerrel?

Ó! hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját
S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját;
Nem elég, hogy szabad címert hagy a rátok —
Védni azt a sírból járjon fel apátok?«

32.

Így kiált a csuklyás, elég értelmesen;
Félreáll az olasz, nem venné észre sem,
Hej dehogy mutatná magát víni késznek,
Csak ne szégyellné, hogy annyian ránéznek.

Felzökken lovára, amely szinte görnyed,
Nyomul a középre, káromkodva szörnyet:
»Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed?«
»Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.«

33.

Azzal egyberoppan a két erős bajnok.
Toldi a nyeregben jobbra-balra hajlong,
Jobbra, balra rántja tanult lova száját
S játszva kikerüli az olasz dárdáját.

Szúr aztán az olasz a semmin nagyokat,
Mint a vénasszony, ki négy szemmel varrogat, —
Cérnát vonna tűbe... épen mellette jár —
Csak, ahová kéne, fokába nem talál.

34.

Megharagszik egyszer a nagy bálvány olasz :
 »Gyilkolom a lelkét! hát engem csúfol az?
 Öklelő dorongját vállán hordja veszteg...
 Védde magad — mert véged, ha én hozzákezdek!«
 Elhibázza Toldit, mint előbb, a dárda,
 De mikor mellé jut és ez nem is várta,
 Kardot ránt az olasz — a szőr-csuklya reped, —
 Megrémül a sok nép : »no barát, jaj neked!«

35.

Jaj is volna, bizony, vagy tán jaj se volna,
 Szörnyet halna Toldi, egy ígét se szólna :
 De acél-sisak van a szőr-csuklya megett,
 Másszor is kapott az oly ütést eleget.
 Kardot ránt az öreg, de míg azt kivonja,
 Hármát csap az olasz sebesen, egy nyomra :
 Peng harmadszor a kard, elszakad középen,
 Csonka vaskó marad gazdája kezében.

36.

Nekihúzalkodik a barát is, kapja,
 Ahogy Isten bírt adta, oda szabja ;
 Féluton a kard-él az olasz nyakához,
 Sose hal meg, ha e vágás nem halálos !
 De látván, hogy eltört ellenfele kardja,
 Iszonyú csapását rögtön visszatartja
 És kiáltja Bencét, hogy ez egy heverő
 Kardot a vitéznek hamar hozzon elő.

37.

Megfogadja Bence, a kard elérkezik.
 Most sokáig tartó vívás keletkezik :
 Kar feszül kar ellen, szablya szablyát penget ; —
 Egytestvér a két kard ; hát egyik sem enged.
 Kétszer csapnak össze, annyiszor pihennek ;
 Harmadszor dühösen megint összemennek ;
 Maga Toldi is már ühmgetésre kezd,
 Látván, hogy erejét oly hiába vesztí.

38.

Megharagszik aztán s odavág olymódra,
 Hogy legény korában is számot tett volna :
 Felfogá a másik a csapást, de élit
 Egymásba rótt a két kard, szinte félig.
 Nem bírá az olasz kardját megtartani,
 Recsegve-ropogva tágultak inai :
 Repül a hegyes kard szárnya-szabadjában
 És billegve áll meg egy sorompó-fában.

39.

Az olasz elugrott : ezer szerencséje!
 Mert iszonyut vág most a barát feléje,
 Olyat, hogy utána rándult maga ferdén
 És csak kicsi tartá, hogy megmaradt nyergén.
 Káromkodik egyet, ott van buzogánya
 (Félmázsa, ha nem több) zúdítja utána,
 Sejtí amaz és a lóserényre fekszik,
 Annak köszönje, hogy haláltól menekszik.

40.

Az idegen bajnok gyorsan visszafordul,
 Vér fut a szemébe, részeg, de nem bortul,
 Él, hal, neki mindegy, rohan a baráttra,
 Ágaskodik a ló, villámlik a dárda :
 Mintegy el akarja ellenét gázolni, —
 Csakhogy nem ereszti ám oly közel Toldi :
 Szügyének feszíti nagy öklelő fáját,
 Úgy buktatja hanyatt a lovat s gazdáját.

41.

Ekkor a vén Miklós leugrik lováról
 És kivont fegyverrel az olaszhoz járul ;
 A király engedne : »Kegyelem!» kiáltja,
 De elébb járt a vas, Toldi Miklós bárdja.
 Maga lóra pattan, maga Bencének int,
 Azzal utat veszt a sokaság közt megint :
 Megfélemlik a nép, csak bámúl utána, —
 Míg el nem csapódnak egy közel utcára.

42.

Nagy hallgatás után ébredsz a zsibaj,
 Először csak egyes, kérdő hangjaival,
 (Szálankint először, úgy lehet mondani ;))
 Felelet helyen is mind kérdést hallani :
 »Ki volt ez? mi volt ez? ördög-e, vagy barát?
 Mért fel nem fődözte a királynak magát?
 Mért hódolni nem ment? vagy semmi szüksége
 Földi jutalomra, földi dicsőségre?»

43.

Lett aztán zaj elég, sok szónak sok alja,
 A hírnök azonban kürtjét megfuvallja :
 Harsog tölcser-szája a fonatos réznek,
 Elcsitúl a láрма és mind odanéznek.
 Felkiált a hírnök : »Ha van, aki meri
 Állítani, hogy az ősz bajnokot ismeri,
 Álljon elő bátran és ha igazat szól,
 Jutalmát veszi a felséges királytól.«

44.

Mindjárt is előáll Pósfalvi János
 És meghajtva térdét így szól a királyhoz :
 »Felséges uram, én esküszóval merem
 Állítani, hogy az ősz bajnokot ismerem.
 Tegnapelőtt este én vittem neki hírt,
 Hogy az országcímer idegen kézre birt,
 Etttem, ittam vele, láttam is táncolni :
 Sose menjek haza, uram, ha nem Toldi.«

45.

E szavakkal önte a királyba lelket.
 Kapott is jutalmul két szép nemestelket,
 Hátraszól a király a nagyurak felé :
 »Írjátok meg« úgymond »aranyos levelét.«
 »Egyszersmind az urak közül kiválogat
 Fényes öltözetű éltes embert sokat :
 Toldi után küldi : híják nyomba' vissza ;
 Sehogy ott ne hagyják, szörnyen rájok bizza.

De a nép sokallja mindezt sorra lesni,
 Ujjongatva ömlik Toldit fölkeresni,
 Azt hinné az ember : tűz felé szaladnak,
 Majd felfordul a vár, oly robajjal vannak.
 A királynak sincsen kedve lent maradni ;
 Négyszemközt akarja Toldit elfogadni :
 Nem bízik magához (föl is azért megyen)
 Hogy a *négy szem* közül *kettő* száraz legyen.

NEGYEDIK ÉNEK.

„Dicsérete, tisztessége lön barátoknak.”

Ilosvai.

1.

Immár Toldi Miklós, és öreg-szolgája,
 A Dunán átkelve Rákosmezőn jára,
 Toldi elül, Bence utána csendesén,
 Nem dobban az úton lovaik lába sem,
 Körme sík homokba csuklóig lehalad,
 Nyom előttük sincsen, utánok sem marad ;
 Ha maradna is, azt mindjárt egyenlőre
 Söpri az éjszaki szélnek fölözője.*

2.

Ballag a vén Toldi, tépelődve ballag,
 Ki tudná, mit gondol azért, hogy csak hallgat?
 Látom én : a folyó, azért hogy hallgatag,
 Mélyebb szokott lenni, mint a csörgő patak.
 Bence sem szólott még, amióta jönnek ;
 De a hallgatást nem soká bírja ő meg !
 Csak az első egy szót ejtené ki Toldi,
 Majd ki tudná ő a többijét pótolni.

• Szértü-eszköz.

3.

Úgy intézte a sort, hogy gazdája mellé
Érkezzék, de mintha észre nem is venné ;
Akkor hol köhenthett (nála szokott próba),
Hol pedig lovával őgyeledett szóba.

Avval is kénytelen volt felhagyni aztán,
Bölcsen átalálta hogy semmit se használ ;
Mentek, mendegéltek még egy jó darabot,
Egyszer a vén Miklós e szókra fakadott :

4.

»Nem hiába ástunk földalatti vermet :
Lásd, Bence, a földön már meg sem ismernek ;
Mesévé csinálnak maholnap engem is,
Amiről azt mondják : hisszük is azt, nem is.«

Itt elhagyta kissé, vagy éppen elakadt —
Érzé, hogy ha még szól, mindjárt sírva fakad ;
Így sem óhatá, hogy titkon el ne lepje
Szeme ősz pilláit könnyjének egy cseppje.

5.

Nem sok idő kellett, csak amíg az ember
Kettőt avagy hármát pillantana szemmel,
Hogy megint erőt vett szívéen az ősz Toldi
S folytatván beszédét, ígyen kezde szólni :

»Időnek előtte krónikába tesznek,
Még szemökkel látnak s ihol már se hisznek ;
Tán sokallják ami vén karomtól telik :
Mennydörgős nyila! hát kinek keveselik?

6.

»Büszke Lajos király, ravasz vén ember tel
Jobb szemed volt másszor : karomat ismerte,
Ismeréd a testőrt, aki hajdanában
Testével takart el sok nehéz csatában.

Most nem ismersz, ugy-e, bár erőmet látod?
Hm! hogy' ismerhetnél minden vén barátot?
Hidegen vonítasz a dologra vállat — —
Vén király! a róka nem rókább tenálad.

7.

»Vagy talán azt várta, hogy mint földi féreg,
Lábaihoz csúszok és kegyelmet kérek?
Mért kérjek kegyelmet? amiért a gyermek,
Kit goromba szülék ok nélkül megvernek?

Én kérjek kegyelmet? én, holott ő vétett? —
Hisz te látod, Bence, te látod mivé tetti!
Elsötétült lelkem, mint a sötét árnyék,
Ollyá lettem, mintha már földön se járnék.

8.

»Mit vétettem azzal, hogy kikeltem bátran
És korcs udvaráért a királyt dorgáltam —
Melyben már alig van egy jó magyar bajnok,
Csak holmi lányképű, ugrándozó majmok?

Fájt, hogy a magyarból olasz bábót csinál,
És szemébe mondtam: ez nem szabad, király!
Ha megromlik a nép régi jó erkölce:
Mit ér a világnak csillogó kenőcse?

9.

„Nem vénség az, ami engem sírba teszen,
Régi kardját, íme, most is birja kezem,
Fájdalmim, ha vannak, nagynéha gyötörnek!
Óh, ez a penészes tunyaság, ez öl meg!

Nem ahítom én a *nagy király* kegyelmét — —
De *Lajost* szerettem . . . most is szeretem még;
Hozzá vonz a lelkem . . . Mi haszna? mi haszna?
Bújj el öreg: halj meg; ne nyisd szád panaszra.»

10.

Erővel nyomá ki utolsó szavait; —
Mint, ha szűk edényből öntenek valamit,
Utoljára mindig legnagyobbat buggyan:
Olyformán szakadt ki öbelőle a hang.

Elfordult sebesen, alighogy kimondta,
Szőrcsuháját mélyen a szemére vontá,
Úgy nézett a széllal farkasszemet, soká,
S könnye csordulását a *nagy porra* fogá.

11.

Pest felől azonban, mint valamely felleg,
 Porral és morajjal a sok nép közelget,
 Nagy ujjongatás lesz, mihelyest belátják :
 Toldi! a mi Toldink! örömmel kiáltják.

Egymást töri a nép, úgy nyomul előre,
 Hogy meglássa Toldit, siet nyakrafőre.
 Karikába veszik, elfogják az útját,
 Köszöntik jelekkel, hanggal, ahogy tudják.

12.

A lovasok közül pedig egy úr kivál,
 Mondván : »Toldi Miklós! köszöntet a király,
 Régen tartogat már számodra kegyelmet,
 És nem vala szükség azt újra kinyerned ;
 Meg is adta volna százszor és nem egyszer,
 De híre futamlék, hogy már sírban fekszel :
 Most, midőn ezt a hírt így meghazudtolád,
 Jöszte, vedd' kegyelmét, mit ő kész szívvel ad.»

13.

Így szóla, és mikor véget ért a beszéd,
 Nyujtá a vitéznek barátságos kezét :
 Késett elfogadni — szeme csak tébolygott,
 Mintha nem is hinné Toldi ezt a dolgot.
 Akármerre tekint, minden ember képe,
 Minden ember szeme ragyog örömébe' :
 Csak, lám mondom, ő néz tétovázó szemmel ;
 Elszokott, hiába! még örülni sem mer.

14.

Majd az öröm lángja őt is átalthatja,
 Szeme kezd lobogni, jobb kezét odadja !
 De, mintegy akarván örömét titkolni,
 Indultában ekkép dörömlődik Toldi :
 „Óh én vén szakállam, hívatlan vendégem,*
 Ím Budára hívat most a király éngem,
 Tán meg is csufolnak ott az ifjak éngem,
 De király parancsa : fel kell menni nékem.

* Csaknem szórul-szóra Ilosvaiból.

15.

Am, ha megállandod ott a te bosszúdat
 És megtanítandod most serdült ifjakat :
 Gyönggyel megfűzetlek, mint jó szakállamat.
 Ha pedig szégyenbe hozod tenmagadat :
 Szálankint tégedet én el-kiszaggatlak,
 Város piacára, szemétre kihánylak.
 Azért úgy mutassad, ősz szakáll, magadat,
 Hogy aranyba, gyöngybe téged foglaljanak!

16.

A nép helyeselve integet egymásnak,
 Vége-hossza nincsen az ujjongatásnak,
 Toldihoz tolúlnak, egymást nyomva, törve,
 Akit a szép ruhás urak vettek körbe.
 Más csoport az öreg Bencét fogja körül :
 Szegény jámbor szolga! majd meghal, úgy örül:
 »Megmondtam« dicsekszik, »hogy e lesz belőle!«
 Pedig sose mondott semmit meg előre.

17.

Fogdossák a markát, kérdik, ismerkednek :
 »Ej no, Bence bátya, jut eszébe kendnek :
 Mikor itt s itt — tudja?« ... s mondtak olyanokat,
 Mikből sose hallott a jó öreg, sokat.
 »Hogy van Bence gazda? alig ismerni rá.«
 »Cimbora, most kendnek falut ad a király.«
 — »Meg is érdemelné, ugyes'én, igazán :
 Van egy faluára ereje a hazán.«

18.

Bence azt se tudta, mely felé tekintsen,
 Hogy mindnek odadja, annyi keze nincsen,
 Szájának is kéne lenni vagy ötvennek,
 Hogy felelni győzzön, aki kérd, mindennek.
 Csak nézett mosolygva, hol ide, hol oda :
 Bal kezével mente-gombjain kapkoda,
 Jobbja meg a nép közt kézről-kézre járván —
 Kifogott az öröm, kifogott az árván.

19.

Nem tágit a népség, egymást töri, tolja ;
Még jobban gyülekszik, nemhogy eloszolna ;
Aki hozzá nem fér, hogy vele beszéljen :
»Éljen Bence!« kiált, »a jó Bence éljen!«

»Megvan a vén Bence? lássuk a vén csontot!«
— »Ezt hajigálták meg valamely bolondok?«
— »Ki bántotta Bencét, a pokolra termett?
Akasztófa kéne annak az embernek.«

20.

— »Hol az öreg Bence, Toldi vén dárdása?
Fel kell őt emelni, hogy mindenki lássa! —«
»Emeljük, emeljük! hisz' vagyunk elegen :
Így lá, mindenestül, hogy hamarább legyen!«
Azzal nekidőlnek, ahogy tőlük telik,
És Bencét lovastul vállukra cepelik ;
Fészkelődött elébb egy kissé az állat,
De majd belenyugszik, mivel úgylis fáradt.

21.

Csakhogy a hideg nem rázta szegény szolgát,
Látva, hogy' felvitte Isten az ő dolgát ;
Két fejfel nagyobb most, annyival kilátszik :
Egyik a lováé, magáé a másik.

Nézett jobbra, balra, hátra és előre :
»Istenem, Istenem!« ennyi telt ki tőle,
»Istenem, Istenem! ejnye bizony! no lám!«
Tördelé rebegve, »sohase gondolám.«.

22.

Toldi pedig, menvén elül az urakkal,
Kezde alábbhagyni minden búbánattal ;
Hátra-hátra nézett s Bence diadalán
El-elmosolyodék, irigylé is talán.

Minek irigyelné? tudja, kiért teszik :
Hol kedves a vendég, ebe sem éhezik ;
Aztán neki volt már része dicsőségben ...
De sohasem annyi, mint ma lesz egy végben.

23.

Mert, amint Pest város utcáira jutnak,
Emberből van ottan perémje az útnak;
Tán, ha a felséges király maga jőne,
Annak sem lenne már annyi sok nézője.

Nem is *nézők* ezek: mindnek szája tátva:
»Éljen Toldi! éljen!« harsogják kiáltva;
Összeroppan a hang — sőt a kopasz falak,
Messziről azok is »Toldit« kiáltanak.

24.

Minden ablak nyitva s emberfővel tele
Annyira, hogy hátul semmit sem lát fele;
Minden ház gerince valóságos nyereg,
Sorra ülnek rajta lármás sühederek.

Némelyik a kémény tetejére mászott,
És, mint szélkatona, kézzel hadaráz ott, —
Akármely felől jó, vastagon vagy vékonyan:
»Toldi! éljen Toldi!« nem hallik egyéb hang.

25.

Az öreg Miklósnak felderül orcája,
Árnyékos búbanat nem vet foltot rája:
Ilyen az ég, ha a felhők felszakadnak
S este szép pirosan visszatekint a nap.

Ki gondol akkor rá, hogy mindjárt lemegyen?
Örömszín terül el síkon, völgyön, hegyen;
Maga az esőcsepp a mezőn, az sem könnyű
Olyankor, hanem mind — mind megannyi szem gyöngy.

26.

Akármerre tekint, nem látni egyebet
Csak felé sugárzó száz meg ezer szemet,
Fennrázott süveget, karok emelését,
Mint örvendő lelkek szárnya lebbenését.

Látni ablakában csaknem minden háznak
Lelkes hölgyeket, kik fejről kendőt ráznak,
Nevét is kiáltják, de az zajban vész el,
Mint ha mennydörgéskor árva méh döngécsel.

27.

Egyszer, mint a zápor, kezdenek rászállni
 Az elaggott ősznek gyenge szép leányi :
 Bokréták, virágok ; — télizöld növények,
 Melyek, mint a szép hír, halálban is élnek.

Hullanak magára, hullnak a lovára,
 Előtte, megette — elmenő útjára,
 Pesten is, Budán is ; míg, a várhoz érve,
 Meg nem álla Toldi, az urakat kérve :

28.

„Édes jó barátim, akiket jobbadán
 Én kapattam egykor fegyvert fogni csatán,
 Most ti váljatok el tőlem, hírüladni,
 Hogy nem fog sokáig Toldi elmaradni :
 Házikóm van itten ; elmúlt három éve,
 Hogy lábbal se voltam fordulva feléje —
 Mint jóféle gazda most oda elnézek,
 Nem hordták-e még el tőbül a szélvész.

29.

„Levetem e zubbonyt ; — páncélom is rozsdás ;
 Jó-magamnak sem fog ártani a mosdás,
 Poros a küzdőhely, nem úgy mint a szőnyeg,
 Porral fedi arcát az ott öklözőnek.

Hisz talán még rajtam is fog a pipere,
 Belőlem is válik palota embere,
 Rajtam is megakad holmi cifra rongy még . . .
 Eh, barátim, hagyján! úgy kileszek, hogy még.„

30.

Nem hinnék az urak amit Toldi fogad,
 Hogy nem csak kijátssza minden ő dolgokat,
 Nem bocsátának el, ha jutna eszükbe,
 Olyan eset, mikor Toldi szavát szegte.

De meghisznek neki és bátran elválnak
 Megvinni a hírt a felséges királynak ;
 Az öreg vitézt és hű szolgáját pedig
 A tapsok, *éljenek*, házához követik.

ÖTÖDIK ÉNEK

„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fedjedhez verném héttollú botomat.”

Ilosvay,

1.

Nem palota volt az öreg Toldi háza,
Nem is kendőzé azt festék színe-máza !
De elég tágas volt, hogy a vén levante
Örömét, haragját kitombolja benne
Míg Budán tanyázott. Most üres és néma,
Csak egy-egy köhentés hallik benne néha ;
Vén kapus köhéccsel . . . azaz ő csak kezdi,
Kap rajt' az üres ház s hangját megereszti.

2.

Ide ment be Toldi, Bence is követte ;
A kapus kinézett s a kaput betette ;
Künn meg a nép, minden kis jelre vigyázva,
Bámszokodni kezd az ütött-kopott házra.
Nem is néztek úgy még házat soha többet,
Sem ahhoz hasonlót, sem annál különbet ;
Azt se néznék másszor . . . most is mindhiába !
Nem akar kijőni annak a gazdája.

3.

Amint az ősz bajnok egy szobába nyitott,
Jól esett a szemét körülhordozni ott,
Nem volt pedig abban drága kárpit, szőnyeg,
Sem egyéb divatja annak az időnek :
Fegyverek barnálltak sorjában a falon ;
Szű-sereg rágódott a tölgyfa asztalon,
Ágyak, puha székek, drága rengők helyett
Medvebőrös lócák álltak a fal mellett.

4.

Mégis úgy tett Toldi, szétnézve örömmel,
Mint ha ismerősök közé jut az ember :
Rémlett neki, mintha a bozontos medve,
A sok ócska fegyver, mind reánevetne.

Legott sorra nézte az ölő készséget :
„Vén kardom, beh régen nem láttalak téged !
'Hogy' vagy, öreg láncsa ? hát te gerely, kopja ?
Mint pirul szegény, hogy itt a rozsdá fogja !

5.

»Ősz barátom, Bence, azt hagyom meg neked :
Tisztogasd ki szépen őket szegényeket ;
Régi rozsdás szerszám vagy te már magad is ;
Dörzsöljétek egymást, hadd fogjon rajtad is.

Fénylenünk kell, öreg, fénylenünk még egyszer !
Mért ne lenne fényes, bár kopott, a fegyver !
Ne búsulj, ne őszülj, kenyeres cibora :
Hátra még nekünk a vénasszonyok nyara.

6.

»Voltam már halott is, — nem érzém hogy élek,
Három évig hálámi járt belém a lélek :
Most élni akarók, Bence pájtás, élni,
Mint ahogy' az ember jó világát éli !

Mint most ezt a kámzsát, elvetem a gondot,
Három esztendőmnek jó éjszakát mondok, —
Van még hátra talán vagy háromszor három,
Pajtásul azokhoz az örömet várom.

7.

Monda s e szavakkal : »Most eredj pokolba !
Eldobá a kámzsát messzi egy zugolyba !
Jól járt a daróc, hogy nem vasból csinálták,
Mert most szétszakadna, amint odavágták.

Sisakját, vas üngöt szintén levetette,
Kalpagot és mentét hozatván helyette
A szekrényből, ahol sok gunyája állott,
Mely még mind azon jó, — noha kissé pállott.

8.

Míg porolta Bence a mentét nagyból,
Kurta buzgányt vont ki annak az ujjából.
»Csak tedd vissza, Bence, ane'kül nem járok :
Ha kutyák morognak, hogy' riasszak rájuk ?

Ügymond. Öltözködve igen hamar fel lett,
Mert míg annyira nőtt, tüköre sose kellett,
Mégis illik néki a sötétzöld mente,
Nem mutat felényit sok nyalka levante.

9.

Így aztán elindult a király-udvarba,
Hogy kövesse a nép, azt most nem akarva;
Unni kezdé immár amely dolgot mivel,
És átalla oly nagy hű-hóval menni fel.

Azért, szökve mintegy önnön udvarátul,
Más utcára illan a kis ajtón, hátul;
Bátran halad ottan fel az új kastélyhoz,
Senki rá nem ismer, legfőlebb, ha céloz.

10.

Várja Lajos király, nehezen is várja,
Hogy az öreg Toldi ajtót nyisson rája,
Sétál a szobában, de csak alig-alig
Győzi lesni, míg a lomha idő telik;

Mert óhajtja látni vén Miklóst. De bezzeg
A vidám apródok nem úgy cselekesznek:
El vannak merülve zajba, multságba,
Hárfáznak, kötődnek az előszobákba'.

11.

Mert szolgálta ottan sok úri csemete:
Losonczy-, Maróti-, Bánfiak nemzete,
Kanizsai, Szécsi, Kont, Balassa, Csupor,
És ama nagyhíres, fényes Laczfi-Apor;

Köznemes rendből is egy jóforma csapat,
Kiket Lajos ottan csínosságra kapat;
Idegen udvartól is jöttek cserébe,
Hol magyar ifjúság van azok helyébe.

12.

Nem egy azok közzül látogatta Pécsét,
Hol a tudománynak Lajos gyujta mécsét;
Nem is egy fordult meg Páris-, Bolonyában,
Maga erszényén, vagy a király zsoldjában;

A tudás fájáról szép gyümölcsöt hoztak,
Jót is elég bőven, s ráadásul rosszat;
Mert, ha gyalu nélkül bunkósbót az elme:
Gyakran kétélű tőr lesz az kimüelve.

13.

De habár az ifju néha könyvet forgat :
Nem hiányzik nála kész testi gyakorlat,
Hogy *karra* se légyen gyöngébb, mint az atyja,
Ellenben, ha lehet, *fővel* meghaladja ;

Ez volt a királynak terve és szándéka. —
No de áll az ifjak eleven játéka :
Ez danol, az tréfál, az vitát feszenget ;
Egy pedig a hárfán ilyen nótát penget :

1.

Monda Lajos, a nagy király :
Eredj szolgám, Laczfi Endre,
Küldj parancsot, mint a villám,
Köss nehéz szablyát övedre :
A tatártól nagy veszélyben
Forog Moldva, ez a véghely ;
A tatárra veled menjen
Tízezernyi lófő székely.

2.

Kél Budáról Laczfi Endre,
Veszi útját Nagy-Váradnak :
Kölestermő Kunság földén
Jó csatlósi áthaladnak ;
Várad kövecses utcáin
Lovuk acél körme csattog,
Messze fénylik a sok fegyver,
Messze döng a föld alattok.

3.

Hallja *László* a templomban,
Körösvíznek partja mellett ;
Visszatér szemébe a fény,
Kebelébe a lehellet ;
Koporsója kőfedelét
Nyomja szinte három század :
Ideje már egy kevésbé
Szellőztetni a szűk házat.

4.

Köti kardját túszőjére
 S fogja a nagy csatabárdot,
 Mellyel egykor napkeleten
 A pogánynak annyit ártott ;
 Félrebillent koronáját
 Halántékin igazítja ;
 — Éjfél tájban lehetett már, —
 A vasajtót feltaszítja.

5.

És megindul, ki, a térre,
 És irányát vészi jobbra,
 Hol magasan felsötétlik
 Ércbül öntött lovagszobra ;
 Távolról megérzi a mén,
 Tombol, nyerít, úgy köszönti !
 Megrázkodik a nagy ércelő
 S érclovagját földre dönti.

6.

Harci vágytól féke habzik,
 Kapál, nyihog, lángot fúváll ;
 László a nyeregbe zörren
 S jelt ad éles sarkantyúval ;
 Messze a magas talapról,
 A kőlábról messze szöktet ;
 Hegyen-völgyön viszi a ló
 A már rég elköltözöttet.

7.

Egy ugrás a Kalvária
 És kilenc a Királyhágó ;
 Hallja körme csattogását
 A vad székel és a csángó !
 Ám a lovat és lovagját
 Élő ember nem láthatja ;
 Csudálatos ! de csudákat
 Szül az Isten akaratja.

8.

Három teljes álló napig
 Vívott a pogánnyal Laczfi;
 Nem hiányzott a székely szív,
 De kevés a székely harcfi,
 Míg a tatár — több mint polyva,
 Vagy mint a puszták fővénye —
 Sívalkodik, nyilát szórja,
 Besötétül a nap fénye.

9.

Már a székely alig győzi,
 Már veszélyben a nagy zászló;
 De fölharsog a kiáltás:
 ♫Uram Isten és *Szent László!* ♫
 Mint oroslán, ví a székely,
 Megszorítva, nem megtörve...
 Most a bérce, láthatatlan,
 Csattog a nagy ércelő körme.

10.

Ide, ide, jó vitézek!
 Gyűjti népét Laczfi Endre;
 Hát egyszer csak vad futással
 Bomlik a pogányság rende;
 Nagy tolongásnak miatta
 Szinte már a föld is rendül;
 Sok megállván, mint egy bálvány,
 Leragad a félelemtől.

11.

Sokat elüt gyors futásban
 A repülő kurta csákány;
 Sok ki sem mozdul helyéből,
 Maga rab lesz, lova zsákmány.
 Foglyul esett a vezér is
Atamos, de gyalázatja
 (Nehéz sebben vére elfoly)
 Életét meg nem válthatja.

12.

Fel, Budára, Laczfi Endre
 Számos hadifoglyot indít ;
 Annyi zászló — annyi préda
 Ritka helyen esik, mint itt.
 Rabkötélen a tatárság
 Félelemtül még mind reszket,
 És vezeklik és ohajtja
 Fölvenni a szent keresztet.

13.

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
 — Vala épen László napja —
 Keresztvízre áll a vad faj,
 Laczfi lévén keresztapja.
 Összegyűl a tenger néző,
 Hinni a csodába, melyet
 Egy elaggott, sírba hajlott
 Ősz tatárnak nyelve hirdet !

14.

Nem a székely, nem is Laczfi,
 Kit Isten soká megtartson,
 Hanem az a : László ! László !
 Az győzött le minket harcon ;
 A hívásra ő jelent meg,
 Vállal magasb mindeneknél ;
 Sem azelőtt, sem azóta
 Nem láttuk azt a seregnél.

15.

Nagy lovon ült a nagy férfi,
 Arca rettentő felséges ;
 Korona volt a fejében,
 Sáraranyból, kővel ékes ;
 Jobb kezében, mint a villám,
 Forgolódott csatabárdja :
 Nincs halandó, földi gyarló
 Féreg, aki azt bevárja.

16.

Mert nem volt az földi ember,
 Egy azokból, kik most élnek,
 Feje fölött szűz alakja
 Látszott ékes nőszemélynek ;
 Koronája napsugárból,
 Oly tündöklő, oly világos —
 Monda a nép : az Szent László
 És a Szűz, a Boldogságos.

17.

S az öreg tatár beszédét,
 Noha kétség nincs felőle,
 Bizonyítá a templomnak
 Egy nem szavajátszó őre :
 Hogy három nap a sírboltban
 Lászlót hiába kereste ;
 Negyed napra, átizzadva
 Taláztatott boldog teste.

14.

Így hangzott az ének. Hallgatók mindnyájan ;
 Most ki ki azon volt, hogy hibát találjon :
 Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol,
 Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol.
 »Egyszóval, unalmas, mint a böjti lecke,
 Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske,
 Hej, ki mond egy vigat ?« kiáltának többen ;
 Legott egy kis pisze így kezdi a körben :

1. .

Hajdanában — danában
 Csuda történt Budában,
 Ihajnáré ! egy házban,
 Özvegy asszony házában.

2.

Toldi Miklós szerette,
 A szép asszony nevette,
 Ihajnáré ! szerette,
 De az asszony nevette.

3.

»Toldi Miklós, ha mondom,
Gyere hozzám, galambom !
Ihajnáré ! ha mondom,
Vacsorára lesz gondom.«

4.

»Toldi Miklós, aranyzál !
Hátha egyet ugornál ?
Ihajnáré ! ugornál —
Csak amott, a zugolynál.«

5.

»Selyem kendőn, a falra,
Oroszlány van kivarrva,
Ihajnáré ! csak arra
Oda ugorj a falra.«

6.

»Ugrok biz én, gyémántom !
Csak a csizmám lerántom.
Ihajnáré ! lerántom,
Hadd ugorjak, gyémántom !«

7.

Toldi Miklós úgy jára !
Kicsőppent az utcára,
Áblakon az utcára,
Mind a világ csufjára.

15.

Hallván e gúnyos dalt a szilaj úrfiak,
Jobbra, balra dőlnek a nevetés miatt,
Útik a kis piszét : »Nem való ez, vessz meg !«
Kiáltják kacagva : »Scse történt ez meg !«
»Hogy is van még egyszer ?« »Fúdd el, hékám, újra.
S a pisze belékezd, a többi tanulja,
De nyílik az ajtó és belép a *bajnok*,
Egy szempillantásra vége lesz a zajnak.

16.

De nehéz megkapni nyargaló szekeret,
 Nehezebb a kedvet, ha nagyon megered !
 A fiúk se hosszan győzik türelemmel,
 Kékvörös orcával és dagadó szemmel ;
 Csakhamar zsibongni kezd a darázsészek !
 Egy kiáltja : »Pfh, be penészszagot érzek !«
 »Ni, az öreg molnár !« súgja másik, »látod,
 Hogy' fejéhez verték a nagy lisztes zsákot ?«

17.

Felel a harmadik : »E bizony, hé, halász :
 Lám ! kiverte állát a szálka, vagy kalász.«
 Egy kiált : »Atyafi ! mit akarsz a *lúddal*?«*
 S Toldi háta megett kezdődik a gúnydal.
 De jaj, aki kezdi ! de jaj, aki fújja !
 Egyet kanyarodik Toldi menteujja :
 Rendre dől az apród, mint a zöld fű nyáron !
 Sok fiú megsérül, szörnyet is hal három.

18.

Lett aztán ijedség, élők jajgatása,
 Haldoklók nyögése, fogcsikorgatása ;
 Toldi meg dühösen a királyhoz ronta,
 És mennydörgő hangon ilyen szókat ontá !
 ,Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
 Majd fejedhez verném hét-tollú botomat.
 Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
 Hogy meg ne csufolnák vitéz vén fejemet.«**

19.

Szólt és a palota megrázkódott belé ;
 Nagyfejű buzgányát magasra emelé,
 Ábrázatja tűz lett, amit ősz hajának
 Fehérlő havasi el nem olthatának.
 Így, a már becsődült apródokon átal,
 Iszonyú dühösen a szabadba gázol,
 A legénység hátrál, szétfutkos előle,
 Mintha porkapáló fene bika jőne.

* Mint a fönnebbiek, ez is célzás az ősz fejre.

** E négy sor Ilosvaiból van átvéve, minden változtatás nélkül.

A király nem tudja, mi ? s miért történik ?
 Szemének, fülének nem hiszen, csak félig :
 Szeme a távozó vén bajnokra tapad,
 Füle visszacseng-bong minden hallottakat.

Majd, hogy a büntettet hallja a csoporttul,
 Meghúl benne a vér, ábrázatja mordul,
 S kiált, odakapván kézzel a szívére :
 »El kell fogni Toldit ! halál a fejére !«

HATODIK ÉNEK.

„Ott vagyon most is Miklós feje csonttja —
 Híres ez világban szíve nagy bátorsága.”

Ilosvai

1.

Most Bencéhez térek, aki otthon maradt :
 Mi emlékezetest vín véghez azalatt.
 Dolgozék a jámbor, szintúgy izzadt belé :
 Söpre, takaríta, kapkodott százfelé,
 A sok ócska fegyvert sorra törülgette,
 Egyiket letette, másikat fölvette,
 Hányt-vetett ; — csinált a majdani rend végett
 A szobában szörnyű nagy rendetlenséget.

2.

Ott volt a kapus is, hanem ő csak nézte,
 Elég volt az neki, azt is alig győzte :
 Mert, mintha sebes szél törne, hányna-vetne,
 Azt mívelte Bence és az ő nagy kedve.
 Egy öreges nótát dúdolt jó kedvében,
 Melynek a versét már elfeledte régen ; —
 Mindjárt rányerített odakünn a sárga,
 Szegény ! az abrakot békétlenül várta.

3.

Most elkezdí Bence, a kapushoz szólva :
 »Eredj koma, kösd be a lovat az ólba ;
 Lesz ott széna, elég ;* lesz zab : vess elébe,
 Ha te meg nem etted, hagyunk harmadéve.

Kösd jászolra őket s vess eléjök, mondom ;
 Magam rá nem érek, lásd ezer a gondom. —
 Bővebb utasítást mindhiába lesett
 A koma, mert Bence súrolásnak esett.

4.

Künn megfontolá még a rábizottakat,
 Illó messzeségről nézte a lovakat :
 »Szent atyám« tünődék, »vajmítevő legyek ?
 Megharap, ha elül, — rug, ha hátul megyek.«

Sosem ült lovon a becsületes varga,
 Bár ifjabb korában a sarut megvarrta, —
 Azt se varrja többé, amióta szeme
 Rászaporodott és kettőből négy leve.

5.

Sokszor volt ugyan már dolga lófélével,
 Ha nem is a lóval, legalább bőrével,
 S nem került kezébe olyan vad paripa,
 Melynek nem parancsolt volna akkoriba !

Bicskiája, mint egy pokolbeli sátán,
 Nyargalódzott végig a szegény ló hátán ;
 Mérte, szabta, vágta — ő volt akkor az ur :
 Most a kantárhoz is keze-reszketve nyul.

6.

Addig próbálgatta, hogy meg merte fogni,
 Mert a félelemhez kezde hozzászokni ;
 Ha pedig az ember a félést megszoká,
 Megjön a bátorság, nem marad el soká.

Szívébe merészség szállt a kis embernek,
 — Nem olyan, amivel ütközetet nyernek,
 Hisz a kis vargába annyi sok lett volna —
 Nem, — csak hogy a lovat beköté az ólba.

7.

Bekötötte őket, enniök is adott,
 Tett eléjük szénát, tett eléjük zabot ;
 A lovak aztán, hogy enni kapnak végre,
 Elkezdtek röhögni a várt eleségre ;
 Nyihogtak, vihogtak sokáig hiába,
 De belé sem faltak a drága szénába ;
 E csudán a varga csudálkozék nagyon,
 Törte az elméjét : hogy s miképen vagyom.

8.

Végre nem állhatta, hírt adott Bencének :
 Nem esznek a lovak, pedig ehetnének.
 Bence, hogy meglássa e csuda esetet,
 Abbahagyva dolgát, az ólba sietett :
 »Mi az istennyila ! megbomlottál, koma ?
 Hisz nincsen leoldva se fék, se zabola !«
 S úgy nevetett Bence, hogy el tán nem ájult, —
 De a két vékonya iszonyún megfájult.

9.

Majdhogy meg nem evé kezét lábát érte
 A kapus, hogy ő ezt ésszel föl nem érte ;
 De meg' arra gondol : mit ért voln' az ésszel ?
 Hisz csak nem mert volna odanyulni kézzel.
 E gondolat neki vigasztalást adott,
 Valahányszor Bence szemébe kacagott, —
 Aki, lezablásván a két éhes párát,
 Visszament a házba folytatni munkáját. —

10.

Nem sok időt tölte Bence a dologban,
 Mert ihol gazdája dühösen betoppan :
 »Mennydörgős haragom !« bömbölé s elfúladt,
 Elfojtá szavait az erős indulat.
 Buzgányát az asztal közepére csapta,
 Hogy a vaskos deszka béhorpadt alatta ...
 Jaj e volt — jaj e volt utolsó erejel
 Tántorog a lába, szédeleg a feje.

«Hó, megájt, barátom: csinjain a dolozgat:
 Ajándékkal jöve-e, vagy üres marokkal?
 Katalinot már kórtak király konyhájaiban:
 De kútsa kőzet, látnom, az is kedves nálam, —
 De elhagyta; no, mert kénytelen volt vele:
 Mert a nemesi újjal Toldi sóprötte le;
 Tült az apród, rembe; mint a rőldfü nyáron;
 Sol kapott sárelmet, süngyet is halt három.

«Lena aronin ijedség — élők jajgasáca
 Halálhölök hűgyle, fogatfogasáca.
 Toldi meg vőhözem a királyhoz roszán
 «Lena aronin a bulgányt menyegzőre mentem,
 »Király, ha nem néztem vissza vőltomat,
 Majd fejedre vernem lett volna botomat:
 Mátthar megtanítván apró kily keist
 Hogy ne csúfolják meg vőm mélt. fejemet.*)

Hogy két csekső kezűk immár mi?
 Az igaz menyegzősnek kily idején
 Hatalak, mire a csigány, tamburák nem jelle —
 Nem kúndóti arorat s virágok nem kőzet?
 Ezt tanuljat el mi, átkorom a lelkét!
 Készen vőhözém az állgyer művelésig!
 Nem evel kúndóti a katalin vőhöz,
 De majd elvőhözém izz művelődésünk.

«Há! szegyet a magyar cserpe lenai vőre,
 Kínshoz a nagy durva, darabos a kőre
 És az én iövelerit, hogy lehesen kőke,
 Kere utasított neki annat sánasága!
 Isten keze, hogy keze a fivő vőhözém
 Kétfélek hangja vőre menyegzőt a pusztán?
 Egyikkel is kőzéval egy csigány a vőre
 És élők jöve, cserpe mármint tanul!

Vőre meg az intem, cserpe, mármint
 Egyikkel meglevő kőzé, elfajult állatok!
 Töprek, nagy, mezmok, mire a majom, a ki
 Beresvási kőzé a kőzé, vőre ki;
 «Ördög kőzé kőzé, ha vőre akartok:
 En ma-holnap vőre is a fivő kőzé;
 Ki is ijem az meg, mire a cserpe kőzé,
 Hogy az is magyar vőre kőzé majom légyen!»

*1) 9 lefőraiból.

11.

Bence sajditá, hogy rosszul lesz a dolog,
 Láttá már előbb, hogy szeme vérben forog,
 Láttá halántékin hogy' felduzzadt az ér,
 Mint egy kifeszített középszerű kötél.

Most meg, amint látja színe változását,
 Kékülő ajkának görcsös vonaglását,
 Összerogyó térdét — szalad sebességgel
 S megölelve Toldit tartja, ne essék el.

12.

„Kínosan vergődik egy lócához vele.
 Nincs a nagy vitéznek jártányi ereje,
 Karjának inai mind letágultanak,
 Dereka megrokkant . . . megölé a harag.

Pusztító haragja, mely mint Isten átka
 Rombolá az ellent vérontó csatákba',
 Ránőtt gazdájára és megölte osztán,
 Mint vezetőjét a vérszomjas oroszlán.

13.

Bence átalláta, hogy ütött az óra,
 Sűrű könnye potyog, hull a takaróra ;
 Toldi csak néz, csak néz ; — a hű ember pedig
 Gyakran el-elfordul, megtörli szemeit.

Végre ád az Isten neki annyi erőt,
 Hogy nem ri legalább a haldokló előtt ;
 Nagy lélegzetet vesz s erőltetve magát,
 Így kezdi biztató, vigasztaló szavát :

14.

„Mije fáj kelmednek, édes nagy jó uram ?
 Mert látom, baja lett és változása van
 Tán csömör — főfájás — vagy épen a hideg
 Kezdi háborgatni mostan kegyelmedet ?

A hidegnek én jó orvosságát tudok,
 Magamon próbáltam, bizony nem hazudok :
 Egy kupa jó borsos melegbort inni meg . . .
 S mint tennapi álom, úgy eltűn a hideg.

15.

Másszor, ha kelmednek történt változása,
 Hátgerinc fájdalma, deréknyilallása :
 Én voltam az orvos, használt is legottan —
 Helyre ment a rossz csont, ha én megtapodtam.
 Nem teszünk egy próbát? — Azt nem... hátha gyengén
 (Mint törött tojással bánva) végigkenném . . ?
 Monda, sőt ami több, *hitte* is az árva,
 Hogy, ha ő megkenné, mégsem veszne kárba.

16.

»Hagyd el Bence, hagyd el«, súgá Toldi halkán,
 »Hisz talán nem akarsz tréfát űzni rajtam :
 Nem használ nekem már, jó öreg cimborám,
 Semmi jóakarat és semmi tudomány.«
 Bence most szemébe nézett az embernek
 S ime ! mintha fényes kardra rálehellnek,
 Vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva :
 Úgy volt szemefénye fátyollal bevonva.

17.

Nem állhatja tovább a húséges cseléd,
 Megint sírva fakad, jobban mint az elébb ;
 Eltakarja képét és könnye-szakadva
 Fordul a betegtől félre, egy ablakba.
 Onnan az utcára tekint véletlenül :
 Szent Isten ! a házat fegyver veszi körül ;
 De, hogy ezt kimondja, arra sincs ideje,
 Mert belép *Allaghi*, a testőrzők feje.

18.

Visszainti kézzel a többit a hadnagy ;
 Maga bójön és mond : »Toldi Miklós, rab vagy !
 Gyilkosságba estél, mivel meggyaláztad —
 Vérral fertőztetted a királyi házat :
 A király nevében, bajnok, kövess minket —
 Bence a betegre fájdalmasan intett ;
 Nem volt arra szükség — a ne'kül is látta
 S engesztelni kezdé, hangját lebecsátva :

19.

„Oh, miért nem hoztam jobb szót neked ennél?
Azonban, vitéz, ha valamit izennél,
Ha egy s más bajoddal magadat mentheted :
Leszek a királynál szószóló követed.»

Ezt mondván a testőr a bajnokhoz lépe,
Szánakozó arccal hajlott le fölébe ;
Rávetette Toldi, most először, szemét
És így szakadozott melléből a beszéd :

20.

„Mondd meg a királynak, hatalmas uradnak :
Csak ez egy órát hagyja meg szabadnak ;
Készen áll a börtön, megyek abba önként,
Hol nem földi bíró lát fejemre törvényt.»

Elfordítja szemét, — de szája mozog még,
Mozog is, sohajt is, mintha imádkoznék.
Fut Allaghi Simon a szót jelenteni
Toldi halál révén, uram, s ezt izeni, —

21.

„Ezt izeni tőlem felséges uramnak :
Halála óráját hagyja meg szabadnak ;
Sír lesz a fogháza : elmegy abba önként,
Földi bíró többé nem szab órá törvényt.»

A király megdöbben s hirtelen felkiált :
„Mindenható Isten! így lesz vége tehát?
Dicsősége napján — elhagyva, betegen —
Meggyalázva — s meghal?... Hozdsza köpenyégem.»

22.

És felkavarintva köpenyét nyakába
Mondá, hogy vezessék a Toldi lakába.
Elül megy a testőr, ennek háta megett
A király és egy-két hű szolga lépeget.

Egy cseppet se látszik köntösén, hogy király.
Kinevetnék, aki azt merné fogni rá ;
Az utcán menő, ha szemét rájok veti,
Köszön a hadnagynak, de nem köszön neki.

23.

Süvegelik vagy nem? arra semmi gondja,
Sőt felsőruháját a képére vonja,
Siet, amint gyenge lábaitól telik:
Fél, hogy a vitézt már életben nem lelik.

Célját érte mégis: az az egy öröme
Meglett fájdalmában, hogy még jókor jöve;
Mert van néha öröm a keserűségben;
Mint tarka szivárvány a fölleges égen.

24.

A király egy székre a beteg mellé ül
És föléhajolva szólítja nevéül.
Toldit környékezte már az a fél-álma,
Mely elnyomja végre s ejti mély halálba.

Felriadt a szóra, — ismeré azt szinte —
Nagy, merő szemekkel Lajosra tekintte:
Ráismert, — de mintegy kételkedve: hol van?
A padlásgerendát kezdte nézni sorban.

25.

A király megszólal: »Nem ismeresz engemet,
Toldi, ősz barátom, hogy elfordul szemed?
Én vagyok, a király . . nem aki megbántott —
Én, Lajos, szólítlak, régi jó barátod.

Eszmélj vissza, nézz rám, ne fordítsd el szemed;
Egy szót mondj, ne többet: akármit — nevemet —
Ki tudja, egymásra hol s mikor találunk?
Búcsuszó nélkül csak nem lehet elválnunk.«

26.

Toldi tisztán eszmélt és minden erejét
Összeszedve, kissé fölemelte fejét:
Képpel a királyhoz erőlködve hajlék
És nyújtá kezét, mely hideg volt mint a jég.

Egyszersmind beszéle értelmesen, halkan:
»Milyen álom volt ez! hogy már meg is haltam;
Beh jó, hogy te itt vagy — lelkem újraéled:
Nem lehet kimúlnom, hogy ne szóljak véled.

27.

»Oh — barátom (vedd fel *most* tőlem e nevet)
Megbocsáss, ha jártam valaha ellened ;
Ha zsémbes, ha durva voltam, lattal ne mérd !
Engedd el azt nekem az én jó szívemért.

Meglakoltam úgyis. Dejszen annak vége. —
Odavan lelkemnek sok szép reménysége ; —
Dejszen ami elmúlt, az meghalt, elveszett —
Virrasztója is úgy jár : az emlékezet.

28.

»Végső rendelkezést tennék : de hát minek?
Nem igen van : miről. S ha volna sincs : kinek.
Nem hagyok örököszt... csak egy hű cselédet :
Azt kötöm szivedre — — meg a magyar népet.«

»Szeresd a magyart, de ne faragd le« — szóla,
»Erejét, formáját, durva kéréget róla :
Mert mi haszna sí mább, ha jól megfaragják?
Nehezebb eltörni a faragatlan fát.«

29.

Ezt mondván, sohajtott és visszahanyatlék ;
Jobbkeze a király kezében maradt még,
Szeme sem fordult el, csak nézett keményen,
De mint a szarué, olyan lett a fénye.

A király pediglen így felelt szavára :
»Hogyne lenne gondom az öreg szolgára?
S a magyart, a népet, mikor nem szerettem? —
Birodalmát három tengerig vettem.

30.

»Mindig abban jártam, fáradék is bezzeg,
Hogy magyar népemnek hírt-nevet szerezzek,
Hogy megsüvegeljék békében, csatáin,
Kívül is, belül is országa határin ;

Nem dicsekszem evvel — nem is azért mondom...
Istenem ! de hát azt kell-e igazolnom
— És kivált előtted (hisz mi tudjuk ketten) —
Hogy a magyar népet mily igen szerettem?

31.

»Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség,
 Hogy simítani kezdtem a nemzet erkölcsét,
 S azt akartam, hogy a népek dísze legyen,
 Kivel becsületet valljak és ne szégyent? ...

Hajt az idő gyorsan — rendes útján eljár —
 Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár ;
 Változik a világ : *gyengül*, ami erős,
 És *erős* lesz, ami gyenge volt azelőtt.

32.

»Hajt az idő, nem vár : elhalunk mi, vének,
 Csak híre marad fenn karunk erejének :
 Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel,
 Aki ésszel hódít, nem testi erővel.

Ím az ész nemrég is egyszerű *port* talált,
 Mely egész hadakra képes szórnival halált ;
 Toldi vagy nem Toldi ... hull előtte sorban !
 Az ész ereje győz abban a kis porban !«

33.

Szólt és rátekinte a beteg arcára :
 Jaj ! de vége van már, leesett az álla ;
 Mégis össze vannak kapcsolva kezeik,
 Mint két összenőtt galy, bár elszáradt egyik.

Lefejté az élő kéz a halott kezét.
 Hosszu hallgatás lőn. A király könnyezett.
 Bence meg félreállt, csak az ajtó megé,
 S erős rázkodással zokog vala szegény.

34.

Eközben a napnak szép piros sugára
 Téli naplementen nyúgalomra szálla ;
 Eltűnt az ablakból szivárvány-játéka
 S fátyolt vete arra nagy hegyek árnyéka. —

A királyra nézett a gyász-kötelesség
 Meghagyni legottan : 'Toldit hogy' temessék !
 Egyszerű koporsó lőn a nyugvóháza,
 De vasból — talán hogy erejét példázza.

35.

És még akkor este, alkonyi homályban,
Nagy sor fáklya indul útnak Budavárban ;
Messziről azt hinnék : ott megyen, ott ballag,
Hogy Toldit kísérje, valamennyi csillag.

Lovas katonák közt a gyász kocsi halad,
Rajta Toldi Miklós, vas boríték alatt, —
Méllette ül Bence a kocsiodalón,
Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.

36.

S gyűl a nép az utcán, mint valamely folyam,
Minden köz, sikátor, mint egy patak, olyan :
Mert miképen a víz patakból folyamba,
Úgy özönlík a nép ezekből amabba.

Még sincs semmi láрма. Hallgatva kísérik
Mostan vissza Toldit Rákos mezejéig ;
Megáll a koporsó a Rákoshoz érve
S áteszik azt másik, födeles szekérre.

37.

Egyszersmind az égő fáklyák kialusznak,
Csupán négy világol, mintegy kalauznak,
Mely a Nagyfaluba vivő úton halad,
Míg a nép sötétből megborítva marad.

Könnybe lábadt szemmel nézik e négy fáklyát,
Sötét messziségben, ameddig belátják ;
Aztán csapatonként hazafele térnek,
Emlegetve dolgát az elhunyt vitéznek.

38.

Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
Amelyet az őskert, bánatja jelével,
Behinte lehulló, sárga falevéllal.

Nem jelölte a sírt drága érc, vagy márvány :
Bence volt az emlék, lába felől állván :
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.

VÉGSZÓ.

Az első kiadáshoz.

E művet, alig néhány vers-szak pótlással, ép azon alakban veszi a tisztelt közönség, mint ez nálam 1848 óta készen hever. E nyilatkozattal nem a »nonum prematur in annum« igényeit akarám említésbe hozni; sőt, megvallom, hogy az első kidolgozás óta csak a legközelebbi napokban vevém azt átvizsgálás alá, miután soká haboztam, vajon nem lenne-e jobb enyészetnek adni át, mint helyen s időn kívüli közrebocsátása által sikerét kockáztatnom? Ugyanis, a körülmények nem azok többé, melyek befolyása alatt első *Toldi*m született s napfényre került. Jelen mű lehetne époly kielégítő, anélkül, hogy hasonló fogadtatásra tartathatnék számot. Mindazáltal, így is, amint van, elhatározám azt sajtó alá bocsátani, nem mint a dívó izlés igényeinek megfelelőt, de mint egy más kor szüleményét, egy hangot a multból, melynek ha egyéb nem, — lesz tán mégis irodalomtörténeti érdeke.

Nem kerülé ki gondomat, hogy a kritika jelen mű s az első *Toldi* közt egybehasonlítást fog tenni, kell tennie, és ha itt nem találja azon népileg őszinte, gyermeteg előadást, azon könnyedséget, a cselekvényekben azon gyorsaságot, változatosságot, mely amabban elismertetett: hajlandó leszen ezt hátrányul jelölni meg. De a sír szélén álló Toldi nem azon pórsuhanc többé, ki a viszonyok jármát lerázza és fölfelé tör; ezt az előadás által is ki kellene tüntetnem. Lesz, aki rosszalni fogja a humort, mely a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű, különösen a vén Toldit humorosan fogta fel mind a nép, mind utána Ilosvai és Vörösmarty. Ezt én nem annyira Toldiban, mint környezetében állítám szem elé s az értő fogja tudni, miért. Az igaz, lehetett volna Toldi mellé Bence helyett mást is adnom, de némi kedves reminiscenciáktól nem válhattam meg. Az is megbocsátható, hogy a kinevetett vén szolgának még egy személyt rendeltem alá a kapusban, hogy legyen valaki, akin ő is nevéssen egyszer — megérdemli azt a hú cseléd.

Sokat mondhatnék még mind az egészről, mind a beszótt egypár epizódról; mert nem bocsátnám sajtó alá, ha *utólagosan*,

a művészet törvényei szerint, felőle magamnak megnyugovást nem szereztem volna. De, ha efféle kommentár nélkül nem ötlük szemébe a tisztelt olvasónak, mit kitüntetni szándékom volt: jele, hogy nem értem el célomat; mert Bulwer szavaival: »Poetry is for the multitude, — erudition for the few.« Záradékul azonban megérintem, hogy a históriai tekintet épen nem gátolt, Lajos királyt vénebbnek mutatni fel, mintsem az történetileg áll. Csak Firdusit hozom fel, kinek hősei addig élnek, ameddig ő akarja: s mentve hiszem e gáncstól különben is *népi* költeményemet.

A szerző.

J E G Y Z E T E K .

JEGYZETEK AZ ELVESZETT ALKOTMÁNYHOZ.

A mű keletkezését az a politikai és társadalmi helyzet érteti meg, mely az 1843—44-es országgyűlés berekesztése után kialakult. Már az 1843-iki választások heves harcokat idéztek fel a megyékben a reformpárti középnemesség s a haladást ellenző főnemességtől és Bécsből is izgatott kisenemesség között. Az elkeseredett pártoskodás több helyen bunkósbotok tusájává fajult. Szatmár megyében Kemény Zsigmond a követválasztás idején valóságos utcai csatáknak volt szemtanuja (Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond*, I. 207.); ekkor kezdte írni röpiratát *A korteskedés és ellenszeréi-ről*; Zalában a választásra becsődült kisenemesek véres erőszakig menő korteskedése miatt Deák eleve elutasította magától a követség vállalását. A nemesi adózás első szerény kísérlete: az ú. n. háziadó-javaslat, már a követválasztásokon kisebbségben maradt. Az 1843—44-iki országgyűlés pedig, jórészt az alsótáblai ellenzék meddő belső tusakodásai és a főrendek csökönysége miatt, egyetlen komoly reformot sem tudott megvalósítani. Kossuth ekkori szavai szerint »Magyarországon a békés átalakulás, a csendes, nyugalmas, alkotmányoszerű kifejlődés kompromittálva van,« — kiábrándulásról, fenyegető krízisről beszélt. (Kiadatlan beszéde 1844. aug., Pest megye gyűlésén; idézi Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reform-korban*. 296. l.)

A 44-iki követválasztások idején a vármegye elvi és hatalmi harcok központja lett. Kossuth újságját, a *Pesti Hírlapot*, a centralisták vették át; központosítást sürgettek, ostromolták a vármegyét, mint a nemesi előjogok fészékét s a reformok akadályát. Másfelől a kormány a reform-mozgalmat a vármegyékben akarta akadályozni, a követutasítások rendszerével már ott biztosítani magának az országgyűlési többséget. Adminisztrátorokat küldött a megyékbe, Biharba az erőskezű Tisza Lajost, hogy alkalmas tisztikart ültessen a megye nyakára. Biharban 1845. jún. 23. a tisztújítás botrányos jelenetekkel járt, melyeket a *Pesti Hírlap* Lukácsi György három tudósításában ismertetett (júl. 10., 15., 17. — 500., 503., 505. számaiban). Katonaság szállta meg a vármegyeház udvarát, az adminisztrátor fehér-tollas pártja hajnalban elfoglalta a termet, botokkal fölfegyverkezve kiszorította az ellenzéket. A tisztségek betöltése az adminisztrátor kijelölése szerint, szavazás nélkül folyt, a fehér-tollasok felkiáltásával, a zúgolódó ellenzék elnémitására katonaság nyomult a terembe. — Csengery Imre már jun. 29. írja a *Pesti Hírlapnak*: »A baloldal elkeseredettsége le nem írható.«

Arany ez időben Szalonta városának másodjegyzője, mindez közelről látta, mondhatni megélte. 1845. aug. 1. elkeseredéssel írt barátjának, Szilágyi Istvánnak, a »darázs-fészekről«, a »kannibalizmusról.« »Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs e megyében elvrokonom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről.«

Származása, sorsa, hivatalbeli tapasztalatai elkülönzik a megye uralkodó osztályától. Gúnyval, elítélően nézte a megyegyűlések szereplőit, egyformán minden pártot. Önéletrajzában azt mondja: »1845 nyarán a

megyei élet kicsapongásai, melyek szemem előtt folytak, némi szatirikus hangulatot gerjesztének bennem, és megkezdém, minden előleges terv nélkül, írni az *Elveszett alkotmányt*. A darab eredetileg nem volt a nagy közönség elibe szánva, csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat, mire más terem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz.» 1845. aug. 1.-i levelében említi először Szilágyinak: »Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkat olvasna Vadonfy Bertalantól, abból hozzávethetne politikai hitvallásomhoz.» Ez a név áll a szerző nevéként *Az elveszett alkotmány* eredeti, kacsaringósan hosszú címében. Július végén fogott bele, mint később (1846. febr. 22.) Szilágyinak írta, az egész mű tehát nem egészen négy hónap alatt készült el.

Az irodalom már előkészítgette a reformok s az átalakulás útját, szatírákkal támadva a fennálló rendet. Eötvös József vígjátéka: *Éljen az egyenlőség!* (1840), a nemesség egyes rétegeinek áldemokráciáját állította pellengérré; Nagy Ignác *Tisztújítását* láthatta is Arany a pesti színházban 1843-ban, átutaztában. *A falu jegyzőjét*, amely pedig művének legközelebbi rokona s ugyanazon társadalmi és politikai helyzetet tükrözteti, ekkor még nem ismerte; Eötvös regénye csak 1847 elején jutott el a szalonai kaszinó könyvtárába (lev. Szilágyi Istvánhoz, 1847. jan. 31.). A Kisfaludy-Társaság 1842.-i szatíra-pályázatán három pályamű is szólt a megyei életről és tisztújításokról; e pályaművek külön kiadása megvolt Aranynak, a szatírák alá bíráló epigrammákat is írt. Köztök volt Szilágyi István dícséretet nyert *Emlékheszéd-e* »vitézlett Hátrafalvy Bendeguz«-ról. Már Beöthy Zsolt utalt rá, hogy ez az alak Arany Rák Bendéjének előképe; neve kétségtelenül amazának rövidítése. (A Képes Irodalomtörténet Arany-cikkében.)

A Kisfaludy-Társaság 1845. elején hazai tárgyú víg eposzra hirdetett pályázatot: »Szépműtani feladás. — Készíttessék hazai tárgyú víg eposz. Jutalma 25 darab arany. A pályamunkák beküldésének határmárcia 1. évi november 20-dika, mikor azokat névrejtő jellegű levélkék kíséretében a Társaság titoknokai veszi által. — Költ Pesten, február 4. 1845. — Garay János segédtitoknak.» A pályázat híre ekkor nem jutott el Aranyhoz, de »nyár folytában ismételtetett, s én e véletlen összetalálkozás által meglepetve siettem szatírai eposzomat befejezni s felküldeni« — mondja önéletrajzában. Így az egészre négy hónapja volt. Csak maga kedvére fogott művébe; feltárta benne egész felfogását, szabadjára engedte gúnyját. A III. énekben egy megyegyűlés leírásában elitélőn szatírizál minden pártot, a megyei nemesség minden típusát. Kétséggel nézi Kossuth azon kísérletét is, hogy az országgyűlésen elakadt reformokat társadalmi úton, egyletekkel próbálja megvalósítani. (Védegyelet, Gyáralapító társaság, mindkettő 1844.) Első énekének aláhúzással is kiemelt 212. sora: »Hogy kijavíthatlan rongyot foltozni batorság«, radikális felfogásra mutat. (Ugyanígy Petőfi, költeményeinek 1847. évi kiadása előszavában s Aranynak írt levelében (1847. aug. 17.): »A fiatal Magyarország nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.«)

Érinti költeményében a korszak minden fontos politikai és társadalmi kérdését. »Mindent belé akartam zsúfolni — írta Szilágyinak, 1846. febr. 22. — ... e miatt az egész valami elnyúló, s mint egész, kiállhatatlan valami lón ... akármilyen egyéb, csak víg eposz nem.« Nyoma van benne epikai tanulmányainak is: Homeros egy-egy szövege ötlék fel, az Aeneis példája a hős életének elmondásában (II. én.), az alvilági útban (V. én.); Tassóra mutat Armida neve, stb. (Csengeri János: *Vergilius a magyar költészetben*. IK. 1931., — két közlemény. — Trencsényi Károly: *Arany János és az eposzi közvagyon*. IK. 1927.)

A pályabírák jobb szemmel nézték a művet a szerzőnél. A három bírálat megjelent a Kisfaludy-Társaság Szépirodalmi Intézet *Évlapjai*, VII., MDCCCXLV—VI., »A Kisfaludy-Társaság története« c. fejezetben, 35—37. l. Itt következnek:

1. »Ha e pályairatok között épen sor szerint is nem az volna első melynek a jutalmat ítélem, minden esetre fognék szólni valamennyiről. Most csak annyit, hogy ezen pályairatban vannak meg legtisztábban és előlegesen mindazon kellékek, melyek epcsóban megkívátnának. Tárnya igen is a jelenből van véve, azaz: élethű festését látjuk benne a mai magyar életnek. Az elbeszélési módor benne a csodásra is kiterjed, míg a többié valamennyi, kivéve tán *A barlang szörnyé*-t, csak a bohózati körben marad, így nem is emelkedik fel az eposi magasságra. — — —

Erdélyi János.

2. Tisztelt Társaság! Az 1845-d. évre kitűzött vígposi jutalomra érkezett 5 rendbéli pályamunka örvendetes tanúságai azon érdeknek, mellyel az író közönség a Társaság működése iránt folyvást viseltetik. S bár némelyike a fennebbi pályamunkáknak a készületlenség vagy elhamarkodás, sőt rögtönzet kézzel fogható bélyegét hordozza, a génius félreismerhetetlen fölszállásai mellett (4. sz.); vagy egy legfőllebb víg anekdotára való anyagot dítuál 4 énekű éposszá (5. sz.); vagy egy, kicsapás-elől kostaságba menekült collegiumi hős' piszkos kalandjait vonja végig 4 éneken, oly ihlettel, milyennel a segélyül hívott istenségek: a 'Pálinka és Krumpis kenyér' szolgálhatnak (3. sz.); de a második sz. az époszi kellékek teljes nélkülözése mellett is a komoly ügyekezett, s bárha helyén kívül elhasznált, históriai bő ismeretek tekintetéből, méltányló figyelmet igényelhet; a véletlen játékból is első helyre jutott 1. sz., sőt mondhatnám, egyetlen pályamű, az angol jeligés *Elveszett Alkotmány* pedig nemcsak viszonylagos, hanem általános becsmérték szerint is, a kitűzött pályadíjt teljes joggal megérdemli, sőt az irodalomnak is valóságos nyereségévé válik. Ebben, a nálunk napirenden levő politikai és szociális mozgalmak való eposzi objektivitással, szinte szoborszerű élethűségben, tárgyalatnak, fűszerezve a legfinomabb ironiával, s a satyrának chamaeleoni árnyazataival: a horatiusi »ridendo dicere« verum'tól fogva egész a Iuvenalisi potentiáig.

Azonban, midőn e pályamű becséről ily szíves elismeréssel szólok: nem fogja, reménylem, senki is kákán csomókeresésnek venni azon ohajtásom nyilváníását, hogy a Tisztelt Társaság e művet, lenyomatás előtt, némely grammatikai és prosodiai hibák kijavítása végett, melyekre nyomban példákat fogok mutatni, a szerzővel közölni méltóztassék. Ilyen hibák: *Eccouse* — *Ecossaise* (II. én. 90. sor és II. 91.) *Cotilion* : *Cotillon* helyett, *Hyppophagé* : *Hippophagé* helyett (II., 334.). Két nagy zongora *nyótt el* a finom — Ujjak alatt (II. 149.) — Mert *elnyó*, vagy helyesebben *elnyű*, nem közép, hanem cselekvő ige. Föddé és föddés : fedd és fedds helyett (III. 388., IV. 177—79.) Vödet : völegényedet helyett, mert vö : gener, a procus vagy sponsus pedig völegény. — Megtudokálendő : megtudakolendő helyett; faréven : färeven helyett (VI. 14.); egyé : eggyé helyett.

Első | lépé | sül a: Fő | ispán' tisztele | tére (II. 442.);

Álma | ju | tott lege | löször is | e | szébe, de | mint lepe | ték meg. (Így a kéziratban.) Ide tartoznak még: *tizenkettediket*; *tűdös* (II. 303.) és *úvasítás* (II. 312—13!; műtét sat.; az *a'* és *e'* szócskáknak, a *h* betűt előző rövid mássalhangzónak 's az *it* igeragnak a legtarkább vegyületben, majd rövid majd hosszú verstagul vétele.

Stettner György.

3. A' beküldött munkákról általában azt lehet mondani, hogy bár tartalmakra nézve különbözök, de szerkezetökre megegyeznek, mely nagyobb részt igen egyszerű, mindazon előnyök nélkül, melyeket a regényirodalomból kár nélkül el lehetett volna kölcsönözni. Azonban e helyett a jellemek és események részletesebb, kimerítőbb kifejezésére s leírására fordított némi figyelem s ügyekezett, melynek ha nagyobb sikerülése mutatkoznék, bőven kipótólná a szövevényes regényiességet. De ezen várakozásnak a kidolgozás meg nem felel.

A beküldött komikai költeményekben több a szatira és didaxis, mint a komikum, s a nyelv és a verselés ölynemű, mintha már irodalmunk vas korában élnénk. Eszme bőven van, de részint csak rokon fajú, nem azonnemű a feladattal, részint igen hiányos alakban. Legköltőibb a négyes rímekben írt költemény (IV.), eszmékben gazdagabb s nem költőietlen a *Rák Bende* című (I.), melyet, mint a többi között legtűrhetőbbet, jutalomra ajánlok.

Vörösmarty.

Megegyező lévén e szerint a bírálók véleménye, az I. számú víg eposznak ítéltetett a jutalom, s ez nem csak az *Évlapokba* felvételni, hanem külön is kiadatni határozatott. Felbontatván az illető jeligés levél, abból következő név tünt ki, mint szerző:

Arany János. — N.-Szalontán.

(A kifejezést irodalmunk vaskoráról Tolnai Vilmos szerint a római irodalmi korszakok elnevezése nyomán kell érteni. Ott az arany- és ezüstkor után következett a vas-kor hanyatlása. (eszerint nálunk az *Auróra* és *Athenaeum* kifejtett verselése után. — *It.* 1913. — 317. l.) A bírálatok kéziratait a Kisfaludy-Társaság őrzi; Vörösmartyénak hasonmása Kékynél: *A százéves Kisfaludy-Társaság*, 89. l.

A jeligés levélbe a név mellé ez a kívánság volt zárva: »Azon nem várt esetre, ha netalán vízenyös munkám a tűzpróbát kiállván, ezen levélke a tüzet kikerülné: igazi nevemnek itteni bevallása mellett, kérem, ha lehet, jelen művet, így mint van, ál név alatt hagyni megjelenni.« (A levél a Kisfaludy-Társaság ereklýei közt, hasonmása Kékynél: *A százéves Kisfaludy-Társaság* (87. l.) — A jeligés levél különös kívánsága gyanút keltett, mintha a név álnév volna, minővel, a Társaság határozata értelmében, versenyezni nem lehet. Levelet küldtek Szalontára, melyben a ref. paptól értesítés kéressék afelől lakik-e Szalontán Arany János; és ha igen, akkor eredeti nyugtatványa mellett gondoskodják a nyert jutalomnak átvételéről. Balogh Péter hitszónok-esperes megnyugtatta a Társaságot, hogy »a titokban működött, jeles tehetségű, szép olvasottságú író, Szalonta városának 2-dik jegyzője, ki jegyzői foglalatossága mellett a Német, Frantzia és Angol nyelvek értését is sajátjává tevén, tőle a Szép irodalom mezején több jeles munkákat várhatni. A nyert jutalom felvételére, majdan felküldendő nyugtatványa mellett, Méltóságos Tisza úr fiai Nevelőjét, tekintetes Szőnyi Pál urat fogja megkérni.« (1846. febr. 15. (Levél és nyugta a Társaság ereklýetárában, hasonmásuk Kéky könyvében.)

Stettner javaslatára a kéziratot visszaküldték a szerzőnek, hogy kinyomatás előtt itt-ott javítgassa. »Igazitnom kellene rajta, — írta Szilágyinak — (1847. jan. 3.), de *újat* írni sem idő, sem kedv; ezen pedig csak a *tűz* segíthet. Visszaküldöm csaknem úgy, ahogy kaptam, hadd állja ki a sajtó *nemezisét*. Ha isten éltet, talán még engesztelő áldozatot viszek a *komikum* megsértett istennőjének.« Mégis ekkor cserélte fel a hosszú címet s az invokációt a mai rövidebbre. Egyet-mást megszívlelt a bírálók megjegyzéseiből: erre vallanak az olvashatatlanul kivakart sorok, félsorok,

melyek helyébe újakat írt. Szilágyinak leírta az egésznek tartalmát (1846. febr. 22.), mutatványt is küldött belőle, négy részletet. (I. én. 1—6. sor, I. én. 24. első félsora, 28—37. sor, I. én. 277—87. sor, 292—97. sor, 302—310. sor, IV. én. 266—362. sor). Szilágyi már két pályázaton aratott sikert, most tanácsokat akart adni barátjának. A nyelv döcögését próbálta kisimítani; egyik bíráló sűrűn aláhuzta az *a* névelőt, ahol rövid volt, Szilágyi is ezt nézte hibának s az *n* adverbiumi végződést. (A mutatvány-részek később visszakerültek a költőhöz, vagy fiához; Szilágyi változtatásai közölve vannak az illető sorok variánsainál. Javaslatai elnyújtották volna a verset, tompították a célzásokat. El is késtek, mert a kézirat visszaküldését »szörnyen sürgették« (Szilágyinak, 1847. nagypéntek). Ijedelem is volt: a javított kéziratot Tiszáék egyik szekere vitte Pestre, a szekér az úton kigyulladt (Szilágyinak, 1847. jan. 31.), de a kéziratot nem érte baj. — Ez volt az egyetlen kézirat, ez utaztatott annyit és ez ment aztán a nyomdába.

A költő a siker után sem békült ki művével. A VI. énekben az idő malmáról írva, maga bírálja (59—63. sor). Nem apróságokon szeretett volna javítani. »Nem a külforma — vers — stb. bánt engem abban: az bánt, hogy vig eposz helyett csak... alant járó humoristico-satirico-allegorico-comicus valami.« (U. annak 1847., nagypéntek.) — 1847. okt. elsején Toldy Ferenc értesíti, hogy az *Évlapok* nagy része ki van nyomva. »A cenzura kegyed munkájából összesen hat vagy hét verset tudott csak ki«. Külön kiadásra nem kaptak engedélyt. A költő ezt válaszolta: »Az elveszett alkotmány külön nyomtatását magam sem óhajtottam. Sajnálom elveszett időmet, melyet ez *elveszett alkotmányra* vesztegettem. S a cenzura igen kedvem szerint tesz, ha nem 6 vagy 7 sort, hanem ugyanannyi ezer verset tudott volna ki belőle« (1847. nov. 8.). —

Az *Évlapok* VII. kötete csak 1849-ben jelenhetett meg. A hatodik lapon ezt olvasni: »Pótlék. — Az *Elveszett Alkotmány* című jutalmazott vig eposból két hely marasztatott ki, mely itt pótlólag közöltem.« E sorok: II. én. 531—39-ig és V. én. 432 félsora, 433—434 sorai. A nyomtatott szöveg az akkori helyesírás szerint *a'*, *'s*, *melly* alakot használ, kiteszi a hiányjelet raktalan birtokosnál is, (I. én. 3, 11, 21 sorok: „folyamok” szélén); a kézirat az *a*, *s* mellől gyakran elhagyja a hiányjelet, de állandón *melly* alakot írt. A kézirat puszta c-jét a nyomtatás mindenütt cz-re javította.

Később a költő még egyszer átnézte művét, az *Évlapokban*, mikor átsimította az Összes Költemények kiadásába. Ahol az idő malmáról van szó (VI.), önkénytelen hexameterben odaírta: »*Ostoba Kauderwelsch! ez az öt sor jó az egészben.* — *N.-Körös. dec. 16. 1853.*« Az Összes Költemények közé habozva vette fel. Tompának azt írta: »Mit használ nekem, ha a *Megveszett Alkotmányt* megtagadom, kitagadom, miután vaskos könyvben meg van örökítve« (1857. febr. 5.).

A költő jegyzetei a kéziratban a lapok alján voltak; odavalók, mert tréfásan a szövegbe illeszkednek. Egyet-kettőt a költő nyomdába adás előtt kitorölt, azokat megtalálni a variánsok során. Később az ÖK. 1867. évi kiadásának VI. kötete végére kézi példányába néhány új jegyzetet írt, elhomályosult tárgyi célzások megvilágítására. Ezek itt szintén a lap alján találhatók; az előbbieket csillaggal, ezek számokkal vannak jelölve. Helyénvalónak látszott ezeken felül néhány célzást, vonatkozást a mai olvasó előtt megvilágosítani; ezeket, mint a kiadó magyarázó jegyzeteit, itt közöljük.

Magyarázó jegyzetek

I. ének.

- A költemény címe Milton *Elveszett Paradicsomára* emlékeztet.
1. sor : »Férfiat énekelek« — így kezdődik Pázmándi Horváth Endre *Árpád-ja*, 1831.
67. sor : *Bócsény*. Arany e szóhoz *Murány ostroma* III. én. 279. soránál ezt a jegyzetet teszi : »Lantorna, mit üveg gyanánt használtak ablakhoz, lámpához.« A lantorna pedig hárttyává megszártott marhabendő.
125. sor : *Héró*. A régebbi irodalom heros értelmében használja. A hős szót Kazinczy és Berzsenyi tették helyébe.
160. sor : *Hara*. Durva szőrszövet, a tájszótár szerint lőszőrből.
189. sor : A Pálfordulás felsőbüki Nagy Pálra vonatkozhatik, akiről Kölcsey elkeseredéssel írt országgyűlési naplójában s akinek régi pártfelei politikai színváltozást vetettek szemére. (Horváth Mihály : *Huszonöt év Magyarországi történetéből*. III. kiadás, II. kötet, 111. l.)
247. sor : *Bőjtű boszorkány*. Jelmépe gyanánt egy nőnek formált szalmabábot bőjt idején »kihordanak« a faluból, a tél elűzésének jeléül. A népetimológia *bűdinek* is mondja s a Szabolcs-megyei Bűdhöz kapcsolja.
334. sor : Kara János egy kunsági monda alakja. A mondát Kisújszálláson laktában hallhatta Arany. Később verses feldolgozásban ponyvára került : *Zádor vitéz és Ágota kisasszony a XI. századból*. — Debrecen. Nyomatja és kiadja Telegdi Lajos, 1870. Hét fametszettel. A történetet Karcagról Debrecenbe utazók mondják el, háfom, fogás'ban, mikor háromszor kénytelenek megállni, hogy lovat váltsanak. A füzet megvan az Országos Széchényi Könyvtár ponyvafüzet-gyűjteményében. P. o. Hung. 1512. sz. — Zádor vitéz Szt. László keresztes hadában egy kun csapat vezére. Jegyesét Kara János nevű, hűnek ismert emberére bízta, ez azonban a vetélytársnak kedvez, Zádort el akarja emészteni. László halálával a sereg feloszlik, Zádor hazatér, Kara árulása kiderül. Menekülni akar, de lova belefűl a mocsárba. »Kara János ott maradt, — A mocsárnak nevet adott, — A karcagi határon — Ott van a Kara János — Gátja, most is mocsáros.« — (Dénes Szilárd : *Zádor és Ágota mondája*. — *Kisújszállás és vidéke*, 1920. 39. sz. — Dénes szerint Armidának fátkyavilággá változása is a kunsági mondából való. I. 336. sor.)
367. sor : *Gerebel* : gerebenez, gereblyél.
- 409—412. sor : A nevekben célzások lappanganak : Olmody-ban az ólmos botokra ; Szűzváll : a terhet nem viselő nemesség szűz vállát emlegették abban a korban. (L. IV. én. 425. l.)
489. sor : Az 1805-ben elhunyt Csokonai sírját a debreceni temetőben hosszú időn át csak fejfa jelölte s azon egy deszkalap, Dombi Márton magasztaló feliratával. Kazinczy szólalt fel 1806-ban a *Hazai Tudóstársok*ban. (Csokonairól írt emlékezése : *Magyar Pantheon*. Abafi *Nemzeti Könyvtár*ában is.) Erre indított mozgalmat Cserei Farkas, hogy a sírra követ állítsanak, de a Kazinczy javasolta felírás félreértése a debrecenieknél botránkozást keltett (ebből támadt az arkadiai-pör) s a terv abba maradt. 1835-ben. éledt fel, Baksay Dánielnek Péczely *Lant*-jában közölt

verse nyomán. 1836-ban Péczely a kollégiumi ifjúságot is felhívta adakozásra, de a tanári kar visszaadatta a begyűlt adományokat az adakozóknak, mert a gyűjtésre nem kértek tőle engedélyt. Mégis összegyűlt 2134 frt. Arany ekkor épen a kollégium diákja volt. 1836 nyarán elkészült a vas gúla, Beregszászi mérnök terve szerint. Alapzatán oldalt halom könyv, másikon lant, két trombitával (a hír jelvényei), fölöttük báberkoszorús nemző. —

II. ének.

8. sor : Kossuth 1841-ben Iparegyesületet alapított. Jelszava volt : »Meghódítani a magyar iparnak a magyar piacot.« A fogsága idején családjának juttatott baráti segítségek összegeiről kiszabadulása után kötelezvényeket küldött barátainak, s mikor azok nem fogadták el, az összeget (ötezer forintot) beleegyezésükkel az Iparegyesületre ruházta. 1842. aug. 25. nyílt meg az első Iparkiállítás, a Redoute termében, melyet 1843-ban egy második követett. Ebből az egyesületből indult ki a Védegyleti mozgalom (L. III. én. 36. sor). — (Gelléri Mór : *Hetven év a magyar ipar történetéből.*)
14. sor : Steingut — cserépedény, fayence, majolika is. (A versből az tűnik ki, hogy az ezüst tálak, tálcák zálogházban voltak.)
102. sor : Az Aeneisből vett sor : Infandum regina iubes renovare dolorem.
126. sor : Orphan : árva.
202. sor : Úri könyör : a Miatyánk, úri imádság is, a Szondi balladatöredékben 'úri szent vacsora'.
- 203—204. sor : *Bázán* (helyesebben Bászán) a Jordántól és Genezáret (Tiberias) tavától keletre, híres volt legelőiről, hatalmas bikáiról, az erő, másrészt a kövérség és bujaság kifejezőiről. Régebben a kálvinista magyarok közt is szállóige volt : Úgy bömböl, mint a Bászán bikája. A zsoldárok Szenci Molnár Albert szövegében XXII. 6. : »A bázáni nagy ökrök reám törnek.« — *Hermon* Palesztina legészakibb, legmagasabb határhegysége ; a zsoldárok sokat emlegetik. — *Zodn* (helyesebb átirással Coán) ókori alsó-egyiptomi város, a Nilus keleti deltája vidékén, görög neve Tanis. Székhelye vagy legalább palotája volt ott a fáraóknak, a biblia Egyiptom hatalmának jelképeként emlegeti. — Arany a zsoldárokat a Szenci Molnár Albert fordításában ösmerte ; ennek 1607-i kiadása szövegét vette át az 1806-ban készült s 1812-ben megjelent énekes könyv, ez volt használatban 1921-ig. — (Ezt a pontos felvilágosítást a jegyzet Révész Imre ny. püspök úrnak köszöni.)
450. sor : Horatius szavai, *Ars poetica*, 413. sor.
468. sor : Armalista : olyan nemesember, aki csak címert és címerlevelet kapott, adománylevelet nem.
479. sor : Tisztesb-rendűség a honoratior osztály magasabb képesítésű, nem-nemes emberek, orvcso, ügyvédek, mérnökök, akik értelmiségi foglalkozásuk folytán a jobbágyi kötelezettségektől mentesek voltak.
- 516—530. sor. (L. fentebb a 479. sor jegyzetét, és III. ének 42—45. sor.) A honoratior osztálynak Bihar megye 1845. jún. 16-i gyűlése valóban szavazati jogot adott, a tisztújítást azonban, mikor azzal élni lehetett volna, elhalasztotta. (L. Kemény Zsigmond fel-

- jegyzését: *A biharmegyei 1845. dec. 15-i ülés leírása.* — Közzölte Ferenczi Zoltán, *Budapesti Szemle*, 1903. 116. köt. 126—141. lap.)
552. sor: Kultsár István 1806-ban alapította a *Hazai Tudósítások* c. lapot, mely hetenként kétszer jelent meg. Két esztendő múlva kormányengedélyt nyert, hogy külföldi híreket is közölhessen. Akkor változtatta meg címét *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ra. Kultsár 1828-ban meghalt, özvegye a lapot tovább is kiadta: *Nemzeti Ujság*. Alapította Kultsár István táblabíró, kiadja özvegye. Lipthay Sándor vezetése mellett szerk. Illutz Oláh János. — Konzervatív lap volt, 1848-ban szűnt meg. — A *Hírnök*-öt Balásfalvi Orosz József alapította, Pozsonyban, 1837. Ez is konzervatív ujság volt, monarchico-aristocrata lap, védelmezte a cenzurát, éles megjegyzéseket tett Széchenyi és Kossuth irányára. Az irodalomban az *Athenaeum* ellen foglalt állást, Bajza, Vörösmarty, Toldy Ferenc köre ellen.
570. sor: *Nonus*: Werbőczy Hármaskönyve első részének 9. pontja. Ez foglalja össze a nemesek négy kiváltságát: nem lehet őket letartóztatni, — csak a fejedelem hatalma alatt állanak, — adó, vám, harmincad fizetésétől mentek, — szabadságaikat sértő királyi rendeletnek hűtlenség vétke nélkül ellenállhatnak.
- 590—596. sor: A 'fugitivus' (futó) úti betyárt a vármegye pandurjai ('tishti bakói') üldözhatték s — kivált ellenállás esetén — meg is ölhatték: a fegyverhasználat a tetten kapott betyár ellen valószínűleg egy esztendőig volt igazoltnak tekinthető, — erre vonatkozik a 203. sor. Ha agyonlőtték, ítélet előtt, kívül birtokon föllebezhetett, az élig.' — Ezen ma már elhomályosult sorok értelmének fölvilágosítását e jegyzet Molnár Kálmán jogtudós úrnak köszöni, a IV. ének 324. sorának magyarázatával együtt.

III. ének.

- Az ének egy megyegyűlés leírásában felveti mindazokat a politikai és gazdasági kérdéseket, amelyek különösen az 1843—44. évi országgyűléseken felmerültek. Ilyenek a magyar államnyelv, vámrendszer, iparfejlesztés, az ősiség eltörlése, az örökváltság, a városok képviselőinek szavazati joga az országgyűlésen, az esküdtszék, a büntető-törvénykönyv, a nemességnek kötelezése a háziadó fizetésére.
36. sor: A Védegylet Kossuth hozta létre, 1844-ben. Teljes neve Honi Ipar Védegylet volt. Célja: amit hazai termék, mesterség, gyár képes előállítani, a közönség azt vásárolja, ne külföldi árút. A mozgalom a Bécs által akadályozott magyar védvámrendszert kívánta pótolni. Az 1843—44. országgyűlés maga akarta a védvám tarifát kidolgozni, de törekvését a kormány megghiúsította. (*Milleniumi tört.*, IX. kötet. 605. l.) Erre az országgyűlés a védegyletet 'a törvény pajzsa alá' helyezte.
119. sor: Kőlcsey országgyűlési naplójában azt írja (1833. jún. 4.), hogy a gyűléseken az oligarchák idejében többségről tulajdonképpen szó sem lehetett, mert az oligarchák akarata volt a döntő. 'Ez időből való azon ismeretes két szavacska: *sanior pars*'. Ez a *sanior*, azaz *potentior pars* századokon át uralkodott, még Kőlcsey korában is, a külön teremben üléselő, hatalmas, a kormánnyal tartó főrendek nevezték magokat *sanior parsnak*. Így van célzás a potiorokra a VI. ének 267. sorában is.

128. sor : Quaker : egyszerű kabát, ellentétben a vitézkötéses zrinyivel ; ez volt a magyaros ; rövidebb atilla.
135. sor : A Gyáralapító Társulattal Kossuth a Véggyuletből kimaradt, mérsékeltén konzervatív elemet akarta megnyerni az ipar fejlesztésének. A társulat 1844. dec. meg is alakult, de hamar ellentétbe került a Véggyulettel s rövidesen megszűnt.
138. sor : Homerosnál gyakran visszatérő szólás ; annyit tesz : erre válaszulva.
191. sor : »Juste milieu« a diplomáciában használatos elnevezés ; a helyes középutat jelenti. Széchenyi sűrűn használta.
210. sor : A magyar államnyelv kérdése 1805. óta valamennyi országgyűlésen felmerült. Az 1836-os országgyűlés kivívta, hogy a törvényeket magyar és latin nyelven fogalmazzák, a 40-es országgyűlés pedig a feliratok tiszta magyarnyelvűségét. Az 1842—44-es országgyűlés végre túlnyomóvá tette a törvényhozás, közigazgatás és közoktatás terén a magyar nyelv használatát. A magyarság küzdelme nemzetisége fejlesztéséért hasonló törekvést keltett a horvátokban is. Erre a törekvéstre célzott a költő a kéziratban és a Kisf. Társ. Évlapjaiban közölt szövegben a 217. sor után következett négy sorral, melyeket az ÖK. 1867. évi kiadásából kihagyott. (L. a variánsoknál.)
218. sor *Aviticitás* : ősiség. A honfoglaláskori nemzetségek földbirtokainak elidegenítését a jogközösségbe tartozók megerőlténthették. Később *aviticum* lett a törvényes örökösödés útján valakire szállott birtok is. Az aviticitás eltörlésére vonatkozó javaslat az 1843—44. országgyűlésen kisebbségben maradt.
221. sor A négy nemzeti lap : *Pesti Hírlap*, ezt Kossuth kezéből 1844-ben a centralisták vették át. — *Jelenkor* (szerk. Helmecey), a lap Kossuth és a centralisták ellen fordult, Széchenyi irányát követte, aki maga is írt a lapba. — A *Világ*-ot Vajda Péter indította meg, 1841-ben. Irányát Desewffy Aurél szabta meg. 1842-től fogva Szenvey József szerkesztette. — Ezek mellett élt még a *Nemzeti Újság*. (L. II. ének, 552. sor jegyzetét.)
277. sor Az 1839—40. évi országgyűlés törvénybe iktatta az örökváltságot.
289. sor : Sérelmek, gravamenek. A Rendek az országgyűlés kezdetén sorolták elő panaszait, a kormány törvénysértéseit, orvoslásukat kérve.
297. sor : A büntetőtörvénykönyv reformjában szerepelt az esküdtzékek felállítása is ; a főrendek a reformot megakadályozták.
309. sor : A nemesi adómentességen a reform-párt azzal akart rést ütni, hogy kötelezi a nemeseket a háziadó fizetésére. Ebből fedezték a megyei közigazgatás költségeit. A javaslat 1843-ban már a követ-utasításoknál kisebbségben maradt. Ez is egyik oka volt Deák elmaradásának ezen országgyűlésről.
352. sor Fuka : Szinyei *Magyar Tájszólárában* »a véka nyolcad része, molnárok vámoló mértéke.«
355. sor Subsidiium = Segedelem. Rendkívüli adó, többféle volt : subsid. bellicum = hadi segedelem ; regnicolare = ország szerint való segély, stb. Az adók önkéntesnek látszó elnevezése volt.

IV. ének.

31. sor : »Kikiríkitelen«. Irodalmunkban itten egyetlenszer használt szó. A szótárak nem ismerik. Biharmegyében járatos : kikeríki = cifra.

75. sor Követ fujni. Fondorkodást jelent. Szarvas Gábor magyarázta a hiedelmet, hogy a kígyók Gergely-nap táján összegyülekezve tajtékot fújnak magukból. (Ez a tajték kővé válik; szemfájás és hideglelés ellen gyógyszer.) *Nyőr.* 1894., Melich János, *Nyelvtud. Közl.* 1896. 487. l. Hermann Antal: *Ethn.* 1896. 477. és IX. 324.
212. sor: Cubák: madár combja.
265. sor: *ἄντρος ἑρμα*: Homérosi állandó szólás: ő maga mondta.
324. sor: A rendes írásbeli bírói pörmenettel szemben a megyei szolgabírák szóbeli sommás eljárására céloz, melynek eszközei közé tartozott a deres is.
370. sor: Az 1486. 65. § óta tilalmas volt a közgyűléseken fegyveresen jelenni meg.
491. sor: Delator: feladó, besúgó.

V. ének.

77. sor: Géci boszorkány. A szatmármegyei Nagy-Géc községről. Gvadányinál: *Egy falusi nótárius budai utazásában* a boszorkány: Toty Dorkó. Gaal József: *A falusi nótárius* c. színműben a boszorkány azt feleli az éj királynőjének: »Legalázatosabb szolgád, Tóti Dorka, géci boszorkány, itt Szatmár vármegyében.« *MNy.* 1917. 183. l.
252. sor: A latin idézet: Innen e könnyek — Terentiusnak *Andria* vígjátékából való.
269. sortól fogva Rák Bende leszáll az Alvilágba. Útját a költő Aeneas alvilági útjának nyomán írta le (VI. ének), Dantet akkor még nem ismerte.
- A mitológiai fogalmakról és nevekről I. az ókori lexikont. —*
- Az époszban leírt alvilág a magyar viszonyoknak és közéleti típusoknak szatírája. Itt csak ezeket emeljük ki.
294. sor: Cerberus az Alvilág bejáratát őrző háromfejű eb. Itt egyik feje fekete-sárga, a másik nemzetiszínű. A fekete-sárga folyvást harapdálja a másikat. Ez politikai célzás, éppúgy a farkcsóválás.
315. sor: Charon a görög mitológia révése. Ő szállítja át a lelkeket a Styx vizén az alvilágba. Homeros még nem ismerte, Vergilius igen. (Aeneis, VI. ének, 295. sor.) Az útért a halott szájába egy obulust kellett tenni Charon számára. Bende nemes ember lévén, itt sem akar vámot fizetni.
334. sor Közmondás: felkapott az uborkafára, felkapaszkodott az uborkafára = jólétbe jutott, hivatalba stb. Itt az uborkafán hivatalok teremnek.
340. sor: A kádban jajgató öreg asszony, aki fél, hogy megfullad önzsrájában, pedig a kád üres: Magyarország képe, mely dúsnak képzelet magát (Extra Hungariam non est vita), pedig valójában szegény.
348. sor: A bajusz és szakáll magyar viselet volt, a beretvált arc németes.
360. sor: A köpenyegforgató szintén magyar típusra vágó célzás.
366. sor: Ixion (a lapithák királya) gyilkos, erkölcstelen ember; kerékbe-törése itt az örökös hajlongók büntetése.
371. sor: A fagyaltot (üres semmit) evő ember azért bűnhődik, mert élceket faragott.

381. sor: Az anya, kívül leányai — a nemzetiségek — mostohán bánnak, megint Magyarország. (Hasonló hangon írt Vörösmarty az *Elhagyott anya* c. költeményében, 1837., a magyar nőkről.)
416. sor: Az Álvilágban Aeneas is atyjával találkozik.
430. sor: Bende atyja arra van ítélve, hogy folyvást olvasnia kell Széchenyi *Hitel*-ét, a reformokat megindító könyvet. (L. II. ének, 262—285. sor.)
433. sor: Actaeon jobb vadásznak tartotta magát Artemisnél, ezért az istennő szarvassá változtatta és tulajdon kutyaival tépette széjjel.

VI. ének.

55. sor: Matkó István protestáns lelkész Sámbar Mátyás jezsuita ellen írt egyik könyvének címe *A Fövénnyen épített ház romlása*... avagy Sámbar Mátyás jezsuita inaszakadása... 1666. könyvben fordul elő az »X ut Tök« kifejezés. Utóbb cím lett belőle: »X ut Tök« könyvnek eltétele, avagy bányász-csákány, mellyel... Sámbar Mátyás nevű tudatlan sárgyuró megcsákányoztatik.

VII. ének.

97. sor: *Domestica cassa*. A megye házi pénztára. Ide kellett befizetni a házi adót.
- 90., 229., 233., 266., 287. sorokban szakasztott úgy vannak leírva a választási hadjáratok eseményei, mint az 1845. évi nagyváradi megyegyűlésről szóló tudósításban. (L. a jegyzetek bevezető részében.)
266. sor: *Actio*: népvád. A római polgárnak joga volt bármely közbűntett miatt vádat emelni akárki ellen. A régi magyar megyegyűléseken egy-egy párt vagy csoport ezzel a felkiáltással követelt hatósági pörbefogást neki nem tetsző nézetet hirdető szónok ellen. Később a vádemelés az ügyész joga lett.

Kézirat, kiadások.

A kézirat a Kisfaludy-Társaság ereklyetárában. A költő 1845-ben küldte fel a Társaság vig eposzra kitéűzött pályázatára. Az egész a költő kezeírása, 90 oldalon, vastag fehér papíron, keményebb kék papír-borítólapok közt. A címlapon a Társaság titkárának kezeírása: *Vettem oct. 25. 1845.* Ezt a kéziratot adták nyomdába, rajta ceruzával a szedőnek szóló utasítások.

Kiadva először *A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban*, VII. kötet, MDCCCXLV—VI. 1849., a 462—575. lapon, a *Koszorúzott Pályamunkák* közt: *Az elveszett alkotmány*. — Vig eposz hét énekben. — Másodszor a költő Összes Költeményeinek V. kötetében, azóta az ÖK. és az Összes Művek minden kiadásában.

Elterések a kézirat és a kiadások közt.

K.: kézirat; Sz.: Szilágyi István ajánlott módosításai, zárjelben; Évl.: a Kisfaludy-Társaság *Évlapjai*-ban megjelent szöveg; Ök.: az Ök. 1867 évi kiadásában közölt végleges szöveg.

A kéziratban *a*, *s* mellett nincsenek hiányjelek, azokat az Évl. pótolta; az ÖK. az *s* hiányjeleit sehol, az *a'* melly régies írását csak ott türté meg, hol a szótagot hosszúnak kívánta vétetni. A kézirat *c*-jét is az Évl. fordította *cz*-re.

A kézirat címlapja (a függőleges vonalak a cím soronként való tagolását jelölik):

Az elveszett alkotmány

azaz

Maradvári és Tagadófalvi, Tagadi

Rák Bendegúznak

földön, vizen s föld alatt | véghez vitt | álmélkodásra méltó vitézi tselekedetei; | nem különben | életében és halála után | rajta megesett | rendkívül való története: | mellyeket | az effélékben gyönyörködőknek kedvekért | először ugyan szép versekben szerzett | Néhai Nemes és Vitézlett *Vadonffy Bertalan* úr; | mostan pedig ez új formában | világ elébe botsátott, Egy hazáját igazán szerető magyar nemes.

(Hasonmása : Kéki L. : *A százéves Kisfaludy-Társaság*, 85. 1.

(Ezt a címet közli Szilágyi Istvánnal is (1846. febr. 22.), ennyi elteréssel: *Maradvári és Ingadófalvi Ingadi Rák Bendegúz* tselekedetei — Világ elébe — botsátott) — E címet a kéziratban áthúzta, nyomtatásban a cím ennyi: *Az elveszett alkotmány*.

A jelige a kéziratban is megvolt. Az *Első ének* első hat sora változatlanul maradt. — Ezek után a kéziratban ez következett:)

Ó te hatalmas lény, kit népem, mint Jehovah-ját
Júda leánya, saját s a többire rá se tekintő
Isteneül követel, — hozvát nagy Szittyia gombás
Téireiről, — ki előtt örmény, rác, német, oláh, tót,
Mind csak hangyabolyok, patkányok, hörcsögök, ürgék,
Mellyeket ölnéped (így)! tej-méz folyamú Kanaánja
Térein, egy korig, és csak azért szenvedsz el ödöngni
Hogy szeretett magyarod napot, éjt végig ne aludjék,
Hogy legyen a mi, ha vírad (azaz reggel, mivel *estve*
Szinte vírad soknak) hemzsege, csikolja fel újabb
Élvre a boldogokat, szóval, hogy legyen *irigyünk*,
Magyarok Istene! (más nevedet nem tudjuk) o halld meg:
Itt vagyok, itt ülök; könnyököm tölgy asztalon, állam
Félre feszítve, balom hajamat borzolja vesztetül,
Vagy veri homlokomat, jobbom pedig újra meg újra
Mártogat egy tollat tintába megint — porozóba:
És a vers nem jó, — és a vers egy sora sem jó.
Mínthogy azért, a mióta világ és benne szorult *bárd**
Létez, kezdve az ősi Homértól, eziedek óta
Mind e mái napig (beleértvén a pipatöltő
Műzsát is) közösen megtartott régi gyakorlat
Volna, Horác is (Pisókhöz: 140.) e módot
Törvényül tenni, meghunnyászkodni javallván
Illyenkor, s valamely istenséghez folyamodni:
Én is, alább nevezett költő, bátor vagyok, a rám
Torzképet faragó műzsákat hagyva maguknak,
Trónod előtt, *Szittyák hadas Istene!* térdre borulni s

* *Bárd.* Így nevezették azokat, kik énekeikkel *bárdolák* a régi celta nép *bárdolatlan* erkölcsait. Nem napnál világosabb innét, hogy mind *Ossián* a *bárd*, mind a *gael* nemzet valóságos *törzsökös magyarok* voltak.

Csókolván saruid sárját** esdeklenni : sugjad
 Né- ha belé szakadok ; ha pedig rám érik az álom
 (Mint rád ért, *Lector Benevóle*, remélem azóta),
 — Fricskázz föl kérlek, nehogy úgy járjak magam is, mint
 Ősi Homérosz járt, ki felől a pletyka Horác el-
 Hírelí fű-fa előtt, ha talál bólintani olykor.
 És ezzel maradok

tarlóí poéta

Vadonffy.

I. ÉNEK.

7. K. : És mivel *érdemlé*, — Évl. : érdemlé
8. K. : Emlékét az utókornál örökötsed, o *Múzsá*?
 Évl. : o *Músa*?
 ÖK. : az utókor előtt örökötsed, o *Múzsá*?
12. K. : *izélte* — Évl. : izélte
16. K. : Évl. *Víg eposát*
22. K. Évl. gátlá a' haladásban.
24. K. : nem *vala* költő
30. K. A' fenséges nap
30. K. : És a' nemeslelkű nap tűré mind e' leírást
 Évl. : mind a'
- (Szil. 'S a' nagylelkű nap mélyen szenvedte csapásit)
32. K. : Szalmát hordana az, ki megint e' térre *vetődnék*
 (Szil. : *vetődik*)
 (A 33—35 sorokat Szil. zárjelbe tette, ki hagyni.)
35. K. : Hogy 7 órakor és 50 perckor
36. (Szil. : *Élhunyt a' ragyogó vándor s lefizette robotját*)
38. K., Évl. : Szinte a' naptárból
41. K. : Karimás órut — Évl. : orrát
46. K., ÖK. : Híva *segédekül-é* — Évl. : *segédekül-e*
47. K., Évl. : úri dologból, — K.-jegyzet : *Festésünk érdekesbítése végett jelen időre fordítjuk. Az a sok imperfectum úgysis csak történetírók és németek munkáiba való. — (Áthúzza).*
48. K., Évl. : törvénytiltotta botokból
59. K. : *magyarhon!* — Évl. : Magyarhon!
62. K., ÖK. : e' *nok*-ot — Évl. : a' *nok*-ot
66. K. : Nagyszerű óra — Évl. : orra
69. K. : Szint' egy ór látszik — Évl., ÖK. : orr
74. K. : *úgy látszik* — jav. : rémlik
85. K. : A' közel erdőbenn — A K.-on jegyzet volt hozzá :
 «Még akkor így írtának Debreczenben» — Egyik bíráló mégis aláhúzta a második *n* betűt ; erre a költő kitörölte a jegyzetet is.
86. K. : Benn — ÖK. : Bent
88. K. : pokolra — az ÖK. : e szót aláhúzza.
90. K. : nem *tudtam* akadni —
95. K. : *kerürend* —
98. K. : ,nagysád'nak), — ÖK. : ,nagysám'nak), —
104. K. : *rendre hazudjam (cursive)*, — a költő *Évlap* példányába odaírta : *current* ; ÖK. : *így*.

** Sárját? Persze, mert itt sár nélkül nem jár.

412. K.: A daliás *fraknak* —
 115. K.: (Kivakart sor: *Fürdene bár maga a ragyogó nap mécs olaja. ban**
**Ki ik-kel szeretné, mondja: Fürdjék, stb (áthúzza).*
 Fölötte K., Évl.: Bár az olajmécsben maga isten'napja füröd-
 nék
 120. K. *megfurdancsoltam* — Évl.: furdácsoltam
 162. K.: szép renddel benyomul*
** Ha innét elmaradt egy nak,*
Semmi! kell a kritikusnak! (Áthúzza.)
 173. K.: arc, busa homlok — Évl.: arc, buta (sajtóhiba)
 189. K.: (a jegyzet a kéziratn is megvolt).
 193. K.: bizisten,
 Évl.: biz' isten!
 209. K.: A legutóbbi *nehány* — negyven vagy
 Évl.: — talán negyven
 210. K.: Ébredézem — (a bíráló aláhúzta, jav.: Ébredézék...
 211. K.: Azt látám, hogy a régiben üdvöt *hiába keresni*, jav.: nem lel az
 (a bíráló aláhúzására: (t-h) ember
 216. K.: *Lábom* alatt... Évl.: Lábam
 233. K.: épen egy *ujnyi* hibázott... Évl.: ujjnyi
 251. K.: *szakállból*... Évl.: szakállból...
 252—3. K.: (javítás, kivakart szavak fölött.)
 253. K.: látatlan *szellemed által* (a sor elején kitörölt hosszabb szó.)
 Évl.: látatlan alakban
 272. K., Évl.: tudod-e
 273. K.: fittyet vetek *órod* elébe — Évl.: orrod
 279. (Szil: Így csattogta le bús átkát *Armida* feléje)
 280. K., Évl.: Mellyen a' jó Hábor — (Szil: *A mellyen Hábor*)
 282. K., Évl.: Künn e varázsbottal — (Szil: *büvös* bottal)
 283. (Szil: Kanyarít nyugotnak barna vidékin)
 286. (Szil: Mellynek maradéki maiglan)
 287. K., Évl.: mondatnak a' köznapi nyelven
 ÖK: mondatnak köznapi nyelven
 292. *tüdeű* — Évl., ÖK.: tüdejű
 293. (Szil: *gyökerestül tép fákat ki*) — K., Évl., ÖK. — egyformán
 295. (Szil: *S mint az ujoncz, a' kin*)
 299. K.: Éjszak-, dél-, kelet- és nyugotról
 Évl.: Éjszak, dél, kelet és nyugotról
 302. K.: Reszket a'természet: szalad a föld férge *lyukába*
 (Szil.: Természet reszket) — Évl.: likába
 304. K.: fut a'gyik szemhunyvást és a' világért
 (Szil.: *semmi világért*)
 306—8. (sorokat Szil. így változtatta volna:
A bátor nyúl is beinal, tizedelve gerincén
Tüskék és bokrok. Riad a bagoly kopasz ágról.)
 308. K., Évl.: Riad a bagoly a kopasz ágról,
 Évl.: lapszélen írónnal: egy (áthúzza) is. (ÖK: bagoly is.)
 A 309—10 sort (Szil.:
Hol mélyen fontolt, híven örködve fölötted
O haza! és lesvén egeret gyomrának adóul)
 313. K.: a rettenetes vész — Évl.: e rettenetes
 325. K.: a' *tüzelőről* — ÖK.: a' szenelőről
 328. K., Évl.: S ó csoda — ó csoda látvány

350. K.: *jönek* az éji boszorkák — Évl.: *jöttek* — ÖK.: *jönek*
 352. K.: *varandok* —
 355. K.: *eféle* — Évl.: *efféle*
 363. K.: dühösen *folyik* ott
 366. K.: feketélik — Évl.: *feketéllik*
 371. K.: *Hajh be* —
 372. K.: *Tiszteletül* hátát
 380. K.: nem *kapa* tapsot
 384. K.: *hallnia* kellett
 421. K.: jobb *lessz* — Évl.: *lesz*
 428. K.: bajtársainak *sem*,
 435. K.: *lábikkal* — Évl.: *lábaikkal*
 446. K.: *birokra* Évl.: — (dőlt betűkkel) Évl.: jegyzet: *Birokra menni. birkozáshoz fogni v. kezdeni.* — (az ÖK. kiadásához átnézett Évl. - példányban a jegyzet áthúzza)
 447. az Évl. átnézett példányában a *szik-szamu*ka dőlt betűi mellé odaírta: *current.*
 456. K.: *tüne* (aláhúzva)
 469. K. és Évl.: *rekedély* (aláhúzva, ill. dőlt betűkkel)
 470. K.: *hebehurgyi*
 472. K.: *köponyeg*
 474. K.: A tens úr *zstros* — jav.: *hajas*
 475. után K. két kitörölt sor:
Es ez uton gőz lesz lovainkból, gőzi reményünk
Meg lóvá teszen, azt sutlogja sok ember e honban.
 484. K.: *Testeikből* — Évl.: *Testeikből*
 487. K.: *még nem* kövezett (aláhúzva)
 495. K.: *dühe* *üz s egy* áldozatára
 501. K.: *Armida egész* ragyogással,
 514. K.: *Megborsolva* beszélveiket
 521. K.: *vélekedésben*

II. ÉNEK.

5. K.: után kitörölt sor: *Pálinkát lehelő tüdejéből fúva golyóvá*
 12. K.: *Hogy teritethessen nagy szerrel aranyra ezüstre*
Egyik bíráló aláhúzta a «teritet» i betűjét; szerző átjavította a sort.
 17. K.: *credence-be* — Évl.: *credencebe*
 20. K.: Évl.: *drága* heringet —
 21. K.: *Kellemetes* sardellit — jav.: *izes*
 22. K.: *S több stb-eket, miket* — Évl.: És több stb-eket, a miket
 36. K., Évl.: (Párizs)
 37. K.: *paraszt* (aláhúzva) —
 40. K.: *Néha sötét)*
 42. K.: magyarhoni *művészt* — jav.: *költőt*
 44. K.: *szőnyegzetek*
 47. K.: Évl.: *Visszavonulni akart* és elve
 55. K.: *Melyre vitézlő Bende vitéz*
 57. K.: *bántalmadra* — Évl.: *bántalmadra*
 59. K.: *Ugy tetszék kívül: e' hajlék csak pusztá vadászlak*
 63. K.: *Kénytelenítettünk* — Évl.: *Kénytelenítettünk*
 67. K.: *kifeszültek* a mezőből
 87. K.: *Prieznitz* — Évl.: *Priznitz*

89. K.: *ecosaiset* (egyik bíráló aláhúzta, a bírálatban is megjegyezte.)
— jav.: *ecossaiset*
95. K.: *az* alatt
103. K.: *miszerént* — Évl.: *miszerint*
109. K.: *Társim is és horkolnak* — Évl.: *Társaim is, s horkolnak*
114. K.: *Terjedetes* faluban
119. K.: *másról* szólt — (aláhúzva)
128. K.: Főleg, azonban
140. K.: orvosi *kényszerítésből* — jav.: *elhitetésből*
149. K., Évl.: *nyött* el
151. K., Évl.: *Mellyet a fürdőben — betanúla*
155. K.: *szakácsnők* díszesítették — jav. és Évl.: *szakácsok* nóbelesítették
156. K.: *minthogy azok sem* (sem aláhúzva).
163. K.: *példabeszéd leve*
169. K.: *sorozott be a mátrikulába*
176. K.: *Mellyektől* — neveté —
179. K.: *Nem segíté* — jav.: *tüzelé*
182. K.: *bármí kamasz volt*
191. K.: *kirántám jobbcm övéből*
198. K.: *egyik szögletbe mutatva*
213. K.: *kedvem' — —* ütésim'
218. K.: *Mest'ram* — Évl.: *Mest'rem* (sajtóhiba)
219. K.: *bötyök-ujsa*
227. K.: *benn, naponkint* — Évl.: *benn' — naponként*
231. K.: *a nagyszerű tréfa*: (aláhúzva)
248. K.: *igéve* (aláhúzva)
249. K.: *nem tetszék*
259. K.: *cserébe* — Évl.: *cserében*
260. K.: (a sor második fele régebbi, olvashatlan szöveg helyén.)
262. K.: *Szécsényi* — Évl.: *Széchenyi*
270. K.: *caszinónkból* — jav. és Évl.: *casinónkból*
274. K.: *kerülend a megye tisztség* — (kivakart szöveg fölött).
279. K.: *a tűzbe* röpitni
296. K.: *És mama nem báná, mivel ő neki szinte havonkint* —
Évl.: *havonként*
302. K.: *mert untam már magamat honn*
304. K.: *Megrakván*
305. K.: *Útra megindultam*
308. K.: *Forspontos* — jav.: *Rospontos*
311. után K. két kitörölt sor:
E bölcs útastást követém, főleg mivel ennél
Jobbat senki se volt, ki hamarjában javasoljon
318. K.: *Mástól kérdeni meg*
322. K.: *a' legközelebbi diaeta* — Évl.: *diéta*
327. K.: *szedték a csillagot* — Évl.: *szedtek vala csillagot*
334. K.: *Hyppophagé* — a bírálat után jav. *Hippophagé*
350. K.: *mert (tölgy) fával*
356. K.: (Kivakart sor fölött) K. Évl.: *Párizs!*
366. K.: *Keblibe*
369. K.: *fönn a' földelen*
370. K.: *Lenn a szobában a gőz, a hőség*
379. K.: *fönséges*
385. K.: *többije* — Évl.: *többie* — ÖK.: *többije*
392. K.: *minn a vendégiszony*

398. K. *utolsó* — jav.: *utósó* — Évl.: *utolsó*
 407. K.: *fekvék*, közel a *legutolsó* — jav.: *legutósó* — Évl.: *legutolsó*
 414. K.: *kéntelenül* — Évl.: *kénytelenül*
 418. K.: *föl nem idüendő!* — Évl.: *üdülendő!*
 427. K.: *tudod-é* — Évl.: *tudod-e*
 439. K.: *Perbe fogandjuk*
 443. K., Évl.: *Kérdeze is holmit, melyekre mikép felelék meg,*
 449. K.: (kivakart sor fölött a mai szöveg)
 458. K., Évl.: *rőfös tollam*
 467. K.: *szolgabírók* — jav.: *birák* — visszajav.: *birók*
 470. K.: *hígveleű*
 483. K.: *Zöld volt-é* — Évl.: *volt-e* — ÖK. *volt-é*
 489. K.: *Mint szoritám* — jav.: *nyomtám* — K., Évl. *ködmöntü*
 493. K.: *Főleg mint hazudám* — Évl.: *hazudék*
 500. K.: *elnyött* — jav.: *elnyűtt*
 501. K., Évl.: *ujból és szigorúan*
 502. K.: *betürendben* — Évl.: *betűsorrall*
 511. K.: *Már a tisztújítás egy hét vala csak s mi az órát*
 jav.: *A tisztújítás egy hét vala már, mi az órát*
 513. K.: *A mikor* — jav.: *Es im*
 514. K.: *felsőbbi* — jav.: *fensőbbi*
 518. K.: (a sor második fele kivakarás fölött áll)
 526. K.: *több haladályt nem*
 531—540. *az Évlapok 6. oldaláról vannak Pótlék felirattal közölve. — «Az elveszett alkotmány» című jutalmazott vig eposból két hely marasztatott ki, mely itt pótlólag közöltetik».*
 534. K.: *a millyekkel* — Évl.: *a mellyekkel.*
 539. K.: *Évl.: e' kijelölt nap (sajtóhiba)*
 550. K.: *szerezék* — Évl.: *szerzék*
 552. K.: (előbb-csak) *N. U.*
 560. K.: *Hajh! hazudám, hazudám: — Évl.: 'hazudék, hazudék*
 K.: *betelék* — Évl.: *kitelék*
 565. K.: *Úz szemfényvesztő játékot a régi nemessel. Év szeml.: fényvesztő*
 568. K.: *Mint jó-rend-zavarót*
 574. K.: *dühödék vala*
 579. K.: *védőhelyzetbe tevődünk*
 583. K.: *s ki csak a kezeket*
 586. K.: *Igy mink sem teheténk mást, mint a harmatos arcú*
 590. K.: *nem leve vége*
 594. K.: *ölhet az úton akárhol*
 595. K.: *végítéletnek a bűnös* — ÖK.: *végítéletnek, utólag*
 596. K.: *Kívül a birtokon, azt szabados fölvinni*
 600. K.: *hol két kocsi álla bitangul*
 602. K.: *társimmal* — Évl.: *társaimmal*
 605. K.: *És felugorva*
 613. K.: *megtörve a harc dühe által*
 616. K.: *a mint tetszett*
 617. K.: *a jelen éjen*
 K. *az ének végén:* *Ki e hiatusok világában megütköznék a verseimben gyakran előforduló efféle hiatusokon: annak semel pro semper megsugom, hogy csak az olyan hiatusokat kerültem, amennyire lehetett, melyekben ugyanazon hangzók ismételtetnének; az ilyenek türhetők; magában a hiatus szóban is van egy s nyelvünk teljes velek. — (Áthúzza.)*

III. ÉNEK.

4. K.: Ébredédek — jav.: Ébredezett
 15. K.: ama Jobbak — Évl.: jobbak (cursiv)
 18. K. *Lankasztása* — Évl.: (szerző példányában) jav. *Lankasztási*
 — visszajav.: *Lankasztása*
 59. K.: várnak — Évl.: vártak
 91. K.: Ez rosszul — jav.: gonoszul
 144. K.: Ónapi — Évl.: Ónapi
 149. K.: s nem vonogatnám
 150. K.: kacagás szakítá félbe — jav.: vágá
 153. K., Évl.: s keze főjét
 157. K.: kénytelenül — Évl.: kénytelenül
 168. K.: kelt föl — jav.: fel
 176. K.: Készíti a posztót — jav.: Is készíti posztót —
 Évl.: Szinte csinál posztót
 186. K.: Ő az egészt csak légtisztító
 187. K. Évl.: Hívé,
 204. K., Évl.: tiltul* —: *Ímígy-amígy, vagy félig-meddig
 217. után K., Évl.: A mi a horvátság zajütését illeti, mondák,
Durva kegyetlenség törvénnyel hajítani őket
Nyelvtanulásra előbb, mint kedvők jöne magoktól — Évl.:
magoktól
Nyelvisméretőket bővíteni a honi nyelvvel —
A későbbi kiadásokból kimaradt.
 267. K.: foliántjain — Évl.: foliánsain
 280. K.: Volt, ki füléig eladósodott — jav.: adós
 284. K.: diaetán — Évl.: diétán
 285. K.: felelősségét — Évl.: felelősséget
 809. K.: Híres ügyét közibük dobata — Évl.: közijök *
 317. K.: reménybelijét — Évl.: reménybeliét
 318. K.: a tárgyat — Évl.: e tárgyat
 360. K.: Hízekain
 363. K.: Én feltételenül — Évl.: feltételenül
 379. K. Évl.: gyűlésben
 382. K., Évl.: Landtagsherr
 388. K.: kölköt — Évl.: kölyköt
 405—9. K.: az ének végéről van bekapcsolva nem azonos írással.
 Az ÓK. kiadásából kimaradt, az ÓM. közölte.
 419. K. Évl.: bajusszát
 423. K.: készítete — Évl.: készittete

IV. ÉNEK.

1. K.: ez alatt szabadelmü — Évl.: azalatt —
 2. K.: ezen nap
 14. K.: ment elszórkózni szabadba
 18. K. merre a célgomb — jav.: hol van
 29. K.: meríteni
 35. K.: félkinyiltan (sajtóhiba, félnyiltan h.)
 61. K.: fölöelni — Évl.: föllelni (sajtóhiba fölöelni helyett)
 69. K., Évl.: Ekkor előjönek rém állati a komor ének : a szerző Évl.
 példányában kihúzta s a lap aljára írta a mostani sort.

70. K.: *baglyak*
 71. K.: *varandók*
 72. K.: *Lába elébe, veszett mérget*
 74. K.: *mert mostan a titkos*
 77. K.: *horvák htvői keresztet*
 79. K.: *Ádáz skorpiók — jav.: skorpiók*
 82. K.: *közre szoríták*
 87. K.: *Földre rogyik s darabig — Évl.: Földre rogy és darabig —*
 91. K.: *bágyadt — Évl.: bágyadt*
 95. K.: *bármerre akarjon*
 102. K.: *Hallod-e: — Évl.: — Hallod-e,*
 104. K., *Évl.: Mit? nem akarsz? Haha,*
 119. K.: *ídvteljes — Évl.: üdv*
 128. K.: *küszdjél — Évl.: küzdjél*
 129. K., *Évl.: bájsípót, védangyalod ott lesz azonnal*
 130. K.: *Emlékül pedig*
 159. K.: *Igy köszönöd jótényeimet — Évl.: jótéteimet*
 168. K.: *langy nyoszolyákban*
 172. K.: *kacsintgass — Évl.: kacsingass*
 175. K.: *elvárni boszúm kitörését*
 181. K.: *erejüvé — Évl.: ereüvé*
 196. K., *Évl.: Nem veri föl, holtnak gondolván*
 198. K.: *de mint lepeték meg*
 198. K.: *A mikor ott látá*
 202. K.: *a szerencse papir katonáit*
 203. K.: *schwarz leve*
 210. K.: *sűrtének — jav.: sűrtinek*
 218. K.: *közöttük — Évl.: közöttök*
 219. K.: *Évl.: otthonosok*
 229. K., *Évl.: Dolgokban s ki tudá választani a fa peitköt*
 236. K.: *Tyukodi gazda*
 239. K., *Évl.: felső járást*
 242. K., *Évl.: mező járás*
 247. K.: *Üsdyben — Évl.: Üsdiben*
 249. K., *Évl.: nemzeti zsirtól*
 249. után K.: *Hozzá szállt egyenest Rák Bende nyugodt bizalommal. (Ez a sor az Évlapokból és a kiadásokból kimaradt.)*
 253. K., *Évl.: mink*
 262. K.: *eresz-alja — Évl.: eresz alja*
 268. K.: *ím a tekintetes úr — (Szilágyi jav.: A' nagyságos urunk)*
 269. (Szil.: *Nem sajnála, magunk hasznára, lejőni közinkbe*)
 270. (Szil.: *kihuzta*)
 273. (Szil.: *Kit-kit azonfelül is szándéka (Helyes! Helyes! Éljen)*
 274—75. (Szil.: *... szándéka ... de nem vala már mód — S út a helyesléstől*)
 276. (Szil.: *hallám fent szarka beszéli*)
 278. (Szil.: *Felfordulóban szegény hazánk, hahogy itt most*)
 280. K.: *ebharmincadra jutatják — Évl.: vetik ki*
 283. K., *Évl.: Főkép most*
 284. (Szil.: *jobbán, mint tudja akárki*)
 288. K.: *fizelénk meg*
 291. (Szil.: *traktát számukra adott volt*)
 292. K.: *Tisztújítás idején — jav.: Tisztújításkor (Szil.: Tisztválasztáskor)*
 296. (Szil.: *Azt mondjuk, hogy nem*)
 304—5. (Szil.: *kiki elmehet innen — A hova lelke viendi*)

308. K.: Megszakadást okozand
 309. (Szil.: kihúzta)
 310. (Szil.: Elpártol s lelkét)
 311. K.: Évl.: vagytok-e ti?
 315. K.: szakálás — Évl.: szakállas
 316. (Szil.: Jól tudom, ismerem én okait)
 317. K., Évl.: ribeláristák
 318. K.: Azt mondják, jelesül
 320. (Szil.: legyen nevelése parasztnak)
 324. K.: azon kutya-lelkű
 327. (Szil.: Marci zsidónál)
 328. (Szil.: ha paraszt ad, adja is olcsón)
 329. (Szil.: sarunkban)
 330. K.: viszi a városba
 332—3. (Szil.: a' sár is ráz, hát ha vason kell — Jármunk mily döcögős
 334. (Szil.: nem ad-e vizet így is az isten
 338—39. (Szil.: kihúzta)
 340. (Szil.: És a parasztnak kell nevelés? Hát a mi nemeskénk
 350. K.: lefeksziünk — Évl.: lefekjünk
 352. (Szil.: palotát a rabnak)
 355. K.: de a börtönt — (Szil.: s a börtönt)
 359. (Szil.: elő se kerül a per s a tolvaj elalszik)
 360. (Szil.: áthúzta.)
 377. K.: haza. Társai szinte — Évl.: haza, társai szinte
 394. K., Évl.: Dies
 412. K.: A Felső járást — Évl.: felső (u. így 422. sor.)
 422. K.: mátyrait — Évl.: mártírait
 447. K.: ugordni
 456. K. Évl.: az adózókhoz csatolódtak
 461. után K.: Pörgedi lón ám egyszer a híres hadnagy, a honfi
 (a kiadásokból, az Évlapokból is hiányzik.)
 464. K.: szólalt a gyülekezethez
 470. K.: azt vélék
 472. K.: csak hosszú szakdlat eresztnek Évl.: szakállat
 475. K.: csak a zöldje
 476. K.: rejlik láthatlanul annak
 491. K.: delátor volt s igaz ember.
 524. K.: neked a Cserhát,
 532. K.: telesülni
 539. K.: szabadelmű
 543. K.: öntve nemesse
 550. K.: Holnapi — tengely erdjén
 557. K.: paripás vezetői karában
 558. K.: Évl.: nincs meg.
 567. K.: megrakva tűzes nemesekkel
 569. K.: A városbeli nép valamelly részét, tanulókat,
 574. K.: zsálos ablakban rovogatta
 575. K.: naplóba vezette.

V. ÉNEK.

16. K.: És izené
 17. K.: s kiterül a sötét éjnek bakacsinja
 21. K.: lángnyelveiket, tudatandók

22. K.: A föld népével
 24. K.: légi csatára
 33. K.: Armida varázs ajakáról
 34. K.: garaboncásnak, miszerint ha
 36. K.: elvárom a légbeli harcra
 40. K.: folytatva
 43. K.: botor egyszerűséggel.
 64. K.: kokasok — Évl.: kakasok
 65. K.: Évl.: hiában!
 66. K.: Éjszaka — Évl.: Éjszaka
 71. K.: Fújták a vércsék és
 76. K.: mentek legelőre, lovagolván
 77. K.: forgatván balkezeikben
 84. K.: szellemet is sebestől
 86. K.: megszámlálhatlan nagy sokasága
 88. K.: seprűfarkkal nyomulának
 91. K.: vénszűz alakokban (aláhúzáva)
 96. K.: beleült seregét vezetiendő
 139. K.: S megtüzesítettén — Évl.: megtüzesítettén
 141. K.: széllyel — Évl.: széljel
 143. K., Évl.: Rozsdadarabjaikat
 147. K.: a harc mezejéről
 155. K.: közönyös — Évl.: közönös
 175. K.: Acteon — Évl.: Actaeon
 185. K.: E lévhez — jav., Évl.: E' léhez
 186. K.: azon áldott
 192. K.: rozsok
 196. K.: s nagy tót alakítottak
 197. K.: E tóból
 204. K.: mindet ezen irtózatossá állat
 205. K.: a hadnép egyre fogyának
 207. K.: önkénnyel
 209. K.: És mire észrehevék — Évl.: mikor
 216. K.: elrontani szinte
 222. K.: zavartan — Évl.: zavartan
 239. K.: Tudniillik — Évl.: Tudniillik
 252. K.: de határtalan a vesztésben
 254. K.: színházi kukucs (egyik bíráló: lorgnette)
 259. K.: s oda lőn a becsület azonnal
 261. K.: Képtelenül kiadni azoknak a Bende szobáit — Évl.: kénytelenül
 262. K.: És hogy ez éjre sehogyan tud neki adni szobát már — Évl.: az éjre
 267. K.: felkölté azt, 's hitta
 272. K.: tanácsa fölötte
 288. K.: Torkából e kies, parfümlehelő nyiladéknak — Évl.: parfüm
 289. K.: Tetszés a lemenet
 290. K.: Mondá Vergilius helyesen: hamar is lemenének
 293. K.: háromfejű szörnyeg
 299. K.: megtarkázva sejtés
 305. K.: E főé vala a fark és csóválta ugyancsak
 309. K.: bátran bemenének
 325. K.: önjóvoltától — Évl.: önjóvoltától
 326. K.: Túl a rideg parton kezdődék a siralomnak

333. K.: *hajult*
 336. K.: kádbeli *ember* — jav. éhes — (a köv. sor első szava kitörölve, fölötté: *ember*)
 339. K.: *vén asszonyalak keserűen*
 342. K.: *a kád* — Évl.: *e kád* (sajtóhiba)
 343. K.: *Jaj szabadsának!*
 345. K.: mosolygva *kicsinyt*
 349. K.: *szakált* — Évl.: *szakállt*
 352. K.: *Két újnyira* — Évl.: *ujjnyira*
 356. K.: *hától* — *elől* — Évl.: *hátral* — *elől*
 358. K.: állott *egy emberi termet*
 365—7. K.-ban nincs. Betoldás a költő Évlap-példányában, mikor az ÖK számára átnézte.
 369. K.: *Folyvást ett*
 373. K.: Bende a bájhölgytől kérdés *tett*
 374. K.: *vitzgyártó* (aláhúzva) — jav. és Évl.: *vicz*
 388. K.: *tövel szurkálni*
 407. K.: *bűnlakoló lelkeknek nagy sokaságát*
 415. K.: *nemzöd szava kér, o beszéld el*
 431. K.: sor második fele az *Évlapok*ban kipontozva, a rákövetkező két sorral együtt, az *Évlapok* 6. lapján e rész közölve, mint *Pótlék*.
 446. K.: Hecatenál — Évl.: Hecatenál
 453. K.: *Tenmagad eszközöled* — Évl.: *eszközlöd*
 454. K.: Földi halandóból — kedvelte
 460. K.: *célszerűképen*
 470. K.: *Útjok Elyz szélén vezeté őket. Gyönyörűség*
 475. K.: *édhoni*
 485. K.: *szakad az barlang kebeléből*
 490. K.: S Bende, midőn közelebb férhettek — jav. érték
 494. K.: *érté e csodás eseményt is*
 497. K.: *Láttak nagy sereget*
 510. K.: *Diogeneskint* — Évl.: *Diogenesként*
 512. K.: A folyam ajkáról — szomjuk *csillapulva* — felálltak
 514. K.: *fájdalma*

VI. ÉNEK.

9. K.: *Sorsisten* — Évl.: *sorsisten* — kiadások: *Sors*
 14. K.: *ha járve*n — jav.: *ha reves fán* Évl.: *ha a reves* (sajtóhiba.)
 16. K.: *Benn*
 29. K.: *Demokritos*
 31. K.: *Xanthippe* — jav. *Xanthippe*
 32. K.: *Mind egyek itt* — Évl.: *Mindegyek* (sajtóhiba)
 38. K.: *Es a nagy Macedon* — jav.: *Es ama nagy*
 63. K.: után az *Évlapok* átnézett példányába tintával ezt a hexametert írta a költő:
Ostoba Kauderwelsch! ez az öt sor jó az egészben.
N-körös dec. 16. 1853.
 71. K.: *hatalomtól* — Évl.: *hatalomtól*
 79. K.: *menyegzöt* — Évl.: *menyekzöt*
 93. K.: *Sorsod ettől függ*
 103. K.: *műzsa leánykák*
 119. K.: *Hekate* — Évl.: *Hecaté*
 122. K.: *hizott a legénynek*

184. K.: *álta* helyében — Évl.: állti
 185. K.: *mind az* — Évl.: mind az,
 192. K.: küszdés
 198. K.: *mink*
 200. K.: Hasztalan *uszdám*
 223. K.: feltűnnek, *erőt vett*
 255. K.: Pörgedy — Évl.: Pörgedi
 267. K.: *Küszdeni* — Évl.: Küzdeni
 282. K.: *megkeseríti*
 286. K.: ezen *éjen*
 288. K.: *vigságteles*
 304. K.: Pörgedié — 309. szintén
 323. K.: *protocolloma* — Évl.: protocolluma
 326. K.: *bakatella* — Évl.: bagatella
 329. K.: *naponkint* — Évl.: napoként
 330. K.: szolgabírókat
 342. K.: *csöndöt* — Évl.: csöndet
 343. K., Évl.: Pörgedi

VII ÉNEK.

24. K.: *epéjü* — Évl.: epéü
 85. K.: *közibük* — Évl.: közijük — ÖK: közibük
 89. K.: Pörgedi (többnyire így; Kolocintos is így, a K.-ban.)
 91. K.: gözü — Évl.: *gözüs* álomban
 94. K.: *Mellyet*
 124. K.: közönyös — Évl.: *közönös*
 155. K.: *széllyel* — Évl.: *széljel*
 218. K.: maga is mellé *rogyik* annak
 219. K.: *ömegenként*
 223. K.: előtt kitérőlt sor: *Undok okádságnak le apodvák ronda sarába*
 246. K.: *telestik*
 248. K.: Eltűrik *nemesül*, ha szakáluk — Évl.: szakálluk (cursiv)
 280. K.: Számadolásiba — Évl.: Számadolásaiba
 299. K.: o szent hon!
 300. K., Évl.: *vítanak*
 319. K.: *komolyul* vitatni
 335. K.: Drága *damaszki fegyver* — jav.: damaszкуси kard
 338. K.: *Mondjátok* magatok — jav.: Hirdetitek
 401. K.: hangukról mint a *harizst* — Évl.: harist
 405. K.: *jöllengős*
 418. K.: *esküdni* — Évl.: eskünni
 425. K.: *halhatatlanságba*
 431. K.: *Aetna* — Évl.: Aethna
 454. K.: nem a *hű* nő — Évl.: hiv nő

Irodalom.

Az eposz megjelenése az irodalomban nem keltett figyelmet, már a hosszú késedelem miatt sem. Szalontán nem sokba vették a *„kis nótáros»* diadalát. . . . némely itteni urak annyira lovagoltak rajta, hogy . . . a többi rossz közt csak kevésbé rossz volt s azért jutalmaztatotta — írta a költő Szilágyi Istvánnak (1847. jan. 31.). Nagy elismeréssel írt a műről Toldy

Ferenc (*A magy. nemz. irod. tört. a legrégibb időkől napjainkig*, rövid előadásban): »Bár nyelv és vers sok kívánni valót hagyott, ... tekintve a komoly alapot s a szatírai ér gazdagságát és csípősségét, e mű meghaladott mindent, mit gúnyköltészetünkben eladdig birtunk.« Mikor az ÖK. gyűjteményében újra megjelent, Szász Károly írt róla (*Budapesti Közlöny*, 1867. cikksorozata negyedik közleményében, 79. sz., jún. 15.). Felróta, hogy a költő feltűnően kevés személyt mozgat, a cselekményt machina intézi s az végül két allegóriai személyné válik. Írtak róla továbbá:

Behyna Szalánczy Gyula: *Néhány szó A. J.-nak Az elveszett alkotmány című víg eposzáról.* — Lőcsei kir. k. gimn. Értesítője, 1880—81.

Ravasz Árpád: *A humor A. J.-nál.* — Székelyudvarhelyi ev. ref. főgimn. Értesítője, 1901.

Szalay Pál: *Komikus eposzaink.* — Gyöngyös, 1902, (55—75. l.) Sokallja a machinát; Bende alvilági útját Aeneasé párjának nézi.

Kéky Lajos: *A. J. pályakezdése.* — *Beöthy Emlékkönyv*, 1908. — 322—335. l., újabban az *Ölcső Könyvtárban*: *Tanulmányok A. J. epikájáról.* (A parodisztikus vonásokról.)

A. J. életrajza, I. kötet, 78—90. l.-ig.

Több hozzászólást indított meg Móríc Zsigmond cikke: *A. J. trói bátorsága.* (*Nyugat*, 1931. IV. köt., 613—621. l.). Az eposz szikrázó szellemessége mellett politikai bátorságára mutatott rá. »Itt jelenik meg először az a szociológiai szemlélet, mely csak most, szinte száz év múlva nyert polgárjogot Magyarországon.« De úgy látja: »Humorának soha többet nincs olyan leütő ereje, nem támadja az életet, a társadalmat; később »nem áll e mögé.« Csak két ízben volt ifjú és bátor és szabad ember: első és utolsó munkájában: *Az elveszett alkotmányban* és az *Őszikékben*. Ott politikai, itt emberi bátorsága nyilatkozott meg.« Kosztolányi Dezső nyomban szót emelt amellett, hogy a költő magatartása később nem változott. Nemcsak *A szegény jobbágy*, *A fülemile* is, közéleti bírálata'. Hivatkozott a költő magánéletére, *A walesi bárdok* balladáira, hogy a koronázás idején az érdemrendet alig akarta elfogadni, az országgyűlésen szóbahozott évdíjat az első hírre elhárította magától. (Levelei Eötvös és Pauler miniszterekhez, meg Csengery Antalhoz, 1870. aug. 2.) — Kosztolányi D.: *Nyugat*, 1932. febr. 1. *A Budapesti Szemle* a költő forradalmi verseire és cikkeire mutatott rá. (1932. 224. kötet, 304—308. l.-ig. — V. G.)

Ujvári Lajos: *A. J. trói bátorsága.* — *Magyar Szemle*, 1932. 8. sz. — Nemcsak támadó bátorság van, a hitvalló bátorság mindig megvolt Aranyban.

Molter Károly: *Arany- valuta.* — *Erdélyi Helikon*, 1932. 606—609. l.

Hódsági Béla: *A. J. trói bátorsága.* — *Napraforgó*, 1931. 2. sz.

Horlai Györgyné értekezése: *Az elveszett alkotmány.* — *It.*, 1949.

2. sz. Móríc Zsigmond nyomán jár, kiemeli, hogy a költő a kicsinyek és gyöngékek oldaláról bírálja a megyei életet. Politikai nézőpontja a parasztság sorsa volt. Az allegorikus alakokat is azért vezeti végig a költeményen, mert a földi dolgok földöntúli fonák képe a legélesebb szatírára ad alkalmat.

Soós Júlia: *Arany János.* — (A »Tanulj jobban« c. gyűjteményben.) Azt emeli ki, hogy az Erély és Lelkesedés szavaira főképp a »kicsinyek és együgyűek« jöttek felesküdni. Ezzel mondja ki Arany, hogy »a közállapotok megváltozását nem a nemességtől, hanem a néptől várja.«

JEGYZETEK TOLDIHOZ.

1846-ban a Kisfaludy-Társaság költői pályázatára a „feladást” a népies író, Gaál József, *A peleskei nótáriusszínpadra alkalmazója* ajánlotta, írásban. (Iratá a Kisfaludy-Társaság ereiklyéi közt, hasonmása Kéky: *A százéves Kisfaludy-Társaság*, 93. lapon, a pályázat-hirdetés a Kisfaludy-Társaság *Évlapjai* VII. kötetében, a XLVII. lapon.) »Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkain élő történeti-személy, péld. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen. Beküldés határnapja nov. 20. 1846. — Jutalma 15 drb. arany.» A pályázatot a febr. 8-i közlés írta ki, ugyanaz, amely *Az elveszett alkotmány* jutalmazását bejelentette. Az akkori bírálatokból Arany fülében csak a Vörösmarty szava csengett, irodalmunk vas-koráról. »Úgy véltem, hogy most már megállapodnom nem lehet« — mondja önéletrajzában. Az új pályázat szinte egyenest neki szólt. A Toldiak Szalonta földesurai voltak; a csonka torony az ő váruk maradványa; nevük élt a nép ajkán. Aranynál megvolt a népszerű ponyvafüzet: *Az híres-nevezetes Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história, irattatott Ilosvai Péter által.* — Posenban, Spajzer Ferencnél feltaláltatik. 1746. — (Ezt a barna vászonba kötött, viseltes példányt körösi tanár korában be is vitte egyik osztályba, mikor Ilosvaivól tartott előadást. — *IK.*, 1940. 217. l.) Ilosvaiból már többen felújították Toldi emlékét, Vörösmarty is, fiatalkori meg utolsó viadalát. (Toldi 1829. — *Az ősz bajnok*, 1832.). Ilosvai könyve vázlatos, szaggatott, hősenek csak fiatalkora van összefüggően elbeszélve s a mondai törmelékből öregkora bontakozik ki ismét. (A monda ezen megtöréséről Négyesy László: *Az ősz Toldi.* — *Magyar Múza* (szerk. Császár Elemér), 1920. 1. szám.) A tárgyat Arany jól ősmerte. Hamar munkához látott. Szilágyi István 1846 nyarán már olvasott belőle valamit Szalontán. (Arany László feljegyzése atyjának Szilágyihoz 1846. febr. 22. írt levelénél.) Arany azt írja neki 1847. jan. 9.: »Szeretném az elejét — amit ön olvasott — megváltoztatni, de már késő. Azok, miket utóbb írtam, egészen más modorúak, népiesebbek, könnyebbek.« Máskor is: »Egyes sorok sok helyett numerustalanok.« (1847. nagypéntek.) Ilyen helyek mellé spondaeus-jeleket tett. A kézirat alján ott van: *Vége okt. 23-án, 1846.* — Ebből Kardos Albert arra következtetett, hogy a XII. ének elsietés jeleit mutatja: gyöngébb rímeket, elszakított igekötőket stb. (*IK.*, 1891. 101—108. l. U. o. más hozzászólás is.) A kéziratban azonban kevés a törlés, későbbi javítás sincs.

Már felküldte a kéziratot a pályázatra, mikor egy lényeges mozzanat ötlött eszébe. Szilágyi Istvánnak írja 1847. jan. 9.: »Toldi Miklós, midőn Laczi által hadi életre buzdíttatik, bátyjától osztályrészét, pénzt, lovakat stb. kell, hogy követeljen, legalább is azt, hogy őt leventeileg állítsa ki, s ezen köztük viszálykodásnak támadni.« Ezt a két versszakot utólag Erdélyi Jánoshoz küldte fel, ő írja Toldy Ferencnek, 1847. febr. 23.: »Arany javítása nálam van, én majd belé szűröm, ahová kell.« (Közölte az *Akad. Értesítő*, 1914. okt. 578. l.) A külön lapra írt két strófát kézirat-mutatványképen közölte Gyöngyösy könyve, 111. l., nem véve észre fontosságát. E betoldás kedvéért a Széchenyi-Könyvtárbeli kéziratban egy egész oldal van újra leírva.

A pályázatra tizennégy mű érkezett, a bírálók Vörösmarty, Garay, Gaal, Bártfay és Tóth Lőrinc voltak. Véleményeiket 1847. jan. 23. terjesztették a Társaság elé. Vörösmartyé így szólt: »A beküldött munkák között kétségtelenül *Toldit* (4. sz.) illeti az elsőség. A kifejezések ősi egyszerűsége mellett a világos szerkezet, nagyszabású és sok bensőséggel bíró jellemek, a tisztán és következetesen népies előadás jóval fölül emelik a többi pályázókon.« (Hasonmása Kéky könyvében, 95. l.) »Másoddijra« *Szuhay Máttyást*, Tompa pályaművét találta méltónak, mint igen kerekded, könnyedén szőtt s kezelt jóízű tréfát. Ugyanekkor a Marczibányi jutalmat, mely Bosnyák Zsófiáról kívánt legendát, Garay János nyerte el.

Gaal József véleménye: »Ezen költemény oly jeles mű, minővel irodalmunk maga nemében alig bír. Élettéljes plasztikai jellemzés, indulatok és lélekállapotok helyes, néha remek festése, természetű és egyszerűsége mellett is költői képeket alkotó leírások. Egészen s következetesen a legnépszerűbb nyelv, telve ügyesen használt s nem erőltetett népphrasisokkal s természetes népies gondolatmenet, nemcsak mindenütt kitűnővé tennék a jelen művet, de különösen nemzetiségünknek oly bélyegét ütök reá, mely minden során látható. Egy hibája talán, hogy itt-ott, de alig két-három helyen, aljasabb kifejezéseket használ, min azonban segíteni igen könnyű.«

Tóth Lőrinc véleménye: »Minden pályamunka közt nem csak legjobb s legköltőibb, hanem egyszersmind legterjedelmesebb is, melyről kevés volna azt mondani, hogy pályatársai közt legtöbb aránylagos becselt bír, hanem azt kell felőle benső örömmel s megelégedéssel kijelenteni, hogy valódi, önálló, abszolút magas becsű költemény, mely összes szépirodalmunknak elsőrendű gyöngyvel közé tartozik. — Nyelve, előadása, népszerű elembeni gazdagsága, egyes költői képei, mindvégig lankadatlan érdekessége, azon vágyat ébreszték bírálóban, bár a szerző fényes tehetségét nagyobb díjjal lehetne jutalmazni, mint a kitűzött 12 arany. — — — Ezen tizennégy pályamunka közül a 4-ik számú *Toldy* annyira fölötte áll versenytársainak, — — — hogy a jutalmat minden kétségen kívül ennek ítéli oda a bíráló, s benső örömet fejezi ki, hogy a Kisfaludy-Társaság kitűzött szerény díjai által ily maradandó becsű műnek előhozására adhatott alkalmat.«

Bártfay László véleménye: »*Toldi* minden tekintetben igen jeles. Tárgy, nyelv, átgondolt szerkezet, jellemzés, előadás (még pedig mily népszerű, egyszersmind mily költői előadás!!), hangzatos vers, magyar élet, — magyar szokások, — táj- és kor-festés, szóval: minden, részletekben s egészben véve, kielégítő, remek. — E mű nemcsak a jelen pályairatok közt hasonlíthatatlanul a legbecsesb, hanem a magyar irodalom egyik legszebb díszé, s hiedelmem szerint sokáig az marad. — Valóságos nyereségünk, — kérdésen kívül ezé az elsőség, a pálma, borostyán és minden. — Azonban a szerző — bárki legyen, — itt-ott mégis talán igazítani fog rajta, nyomtatás előtt, — noha non ego paucis offendar maculis.«

Garay nem adott írásbeli jelentést, vagy legalább is nem maradt fenn. A másik négy a Kisfaludy-Társaság levéltárában. A pályázat sikeréről Erdélyi a titkári összefoglaló jelentést közölte a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* (1847. 7. sz. febr. 14.). A bírálók mintha előlegesen összebeszéltek volna, felolvasott véleményeik egymás után ugyanazon műnek ítélék a díjt. — — — Az illető ülés örömmel fogadta ezen egyhangú kedvező ítéletet s azzal igyekező lelkesedését kitüntetni, hogy a jutalmul kitett összevetet 15 aranyról 20 aranyra emelé, pénztári erejéhez képest. Felolvasása helyen (t. i. az ünnepi ülésen) az egésznek terjedelme miatt mellőztetik, részek pedig az egésznek kára nélkül nem adhatók.«

A lelkes elismerés hírére Petőfi elkérte a Társaság titkárától, Erdélyitől, s amint elolvasta, tüstént levelet és verset írt Aranyinak,

(1847. febr. 4.), melyekre Arany szintén levélben és versben válaszolt; ezzel kezdődött barátságuk.

Arany mutatványt küldött a költeményből Szilágyi Istvánnak (a IX. én. utolsó két versszakát és a X. éneket), kétszer is, mert az első küldemény elveszett. (Arany levele, 1847. január 31.) Ekkor is írja: „... Igazítanom kell Toldi-n s megkértem Erdélyi urat, küldje le.» Petőfi meghallotta ezt, korholta érte a költőt (1847. febr. 23.): »Ugyan minek?.. iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák s aztán bámulhassa két ország.« A *Szépirodalmi Szemle* május 23.-i száma már hirdeti is, hogy, a napokban megjelenik. A szerzőnek járó példányokat Petőfi vette át. (Levele 1847. jún. 18.) A kiadvány jóvedelméből a Társaság ekkor részesítette először a szerzőket; Aranyra 60 pfr. esett, mit Toldy Ferenc, tekintettel a szalontai nagy tűz kártételére, sietett megküldeni. (Levele 1847. okt. 1.) A művet elsőnek Vahot Imre *Pesti Divallapja* ismertette. Vahot sógorától értesülhetett a pályázat, sikeréről, Garaytól, aki tagja volt a bíráló bizottságnak. Vahot már febr. 1.-én verseket kért lapjába a költőtől. Aranyt kizárólagos dolgozótársának hirdette, mikor az ismertetés jún. 27. megjelent. »Jólesik látnunk a becsület és érdem emberét fölemelkedni« — írta; mesébe valónak nézi azonban Toldi találkozását Bencével és anyjával. — Alapos, komoly ismertetést a *Szépirodalmi Szemle* közölt, 1847. júl. 11., szerzője köztudomás szerint Toldy Ferenc. Rávall a felfogás, a pontosság, a stílus. (Kemény Zsigmond 1854-ben, *Toldi* új kiadását és *Toldi estjét* ismertetve, ezen bírálatból mint Erdélyiéből idéi. Erdélyi a Kisebb Költemények bírálatában megmondja, hogy az idézett ismertetést nem ő írta. — *Pesti Napló*, 1856. aug. 26.)

A bírálat finom érzékkel elemzi a művet, kiemeli, hogy amit a krónikás "viszonyos szükségesség nélkül regél el", a költő "művésziileg használja fel, léteges kerek egészül, melynek minden tagja szükséges ok vagy okozat-ként jelenik meg. Így legelőször is a kompozícióban bizonyodik be a szerzőnek hivatása az elbeszélő költészetre." Ezt a mese elmondásával mutatja ki. Egyes részleteket pontosan megmagyaráz. Így azt, hogy a pesti viszontagság „nem lazul beszótt epizód”, „enélkül Toldi nem jutott volna külső állapotjának öntudatára” és „parlagi alakjában viadala el nem fogadtatott volna”. Ha Bence előbb érkezik, „megjelenése s az anyai kifogyhatatlan szeretetnek a távolba is meleg áthatása elveszté vala azon költői jelentességet, melyet a szivtelenn világ hidegségének a ténye után nyer”. A farkaskaland sem csak Toldi baját bokrosítja s erejét mutatja, „hanem ezáltal is gondolatjai az ő farkasára vezettetnek vissza.” — A jellemek „cselekvésbe téve nyilatkoznak, ... ez kölcsönöz a műnek oly élenkséget”. — „A költemény legkitünőbb sajátysága a népiesség, melyet a népszerűségtől élesen meg kell különböztetni s mely nemcsak a kifejezés-módban, nemcsak a nyelvezet s a verssel bánásban — ezek külsőségek — hanem, és leginkább, a felfogás naívságában áll... midőn a költő korának és népének szemléletét s érzését nem a művészetnek ... törvényeihez... szabja, hanem... úgy adja, mint az benne népének hason miveltségű tagjában visszatükrözik.» S hozzá teszi: »Ez Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig nem sikerült egy költőnek sem úgy, mint Arany-nak.« Ez érdeméért némi történeti tévedést is elnéz. »Nem fog senki felakadni ama anachronizmusban, hol a tengerinek morzsolása mint közzsokás fordul elő.(XIV. században — IV. ének, 14. vsz. — Ezt újra felfedezte a *Nyelvőr*, 1912. 189, 244. 1. — Erre Lehr Albert, *Magyar Nyelv*, 1912. 285. 1.) Kevésbé szerencsések a bíráló kifogásai leírások és nyelv dolgában. »Az álom leírásában (IV., 5. vsz.) a nyál kicsordulása hívebb, mint lennie szabad.« Ép így kifogásolja az álom előjeleinek leírását (VI. 12.). Az előbbiről Petőfi már a bírálat megjelenése előtt azt írta Arany-nak (1847. márc. 31.): »Mikor

A pályázatra tizennégy mű érkezett, a bírálók Vörösmarty, Garay, Gaal, Bártfay és Tóth Lőrinc voltak. Véleményeiket 1847. jan. 23. terjesztették a Társaság elé. Vörösmartyé így szólt: »A beküldött munkák között kétségtelenül *Toldit* (4. sz.) illeti az elsőség. A kifejezések ősi egyszerűsége mellett a világos szerkezet, nagyszabású és sok bensőséggel bíró jellemek, a tisztán és következetesen népies előadás jóval fölül emelik a többi pályázókon.« (Hasonmása Kéky könyvében, 95. l.) »Másodjára« *Szuhay Mátyást*, Tompa pályaművét találta méltónak, mint, igen kerekded, könnyedén szótt s kezelt jóízű tréfát. Ugyanekkor a Marczibányi jutalmat, mely Bosnyák Zsófiáról kívánt legendát, Garay János nyerte el.

Gaal József véleménye: »Ezen költemény oly jeles mű, minővel irodalmunk maga nemében alig bír. Élettéljes plasztikai jellemzés, indulatok és lélekállapotok helyes, néha remek festése, természetű és egyszerűsége mellett is költői képeket alkotó leírások. Egészen s következetesen a legnépszerűbb nyelv, telve ügyesen használt s nem erőltetett népphrasissal s természetes népies gondolatmenet, nemcsak mindenütt kitűnővé tennék a jelen művet, de különösen nemzetiségünknek oly bélyegét ütök reá, mely minden során látható. Egy hibája talán, hogy itt-ott, de alig két-három helyen, aljasabb kifejezéseket használ, min azonban segíteni igen könnyű.«

Tóth Lőrinc véleménye: »Minden pályamunka közt nem csak legjobb s legköltőibb, hanem egyszersmind legterjedelmesebb is, melyről kevés volna azt mondani, hogy pályatársai közt legtöbb aránylagos beccsel bír, hanem azt kell felőle benső örömmel s meglepődéssel kijelenteni, hogy valódi, önálló, abszolút magas becsű költemény, mely összes szépirodalmunknak elsőrendű gyöngyei közé tartozik. — Nyelve, előadása, népszerű elemiben gazdagsága, egyes költői képei, mindvégig lankadatlan érdekessége, azon vágyat ébreszték bírálóban, bár a szerző fényes tehetségét nagyobb díjjal lehetne jutalmazni, mint a kitűzött 12 arany. — — — Ezen tizennégy pályamunka közül a 4-ik számú *Toldy* annyira fölötté áll versenytársainak, — — — hogy a jutalmat minden kétségen kívül ennek ítéli oda a bíráló, s benső örömét fejezi ki, hogy a Kisfaludy-Társaság kitűzött szerény díjai által ily maradandó becsű műnek előhozására adhatott alkalmat.«

Bártfay László véleménye: »*Toldi* minden tekintetben igen jeles. Tárja, nyelv, átgondolt szerkezet, jellemzés, előadás (még pedig mily népszerű, egyszersmind mily költői előadás!!), hangzatos vers, magyar élet, — magyar szokások, — táj- és kor-festés, szóval: minden, részletekben s egészben véve, kielégítő, remek. — E mű nemcsak a jelen pályairatok közt hasonlíthatatlanul a legbecsesb, hanem a magyar irodalom egyik legszebb díszé, s hiedelmem szerint sokáig az marad. — Valóságos nyereségünk, — kérdésen kívül ezé az elsőség, a pálma, borostyán és minden. — Azonban a szerző — bárki legyen, — itt-ott mégis talán igazítani fog rajta, nyomtatás előtt, — noha non ego paucis offender maculis.«

Garay nem adott írásbeli jelentést, vagy legalábbis nem maradt fenn. A másik négy a Kisfaludy-Társaság levéltárában. A pályázat sikeréről Erdélyi a titkári összefoglaló jelentést közölte a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* (1847. 7. sz. febr. 14.). A bírálók »mintha előlegesen összebeszéltek volna, felolvasott véleményeik egymás után ugyanazon műnek ítélik a díjt. — — — Az illető ülés örömmel fogadta ezen egyhangú kedvező ítéletet s azzal igyekvék lelkesedését kitüntetni, hogy a jutalmul kitett összevetet 15 aranyról 20 aranyra emelé, pénztári erejéhez képest. Felolvasása ehelyen (t. i. az ünnepi ülésen) az egésznek terjedelme miatt mellőztetik, részek pedig az egésznek kára nélkül nem adhatók.«

A lelkes elismerés hírére Petőfi elkérte a Társaság titkárától, Erdélyitől, s amint elolvasta, tüstént levelet és verset írt Aranyának,

(1847. febr. 4.), melyekre Arany szintén levélben és versben válaszolt; ezzel kezdődött barátságuk.

Arany mutatványt küldött a költeményből Szilágyi Istvánnak (a IX. é. utolsó két versszakát és a X. éneket), kétszer is, mert az első küldemény elveszett. (Arany levele, 1847. január 31.) Ekkor is írja: „... Igazitanom kell *Toldi*n s megkértem Erdélyi urat, küldje le.» Petőfi meghallotta ezt, korholta érte a költőt (1847. febr. 23.): »Ugyan minek?.. iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák szatán bámulhassa két ország.« A *Szépirodalmi Szemle* május 23-i száma már hirdeti is, hogy, a napokban megjelenik. A szerzőnek járó példányokat Petőfi vette át. (Levele 1847. jún. 18.) A kiadvány jövedelméből a Társaság ekkor részesítette először a szerzőket; Aranyra 60 pfr. esett, mit Toldy Ferenc, tekintettel a szalontai nagy tűz kártételére, sietett megküldeni. (Levele 1847. okt. 1.) A művet elsőnek Vahot Imre *Pesti Divatlapja* ismertette. Vahot sógorától értesülhetett a pályázat, sikeréről, Garaytól, aki tagja volt a bíráló bizottságnak. Vahot már febr. 1.-én verseket kért lapjába a költőtől. Aranyt kizárólagos dolgozótársának hirdette, mikor az ismertetés jún. 27. megjelent. »Jólesik látnunk a becsület és érdem emberét fölemelkedni« — írta; mesébe valónak nézi azonban Toldi találkozását Bencével és anyjával. — Alapos, komoly ismertetést a *Szépirodalmi Szemle* közölt, 1847. júl. 11., szerzője köztudomás szerint Toldy Ferenc. Rávall a felfogás, a pontosság, a stílus. (Kemény Zsigmond 1854-ben, *Toldi* új kiadását és *Toldi estjét* ismertetve, ezen bírálatból mint Erdélyiéből idéi. Erdélyi a Kisebb Költemények bírálatában megmondja, hogy az idézett ismertetést nem ő írta. — *Pesti Napló*, 1856. aug. 26.)

A bírálat finom érzékkel elemzi a művet, kiemeli, hogy amit a krónikás "viszonyos szükségesség nélkül regél el", a költő "művésziileg használja fel, léteges kerek egészül, melynek minden tagja szükséges ok vagy okozat-ként jelenik meg. Így legelőször is a kompozícióban bizonyodik be szerzőnek hivatása az elbeszélő költészetre." Ezt a mese elmondásával mutatja ki. Egyes részleteket pontosan megmagyaráz. Így azt, hogy a pesti viszonytagság „nemlazi beszótt epizód”, „enélkül Toldi nem jutott volna külső állapotjának öntudatára” és „parlagi alakjában viadala el nem fogadtatott volna”. Ha Bence előbb érkezik, „megjelenése s az anyai kifogyhatatlan szeretetnek a távolba is meleg áthatása elveszté vala azon költői jelentességet, melyet a szívtelen világ hidegségének a ténye után nyer”. A farkaskaland sem csak Toldi baját bokrosítja s erejét mutatja, „hanem ezáltal is gondolatjai az ő farkasára vezettetnek vissza.” — A jellemek „cselekvésbe téve nyilatkoznak, ... ez kölcsönöz a műnek oly élenkséget”. — „A költemény legkitünőbb sajátása a népiesség, melyet a népszerűségtől élesen meg kell különböztetni s mely nemcsak a kifejezés-módban, nemcsak a nyelvezet s a verssel bábánban — ezek külsőségei — hanem, és leginkább, a felfogás naívságában áll... midőn a költő korának és népének szemléletét s érzését nem a művészetnek ... törvényeihez... szabja, hanem... úgy adja, mint az benne népének hason miveltségű tagjában visszatükrözik.» S hozzá teszi: »Ez Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig nem sikerült egy költőnek sem úgy, mint Arany-nak.« Éz érdeméért némi történeti tévedést is elnéz. »Nem fog senki felakadni ama anachronizmusban, hol a tengerinek morzsolása mint közszokás fordul elő. (XIV. században — IV. ének, 14. vsz. — Ezt újra felfedezte a *Nyelvőr*, 1912. 189, 244. l. — Erre Lehr Albert, *Magyar Nyelv*, 1912. 285. l.) Kevésbé szerencsések a bíráló kifogásai leírások és nyelv dolgában. »Az álom leírásában (IV., 5. vsz.) a nyál kicsordulása hívebb, mint lennie szabad.« Ép így kifogásolja az álom előjeleinek leírását (VI. 12.). Az előbbiről Petőfi már a bírálat megjelenése előtt azt írta Arany-nak (1847. márc. 31.): »Mikor

Toldi alszik s szájából a nyál kifoly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókollak.» Arany is azt írta erről Szilágyinak: »... a tiszta nyál kicsordulását aligha meg nem hagyom, népies költeményben ne legyünk oly nagyon szaloniasak az *inexpressible*-ek dolgában. Aztán meg a *tiszta* szó, melyet én gonddal tettem oda, mérsékel azon valamit.« (1847. szept. 6.) „Az *óbégat* igének (VI. 19.) s a „világ ökre” képek a berekesztésben mással felcserélését várjuk!“—mondja a bíráló, pedig látja az összefüggést az előző sorral. Végső ítélete: »A mű egyébiránt oly tökéletes a maga nemében, hogy költője nevét, ha az többet nem adna is ezen túl, megörökíteni képes.«—A bírálatról Arany azt írta Szilágyi Istvánnak: »Jól esett olvasnom, hogy az illető ítéssz (vajon ki?) sokat észrevett a rejtettebb dolgokból, miket én szépség gyanánt írtam oda. Megrovásai egész becsülettel mennek: a „világ ökrére» nézve is szeretem látni, hogy kiemelte a megelőző sort, hol *marhák, föld és kincsek* említettnek, mert csakugyan az adta nekem az *ökre* szót, nem a rím, sőt emlékszem, mikor az *ökre* már le volt írva, azon gondolkoztam, micsoda rímet vegyek rá a kápsa *övökre* helyett.« (A variánsokban látni, hogy próbálkozott is mással.) »Az *óbégat*-ot már kijavítottam, azt magam sem szerettem soha, valamint a tormareszelést sem örömet hagytam meg, no de azok már megvannak.« Az *óbégat*ának helyébe azt írta: *hűldezőének* s új rímet keresett hozzá, a végső sorokat is mással cserélte fel, de aztán mindkét helyet visszaállította.

A költők lelkesen fogadták a művet. Erdélyi János feljegyezte Eötvös József szavát, hogy Toldiért mindent odaadna, amit életében írt és írni fog. (Erdélyi: *Pálmák és pálmák*, 360. l.) A lelkes fogadtatás mellett is Toldi második kiadására csak 1854-ben került sor. Heckenast kiadó ajánlatot tett új kiadására. Arany szerződésre is lépett vele. Egyszerre Eggenberger könyvkiadó, kinek a Kisfaludy-Társaság az első kiadást eladta volt — amiből részesítette is a szerzőket — követeléssel állt elő, hogy a nagyhírű műnek hat év alatt el nem kelt 115 példányát előbb meg kell váltani. Arany Toldy Ferenchez fordult (1853. aug. 4.), aki megegyezéssel rendbe hozta az ügyet. (Arany Tompának, 1853. szept. 1., Ercseynek 1853. aug. 16.) Heckenast megvette ugyan 1853-ban Toldit 600 forinton (Arany Tompának 1853. szept. 1.) és Toldi estjét 800 forinton (Tompának, 1854. ápr. 22.), egy díszesebb és egy népszerűbb kiadásra, a díszesebb meg is jelent (ebből Arany küldött is Tompának fia számára egy példányt (»Mert hát Toldi megjelent második kiadásban, miután az elsőt magam megvettem« 1853. nov. 22.), a népszerű kiadást azonban a kiadó szántszámdékkal késleltette, mert a két kiadás megjelenésétől számított három év múlva szállt volna vissza a szerzői jog a költőre; Arany végre 1858-ban Csengeryhez fordult tanácsért; sikerült is az ellentéteket elsimítani, a késedelem fejében a két mű tiszteletdíját az 1858. ápr. 21.-én kelt pótszerződés fölemelte. (Arany Csengerynek, 1858. márc. 16. és 28.) Toldi népszerű kiadása 1858-ban megjelent. (Ebben-s még az ÖM. kiadásában is találni elvett módosításokat.)

A második kiadás újra megszólaltatta a műbírálókat. Ekkor írt a műről Kemény Zsigmond (*Divatcsarnok*, 1854., jan. 15., 20., 25., febr. 5.). Főképp azt méltányolta, hogy Arany Ilcsvainak „vasvillával egybehányt töredékeit” »erőlk egészé tudta átvárázsolni, melynek minden tagja szükséges ok vagy okozatként jelen meg. Beszélyéből a legcsékélyebbnek látszó történetet sem lehet kihagyni, anélkül, hogy a mese fejlődésében hézag ne támadjon és a motívumok szerkezete szét ne bomoljék.« Ezt mutatja ki az egész mesén végig, úgy, hogy Léway azt írta Aranynak: »... csaknem puszta excerptát vettem mélyreható jellemrajz helyett« (1854. márc. 30.). Jellemrajz dolgában Kemény csak két sort kifogásolt. „Idomos fillentésnek”

nézi, mikor Toldi azt mondja a királynak, azért jött Budára, hogy feladja tettét, — pedig Toldi a jóvátevés és a kitűnnivágyás érzésével jő, így beszél Bencének, anyjának, erről ábrándozik a temetőkertben. Arany ezt a pontot megis akarta világosítani Kemény előtt, de elmaradt, utóbb Lehr magyarázta ki nagy kommentárjában, honnan e részt a költőnek felolvasta. (*Magy. Nyelv*, 1917. 145. l.) Aranyt meghatotta Kemény elmélyedő elismerése (Gyulainak, 1854. jan. 21.), annál inkább, mert maga már 1848. jan. 27. azt írta Szilágyinak: »én nem egyes helyekért, hanem kompozícióért dolgozok.«

Hasonlókép a szerkezet jelességét s egyszersmind az egésznek népiességét emelte ki Salamon Ferenc (*A. J. és a népiesség. Budapesti Hírlap*, 1856. júl. 10—13.) »Toldi első részében a külső és belső kompozíció oly egyszerűen tökéletes, maga az adott anyag annyi tárgyilagossággal s művészettel van kezelve, mikép senki sem kételkedhetik, hogy irodalmunk ebben a legtökélyesebb művet bírja, s mint valódi, csaknem egyetlen remekét mutathatja fel, mellyel csak Toldi estéje versenyezhet.« Nyelvét a nyelvész mintegy eredeti kútfőként használhatja. Tévedés Petőfi és Arany költészetét túlnyomón a népiesség szempontjából fogni fel, mintegy alsóbb rangba osztályozva; mert se tárgy, se forma tekintetében különbség nincs népies és nem népies költészet közt. — Ez ellen szót emelt Greguss: Arany igenis él a népi költészet fordulatai és jellemzési módjával, nyelve és naív világnézetével s nagy művészettel képzeletét magát egy népi költő helyébe, bár a művészet legmagasabb fokán áll. (*Eszmezsere a népiesség ügyében. — Pesti Napló*, 1856. júl. 22.). Salamon újra kifejtette véleményét: Nem hiszi, hogy a költő alsóbb műveltségű közönséget tartott volna szeme előtt, hanem tárgyhöz választotta a nyelvet, hasonlatokat és a jellemzés módját, a mű naivsága nem egy a költő naivságával. (*Néhány szó Arany Toldijáról. — Budapesti Hírlap*, 1856. júl. Tanulmányai közt nem jelent meg.) Arany maga világosan azt mondta erről: »A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, hanem hogy tanulja meg a legfőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn Toldit írtam.« (Szilágyi Istvánnak, 1847. Nagypéntek.)

Toldi népiességét épen a népköltészet tudós buvára, Erdélyi János sokallotta meg. 1856-ban, Arany *Kisebb Költményeinek* bírálatában visszatért Toldira. Kifogásolta, hogy Toldit szerinte nem bírálták, hanem csak dicsérték. »Kár volt, mert Aranytól — oly hibák maradtak fenn, melyek nagyszabású íróknál nemigen szokványosak.« »A népiesség lazává teszi a nyelvet.« »A hűség, e ráhallgatás a népre, se őt nem védi, se költészetét nem szépíti, ha tulsággá megy. Pedig mióta Arany hasonlatai, leírásai, tősgyökeres kifejezései előkelő rangra emeltettek, ... mióta a népiesség lazája elszenvedi a fejetlen, hiányos előadást, s a nyelvnek ... már műveltségénél alább maradni sem vétetik rossz néven, azóta Arany többször esett az előadás kezelésének bűnébe, a gondolat rövidségével.« Az idő nem igazolta Erdélyi kifogását. A nyelvtudomány és a poétika Arany műveiből veszi példáit legsűrűbben. —

A népiesség nyelv, hang és felfogás dolgában s a nemzeti jellem kifejezése újság volt Toldi megjelenésekor. Hatását azonban nem csak költői érdemeinek köszönhette, hanem annak is, hogy összhangban állt a kor szellemével, a XIV. századi tárgyon át korának viszonyait fejezte ki: a szabadulni vágyást az elnyomatás alól, a nép felfelé törekvését. A költő maga azt írta: »Az első Toldi fogadtatására igen sokat tett az újság, a demokracia felé gravitáló közszellem.« (Tompának, 1854. nov.) Szinte jelkép volt »... a pórsuhanc, ki a viszonyok jármát lerázza és fölfelé tör.« (Arany *Toldi estéje végszavában*.) Vahot mindjárt ezt emelte ki bírálatában. Erre

mutatott rá később Gyulai Pál: »Vajon Toldi, a pórsuhanc, ki lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör, népünk eszményi oldalait tünteti elő, nem hangzott-e össze azon kor vágyai és élményeivel, melyben az első rész megjelent?» (*Szépirod. szemléje*. — *Budapesti Hírlap*, 1855.)

Ezt a felfogást szélesítette ki Lukács György. (*A százéves Toldi*. — *Forum*, 1947. okt.) »Ennek a népi költészetnek speciális új tartalma: az új, a népi Magyarország, a paraszti Magyarország megszületése.« Toldi kibontakozása azonban Lajos király udvarába visz, a magyar dicsőség centrumába, egyúttal azonban a lovagi, hűbéri világba. (Ezt a megoldást a monda adja.)

Azt, hogy a *Toldi* nyelvünk épségének kánonává, irodalmi műveltségünknek tényezőjévé vált, az iskola tette általánossá.

Kéziratok.

Toldi, Toldi estéje és *Toldi szerelme* kéziratát Arany László szándékának megfelelően özvegye az Orsz. Széchenyi Könyvtárnak ajándékozta. A trilogia kézírata két kötetbe van kötve. Az elsőben van *Toldi és Toldi estéje*. Az utóbbi két kidolgozásban. Könyvtári jelzése: 1533. quart. Hung. — Toldi kézírata az első fogalmazás. Erre vall az elsietett írás, (itt-ott egy-egy szó csak első betűjével van jelezve), a sok törlés, javítás, a felületes központozás, lassúbb lejtésű soroknál figyelmeztető jelek a lapok szélein. — Az Előhang, az első ének és a második ének első 26 sora megvan még egy kéziratban, tisztába írva, fehér papíron, jegyzetek nélkül, zöld kemény-papír borítékba foglalva, a boríték belső oldalán e sorok: Lehr Albertnek, emlékül a napra, melyen *Toldi*-magyarázata az Akadémia nagy jutalmát nyerte. — Budapest, 1886. máj. 4. — Arany László. — Ez a másolat az Akadémia birtokában van. Egy oldalát facsimilében közölte a *Nyugat*, 1917. márc.

A Kisfaludy-Társaság pályázatára a költő idegen kézzel írt másolatot küldött be, ezt a példányt a Kisfaludy-Társaság őrizi erekiyéi közt. A címlap számozatlan, azon felül 60 megszámozott oldal. A címlap közepén: *Toldi*. — Fent a balsarokban: *Érk. nov. 3. 1846. Lentebb: 4. sz.* — Az első oldalon az Előhang két versszaka, a többi oldalon, ha ének kezdődik, három-három strofa, egybeírt négy. Végén 1—23. jegyzet. Ezeket a Kisfaludy-Társaság kiadása nem közölte. Későbbi kiadásokból elmaradtak a következők: Léha (II. Én. 11. vsz.), Elzüllik (III. 7.), Szolgám (IV. 9.), Félzs (VI. 3.), Országutja (IX. 19.), Imette X. 1.), Iziben (XI. 22.). — Ezek alább a szöveg-változatok során közölve vannak. — A kéziratokat a nyomtatott szövegekkel összevetette Dr. Esztegar László, az eltérések megjelentek a *Magy. Könyvszemle* 1905. évi folyamában, a 3. és 4. füzetben. De az összevetés mellőzte a költő életében megjelent kiadásokat, csak az ÖM. Ráth-féle kiadását tartotta szem előtt; eljárását az első kiadások sírú sajtóhibáival menti, a *Könyvszemle* 4. füzeté 335. l.-nak jegyzetében. Az 1854-i második dolgozat és 1854-i kiadás eltérő helyeit külön közölte a *Magyar Könyvszemle*ben, 1905. 327. l.

Kiadások.

Költői pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság, Pest, 1847. Első helyen *Toldi*. A Kisfaludy-Társaság által 1847. koszorúzott költői beszély 12 énekben. (Utána: *Szuhay Mátyás*, dicsérettel kitüntetett költői beszély, Tompa Mihálytól. — *Bosnyák Zsófia*, koszorúzott legenda, Garay Jánostól.) Pest, 1847. Eggenberger és fia árujak.

Toldi, költői beszély 12 énekben, Pest, 1854. Heckenast Gusztávnál.
Toldi és Toldi estéje, arcképpel, 1854. Heckenast Gusztávnál.
Toldi, népszerű kiadás, cím- és arcképpel, 1858. Heckenastnál.
Toldi és Toldi estéje, két kötetben, népszerű kiadás, 1867. Ráthnál többször, 1897-ben a 10-ik kiadás.
 Az ÖK. kiadásában, s az ÖM-ben.
Toldi. Költői elbeszélés, írta Arany János. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert, Budapest, 1882.
Toldi. Iskolák számára, nyelvi jegyzetekkel ellátta Lehr Albert, Jeles Irók Iskolai Tára. — Azóta 12 kiadást ért, javítva és bővítve.
Toldi. Iskolai kiadás, a szülőház látképével. 1898.
Toldi. Vágó Pál rajzaival, az Olcsó Könyvtárban. Megjelent a *Magyar Könyvtárban* is.
Toldi. A polgári fiú- és leányiskolák számára magyarázatokkal ellátta Sághegyi Lajos és Szántó Lőrinc. Bp. 1940.
Toldi. A gimn. és leánygimn. IV. o. számára magyarázta Nagy J. Béla és Péterffy László. 1944.
Toldi. Kiadta a Bethania-nyomda. 1941.
Toldi. Kiadta Budapest sz.-főváros házinyomdája. 1946.
Toldi. Kiadta a Tankönyvkiadó. 1950.
Toldi és Toldi estéje. A bevezetést írta Keményfi János, jegyzetekkel ellátta Dáloky János.
 Erdélyben kiadta Kiss Ernő középiskolák III. és IV. osztálya számára magyarázatokkal.
 Kiadva az *Arany-Koszorúban* is, 1917.
 Az egész trilógia Jaschik Álmos rajzaival, 1924.

Eltérések a szövegek közt.

K.: kézirát; P.: a pályázatr. küldött példány; L.: a Lehr Albertnél volt kézirát; Kk.: a Kisfaludy-Társ. kiadása; 1857—1858. évszámok azon évi kiadásokat jelentik; ÖM: Összes művei. (Itt a költő halála után jelent meg; de az ÖK. köteteiben még tett egyes javításokat. Arany László ezeket nyilván közölte az ÖM. kiadóival; mondják is, hogy egyes esetekben hozzá fordultak.

K. 1. old. felül: 1846.

ELŐHANG.

1. vsz. 1. K., P. L.: pásztortűz — Kk.: pásztortűz
3. K., P.: 1) úgy lobog fel — 2) úgy csillámlik — Kk.: úgy lobog fel
4. K.: 1) Keresztül hét — 2) Túl kilenc tíz ember öltő régiségen
 P., Kk.: Majd kilenc tíz ember-öltő régiségben
6. K.: Pusztító csatán — P. Kk. csatában
7. P., L.: Hallanám döbörgő — 54. 58. ÖK. dűbörgő
8. K., P. Kk. és 1854.: isten haragjának (aláhúzva) — L.:
 isten-haragjának — 1858.: Isten
1. L.: a gáton!
2. vsz. 4—5. K. aláhúzva; 3. végén, 6. derekán, 8. közben K. és P. a vesszők hiányzanak.
8. végén K. csillag alatt; Illosvai, — P. a jegyzet a XII. én. végén.

I. ÉNEK.

1. 5—8. K. : *Itt-amott egy jerde boglya szinte szánja,
Hogy korán elszáradt árva sarju-lánya.
S mintha volna ő is életérző pára
Görnyedezve néz le törpe fajzatára. (Kitörülve).*
5. P. : *Bogdák* — Kk. : *Boglyák*
7. K. : *Hej pedig (mellette 2. jegyzetszám, de jegyz. nincs hozzá).*
2. 5. P., Kk. : *Válynál* —
3. 1. K. : a két vessző nincs kitéve, P., L. : ki van.
8. K., L. : *ütve 'általútnál'* — a jegyzetszám, jegyz. nélkül.
L. : kereszt-útnál
4. K., P., Kk. : — ott, a nap — 1854. : ott a nap
2. K. -*Lát'd* — P L. Kk. 1854, 58, ÖK. *Lát'd*, ÖM.: *Ládd* — K., P., L. :
boglya
4. K., P., Kk., 1854, 58. : 5 a világért — P. L. ÖK. : A világért
7. L. : *sebesen szaladva* — egyebütt : *haladva*
5. 2—3. K. (a sok hosszú magánhangzó aláhúзва, a 7. sor mellett is
jelek : — — | — — | — — |)
5. P., L. : *Mintha szive, lelke,* — Kk. : *szive lelke*
6. 5. K., L. : *Mentek-é tatárra, mentek-é törökre (vessző sincs, Kk. van)*
P., Kk. : *Mentek-e tatárra? mentek-e (itt sincs)*
6. K., Kk. : *Nekik* — P. : *Nékih* — Kk. *Nekik*
7. K. : *Hej, ha én is - én is,* P. Kk. : *Hej! ha én is, én is —*
7. K. : 2. és 6. sor szélén spondaeus-jelek.
7. 8. K., P. : a király-udvarban — Kk. : királyudvarban
8. vszak előtt : *Ezért emésztődik egyedül, magában,
Mint ha szénrakás ég fojtott garmadában —
De habár körülte egy vásár nép volna
Lelke fájdalomról még sem panasznál.*
(Plajbásszal áthúзва.)
7. L. : *dehogyan veszi észre* — egyebütt : *észbe*
9. 5—8. K. : előbb így volt :
*S mint ha fürgeteggé lenne mindjárt válva,
Izmos balkezében megrendül a szálfa,
Szólni kezd, de a szót gyorsan visszakapja,
Húsos szája szélit majd vérig harapja.*
(Vörös plajbásszal áthúзва. A mai 5—8. sor ekkor a
10. vszak első fele s így megy tovább :
*A ki kedves öcscsét marha közt marasztá,
Földes-urfi lévén tette sült parasztá,
S hogy ne tudjon lenni daliás levente,
Rá csúdar pimaszság durva mázát kente.*
- Mai 9. vsz. 5. sor L. : *Hm, paraszt! én!*
7. K. : *Toldi Gyurka nemde? az a róka bátya*
P., Kk. : *Toldi György talán, a róka lelkű bátya*
10. 2. L. : *veszett nagy káromkodás*
6. K. : *Mutatván az utat, melly Budára tér el*
P., L., Kk. 854. 858. : *Budára hol tér el*
ÖK. : *hol Budára tér el*
7. K. : *karja, maga, válva* — P. Kk. : *karja, maga válva,*

8. K., L.: meg *se'* rezzen — P. Kk. 854. 858.: *sem* — ÖK.: *se*
11. 5. P., L.: Vagy ki tartja úgy *fenn*
7. K., P., L.: Szégyen és gyalázat!
8. K., P., L.: Egy *paraszt* (aláhúзва.)
13. 3. K., L.: mond neki — P., Kk. 854. 858. ÖK.: néki
5. K.: bajtárs mért nem — L., Kk.: bajtárs! — P.: *Bajtárs!*
6. 7. 8. K.: a vesszők hiányzanak.
7. K.: Szép öcsém *beh* nagy kár — P., L., Kk.: szép öcsém *be*
14. 1. K., P.: csillapul — L.: csilapúl
2. K.: Ezt a szél elhordja, azt por *eltakarja*;
P., Kk.: elhordta — L., Kk.: azt a por *takarja*
3. L.: nagy-búsan
7—8. K., L.: *Mint a vadkan, úgy fú felszállott dűhében,*
Összeroppan a rúd markoló kezében.
P., Kk.: a mai szöveg.

II. ÉNEK.

Jelige: K.: ,Dé hogy Budából — P.: , ... hogy Budából

1. 2. K. De (volt) van drága dolog *addig* — L., P., Kk. 854. 858.: *otthon*
3. K.: Tán kigyult a (*kémény*) ház is, úgy füstöl(*t*)
L.: *Tán a ház gyuladt ki.* — P. Kk.: Tán kigyult a ház is
7. K., P., Kk.: A *fehér* cseléd közt a beteg *sem* lomha — L.: *fejér*
cseléd — *se* lomha
2. 1. L.: fél-akós
2. K.: *és nem fér bőrében* — L., P.: nem fér a bőrében
8. L.: Hogy *csepegjen* — Kk.: csöpögjön
3. 2. K., P., L. Kk.: *beretválja* — ÖK.: borotválja
4. K.: *bük* — K., P., Kk.: *bükkfatekenőben* — Kk.: *bükkfa tekenőben*

(E csonka versszak után három gondolatjel, a későbbi csonka strófa után is; ezt a négy sort vörös plajbász összevonta a következő négygel, aztán e jel eldörzsölve.)

4. 4. (és köv. vsz. 2.) K., P., Kk. 854. 858.: *menyekzőjének* —, — ÖK.: *menyegzőjének*
6. L.: S másnak *adja* (így javítva *adta*-ból); egyebütt: *adta*
5. 1. K.: halotti *torja* — P. Kk.: *tora*
4. K., P., Kk., ÖK.: György van *itthon* — ÖM.: *itthonn*
7. 3. K.: Hát a *másik* (aláhúзва)
7. K.: *Nem kell!* (aláhúзва) — P.: *nem kell*
8. K.: *Mintha kebelébe hosszú kést furnának*
P.: *Mintha a szívébe hosszú kést furnának* (idegen kéz, írónnal: nagy kést mártanának)
9. K. (előbb): *A mint látja Györgyöt, — Györgyöt az egyetlen*
(*Testvér*) *Bátyát, évek óta először, vélellen,*
Fiazt az apának, ki rég sirban vagyon,
Fiazt az anyának, kit ő szeret nagyon,
A testvér szeretet viassz száll fészkebe
(*Vagyon pedig fészke*) *A melly fészek vagyon a Miklós*
szívébe'.
A boszuság pedig úgy olvad, úgy gyérül,
Mint tavasszal a hó a gólya feje körül.
(vörös ceruzával áthúзва.)

8. K.: (*így*) Ott reménykedik

10. 5. K., P., Kk. : dandárja mellett jegyz. : *Csoportosa, halmaza.*
Náluk használatik.
6. K., ÖM. : foga nem fűlik ahhoz — P., Kk., 854., 858. : ahoz
11. 2-höz K., P., Kk. 854. 858. jegyz. : „*Léha: gyáva és henye.*“
 (Későbbi kiadásokban nincs meg.)
6. K., ÖM. : naponkint — Kk., P., 854. 858. : naponként
12. 6. K. : *csihés* aláhúzva ; jegyzet hozzá csak Kk.
13. vers-szak későbbi betoldás, P-n a köv. lap aljára írva, kisebb betűkkel.
 A K.-ban e változás miatt a költő újra leírta az egész oldalt. E strófa a következő vszak két sorával együtt hasonmásban Gyöngyösy László : *A. J. élete és munkái.* 111. l., helyére illesztésre vonatkozó nyomdai utasítással.
13. 6. K., l. : Add ki, bátya, *mindjárt* — K. 2. P. : tüstént
7. K., Kk. 1854. 58. ÖK. : Add ki a jussomat! — P., ÖM. : jussomat
14. 1—2. P. előbb így : *És ő meg felelget, durván visszapattan,*
György rival s pofont ad neki, szinte csattan.
 áthúzva, s a szomszéd lap alján a betoldással együtt a mai két sor.
1. K., P. : *kölyök* — egyebütt : *kölök*
15. 6. K., P. : *közibök* fut anyja — Kk. : *közéjük*
7. K. : *Eltakarja Györgyöt s mindenképen védi* —
 P., Kk. : Testével takarja Györgyöt és úgy védi
16. 1. K. : *Igy a* — P. Kk. : Most a

III. ÉNEK.

1. 7., K., P. Kk. : Mindenik *kötődék* — ÖK. : *kötődött* —
2. 2. K. : Egy öreg *karszéken* magát elvetette
 P., Kk. : *karszékbe* úr-magát vetette,
4. K. : *Hogyan legyeskednek* — P. : *játszadoznak*
3. 3. P. : *Gunnyaszt?* — egyebütt : *Gunnyaszt,* —
4. 2. P. : *e* beszéden — egyebütt : *a* beszéden
5. K. : (sebtében így) : könnyű *n cs* ésszel —
 P. : (*ésszel-ököllel* aláhúzva.)
5. 1. K., P. Kk. : *tűr* azonban : — egyebütt : *azonban,*
4. K. : Majd, *legyőzve mérgét* — P. Kk. : *meggyőzi* magát
6. 7. K., P. : *S a* *kin* ült — Kk. : *S* *melyen*
7. 3. K. : Miklós : — P. Kk. : Miklós!
4. K., P. : *gyilkos* nevet
5. K. Jegyzet : *Elvadulva elkóborol.*
8. 4. P. : *várolajt* (aláhúzva)
8. P. : *őneki* nem (aláhúzva)
9. 1. K. : *lészen* rendkívüli — P., Kk. : *leszen* — ÖK. : *lészen* —
2. K., P. : *,igen keserű!*

IV. ÉNEK.

1. 4. K. : ezerjófűvet (*köt*) tépni
5. K. : Jaj, de — P. Kk. : Jaj!
7. K., P. : *megszaggatta* — Kk., ÖK. : *megszakgatta*
2. 3. K. : *mely felett* — P., Kk. : *fölött*
4. P. : *akkép* — Kk. : *akép* — ÖK. : *akkép* —

5. K.: Bujdosott az éren, bujdosott a nádon
P., Kk. 1854. 58.: Bujdosék az 'Éren', bujdosék a 'Nádou',
(P-ben idegen kéz javította É — N —
ÖK.: Bujdosik az 'éren', bujdosik a 'nádou'
7. K.: Hasztalan kereste a magán(y)osságot
3. 5. K., P., Kk. 1854. 58. jegyz.: „Nálunk a zombok divatos. —
A zombik a zombéknak hibás kiejtése.”
5. 6. K.: gyűjtött éjtszakára — P., Kk.: gyűjte
8. P.: Tiszta nyál csordult ki — (Egyik bíráló vörös plajbással aláhúzta; Toldy F. a Szépirodalmi Szemlében megróttá. V. 6. Petőfi levelét, 1847. márc. 31.)
6. 2. K.: felverte — P., Kk.: fölverte
5. K.: fészket — P., Kk.: fészkit
6. K.: Sárca-, — egyebütt: Szárcsa
7. 5. K.: elmenne onnét — P. Kk.: könnyen
8. 1. K., P., Kk.: ekep — ÖK.: Ekkép
4. P.: ellátta — (egyik bíráló aláhúzta)
9. 3. P.: Tüvé tettem (egyik bíráló aláhúzta)
4. K., P., Kk.: Soh'sem — Soh'se
5. K.: nem haltál m éhen?
P., Kk. 1854., 58. Jegyzet a szolgám-hoz: „Kedveskedő megszólítás
ifjabbhoz, nem tekintve az egymás közti ur vagy szolgai viszonyt.,,
P., Kk.: S öklét megtörülte — 59., ÖK: megtörölte
10. 4. K.: sorban mind kiszedte — P., Kk.: sorra
13. 2. K.: Hogy' kinyílt a szíve, — P., Kk.: a szíve!
14. 1. P.: Hajh! — ÖK.: Haj!
3. P.: tengerit egy bíráló aláhúzta.
6. K. (elébb, kihúzva): Hogy éjfél vetette a beszéd Ök.: Majd
8. sz K.: a szemem (be) lehunyni
15. K.: (Tudja isten) Hejh, ki tudja, mikor leszek bele jóvá.
(P. az 1—4. sor aláhúzva.)
5. K.: hiszem az istent, az árvát (n) sem hagyja
6. K.: Egykor Toldi Györgyöt a kezembe adja
(Kíttörölve, helyén a mai szöveg)
8. K., P.: Kit fejemre költött — Kk.: költe — 54., 58., ÖK.: Mit
16. 6. K., P.: A világ — aláhúzva.
8. K.: Szél sem hozza rólam erre az ujságot —
P.: hoz felétek én rólam ujságot (Későbbi jav.)
17. 3—4. K.: (előbb megfordított rendben)
7. K.: De ő ezt a dolgát — P. 1854., 58. — Kk.: ezen dolgát
ÖK.: ezt a
18. 1. K.: kis gazdám, — P., Kk.: gazdám:
19. 4. K.: (Liszes molnároknak) Molnár legényeknek
8. K.: (Jaj) ne
20. 1. K.: Így rimánykodott — jav. és P., Kk.: rimánkodott
8. K.: Nagy meleg könny (csepp) ült (a) szeme pillájára
(E versszak 1—4. sora előbb csonka versszaknak lehetett hagyva,
utólag van hozzá kapcsolva a 21-ből az 1—4. sor, ahhoz négy
ismét a következőből.)
22. 8. K.: meg ne (repedjen) szakadjon
23. 2. P.: Megtörölte — K., Kk.: Megtörülte
4. K.: (Összegöngyölgette) Összehajtogatta
5. K.: a tarisznyát vállára vetette — P., Kk.: fél vállára vette

V. ÉNEK.

1. 1. K.: (*Miklós ped*) Elfeküdt
2. K.: *kinn* hagyá — P. Kk.: *künn*
3. P.: az *éj* erőt vett: K. Kk.: vett,
6. K., P.: *millom* ezerével — 1854: *milljom* — 1858.: *milljom*
8. K.: (*főül*) fejtül
2. 1—2. végén K.: *utra-furta*-egyik sor végén *sincs* —, — *sem* —: —
6. K.: *Tudja, hogy nincs senki, a kit ott láthatna,*
hogy senki sincs, a kit megláthatna — *jav.*:
(a lapszálon) Egy teremtés *sincs* ott
3. 2. K., P.: Egy helyett a *zsombék* csak *lesüppedt* — Kk.: helyütt —
lesüpped
7. K.: (*a mikor szoktatja*) a *midőn* kaptja (aláhúзва)
4. 3. K., P.: Jó az *anyja-farkas* — Kk.: *anya-farkas*
5. 4. K.: *Szemei mint az öklöm, úgy-ugy* (fel) *kidagadnak*
6. 2. K., P.: *resteli* — ÖK.: - *restelli*
4. K.: *Felveti* — P., Kk.: *Fölveti*
5. K.: *Messze (a nádas)* az *avasba* — P.: *Messze az avasba* —
6. K.: Nagy darab (*helyen*) *helyütt*
7. 1—2. K.: *bujva* — *ujra*
7. K., Kk.: *Hátulsó* — P., Kk.: *S hátulsó*
K.: (*megszorítja*) úgy *szorítja*
8. 1. K.: *mehetne*; — P., Kk.: *mehetne*
2. K.: *hím-farkas* — P., Kk., 54. *hím-farkas*
9. 6. K.: (*kékes*) *zöldes* nyelve
12. 1. K.: *elméjét (sok)* *mindenképen*
7. K., P.: *néki* — Kk.: *neki* (14.vsz. 2. sor ugyanígy) — ÖK.: *néki*
14. 8. K., 1854., 58.: *éjszakája?* — P., Kk.: *éjtszakája* — ÖK.: *éjszakája*
15. 2. K. sor végén P., Kk.: — ÖK.: —.
16. 3. K.: (*Tudod*) *Tudd meg*, — ÖK.: *meg*:
4. K., P., Kk. 58.: *Bosszuért* — ÖK.: *Boszuért*
5. K.: (*Tudod*) *Tudd meg*, — ÖK.: *Tudd meg*:
6. K.: *Meggyilkolnád akkor* — P., Kk.: *Akkor meggyilkolnád*
8. K.: *jenyülő* *bcszuállás* — P., Kk.: *büntető bosszuállás* ¹
17. 1. K.: (*De*) *Most*
3. K.: *felvetette* — P., Kk.: *fölvetette*
- 7—8. K.: *Lábikráját verte a két farkas álla*
S mig csak haza nem ért, addig meg sem álla. — *jav.*:
— *jav.*: *A két (farkas álla) vad farkas lecsüngött (szinte) a sarkáig* —
jav.: a mai szöveg.
8. K.: *Hátra sem tekintett az apja házáig*
P.: *Vissza sem...* *anyja házáig.*

VI. ÉNEK.

1. 1. K.: *Holdvilág süti szépen* — *jav.*: *Szépen sűt le a hold*
2. K.: *fejérlik* — Kk.: *fehérlík*
2. K.: *Leteszi* — *jav.*: *tevé*
3. K.: *lábuhegyen* — Kk.: *ujj*
3. 1. K., P.: *félisz* (aláhúзва) *jegyz.*: »*Félisz: népies, félelem helyett.*»
A *jegyz.* megvan, a Kk., 1854. és 58. évi kiadásokban, ÖK. nincs
2. K.: *Hisz az oroszánynyal* — *jav.*: *Máskor a sárkánynyal*

4. K.: *felverné* — P., Kk.: *föl*
4. 5—6. K. előbb: *Nyitva Toldi Györgynek a hálószobája,*
A hold hosszú fehér kendőt terít rája —
jav.: vet dgyára
5. 3. K.: *lándsákat* — Kk., ÖK.: *lándzsákat*
5. K.: *ruháját föld(höz)* — *jav.: földre szegi* — P.: *ruháit*
6. K., P.: *Hogy ne kelhessenek majd, mikor* — Kk.: *kelhessenek,*
majd
6. 1—2. K.: előbb: *Hortyogva jár Györgyből ki - s be a lehellet,*
Miklós megáll szunyogháló s dgya mellett.
4. K.: *többé* — *jav.: többet*
5. K.: *most* — *jav.: „no; megölhetnélek* — P.: *No*
7. K.: *bántásodra* — *jav.: ártásodra*
8. 2. K., P., Kk.: *átal törni* — 54., ÖK.: *által*
3. P., Kk.: *utójára* — ÖK.: *utoljára* —
7. K., P.: *Öszezsibbasztotta* — Kk.: — *Össze*
8. K.: *Ennyibe jött* — *jav.: került*
9. 2. K.: *halkan kopogása* — *jav.: csendes*
3. K.: *a mint* — P., Kk.: *mihelyt*
4. K.: *azonnal így bátorította* — *jav.: előre*
10. 2. K., P., Kk.: *átalszorította* — 54., 58., ÖK.: *által* —
- 3—4. K.: előbb így volt: *Nem maradt paraszton egy fillérnyi hely sem,*
Mellyet az orczáján csókkal el ne hintsen.
Ujra kezdve: Egy kis pénz micsoda? de annyi hely sincsen
5. K.: »Jaj, hát látlak újra? beh soh se' — P., Kk.: *látlak ismét?*
be sohse'
7. K.: *illy nagyon* — *jav.: olly*
11. 7. K.: *Miklós is fölöttébb* — *jav.: Pedig ő is szörnyen*
12. 3. K.: *Vagy pedig* — *jav.: mintha* (Toldy F. megróttá a
Szépirod. Szlé-ben.)
6. K.: *Az ábrázatára* — *jav.: ábrázatjára*
8. K.: *könnyek össze* — *jav.: egybe* — P., Kk., 54., 58.: *könyek* —
ÖK.: *könnyek* —
13. 3. K.: *felegyenesedvén* — P., Kk.: *föl*
6. K., P.: *kicsinnyég* — Kk.: *kicsinyég*
8. P., Kk., 54., 58.: *búcsutvevő* — ÖK.: *búcsuvevő* —
14. 1. K.: *Nem várom, hogy itthon maradásom légyen*
jav.: és P.: Nem remélem, hogy itt maradásom légyen —
Kk.: *legyen*
2. K., P.: *akárhova tégyen* — Kk.: *jav.: akárhová tegyen*
7. K., P.: *jőjjenek* — Kk.: *jőjenek*
15. 2. K.: *szürün* — P., Kk.: *szérün*
16. 3. K., P., Kk., 1854., 58.: *meg sem halt* — ÖK.: *se*
7. K.: *De hogy ezt meghallá, mindjárt* — *jav.: De mihelyt ezt*
hallá — P.: *mingyárt* — Kk.: *mindjárt*
17. 1. K.: *Ebek vonítását* — *jav.: A kutyák haragját*
18. 7—8. K.: *Azt gondolnák lelke (volt) a (kötél) kötelék, a ki*
Nem eloldék, hanem tövestül szakadt ki (*jav.: a mai szövegre.*)
19. 5—6. K.: *(a mai szöveg után a lapszálen: így hűledezőnek,*
Amidőn a két nagy farkasra lelének
20. 3. K.: *egymásba* — P., Kk.: *egymásban*

VII. ÉNEK.

2. 2. K., P.: istennyila — Kk.: isten nyila — ÖK.: Isten nyila —
7—8. végén K. neki — viheté ki — P. Kk.: neki — vihetette k.
3. 6. K., P.: égen — Kk., 1854, 1858.: *egen* — Ök.: égen
8. K.: *sötét* — jav. P.: nedves — K. és P. éjtszakában
7. 1. K.: Jaj, fiam, — P., Kk.: fiam!
8. 6. K.: (*A helm*) Az asszony baját
10. 3. K., P.: az isten istenem — ÖK.: Isten Istenem —
4. K. P.: *érettek* — ÖM.: *érettök*
6. K. P.: isten-igazában — Kk.: isten igazában — ÖK.: Isten igazában —
11. 1. K.: *nékibátorodva* — P.: neki-bátorodva — Ök.: neki bátorodva —
4. K., P.: szolgál *néki* — Kk.: neki
5. K., P.: *jennyen* — Kk. ÖK.: *fenjen*.
12. 3. K., P., Kk., 1854., 58., ÖK.: *olyan jó két gyermek* — ÖM.: olyan két jó gyermek

VIII. ÉNEK.

1. 5. K.: Hát előbb *Miklósnál* — jav.: mint Miklós
2. 2. K.: (*ma*) gyász kötelességem:
3. 5. K., P., Kk., 1854, 58.: «o, uram, királyom! — ÖK.: «oh, uram királyom!«
6. K.: *Nékem* — P., Kk.: Nekem
7. P.: egy *dé-re* — «dé» aláhúzva.
4. 6. K., P.: *Honn* maradt — Kk. s a kiadások: Hon
5. 3. K.: (*erő van*) igen nagy erő lakik benne
5. K.: *elmaradt* — P. elhaladt
6. 8. K. P.: ránézett; s képe — Kk.: ránézett s képe
8. 1. K., Kk., 1854., 58.: *jöjön* — P.: *jöjjön*; — K., P.: álljon ki *avval* — ÖK.: azzal
4. K.: *büntért* — P., Kk.: vétkeért
8. K.: a *széles* földön — P., Kk.: az egész földön
9. 7. K.: *Fehérét fogának* — (jav. a sor fölött) A foga fejeit —
P.: *mingyárt* — Kk.: mindjárt
10. 1. K.: *Néki* — P. Kk.: Neki
12. 3. K.: kitalálta *könnyen* — P. Kk.: szépen
6. K.: Hogy *Miklóst* — P., Kk.: öcscsét
13. 1. K., P., 54., 58.: *fenséges* — ÖK.: felséges
8. K.: (*S megny*) úgy nyered,
14. 1. K.: *veresb lón a kifőzött ráknál* — jav.: veresebb lón a főzött
15. 5. P. Kk.: *fenséges* — ÖK.: felséges

IX. ÉNEK.

A motto 1. sorában K.,P.,Kk.: *szakatt*
54., 58., ÖK.: *szakadt*

2. 3. K.,P.: *lyány* — Kk.: lány
6. K.: «*pénze is nincs*» — egyik bíráló aláhúzta; átvétel Ilosvaiból.
4. 1. P.: *szélttel* — Kk.: *széllal* — 1854., 58., ÖK.: *szélyel*
6. 3. K.: *elsőbb* — P., Kk.: egyszer
7. 3. K.: *elől-utól* — Kk.: elül-utol

6. K., P., Kk., 1854., 58 : Férfiak — ÖK. : Férjfiak
8. 3. K., P. : nem lát'd — Kk., ÖK. : lát'd
8. K. : látni *most már* — P., Kk. : már most
9. 2. K. : sikantott — P., Kk. : sikkantott
3. K. : *Aztán akkép szórta* — P. : Azután úgy szórta
10. 5. K. : *Vágó-székre vontá* — P., Kk. : Vágószékre voná
7. K., P., Kk. : *osztán* — 1854 óta : osztán
11. 3. L., P. : *szélllyel* osztott — Kk. 1854. : *széllel* — 1858 : *szélllyel*
12. 7. K., P. : ott, a földön, hagyta — 54., 58. : ott a földön hagyta
13. 8. K. : *hol van a tüzhelyem?* P. : *hol lesz ma* — Kk. : *hol lesz már*
14. 5. és 8. K. és P., 1854. mindenütt : *éjtszaka*, — 1854 óta : *éjszaka*
7. K. : *ki volt már* — (fölte:) ő
8. K. : *S nem adott* — (kitörölve)
15. 5. K. : Fogadása *jutott* — jav. : *jut most*
6. K. : *Hajh!* — jav. : *Jaj, mikép vihatnék ... avar bajt?*
P., Kk., ÖK. : Oh, — — — avval
7. K. : *Hol vagyok (a vértem)* — kitörölve.
16. 8. K. : *Mintha lába mellett* — jav. : *előtt*
17. 7. K. : *Abba öltözik fel, mond, s örült előre* —
a sor fölébe írva : *«Felveszem azt» monda, és örült előre*
18. 8. K. : *és csak játszik* — P. : *csak úgy*
19. 5. K., P. : *országutjára* — aláhúzva, 14. jegyzet : *«Országutja : tejt az égen»*, — P. Kk., 1854. és 58: megvan. — Későbbikiadásokból elmaradt.

X. ÉNEK.

1. 1. K., P. : *imette* szóhoz jegyzet, 15. : *«Imette : ébren, nem álomban.»* — Közli Kk., 1854., 58.
5. K. : *győz(ő)edelmet*
6. K. : *vétkeért* — P. Kk. : *vétkeért*
8. K., P. Kk. : *örömkönyű* — ÖK. : *könnyű*
2. 7. K. : *hová mensz?* — jav. : *mégy* — P. Kk. 1854. : *mensz* — 1858. : *méssz* — ÖK. : *méssz*
4. 5. és 6. végén K. : ! — P. 5. végén semmi jel, Kk. 6. végén pontos vessző.
7. K., P., Kk., ÖK. : *köny*
5. 5. K. : *beteg-e* — P., Kk. : *beteg-e*
7. K. : *a másik* — (aláhúzva)
8. K., P., Kk. 1854, 58. : *rosszul* — ÖK. : *rosszul*
6. 1. K. : *De Bencze értésül adta a fiúnak (a szórend számokkal jav.)*
2. K. : *anyja végett* — P., Kk. : *miatt*
4. K. : *erős bánat* — P., Kk. : *a nagy bánat*
6. P. : *széles e világon* (egyik bíráló aláhúzta)
2. K., P. : Kk. : *nem darab vas* volt — ÖK. : *vas-darab*
13. 3. K., P. : *egyenként* — Kk. *egyenként*
4. K. : *Bencze meg tartotta a jobb markát* —
jav. : *pedig tartá a két markát*
14. 3. K. : *magam körül* hagyom — jav. : *könnyű helyett* — P. : *helyütt*
17. 4. K. : *véle versenyt* — P., Kk. : *vele*
6. K. : *Mint a (ki)*
18. 1. K. : *én azzal keveset* gondolok — P. : *én avval keveset*
Kk. : *én avval nem gondolok* —
21. 1. K. : *Hajh rá* — P., Kk. *Hajrá!* — 58. : *Haj-rá!*

22. 6. K., P.: *ivutt*, ... megint *ivutt* — mindkettő kijavítva: *ivott* —
P.: *ivutt* ... *ivutt* — 54.: *ivott*
23. 5. K., P.: *belé unt* (egyik bíráló aláhúzta).
8. K.: *Úgy aludt el*, *úgy* hált — P., Kk.: *Úgy aludt el*, *úgy* —

XI. ÉNEK.

1. 2. K.: *eltakard* — jav. és P.: *eltakarta*
3. K.: *ruhában* — jav.: *ruhába'*
7. K. P.: *Künn* — Kk.: *Kinn*
4. 1. K.: *paizst* — P. Kk., 1854., 58.: *paist* — ÖK.: *paizst*
2. K.: (*el*) jav.: *belepte*
5. 1. K.: *Hazament sietve* — későbbi kéz jav.: *Hogy a csárdába ért*
5. K., P.: *tennap* — Kk. *tegnap*
8. K.: (*Szörén*) *Elsikamiott szörén*
6. 6. K.: *kegyetlen-vadul* — Kk.: *kegyetlen vadul*
7. K., P., Kk., ÖK.: *könyes*
9. 5—6. sor végén K., P.: *kétfelől* — *belől* — Kk.: *kétfelül*—*belül*
10. 1. K.: *Dunapartba* — P., Kk.: *Dunapartban*
5. K. előbb: (*Élő emberből*) áthúзва.
12. 4. K., P.: *Mingyárt* — Kk.: *Mindjárt*
14. 8. K.: *fohászko(d)ván* — jav.: *va*
15. 8. K., P.: *szépen megelőzte* — jav.: *jókor*
16. 1. K.: *Toldi összeszedte* — P.: *Összeszedte Toldi*
18. 2. K., P., Kk., *felele* — ÖK.: *felelte*
3. K.: *koránisem* (a *t.* áthúзва)
19. 7. K.: *Leborult a nagy cseh* — áthúзва; *Most leborult a cseh* —
jav.: *Leborult a nagy cseh*
8. K., P.: *utad* — bíráló jav.: *útad*
20. 2. K.: *néki* — P., Kk.: *neki*
3. K.: *Iziben mellett jegyzet*: 22. »Hamarjában.« — *testénül* — P.:
testétől.

XII. ÉNEK.

1. 3. K., P., Kk.: *fenséges* — ÖK.: *felséges*
2. 1. K., P.: *nem ösmered* — Kk.: *ismered*
3. 1. K., P., Kk. *avagy* — 1854., 58., ÖK.: *avvagy*
4. 3. K., P., Kk.: *fensége* — ÖK.: *felsége*
5. 1. K.: *Tédrre esett (Toldi)* — *kihúзва*
2. K., P., Kk.: *fenséges* — ÖK.: *felséges*
5. K., P.: *Magam sem tudom hogy?* — Kk.: 1854., 58., ÖK.: *hogy'*
6. 2. K., P.: *felnyomá vezírjét* — a lapszéltre egyik bíráló, alkalmasint
Vörösmarty, odaírta: *rostélyát*
3. K.: *arculatja* — P., Kk.: *ábrázatja*
6. K.: *Azért ilyen kérdést tön Miklós elébe* —
jav.: *nyájasan ily kérdést tön elébe*
7. 4. K.: *Mert nem holmi tréfa* — jav. és P.: *tréfaság az, a mit most*
hallatok — Kk.: *hallotok*
6. K.: *ásson neki* — jav.: *ennek*
7. K. *örökébül* — P., Kk. *örökéből*
8. K.: *Hogy' tagadhatná ki a nemzetségébül.* — P.: *nemzetségéből* —
Kk.: 1854: *Hogyan tagadhatná ki nemzetségéből* —

- 1858., ÖK.: Hogy' tagadhatná ki a nemzetségéből
8. 1. K., P.: *csinját* mert *végire* jartam (vessző nincs)
Kk.: *csinját* — végére — 1854., 58., ÖK *csinját*
 9. 3. K., P.: *mimódon* — Kk.: *mi módon*
 8. K.: *ennyire bír* menni — P., Kk.: *birt*
 11. 3. K., P.: *Birjad békességben* — Kk.: *békességben*
 13. 2. K., P., 1854., 58.: *cseppet sem* — ÖK. *se'*
 5. K., P. Kk. *jenségednek* — ÖK. *felségednek* —
 7. K., P.: *jót ad* — Kk.: *ad*
 14. 8. K.: *mondván* — jav.: *s monda*
 14. K. 5—8. sor helyén előbb a következő 15. strófa 1—4. sora volt leírva, áthúzva, helyében a mai szöveg.
 15. 1—4. a 14. versszakban már leírt sorok, egyetlen eltérés: a 3. sor a 14. vszakban így volt: *Pénzért vagy birtokért*. A 4. sorhoz jegyzet volt szánva.
 8. K.: *együgyű szív* — (egyik bíráló aláhúzta vörössel).
 16. 3. K.: *Mintha épen* — jav.: *Épen mintha*
 17. 7. K.: *illesz* — jav.: *illel*
 20. a kéziratban a 7—8. sor először a végleges szöveg, azután kihúzza, s helyébe máskori írással ez:

De a még egy csillag lesz a magyar égen
jav.: *De míg egy csillag lesz a szép magyar égen,*
Szép emlékezete szájról szájra megyen.

Áthúzva s visszaállítva a kézirat első szövege, mely azonos a véglegessel.

Az utolsó versszakról Toldy Ferenc azt jegyezte meg bírálatában: **... a világ ökre* képnek a berekesztésben mással felcseréltetését várjuk; de megmaradt.

A kézirat alján: *Vége oct. 23-án, 1846.*

Irodalom.

Az egykorú ismertetéseket l. fentebb. Itt a fontosabbak tárgyi csoportosításban következnek.

A Toldi-monda és Ilosvai.

Szilády Áron Ilosvai-kiadása és jegyzetei. — *Régi Magyar Költők Tára*, IV. — *Az Olcsó Könyvtárban* is. Szilády Áron kutatásait összefoglalja Horváth Cyrill, *It.*, 1940. 114. l. — E jegyzetekből a tanítványi hála kifejezéséül kívánt egy részt felolvasni az Akadémia 1882. okt. 23-i ülésén, de a költő előző napon meghalt.

Négyesy László: *Az ő Toldi*. — *Magyar Múza*. (A Petőfi-Társaság Közlönye. Szerk. Császár Elemér.) 1920. 1. sz.

Bartha József: *A Toldi-monda*. — *Kath. Szemle.*, 1899.

Bartha József: *Ujabb vélemények a Toldi-mondáról*. — *IK*. 1913.

Bognár Theophil: *Egy pár szó a Toldi-mondához*. — *EPhK*. 1891.

Bartha József: *Ilosvai és Arany Toldija*. — A nagybecskereki polg. és felsőkeresk. isk. értesítője, 1895.

Karl Lajos: *Ilosvai Toldijáról*. — *It.* 1904. — Ilosvai eredeti szerzőségét védelmezi.

Korompay Bertalan: *Arany főbb eposzai, mint költői rekonstrukciók.* — *Magyar Századok.* — Emlékkönyv Horváth János tanárságának 25. évfordulójára. (Arany nem Ilosvait, hanem a Toldi-mondát rekonstruálta.)

Karácsonyi János: *Miért alkalmazta Ilosvai a Toldi-mondát a Bihar-megyei Toldiakra.* — *Ethn.*, 1913.

Mályusz Elemér: *A Toldi-monda.* A bécsi Klebelsberg Kunó történetkutató intézet Évkönyve, IV. 126—149. l.

n. (= Négyesy László): *A Toldi-kérdés.* — *It.* 1913.

Toldi alakja mondában és mesében.

Toldy Ferenc a magyar őskorból vagy éppen eleink mítoszából fennmaradt monda-töredék hőseinek nézte, afféle Heraklesnek, kire utóbb a keresztény Miklós név tapadtott. — *A magyar költészet Zrinyiig*, 98. l.

Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájában* (1854) a pásztorkodó Romulus és Remushoz, Sigfried-Kullervóhoz hasonlította, szörnyekkel küzdő keleti hősökhoz.

Az összehasonlító irodalomtörténet szorgosan kutatta a Toldi-monda külföldi rokonságát, egyes mozzanatok összeszövődését a kor idegen mondáival. (L. *Arany János életrajza*, I. köt. 122—126. l. és Tolnai Vilmos: *a Toldi-monda és a lovag-époszok rokonságához.* — *Ethn.* 1919., továbbá Király Ilona, *EPhK.*, 1934.) Amit találtak, a középső részekre vonatkozik, mely Ilosvainál legzavarosabb, éppen ezért *Toldiban* és *Toldi estéjében* mellőzte Arany. Egyetlen vonást vett át Ilosvai ezen részéből *Toldi estéjébe*, Toldi kalandját a tisztas asszonnyal. —

Józan, valószerű előadásával Ilosvai a hagyományra, valóságra utal, mutattak is ki némi rokon mozzanatokat népmesékben. Szilády Áron több királyfia (= katoná) Kis Miklós nevezetét hoz fel népmesékből. (*Régi Magy. Költők Tára*, IV.) Bán Aladár monda-töredékeket, közmondásokat keresgált össze Toldiról a magyar nép körében (*A Toldi-monda alaprétege.* — *Ethn.* 1917., és *EPhK.* 1918.) Gönczy Ferenc Göcsejből szintén (*Ethn.* XIV.). Nyomok éltek Toldiról a hazai hagyományban. — Hallotta a mondát Nógrádban, az ottani Nagyfaluba és Mátyás korába téve, Ráday Pál, 1700 körül (Toldy Ferenc: *A magy. költ. tört.*, 1854. 98. l.). Éneket hallott róla Bél Mátyás (*Notitia*). Balassinak két éneke 'Toldi Miklós éneke nótájára' szól. *A Pesti Hírlap* 1882. okt. 18. nógrád-megyei mondát közölt, melyben Mátyás király azért haragudott meg Toldira, mert feleségét rágalmazta; a király megbocsát, tréfás kikötésekkel, melyek népmeséből ismereteseek (*Az okos leány, Magy. Népkölt. Gyűjt.* I. 478., 604. l. — V. ö. Bognár Theophil: *Egy pár szó a Toldi-mondához.* — *EPhK.* 1891.). Ilosvai könyve nagyon elterjedt volt. Nagy-Szalontán ma is élnek az odaváló Toldi-ről mondatöredékek, szólások (*Magy. Népköltési Gyűjt.*, XIV., N.-Szalontai gyűjtés. Szerk. Szendrey Zsigmond.)

Toldi Miklós történeti alakja.

Ilosvai mint valóban élt személyről beszél Toldiról, születése évét is megmondja: 1320. Művének 1746., 1844. és 1861. évi kiadásában tíz sornyi vers-pótlék van Toldi Miklós fegyvereiről, mutatták is azokat Buda bécsi kapujában, többen látták: Bél Mátyás (*Notitia*), Dugonics (*Jéles történetek*, 1794.). — Dugonics felment Budára megnézni, de már csak négy darabot talált a fegyverekből. — Tolnai Vilmos: *Toldi Miklós szer-*

telen jegyvereiről. — *EPhK.*, 1903. 442. 1. — Prónay Antal: *Toldi Miklós jegyverei.* — *It.*, I. 184. 1. — Tóth Béla: *Magyar ritkaságok* — 222. 1. — Erdélyi János is feljegyzett még ezekről egy töredéket: »Híres Toldi Miklós erős vitéz vala; Budán egy kapuban függ még vas oldala.« (*Népdalok és mondák.* II. 399.) (A 'hétollú' buzogányról Thewrewk E., *IK.* 1891. A buzogány 7 fokát, bunkójának 7 gerezdjét kell érteni.)

Toldi arcképét, mellvasát rajzban közölte a *Vasárnapi Ujság*, 1858. 27. sz. — Ilosvai reális adatai alapján Kemény Zsigmond Toldi alakját valósággal élt személynek tartotta: nincs rajta semmi fantasztikum, határozott egyéniség, életének vázlatán nyoma sincs a népköltészet alakító munkájának. — Kemény fejtegetését Kazinczy Gábor hiábavaló próbálkozásnak nézte: »akkor volna értelme, ha valami történelmi adattal előállhat.« (Levele Toldy Ferenchez, 1854. febr. 21. Közölte Pais Dezső, *EPhK.*, 1910. 610. 1.) Arany viszont azt írta Gyulainak (1854. jan. 21.) Keménynek »... azt hiszem, teljesen igaza van ... legalább én eleve úgy fogtam fel Miklós gazdát.«

Karácsonyi János: *Toldi M. származása. Kath. Szemle*, 1899. — Pais Dezső: *Ki volt Toldi Miklós?* — *Napkelet*, 1923. — 92—96. 1.

Toldi emléke ma is él Szalontán: hogy Toldiné a nagyfalusi várban lakott, Miklós és György nevű fiaival; emlegetik Bencét, a vendégoldalt, a farkas-kalandot. (Ma már talán Arany nyomán). — (Szendrey Zsigmond: *Szalontai mondák a Toldiakról és a Csonka-toronyról. Ethn.*, 1914., 164—168. 1.)

Miskolczi Károly 1860-ban oklevelet mutatott fel arról, hogy a Toldiak Szalontán, Toldon, Nagyfaluban, virágzó nemzetség voltak. (*EPhK.*, 1881. 164. 1.)

Szilády Áron Ilosvai-kiadásában (*Régi Magy. Költők Tára*, IV. 1883.) több oklevél-adatot közölt Toldi Miklósról. Egyik adatát, Toldi Valoris-ról, megcáfolták ugyan (Karácsonyi János, *Kath. Szemle*, 1899. V. 749—760. 1. és Poór Antal, *Századok*, 1904. 926. 1.), de egymás után tűntek elő újabb oklevelek, nevének említésével.

Toldi Miklós 1354-ben Pozsony-megye alispánja (Nagy Iván: *Magyarország nemes családjai*).

Wertner Mór 1355-ből akadt egy Toldira (Mátyás korába és Nógrád vármegyébe teszi. — *Akad. Ért.* 1913. 172. 1.). L.: -n. — *It.* 913. és Heinrich G. nyilatkozata u. o.

Zsák Adolf Toldi György és Miklós nevekre talált egy pörös ügyben. (*IK.* 1924.).

A prágai kalandról Szilády Áron (i. h.) és Bartha József (*Kath. Szemle*, 1898.) kimutatták, hogy történelmi valóság. (Poór Antal művére hivatkozva: *Nagy Lajos király.* — *Tört. Életrajzok*, 432—440. 1.)

Mályusz Elemér végre tisztán megvilágította alakját (*Hadtört. Közl.*, 1924.). A prágai kalandot Zsigmondra vonatkoztatja, az újhelyi viadalt Vág-Ujhelyre, hová Zsigmond királyt kísérte el. Ezzel Toldi Miklós hosszú élete pontosan beilleszkedik a történelembe. (V. ö. Mályusz: *Toldi Olaszországban.* — *It.*, 1923.)

Kerékgyártó Elemér: *Toldi in Life and Legend.* — *The Hungarian Quarterly*, 1941.

Arany Toldijáról.

(A teljes életrajzokon, összefoglaló tanulmányokon s Lehr Albert kommentárjain kívül.)

Csengery Antal: *A hőskölteményekről általában.* — *Déliab*, 1853. I. 11. Salamon Ferenc: *Arany János és a népiesség.* — *Budapesti Hírlap*, 1856. júl. 10—13.

Greguss Ágost: *Eszmecsere a népiesség ügyében.* — *Pesti Napló*, 1856. júl. 22.
Salamon Ferenc: *Arany Toldijáról.* — *Budapesti Hírlap*, 1856. júl. 30—aug. 6.

Székely Aladár: *Arany János Toldija.* — Bpest. 1895.

Nagy Sándor: *Arany Toldija.* — 1935.

Rupp Kornél: *Arany Toldijának fejtegetése.* 1897.

Zlinszky Aladár: *Toldi, a természetes ember.* — *EPhK.*, 1907.

Harmos Sándor: *Arany Toldijának keletkezéséhez.* — *IK.*, 1911.

Nagy Sándor: *Toldi keletkezése és fogadtatása.* — *Uránia*, 1917.

Nagy Sándor: *Toldi kompozíciójának kialakulása.* — *IK.*, 1931.

Nagy Sándor: *Arany Toldijának egy szerkezeti sajátága.* — *Erdélyi*

Irodalmi Szemle, 1925.

Szigetvári Iván: *Arany Toldija szerkezetéről.* — *EPhK.*, 1918. Pontos beosztást mutat ki 1—3. ének Nagyfaluban történik, 4—6. a bujdosás, a 3.-ban már tudja, mit kell tennie, a 10. adja meg hozzá az eszközöket. Lehr is a 7. éneknél bontja két félre a cselekményt.

Gyulai Pál: *Arany Toldi trilógiája.* Egyetemi előadásai, könyomat, 1908.

Sturm Albert: *Die Epenrilogie von J. Arany.* — *Literar. Berichte aus Ung.*, IV.

Gyomlay Gyula: *Az átképzéletes előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában.* — Beöthy-émlékkönyv.

Toldi pedagógiai értékéről.

Toldi 1879. óta iskolai olvasmány.

Lindner Ernő már 1856-ban olvastatta a késmárki lyceum V. és VI. osztályában, a 70-es években, Kármán Mór a bpesti gyakorló gimnáziumban szintén. (L. Riedl *Arany János*-a függelékében). Jelentőséget a tanításban kiemelte az osztrák Joh. Gabriel Seidl, a *Zeitschrift für das oesterr. Gymnasium* szerkesztője, 1855. 436. l., Kolbenheyer fordítását ismertetve; érdemét abban látja: 1. országot, kort, magyar alapviszonyokat ismertet; 2. egy testben, lélekben egészséges természet győz az ármányon; 3. felfogás, előadás ment minden túlzástól. — A cikket Heinrich Gusztáv ismertette az *EPhK.* 1907. évi folyamában.

Érdekes megjegyezni, hogy Budenz Arany *Toldiján* tanult magyarul. (Nagy Lajos Budenzről. *IK.*, 1896. 203—205. l).

Fülöp Adorján: *Toldi a gimn. IV. osztályában.* — Zenta városi közs. gimn. értesítője, 1890—91. tanévre.

Horváth János: *Toldi Miklós.* A IV. oszt. magyar nyelvi tanítás köréből. — A Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziuma Értesítője, 1903—4.

Földessy Gyula: *Orsz. Tanár Egyesületi Közlöny*, 69. köt. 12—14. l.

Nagy Sándor: *Toldi a középiskolában.* — Orsz. Középisk. Tanáregyl. Közl., 1926.

Fináczy Ernő: *Arany János.* — *Magyar Paedagógia.* — 1917. — „Szinte észrevétlenül rakodtak le ennek a jellegzetes nyelvanyagnak beszivárgásával a magyar érületnek mind szilárdabb rétegei.”

Kárpáthy Aurél: *Arany a tanárok kezén.* — *Nyugat*, 1932.

Válasz erre: Egy tanár: *Arany a tanárok kezében.* — *BSz.*, 1932. nov.

Irodalmi nyomok Arany Toldijában.

Pollák Miksa: *Arany János és a biblia*, 41—60. l.

Bánóczi József: *Toldi és a biblia. — Évkönyv*, kiadja az Izr. Magy. Irod. Társ. 1895. — Sámsonra mutat, Dávid győzelmére Góliáttal szemben; Dávid is tudtára adja Saulnak, hogy járt közelében. — Sámuel, I. XVII. 34—35. és XXVI.

Arany szemében példa az Ilias és Odyssea. »Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam.« »Ez lebegett előttem, midőn *Toldit* írtam« (Szilágyi Istvánnak, 1847. nagypéntek.).

Csengeri János: *Homeros. A Költők és Írók sorozatban.* (Alakok közt is keres hasonlóságokat.)

Csengeri János: *Vergilius hatása a magyar költészetben.* — *IK.* 1931. 158. l.

Csengeri János: *Arany és az ókori classikusok.* — *BSz.*, 1933. ápr.

Harmos Sándor: *Párhuzamos helyek az Odysseából Arany Toldijához.* — *IK.* 1912.

Arany maga Petőfi János vitéhez mérte, terjedelemben: »*Toldi* nagyra nőtt, János viténél nagyobb, megolvastam.« (Szilágyi Istvánnak, 1847. jan. 9.)

Koltai Virgil: *Petőfi és Arany.* — A bpesti IX. ker. polg. és keresk. isk. értesítője, 1891—92. évre.

Borbély Ferenc: *A János vitéz és a Toldi viszonya egymáshoz.* — *Orsz. Középisk. Tanáregyl. Közl.*, 1908.

Lányi Géza: *János Vitéz és a Toldi viszonya egymáshoz az irodalmi fejlődésben.* — u. o. 1908.

Kéký Lajos: *Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára.* —

Kéký: *Tanulmányok Arany epikájáról* c. kötetben, Olcsó Könyvtár.

Harmos Sándor: *Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára.* — *IK.* 1912.

Nagy Sándor: *A János Vitéz és a Toldi.* — *IK.* 1914.

Trencsény Károly: *Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára.* —

Zombor felsőkeresk. isk. értesítője, 1913—14, 3—31. l.

Kristóf György: *Petőfi János Vitézének hatása Aranyra.* — *Uránia*, 1912.

Az I.—XII. énekekről.

Az Előhangról Bittenbinder Miklós: a gondolatot *Zalán futásából* vette, de érzik Petőfi hatása is. — *IK.*, 1912. — (Azonban: az Előhangban említett fegyverei, a buzogány, kopja, paizs, parittyakövek, mind említve vannak Ilosvai azon kiadásának toldalék soraiban, melyből Arany dolgozott, innen jelenítette meg alakját.)

I. ének. Skala István: *Toldi első énekéről.* — *IK.* 1932. 316—18. l. — (Toldi Miklós és Laczi találkozása hasonló Garay *Hegye huszárok* c. verséhez, megjelent 1841. és 43.) — A komor bika hasonlatról Rozvány György azt írta Riedlnek, hogy Szalontán így nevezték egy erőszakos embert. — *Magyar Figyelő*, 1917.

II. ének. Podmaniczky Pálné: *Gvadányi reminiscencia Arany Toldijában.* — *It.*, 1917. — Rontó Pál keresztelő-lakomájára való készülődés (Mindennapi külső vonások.) U. e. jelenetet az Odysseában a kérők lakomájához hasonlította Harmos Sándor. — *IK.* 1912. 115. l.

IV. ének. Gim-szarvas hasonlatát (epikai közkinccs) Waldapfel János Zrinyi XIII. énekéhez vezeti vissza. — *IK.*, XII. 62—64. l. — Géresi Kálmán: *Nyílt levél a szerkesztőhöz.* — *B. Sz.*, 118. köt. A IV. én. kezdő hasonlatát párhuzamosnak látja Bethlen Kata: *Bujdosás emlékezetköve* (1733) imádságos könyvének egy verses részletével.)

A IV. énekről Gyulai Agost: *Arany Toldija IV. énekének 19—22. strófájához.* — *EPHK.*, 1903. 719. l. (Amit Miklós Bencével üzen s amit anyjának mond, hasonlatosnak találja Petőfi *Távolból* c. költeményének az anyához intézett szavaival.)

Halmy Gyula: *Észrevételek a Toldi IV. énekének egy helyéhez.* — *Orsz. Középisk. Tanáregyl. Közl.*, 1907. — U. o. Lehr Albert, 1908., 187. l. — Halmy válasza u. o.

Beke Ödön: *Arany János néprajzi forrásaihoz.* — *Etn.* 1934. (A szarvas-hasonlat Zrinyiben, Gyöngyösinnél, II. 296. l.)

V. ének. Az I. vszakban Skala István hasonlatosságot látott — s egy-két közös szót is — Csokonai Dorottijának egy helyével. (Harsányi-Gulyás kiadás I. 557. l. — *EPHK.* 1932.) Waldapfel János: *Toldi farkas-kalandja.* *EPHK.*, — 1902. — Az alapmotívumot Vörösmarty Tündérvölgyével találta hasonlónak; Csaba ott lóhátról küzd, a medve-kölyköket eltapossa.

Tolnai Vilmos: *Toldi farkas-kalandjához.* — *It.* 1913. — Gvadányinak XII. Károlyról szóló művéből (1792) idéz (»Nints fenevad, a mely maga Nemét rontsa, Sőt, ha azt más bántya, vérit érte ontya«) és Koháry *Példás vadkert-jéből*.

IX. ének. Az elszabadult bika rajzában Jókai *Hétköznapiak* c. regényének (1846) első fejezetbeli mására ismer Gálos Magda (szelindek, fülönfüggő szavak is egyezők) *EPHK.*, 1926. 167. l. — (Aranynak volt módjában hasonló jelenetet látni.)

XI. ének. Rass Károly: *A Toldi csolnak-jelenete.* — *Ellenzék*, 1897. 50—52. sz.

XII. ének. Kardos Albert: *IK.* 1891. (l. fentebb.)

Kemény Zsigmond kifogása (l. fentebb.)

Trencsényi Károly: *Arany János és az eposzi közvagyon.* — *IK.* 1927. (A nagyrejű hősről.)

Fordítások.

(Dengi János: *Arany német fordításairól.* — *Ung. Rundschau*, 1914., 1. sz.)

Kertbeny (Benkert) Károly: *Arany's erzählende Dichtungen von J. Arany.* Zwei Bände. I. köt. *Toldi* — Leipzig, 1851. — *Toldi*t tíz nap alatt fordította le, azzal dicsekedett Aranyinak. — (Arany János életrajza, II. 192. l. — U. o. német írók elismerő bírálatai a műről.)

Kolbenheyer Mór, soproni ev. lelkész: *Toldi.* Im Versmass des Originals. Leipzig, 1851. — Pesth, 1855. — *Toldi's Abend*, Pesth, 1856. — *Toldi's Liebe*, Pesth, 1883. — Az első előtt Grün Anasztáz elismerő levele s Hebbelé. — *Toldi estéje* lefordításának kéziratát megmutatta Aranyinak, aki tette is rá néhány megjegyzést, levélben.

Handmann, Adolf: *Arany's ausgewählte Gedichte.* Közte: *Toldi.* — Kassa, 1908.

Lemberger Ármín: *Toldi*, Leipzig-Frankfurt. 1903.

Toldi-t 1950—51-ben lefordította németre Lám Frigyes (Kézirat.)

Engel Gusztáv: *Toldi*, Budapest, 1935. Vajna. (Engel bpesti orvos volt, e fordítást 75 éves korában adta ki.)

Harlez, C. de: *Poésies hongroises.* — Louvain, 1895. *Toldi* I. és II. éneke teljes, a többi kivonat.

Gauthier: *Les grands Poètes Hongrois.* — Arany, Petőfi. — Traduction en vers, par —. Paris, Ollendorff, 1898.

Dhas, Georges Philippe: *Toldi.* — Adaptation versifiée, Paris, 1937. Louvain, 1895.

Les grand Poets Hongroises, Arany, Petoeft, Traductions en vers par F. g. Gauthier, Paris, 1898, Ollendorff.

Toldiról a Revue des deux Mondes, 1860. szept. Saint-René Taillandier: »Il n'est plus actuel... le fait, que Toldi est en face d'un Tchèque qu'il traite en ennemi, est une inspiration malheureuse« (pag. 358.) Tóth Béla szerint erre a bírálatra vág Arany sora a *Kozmopolita költészetben*: »Hogy nem »két világ« csodája. — Tóth Béla: *Arany párisi censored.* — Széphalom, 1929.)

Loew, William: *John Arany.* — *Toldi, Toldi's Eve.* — New-York, 1914. (Ism. B. Sz., 1915. 162. köt.)

Toldi. Versione dall Ungherese a Saladino Saladini, Verona, 1909.

Toldi, e la Sera di Toldi, Trad. di Umb. Norsa. (Scrittori Ital. e Stranieri.) 1931. Cs. m. B. Sz., 1913.

(Márffy Oszkár: *Il poeta di Toldi.* — Convivium, Torino, 1932. 53—69. l.)

Szerbül: *Toldija.* Preveo Zmaj Jovan Jovanović. 1858. (Knyige Matice Srpszke,) (Több kiadást ért.) Zmaj Jovan Jovanovic az egész trilógiát lefordította, — *Toldijana mladest.* — *Toldijana ljubav.* — *Toldi szerelmét* prózai áthidalásokkal Brancič Blagoje pótolta. (Szegedy Rezső: *A Toldi-trilógia szerb fordítása.* — IK., 1917.) — B. R.: *A. J. és a háború* c. cikkében azt írta, hogy 1915. okt. a Száván túl a szerbektől elhagyott lövészárkokban egy példányt talált Zmaj Jovanovic *Toldi*-fordításából. *Huszadik Század*, 1917., 2. sz.

Toldi, na vend jeziku obrnyeno po Kardos Janosi, 1911.

Toldy, od — Prelozil S. Bodickij. Bpest, Rózsa Kálmán, 1886.

Klasszikus görögre lefordította Kaposi Endre, Zircen. (Kézirat.)

Japán fordításáról *Uj Nemzedék*, 1924. 83. sz., és *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1925 *Tükör*, 1940.

Lesták Anna: *A. J. Toldija és Slatkovic András Detvan-ja.* — Bpest, 1899. (Ismertette Melich János, IK., 1901. 401—403.) — Podhradský Lajos, ki Slatkovic-nak *Marina* c. költői beszélyét lefordította, azt írja: Detvan a tót *Toldi*, a tót nép kitűnően megrajzolt típusa. Detvan 1847. készült el, 1853. jelent meg. Melich szerint *Toldi* hatással lehetett rá.) Slatkovic ismerte Petőfi és Arany munkáit. — Gáspár Imre: *Hazánk tót népe.* Bpest. 1879.

Putnoký Miklós: *A. J. Toldi trilógiája és Densusianu Aron Negriádjája.* — *EPhK.* 1916. 367—374.

Bujnák Pál: *Ján Arany v literature Slovenskej*, v Praze, 1924. — Klasszikus görögre fordította Kapossy Endre.

Zene:

— *Toldi*ből daljátékot írt Nyakas László, tanító.

Toldi a képzőművészetben.

Toldi alakja a költő budapesti szobrán — Strobl Alajos műve.

Zala György mintája az Arany-szobor pályázatára, gipsz, a nagy-kőrösi gimnázium Arany-szobájában.

Lehr Albertet, midőn nyugalomba ment (1899), tanítványai Toldi márványszobrával ajándékozták meg, talapján a költő bronz plakettje. Most a M. T. Akadémia könyvtárában.

Fadrusz János: Toldi a farkassal. A budai Tornaegylet vándordíja.

Holló Barnabás: Toldi a farkas nyakát szorítva. A városligeti sétányon.

Pásztor János: Toldi agyontapossa a farkast. A Testnevelési Főiskola tulajdona.

Székely Bertalan triptychonja: 1. a fiatal Toldi; 2. lovagi fegyverzetben; 3. sirt ásva. — Egy tempera: a cseh bajnokkal víva.

Vágó Pál illusztrálta *Toldi* népszerű kiadását az Olcsó Könyvtár-ban. Toldi a nyomórúddal, a farkasokkal, a viadal-helyen.

Soltészné Szilárd Kató: *Arany János a magyar képzőművészet tükrében*. — B. Sz., 1935. 236. füz.

Toldi a ponyván.

Toldi máig sem forog a nép kezén, csak silány átdolgozásokban. Cs. Molnár Lajos átdolgozása, Nagyvárad, 1861.

Névtelen (Tatár Péter — Medve Imre): *Toldi Miklós vitézi élete és szomorú halála*. — 12 ének. Bucsánszky kiadása, 1875.

Böngérfy János: *Az áldott jó fiú vagy az erős vitéz Toldi Miklós gyönyörű története*. — Rózsa Kálmán kiadása, 1894. — Prózai átdolgozás, átszöve az eredeti verseivel.

L. Bánóczi József: *Toldi a ponyván*. — Kármán-emlékkönyv, 1891.

Baros Gyula: *Arany és a ponyvairodalom*. — Magyar Könyvszemle, 1918.

Toldi alakja a színpadon.

Szigligeti Ede: *Rózsa* — Vígjáték 3 felv. — Előadta a Nemzeti Színház 1940. nov. 30.

Toldi történetét a budapesti bábszínház is játssza.

JEGYZETEK TOLDI ESTÉJÉHEZ.

Toldi sikere után Toldy Ferenc mindjárt biztatta a költőt: »... ha még egy *Toldit* írna kegyed;« hozzát teszi: »(a tárgy épen nem szegény).« »Ne forgácsolja el erejét, ... fordítsa ... egy nagy elbeszélő költemény írására. De az egészen *Toldi* szellemében legyen« (1847. okt. 1.). *Toldi* még meg sem jelent, a költő maga is azt írta Petőfinek, 1847. május 27: »Egy *Toldit* akarok még írni, *Toldi estéjét*.« Ilosvai hézagos előadása Toldi öregkorából csak két eseményt tud: hogy a királynak reá, egyszer lón haragja; s ő, három esztendeig nem ment bé udvarba; akkor egy olasz vitéz kerkedő párharcára előszólják, barátsuhában viadalt áll és győz. Utána az udvarbeli ifjak megcsúfolják, bosszút áll. Ezeket az eseményeket kapcsolta össze a költő. A kézirat elején feljegyezte: *júl. 3. 1847. Toldiban* a király még jobbára mesekirály; Ilosvai megmondja Toldi születése évét: 1320; a költő most Nagy Lajos korába állítja, N. Lajos címerét tudakozza Szilágyi Istvántól. (De szept. 6. azt írja: »megmaradok a már kész vers mellett«; erről a II. énekben van szó, 11. vsz.). Petőfinek azt írja: »Öt ének lesz, ...de még csak kettő van benne készen. — — — Majd elküldöm neked, te pedig mutasd meg Vörösmartynak, addig nem adom sajtó alá« (1847. aug. 25.). Arany emlékezik is önéletrajzában a felolvasásról: »Pesten egy írói bizalmas körben, hol a jeles műbíró, a veterán Szemere Pál is jelen volt«, — 1860-ban pedig Szemerének azt írta: »... egy izgalmas, de reményteljes korban... kegyelettel csüggenk hárman, — sime *kettő* nincstöbbé! — a lelkes fejtegető szavain.« — E kettő csak Petőfi és Vörösmarty lehetett. Később félbe is hagyta *Toldi estéjét*, a pályázatra készült *Murány ostromáért*. December végén tért vissza hozzá. Eleinte kétségeskedik: »Cselekvénye igen lassú« (Petőfinek, 47. aug. 25.). A viadal leírásával azonban meg van elégedve, Petőfinek mondja: »Szinte szeretném elolvasni előtted a nedélyes részt, hol a vén Bence a viadal-helyen megjelenik. Ezt egész lélekkel dolgoztam, újra és bővebben, s remélem, a többit is úgy fogom. Azért is haladok vele lassan, hogy mikor dispoziációt nem érzek magamban, inkább egy betűt sem írok« (1848. jan. 7.). Az *Élethépek*be sem küld egyelőre semmit, mert míg *Toldi* »készen nem lesz, nem zavarom ki magamat másféle dolgozattal a sodrából« (u. o.). Petőfinek készül ajánlani (1847. máj. 27. és 1848. jan. 7.). Március 26. megírja Petőfinek, hogy műve készen hever. Április 1-én. felküldi. Petőfi ajánlja is a Könyvkiadó Társulatnak, de az felfüggesztette működését; Arany arra gondol, hogy az *Élethépek* közölhetné. (Levele jún. 27., Petőfié júl. 1.). Legszívesebben Váradon szeretné kinyomatni, »népies kiadásban ... hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen.« (Petőfinek aug. 12.) Vissza is kérte a kéziratot (1848. aug. 12.), még ha Petőfi már átadta is Schedelnek (szept. 27.). Petőfi magával vitte Debrecenbe (lev. okt. 31.), s letette Kiss Lajos városi főjegyzőnél (lev. nov. 22.), tőle Arany meg is kapta (lev. nov. 29.). A kézirat azután évekig pihent. 1852-ben Jókai kérte (dec. 3.) a *Déliab* számára, melynek szerkesztője volt, de akkor a költő a közbeneső rész, a *Dakias idők* hamari befejezésében bízott. Inkább *A magyar nép könyvé*-be szánta (Tompának, 1854. okt. 18.). Végül is Heckenasthoz fordult. 1853. júl. 25-én megszerződött vele az első *Toldi* új kiadására, mely — nem csekély akadályok után — 54-ben meg is jelent. (L. a *Toldi*

jegyzetét.) Ekkor írt róla Kemény Zsigmond, a *Divatcsarnokban*, négy számon át (jan. 15—febr. 5.). Kemény a monda többi részéről is ejtett megjegyzéseket, melyeknek a költő *Toldi estéje* átdolgozásánál hasznát vette. Kemény a Toldi-monda népies szövegéből kiütőzőnek érezte a kikapós özvegyvel való kalandot. Szerinte a népköltészet megtűri hősén a komikumot, a groteszket soha, ez tehát egyéni vonás emléke lehet. Épen ez egyik pont, melyből Kemény arra következtet, hogy Toldi élő személy volt. Ezt a részletet, az orozslános kárpitra ugratást, Szilády Áron is, épen nem magyaros 'zú tréfának' tartotta. S magyar és orosz népmesékben kereste távoli párját. (Merényi *Sajó-völgyi meséiben Szép Miklóst*, Radloffnál (II. köt.) Aitoliszit) (*Régi Magyar Költők tára*, IV.—Olcsó Könyvtárbeli Ilosvai-kiadása, 20—21. l.). Fóti József (*A Toldi-monda két idegen eredetű epizódja*. — *IK.*, 1908.) Boccaccio egyik novellájában talált hasonlót. Az ablakon vagy másképp kiugrasztott szerelmesre számos példát hozott fel Marót Károly német népköltési gyűjteményekből (*Néhány szó a Toldi-monda egy epizódjához*. — *IK.*, 1909.), de az orozslános kárpit, az ugratás csele, az utcára esés nincs bennük, s kiderítetlen az út, mint jutott ez az eset Ilosvaihoz. Arany ez epizódot már belefoglalta a *Dalás idők* első dolgozatába (VI. ének). Kemény megjegyzésére áthúzta a kéziratot s oly módon szőtte be *Toldi estéjébe* a csúfolódó apród énekében, hogy Tompa nem győzi dicsérni a 'fain tapintatot': «elő van adva, még sincs, — mert hiszen hátha sohse történt ez meg.» (1853. okt. 21.). Kemény tette figyelmessé a költőt arra, hogy a vén Toldi még mindig Nagy Lajos korában él, erre céloz a Végző s a Firduszira való hivatkozás. — Még nagyobbab változtatott a költő önként: az eredeti négy éneket az arányosság kedvéért hatra bővítette. A második énekbe beszőtte (17—25. vsz.) a Gyulafi-testvérek szerelmét s befejezésül hozzáírta a 33. versszakot. Tompának azt írja: »A Gyulafiak szerelmét mindenfelől dicsértetni hallok: s ennek annál inkább örülök, mert ez epizód — amennyiben szerelmre vonatkozik — egészen új, tehát azon fatális korszakba esik, midőn már magamat semmi jóra képesnek nem hittem. A tavasszal írtam bele» (1854. nov.). Kettészakította a II. éneket, a 36. vsz. után most a III. ének kezdődik. Bence gúnyolása megrövidül egy versszakkal, mely a 11. után következett. Az első dolgozatban a király kegyelmet ad a csehnek, a másodikban elkésik vele. Az első dolgozat III. éneke most a IV. lett. Ott is megszakad a 30. vsz. végével, a második dolgozatban itt az V. ének kezdődik. Sokat változott az udvari jelenet; rövidebbre fogta az apródok csúfolódását, Toldi haragjának kitörését a király előtt három strófából négy sorra kurtítja, azt is Ilosvai zord szavaival mondja: »viszont a második dolgozatban az I. énekbe bele írja a 6. strófát, mely a király és Toldi meghasonlásának okát sejteti és Toldit már itt a magyarság szószólójává avatja. — Az első dolgozat IV. éneke lett most a VI. Ilyen alakban jelent meg *Toldi estéje*, 1854.

A költő most nagy reménnyel bocsátotta útjára könyvét. Ki is fejezi ezt a Végzőban. (Tompának, 1854. ápr. 22. és nov.) A Végző aggálya ellen Eötvös József nyomban levélben tett óvást: »...e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat» (okt. 16.). Tóth Kálmán a *Hölgyfűlárban* okt. 28. az első *Toldihoz* mérve fanyalogva dicsérgette, de a komoly kritikusok elismeréssel fogadták. A *Pesti Naplóban* Greguss írt róla (okt. 25.). Toldy Ferenc kiemeli az alapeszmét: »Eszméje a közép- és újkor küzdelmének reflexét a köznépi élet egy hősén mutatni fel.» (*Új Magyar Múzeum*, 1854. nov.) Gyulai az egészet a naív, nemzeti eposz példájaképpen állítja oda. Ő is megvilágítja az ellentétet a magát lejáró személyes vitézség meg az újkor közt, s a régi magyar erkölcs és az udvar új, idegen szokásai ellentétét, történelmünk többszázados

ellentmondását. (*Szépirodalmi szemléje a Budapesti Hírlapban*, 1855., újabban *Kritikai dolgozatai* közt.) Ezt fejtegeti részletesen Lehr iskolai kiadásában. Lukács György úgy látja, bár hogy a mű *Toldi* után hamar s annak ábrázolási elvei szerint jött létre, tónusa mégis más. A két rész párhuzamosságából kiderül, hogy az első rész megoldása nem megoldás. »Toldi, a paraszt, nem volt és nem lehet soha otthon Lajos király udvarában. Mint parasztot küldi számkivetésbe Lajos király, a paraszt erejét hívja segítségül, mikor a nemzet becsülete veszélyben van.« Az győz is ott, hol a lovagok nem tudtak, de ez a győzelem nem helyezi vissza Toldit a lovagi világba. (*A százéves Toldi. — Forum*, 1947. október.)

A művet az Akadémia 1858-ban Marczibányi-jutalmával tüntette ki. A dec. 20. ünnepélyes közölésen felolvasott jelentés (Czuczor Gergelyé) azt mondta: »... némely más, e szakba tartozó és a magok szemében szintén jeles műveknél terjedelemre nézve csekélyebb ugyan, de a költő első remek művének valódi hasonmása. Mindegyiket azon egy hangmenet és műtökély jellemzi, s ami különbség van köztök, azt az ifjú és agg hős jellemének, egyfelül az ifjúkor élénkebb tevékenységének, másfelül a sirba hanyatló ősz viszonyainak kell tulajdonítani; amaz megragadóbb és érdeklobb képeket nyújt, de a művész ecete ezt is, habár, mint illik, halványabb színekkel, de épen oly tárgyíven tünteti föl, mint amazt a maga nemében.« (*A M. T. Akadémia Évkönyve. IX. 1848—1859.*)

Kézirat. Kiadások.

Kézirata *Toldi*éval egybekötve az Orsz. Széchenyi-Könyvtárban (1533. Quart. hung.). A kötet *Toldi estéjének* mind a két kidolgozását tartalmazza. Az első, az 1847. évből való dolgozat, vastag, kékes-szürke, a *Toldi*énál valamivel nagyobb papíron, a költő számozása szerint 41 oldal, az első ének után 1, a második után 2 levél üresen van hagyva, a harmadik után 1 oldal, ezek számozatlanok. A Széchenyi-Könyvtár a lapok alsó sarkában az üres leveleket is megszámozza, így az egész 24 levél. Címlapja nincs, a cím csak az első oldalon van fölírva, legfölül; fent, a lap jobb sarkában: *júl. 3. 1847.* — A második ének végén: *déc. 28.—jan. 15.* — A kézirat végén: *1848. márc. 20.* — Nyugodtabb, gondosabb írás, mint a *Toldi*é. — A második dolgozat papírra kisebb negyed-rétű. Címlapja van: *Toldi estéje. Költői beszély. Írta Arany János.* — A költő számozása szerint 82 lap, a könyvtaré szerint a címlappal 42 levél.

Kiadások. Mutatványok jelentek meg belőle: a *Hazánk*-ban (I. é. 1—13. vsz.), 1848. 160. sz.; az *Életképek*-ben (III. é. 4—19. vsz.) 1848. I. 4. sz.; a *Vasárnapi Ujság*-ban (II. é. 5—36. vsz.) 1854. 14. sz., jún. 4.

Első kiadása: *Toldi estéje. Költői beszély, hat énekben.* Pest, 1854. Heckenastnál. — A hirdetések szerint ára: 1 ft pengő.

Ugyanakkor *Toldi*val együtt, arcképpel, Heckenast.

Népszerű kiadás: *Toldi estéje.* — 1859. Heckenast.

Toldi. — *Toldi estéje.* Népszerű kiadás, 1867. Heckenast.

Toldi estéje. Magyarázza Lehr Albert. 1905. (Több kiadásban.)

Toldi estéje. Bevezetéssel ellátta Bánóczy József.

Toldi estéje. Iskolai kiadás. Ráthnál. 1898. (Számos kiadásban.)

Toldi és Toldi estéje együtt. A bevezetést írta Keményfi János, jegyzetekkel ellátta Dáloky János.

Toldi estéje — Kolozsvár. 1924.

Az ÖK.-ban *Toldi*val együtt, 1867. III. kötet; újra 1869. és 1872. 1882-ben Ráth Mórál kétféle alakban, 16° rétet és 8° rétbén. Az ÖK. későbbi kiadásaiiban és az ÖM. közt mindenütt.

Ellérések a kézirat és a kiadások közt.

E Első dolgozat; M : Második dolgozat.
Az első dolgozaton : júl. 3. 1847.

I. ÉNEK.

A jelige az E. és M. kéziratán ugyanaz, mint a nyomtatott szövegben.

- vsz. 4. E. : *Aztán hosszút alszik rá, mikor megfutja*
M. : *És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja*
7. E. : *Megreszkét* — M. : *Megrezdül*
2. vsz. 1. E. : *egyszer is* — M. : *akkor is*
2. E. : *az ég* — M. : *a menny*
- 3—4. E. : *Az égen semmi sem fénylett, csak éppen ő,*
De milliom naptól csillogott a mező!
M. : *Milliom kis naptól ragyogott a mező :*
Akárhova nézett, csak azt látta : ez ő!
5. E. : *Itt egy tócsa sztnén s benne fürdő kacsn*
M. : *Itt egy tócsa tükren, s felvetődő halán*
8. E. : *Láthatá... iát-fiát*
M. : *(Teremté) Láthatá iafiát* — ÖK. : *ia-fiát*
3. vsz. 1. E. : *tekintett* — M. : *tekinte*
7. E. : *lelé* — M. : *leli*
8. E. : *A felmagzott gyomot* — — *legelé*
M. : *A felmagzott burjánt* — — *legeli...*
4. vsz. 4. E. : *kókereszt megett*
M. : *a sir dombja megett*
8. E. : *összetett kezével* — M. : *összefont*
5. vsz. 4. E. : *annyi sem jó*
M. : *annyi sem jó*
(a sor fölött) : *sincsen*
6. vsz. E-ben hiányzik, — M-ben : későbbi írással.
7. vsz. 7. E. : *neki jó* — M. : *neki jó* — jav. : *neki vág*
8. E. : *Beléölti szarvát*
M. : *Beleölti szarvát* (Kiad. 1854., 59., 1872., ÖK.)
9. vsz. 4. E. : *nincs jegyzet*, — M. : *a jegyzet megvan.*
6. E. : *hajdanába* — M. : *hajdanába* (Kiad. 1854)
10. vsz. 7. E. : *Inte(tt) a cselédnek s parancsolá neki,*
M. : *Inte a cselédnek s parancsolta neki :*
11. vsz. 5. E. : *Igy töprenked(ett)ék* — M. : *Igy töprenkedék*
7. E. : *Lehozá, az ásót* — M. : *Lehozá, — az ásót*
12. vsz. 4. E. : *Nem esett sokáig azt kimérsekelni*
(írónnal, kitörölve : *cs*)
M. : *Nem esett sokáig azt kimérsekelni*
(a lap felső szélén) jav. :
Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni
13. vsz. 2. E. : *hogymint*
M. : *hogy mint...*
Kiad. 1859. : *hogy mint*
ÖK., 1872. : *hogy-mint*
14. vsz. 4. E. : *nézem* — jav. : *nézzem*
M. : *kezemet összedugva, nézem.*
Kiad. 1854 : *a gondolatjelek helyében vesszők.*

- 5—6. E. *Ugy is régen ástam kertet olyan agynak,*
Mellybe maggyümölcsül rothadt embert hánynak,
 (kihúzza s utána a mai szöveg).
7. E.: *gazdájára nézett* — M.: S nézett gazdájára
8. E.: *Lesve, hogy majd felel*
 M.: *(Lesve) (várva) Lesve, hogy felel majd*
15. vsz. 3. E.: *nyugott (kivakart más szó helyén)*
 M.: nyugodt
4. E.: a *(ki)* mi felzavarja — M.: a mi
5. E.: egy betűt *se* — M.: betűt *se'*
8. E. *Tornyozott, úgy tetszék ezen hű embernek*
 jav.: Hírt adott szelével, hogy veszély közelget
16. vsz. 3. E.: *Folya, folydogála szó nélkül*
 jav.: Csak folyt, csak folydogált szó nélkül
- M.: szó ne'kül a munka
17. vsz. 2. E.: távolrul — M.: távolról
18. vsz. 1. E.: *De hát mennyégbeli*
 M. *De hát, mennyégbeli* — jav.: Oh, de hát, mennybéli
19. vsz. 1. E.: egy kicsit — M.: egy kicsit — jav.: kissé
20. vsz. 1. E. *kedves az életben* —
 (kivakarva, helyében :) életében
6. E.: *Harminc éve lesz már* —
 M. *Harminc éve (lesz)* — jav.: mult már —jav.: Negyven
 éve lesz már
7. E.: zápor, dejszen — M.: zápor — dejszen
21. vsz. 1. E. *Fölegyenesedék e beszédei hallván*
 M. Fölegyenesedék e szavakat
5. E.: *De nem szólt semmit* — M. szóla
6. E.: *Rátekintett* — M.: Rátekinte
21. vsz. 1. E.: *bölcsen* — jav.: nagyon kilátta
23. vsz. 2. E.: *sokadik* — jav. a szó fölött: *v. hányadik*
6. E.: *És szeméből bágyadt könyecseppet* — M.: bágyadt szeméből —
7. E.: *Toldi is ránézett* — jav. Rátekintett Toldi
24. vsz. 4. E.: *Ha a medvetővis* — M.: *Ha a medvetővis* — jav.: lapu
 és burján
5. E.: Arra nézett — M. Arra néze
25. vsz. 2. E.: szót *sem* — M.: szót *se'*
5. E.: *faggatódzó képen*
 M.: *faggatódzó képen* — jav. (a lap szélén) ÖK.: faggatózás —
26. vsz. 1. E.: *Oktalan beszédek* — jav.: csevegés
3. E., M.: *Mintha jól nem tudnám,*
 Kiad.: 1859.: *jól nem;*
 1854, ÖK.: *Mintha nem jól*
4. E., M.: *medvevadászaton!*
 Kiad.: 1854., 1859., ÖK.: *medvevadászaton:*
27. vsz. 2. E.: haja s szakállá
 M.: haja, (s) szakállá
28. vsz. 4. E.: *(Régi) Jó öreg cimborám...*
8. E.: *Most magamra*
 M.: *Most magamra* — jav. a lap szélén: fejemre
29. vsz. E.: a strófa a lap szélén, későbbi írással.
 M.: a strófák rendjében.
- 30 vsz. 1. E.: *Nincs is* — jav. Nincsen az élethez tovább a *mi kössön*
 M.: *a mi* tovább kössön — jav.: tovább a mi

5. E.: *Még tán birtam volna (aláhúzza)*
 M.: (nincs aláhúzza).
 E.: a 30. verssz. után, áthúzza:
*Bűnömért, mi sok volt, imádkoztam sokat,
 Megszántam és bántam lelkemből azokat,
 Hiszem, megbocsátja isten, ha nem értem,*
 (aláh.). *Szentjéért, a kinek hamva felett kértém.*
Oh! ha — kit a szülek igazsága terem —
 (aláh.). *Ezeriziglen kisarjad a kegyelem:*
Ugy vétkimet ott fenn szememre nem vetik,
 (aláh.). *Mert én vagyok első és az ezeredik.*
 M.: ez a strófa nincs meg.
 («Ezt nyilván azért hagyta el a költő, mert nem tartotta helyénvalónak ily erős kifejezést Toldi büntudatának és bűnbánatának» — írja Lehr Albert, *Toldi elsője* magyarázatos iskolai kiadásában (24. l.).
31. vsz. 3. E.: (kikapart sor helyén) *Néki már a földön minden olyan fagyos!*
 M.: *Neki már e földön minden olyan fagyott!*
4. E.: *Neki én leroskadt hideg (háza) hajlék vagyok.*
 M.: *Néki*
8. E.: Csak, a *k*ivel ástam
 M.: Csak, a (*k*) mivel ástam
32. vsz. 6. E.: *Lágyabb (volt a) szíve lévén,*
33. vsz. 1—2. E.: *S immár az esthajnal mint egy égő város,*
 E. és M.: *Felsütött pirosan a nagy ég boltjához*
 M.: jav. ... mintha város égne,
Felsütött pirosan, tüzesen az égre;
37. vsz. 8. E.: *Nem arany, nem ezüst; csak vér a váltsága*
 jav.: *Nem arany, ezüst; egy kis vér a váltsága*
 M.: *Nem arany, ezüst — egy kis vér*
 jav.: *Nem arany, nem ezüst, — kis vér a váltsága*
38. vsz. 3. E.: *A ki van — M.: A (*k*) mi van*
5. E.: *Most, miként hím páva, az olasz kevélyen*
 M.: *Most az olasz, mint egy hím páva, kevélyen*
40. vsz. 2. E.: *újits meg*
 M.: *újíts (meg) — jav.: föl*
6. E.: *Hálj nálam, sötét (van) jav.: — lesz*
41. vsz. 7. E., M.: *borongott a szemén az álom*
 jav.: *borongá szemein*

II. ÉNEK.

Jelige: E.: *Nagy ökleld fáját hogy felhanyja vala...*
Lajos király kérdi vallyon s kicsoda volna.'

M.: *„Egy olasz viteltől mind elejtetének.”*

(Illosvai)

(Illosvai)

1. vsz. 2. E.: *Nem ült ki más reggel*
 jav.: *Nem üle ki reggel — M.: másnap*
3. E.: *(és) ágyba (volt) lévén esve*
4. E.: *Hogy ki sem tekintett — M.: pillant*

3. E. *A mely se fel nem ment, se nem szállott alá*
M. Mely egész nap röstelt fölmenni vagy alá
7. E.: *a mi az embernek*
M. millyen az embernek
8. E. *A lelkére fekszik nyomasztó tehernek*
M.: A lelkét is nyomja, rátapad tehernek
2. vsz. 2. E. *El lévén fődözve a nehéz homálylyal*
M.: Be lévén fődözve nagy vastag ruhával.
5. E. «Hm!» (*mormogta*) köhente néha. Néha felsohajta
M.: «Hm!» köhente néha; néha felsohajta
Kiadások: 1854., 1859. ÖK.: köhinte
6. E.: Nagy lehetett a bú, hogy erőt vett rajta
M.: Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta
8. E.: sem bírja — M.: sem bírja
3. vsz. 2. E.: Sokszor lesz ilyen nap, mikor elővennék
M.: fölkeresnék
- 5—8. E.: *De adhat kegyelmet, adja bár halommal,
Ha megölt először henye unalommal;*
jav.: *Adhat már kegyelmet, adja bár özönnel,
Ha eddig nem adta; most az mondom: nem kell!*
M.: a mai szöveg.
4. vsz. 1. E. Telt az idő, dél lett, (*még sem*) bár nem süttött a nap
M.: Jött azonban a dél, bárha nem süt a nap
2. E. *Jött az éjjel is, de holdja nem volt annak —*
jav.: *Megjött az éj is, de holdja nem volt annak —*
jav.: Jött az éj, de holdja nem világolt annak
M.: Jön az éj, bár holdja nem világol annak
3. E.: Sem egy karéj holdja,
M.: Sem egy szelet holdja, sem egy szem csillaga
4. E.: *A mivel meglátná magát az éjszaka —*
Hogy magát legalább látna az éjtszaka — M.: éjszaka
Kiadás: 1854, 1859, ÖK.: éjszaka
8. E.: *A minthogy csakugyan jött a hajnal vele*
M.: Melly a Toldi útján harmadikszor kele
5. vsz. 1. E.: *Támad a nagy robaj*
jav.: (*Reggel*) Ébred a zaj reggel
7. E.: Halálos vért ugyan
jav.: Mert halálos vért az olasz bár nem ontott
8. E.: *De megbélyegezte (velők) — vérrel a porondot —*
jav.: *De (mindennap) naponként vérrel festé a porondot*
Megfekütte egy nap tíz is a porondot (M. a szörendet főlebők írt számok változtatták meg:) Tíz is megfekütte egy nap a porondot
6. vsz. 2. E.: nehezen emelé
M.: (*emelé*) czipelé
4. E.: *legsúlyosabb tereh*
M.: a *legsúlyosb* tereh
5. E., M.: *Hetykén járt*
Kiadások: 1859, hetykén, 1854, ÖK.: hegykén.
- 7—8. E.: *Szíve a szerencsén nagyra fuvalkodva*
A népnek gyakorta éles szókat monda.
M.: előbb ugyanígy, — aztán a mai szöveg.
7. vsz. 1. E.: csudája — M.: cs(u)odája

8. E.: A ki nézni meri — M.: A ki nézni meri
Kiad.: 1859: nézni meri — 1854., 1872., ÖK.: meri nézni
8. vsz. 1. E.: De hiszen — M.: De (hiszen) ugyan
2. E.: Gyenge (fejér arcát) ábrázatját
3. E.: Kár a drága időt vesztenuink hiába
M.: Kár a drága időt vesztenuink hiába
(a strófa után): Ne lopjunk az időt: felment annak ára
4. E.: elmegyén
M.: (elmegyén) hazamegy
5. E.: Én ez ország címert haza viszem innét
M.: Én (ez ország címert) jav.: én is ezt a címert
6. E.: Minthogy örökösen csak engemet illet —
jav.: Minthogy engemet ez örökösen illet
M.: Minthogy ez engemet — jav.: Mivelhogy ez engem
7. E.: Jó estét, magyarok — jav.: Jó'jtszakát
M.: Jó'jtszakát, magyarok
Kiad.: 1854., 1858. ÖK.: Jó'jtszakát
8. E.: Váratok
M.: Várotok
Kiadások: 1859., ÖK.: várotok; 1854., 1872., ÖM.: váratok
9. vsz. 3. E.: most azonkép vannak, — jav.: azonképen — (ceruzával,
kihúзва) tesznek,
4. E.: tódulnak, rohannak — (kihúзва: törnek, törekesznek
jav.: — törnek és rohannak
10. vsz. 3. E.: sűrűbben vonulnak
M.: sűrűbb(en)re vonulnak
4. E.: széllyel — M.: szélyel
Kiadások: 1859.: széllyel, 1854., ÖK.: szélyel
7. E.: Egyformák tetőtől talpig teljességgel
jav.: épenséggel — M.: tetőtől
Kiadások: 1854, 1859, 1872, ÖK.: tetőtől
11. vsz. 2. E.: eleibe állunk — M.: színe elé állunk
5—8. E.: Im az országcímert keresztes halmával,
Oroszlánnyal trott fejér szalagjával,
Csatátért jelentő veres mezejével
Egy bitang kalandor játékban nyéré el.
M.: a végleges szöveg.
(Arany László beleírta kézi példányába: A hét oroszán
rajta van a királyi pecséten II. Endre korában. Lásd Szép-
irodalmi Figyelő. I. 399. l. — Utal erre Lehr is, iskolai
jegyzetes kiadás, 137. l.)
12. vsz. 1. E.: mi az olaszt otthon — M.: az olaszt mi otthon
3. E.: Ne kössön ki velünk — M.: Ne kössön velünk ki...
5. E.: Sohse lászson oly föl
M.: Sohse lászson úgy föl
6. E.: Szeme se nyíljék föl
M.: Szeme föl (ne) se nyíljék
7. E.: Gyermekeháborúinak
M.: Gyermeki játszásnak
13. vsz. 4. E.: Kiben egy nemzetnek becsülete
M.: Mellyben egy nemzetnek böcsületi forog
7. E.: Szégyen és kacaj az elbukás jutalma,
M.: Szégyen és kacaj hang a bukás jutalma
(szélrül): gúny

8. E.: De dicső az ember a hazáért halva
Kiadások: 1859., 1872., ÖK.: bajnok — *hazájaért*, ÖM.:
a hazáért
14. vsz. 3. E.: nem csak mulatságra
M.: nemcsak kopjaszálla
4. E.: Hanem, a mint illik
M.: Hanem, a hogy illik
15. vsz. 1. E.: Így beszélt az egyik. Fejjel a testvére
M.: Míg az egyik szólott, fejjel a testvére
2. E.: Ráhagyott minden szót, mintha ő beszélné
M.: Ráüte a szókat,
4. E.: A király útására engedelmet adott
M.: Mind a kettő útáni engedelmet kapott
jav.: Vini mind a kettő engedelmet kapott
- 5—8. E.: Az olasz kivonta hosszú széles kardját
M.: Az olasz kivonta — s végignéze kardján
E.: Tenyeréhez törle annak fényes lapját
M.: Fényes lapját kétszer végig fente karján
E.: Megfordult a lóval egy álló helyében
M.: S megfordult a lóval...
E.: S körülhordta szemét a tömérdek népen
M.: Körülhordva szemét a temérdek népen
16. vsz. 2. E.: Fénylő pallosára, villogó szemére
M.: Mintha fénylő kardját nem is venné észre
4. E.: Tudta — M.: Tud(v)ta
6. E.: Azt is, hogy mindenik — M.: mindkettő
7. E.: Kik midőn a korlát közt megjelenének,
M.: korlát közzé bejövének (előbb közé volt.)
E.: 17—25 versszakok hiányzanak.
M.: 17—25 versszakok más papíroson, a későbbi lapok szá-
mozásának megváltoztatásával vannak betoldva, a be-
toldás 4-ik oldala üres.
21. vsz. 1. M.: Lóránt
Kiad.: 1859., 1872., ÖK.: Loránt
26. vsz. 8. E.: S a hírnöknek adák ilyen izenettel:
jav.: S küldék neki ilyen erős izenettel —
28. vsz. 8. E.: A hánynak egy-egy szál tollat (tudok) győzők adni
M.: (tollat) pelyhet győzők adni
29. vsz. 1. E.: szégyeltek — jav.: átaláltak
- 3—4. E.: De nem tanakodtak húzamos ideig,
Megindult rohanva a beszédesebbik.
M.: (Ez kitörülve, s a szak végén a mai szöveg.
7. E.: Dárda, ember és (nyil) ló
30. vsz. 4. E.: szegezé — M.: szögezé
- 7—8. E.: Azalatt gazdája a tündöklő dárdát
A magyar vitéznek hóna alá mártá
M.: Ugyanígy, áthuzva, s helyében a mai szöveg, — ezzel:
hóna alá — jav.: hónaljába
31. vsz. 5. E.: Neki keseredett — jav.: — Elbusúlta magát
32. vsz. 7—8. E.: Nagyfenn kalimpázott a kardvas, ragyogva,
S eltemette magát a nyirkos homokba. —
jav.: Parittyázott a vas, felrepült ragyogva,
Aztán eltemette magát a homokba.

33. vsz. 4. E. *És megcsapta vele szegény ifjat vállon*
ceruzával: S megcsapá vele a szegény *fiut* vállon
M.: szegény ifjut
Kiadások: 1859., 1872., ÖK: *ifjat*
5. E.: *Együtt* visszarántá
M.: (Együtt) Egybe' visszarántá
36. vsz. E-ben hiányzik.
M-ben utólag van a lap aljára írva:
2. M.: Vagy (*hullámzó*) tán puha bölcső...
7. M.: Loránt az életre, szerelemre virrad
(A 35. verssz. után az 1847-iki kéziratban a második ének folytatásaképen az 1854-iki dolog. III. éneke következik, tart a mai III. ének végéig.)

III. ÉNEK.

„Nagy öklelő fáját hogy felhányja vala,
Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna.”

(*Illosvai.*)

1. vsz. 3. E.: Hajszála *sem*
M.: Hajszála se(m)
2. vsz. 3. E.: Nyílik a sorompó, életre halálra,
jav.: Nyílnak a sorompók (kihúзва)
M.: Nyílik a sorompó életre-halálra
3. vsz. 4. E.: (*víni többé*) — jav.: a ki vína
5. E.: Szerbe-számba (*veszi*) vette
6. E.: Az olasz s elhagyta —
jav.: S elhagyá az olasz
7. E.: Feláll a király is, *telve bús haraggal*
jav.: Felállt a király is, szégyenült haraggal
5. vsz. 6. E.: Hosszu nyelvű, mint egy pusztai kútostor
M.: *Hosszu nyelvű, mint egy pusztai kútostor*
jav.: Vélvéd, hurcol egy nagy pusztai kútostort
6. vsz. 7. E.: Otromba két (*fegyver*) — jav.: szerszám
7. vsz. 6. E.: (*Már az*) — jav.: A mi
8. E.: Nem órola vették ahhoz a mértéket
M.: Nem ó róla vették — jav.: szabták ahhoz
8. vsz. 5. E.: Kétfelől a kápán — M.: nyergen
8. E.: Bennék — M.: Bennök
9. vsz. 3. E.: Vállán az (*embernek*) öregnek
5. E.: nem várt (*sükségre*) — jav.: esetre
8. E.: *Vértől kaptak azok annyi rozsdá foltot —*
jav.: Sömörként borítják véres rozsdá foltok
11. vsz. 8. E.: Rikácsol egy másik — jav.: félhang
- A 11. vsz. után, E.: *«Ej no, pajtás uram, hogy' volna eladó,
Iszkábmni viszi azt az öregapó!»*
*Rákiált a másik «most is azért siet,
Mert a kovászt csak egy rostában tette meg.»*
*[«Ni, ni, a vén görbe! hogy feláll a feje,
Mint kopott sarlónak felfordított nyele.» —*
*«Mint rátartja magát ringy-rongy köntösében,
Mit még a nagyapja szedett a szeméten.» —*
(«A főtt répa (gőzét) páráit elfogná-e kardja?»
Nini! a vén görbe a nyakát hogy' tartja! »)]

- Másfelől rikoltják : *«Vitéz uram, hallja,
A jótt répa párát elfogná-e kardja?»
«Hogyna fogná!» mond egy (fetalálva) elrohentve magát,
Avval vágták el a Szengellér hegy nyakát.»
(Ez a strófa az összes kiadásokból hiányzik.)*
12. vsz. 6. E. : (Hanem) Kár hogy csak a nyakát
13. vsz. 1. M. : (A 1. sorhoz csillag alatt ez a jegyzet, erősen kitörölve)
„Talán igényelhet a versíró annyi szabadságot, hogy az ily
két törzsökű középigéket (hajol, hajlik) ik-kel vagy anélkül
ragozhatja, amint jó. A költői nyelv mindenütt birt és btr
szabadságokkal : mi se tekintsük már örökké grammatikai
gyakorlatnak a magyar költeményeket.”
4. E. : *S majd leült ilyenkor szegény jámbor állat*
jav. : S ijedtében majd leült a szegény állat
jav. : *Hogy ijedve ült le jámbor, szegény*
M. : S ijedtében majd leült a jámbor állat
7. E. : *Félre (minden ember) félre, nyargal a szilaj (veszett) paripa*
M. : a (veszett) szilaj paripa
14. vsz. 4. E. : *Megvetem, azt mondja* — jav. : *gondolja*
7. E. : *Úgy se, mintha rozsdás sisakja helyé(ve)re*
8. E. : *buglyos rőt* — jav. : *vén boglyas*
M. : *Üstöt boritana (vén boglyas)*
jav. : *borzas vén fejére*
15. vsz. 5. E. : (Nincsen a csizmáján) *Sárga csizmáján nincs*
6. E. : *Azt már el nem lopnák egy népes vásárba'*
jav. : *Legöregebb lenne az a zsibvásárba'*
16. vsz. 4. E. : *Nem halad* — M. : *Nem halad* — jav. : *mozdul*
17. vsz. 2. E. : *fényes nappal* — jav. : *délbe'*
3. E. : *Léhűtő szemét nép* — jav. : *pocsék*
18. vsz. 2. E. : *paison* — M. : *paizon*
5. E. : *«Ütni kell a békát! Ni a teknős béka!»*
(A lapszálon :) *Üssük, üssük, ahol a teknős béka!*
M. : *ahol* — jav. : *ott mász*
19. vsz. 1. E. : *Meghallotta biz ő* — jav. : *Meghallotta ám és*
2. E. : *Szólni ugyan nem szólt, de nagyot köhintett*
M. : *de nagyot köhintett* — jav. : *csak kezével intett*
4. E. : (S) *Ráza fenyegetve*
M. : *Rázta fenyegetve...*
7—8. E. : *Hirtelen elnémult ez a nagy láрма is,*
Nem bántanák Bencét, ha fején járna is.
(a lap szélén :)
Hirtelen elnémul(t) a vihogó láрма,
Tőlök ugyan Bence akár fején járna.
M. : *elnémult* — *Tőlök*
21. vsz. 5. E. : *Zugott a nehéz fa, elfogván a szelet*
jav. : *rud, kavarván a szelet*
8. E. : *csóvál meg*
M. : *csóvál meg* — jav. : *csóváltat*
22. vsz. 2. E. : *A vitéz karjának* — jav. : *karoknak*
7. E. : *ugysegével* — M. : *ugysegé(v)lylyel*
23. vsz. 5. E. : *Egyik ezek közül azt a csudát* — jav. : *mesét*
M. : *Egyik ezek közül* — jav. : *közzül*
24. vsz. 2. E. : *Kérdi a király is* — jav. : *Kérdezi a király*

3. E.: Azt mondtátok nekem,
M.: Azt mondtátok
25. vsz. 6. E.: szakál — M.: szakáll
27. vsz. 6. E.: nem bírtam el — M.: nem bírám el
28. vsz. 2. E.: Bölcsen emlékszem — jav.: Úgy emlékezem, hogy neki lett igaza
M.: néki
3. E.: *Nem soká megbántam a dolgot*, hogy elment
jav.: Megbántam a dolgot, nem soká, hogy elment
4. E.: *S mily örömmel* — jav.: S hej
5. E.: De ti azt mondtátok, (*hogy*) már minden hiába
6. E.: *elvivé* — jav.: elvitte
29. vsz. 1. E.: (*E szókon a*) A király e szókon méla gondba merült
2. E.: (*Képe, mint a hajnal,*) *De megint felvidult, orcája fel-*
derült — jav.:
De vidult azonnal, arcája kiderült
Kiadások: 1859.: arcája; 1872., ÖK.: orcája
4. E.: *Szavát is hallhatá a vitéz Toldinak*
jav.: De szavát is hallja vén derék Toldinak
jav.: Mennydörgő szavát is hallja vén Toldinak
30. vsz. 1. E.: *körül-körül*
M.: kör(ül)ös-körül járjak
7. E.: *Mennydörgős nyila!* — jav.: Háborgós
31. vsz. 1. E.: *hol van* — jav.: vagy hol
6. E.: *S e szájtató népnek* — jav.:
S e bámész juhoknak
7. E.: Nem elég, hogy *hazát szerzett s hagyta* rátok
jav.: szabad címet hagyta rátok
8. E.: *feljárjon sírból és apátok*
jav.: a sírból járjon fel
32. vsz. 4. E.: *De szégyenli, hogy rá minden felől néznek*
(a lap szélén :)
Csak ne szégyen(le)elné, hogy rá sokan néznek
M.: Csak ne szégyellené, hogy rá sokan néznek — jav.:
Csak ne szégyellné, hogy annyian rá néznek
5. E.: Felpattan lovára (*károm*), hogy a nagy ló görnyed
jav.: Felzökken lovára, hogy az szinte görnyed
jav.: a mely szinte
8. E.: *Jer, jer!* — jav.: Olasz!
33. vsz. 1. E.: *Avval egyberoppan*
M.: *Avval* — jav.: Azzal
2. E.: Toldi a nyeregben *jobbra-balra hajlo(tt)ng*
Kiadások: 1859. ÖK., ÖM.: jobbra-balra; 1872., :
jobbra, balra
3. E.: *Jobbra-balra ránt(tá)ja tanult lova száját*
M.: *Jobbra, balra rántja*
1859., 1872., ÖK.: jobbra, balra
4. E.: S játszva kikerül(te)i
M.: S játszva kikerüli
5. E.: Szúr(t) (kikaparva) ;
M.: Szúr aztán az olasz...
34. vsz. 2. E.: engem kicsufol az? — jav.: hát engem csúfol az?
5. E.: mint *imént* — jav.: előbb
6. E.: *s emez* — jav.: és ez

7. E.: a (szőr)csuklya szét reped
M.: Kardot ránt az olasz, a szőrscuklya reped —
35. vsz. 5. E.: *Fegyvert ránt az öreg, de míg kardot vonna*
jav.: Kardot ránt... míg azt kivonja
8. E.: az olasz — jav.: gazdája
36. vsz. 2. E.: A hogy' isten(tudni) birni adta, oda szabja,
3. E.: *Félútján a nagy kard*
jav.: Fél uton a kard él
M.: a kard-él
6. E.: hamar — jav.: rögtön visszatartja
39. vsz. 6. E.: (ló...) zúdítja utána
M.: zúdítja utána
40. vsz. 8. E.: (Úgy) És buktatja hanyatt
M.: Úgy buktatja hanyatt
41. vsz. 3—4. E.: *Nyomba fejét venné, (mert harag miatt ég)*
(a lap szélén) *a hogy megharagvék,*
De király parancsol «kegyelem adassék!»
M.: *Nyomba fejét venné, a hogy' megharagvék,*
De király parancsa: «kegyelem adassék!»
(A strophá végén a mai szöveg.)
- 5—8. E.: *Toldi lóra pattan, (a vén Bencének int) és Bencének*
is int,
Avval csak eltűnik a nép között megint,
(*Avval eltűnik a népség közé megint*) — M.: a mai szöveg
- 7—8. E.: *(Gyorsan elcsapódik egy közel utcára,*
Álmélkodva néz a sokaság utána.) — jav.:
Utat ad a népség, csak bámul utána,
Míg el nem csapódik egy közel utcára.
A lapszálon:
Avval utat vesz a sokaság közt megint
Kiadások: 1859.: Avval — ÖK.: 1872.: Azzal
42. vsz. 5. E.: Ki volt hát? mi volt hát? —
jav.: Ki volt ez? mi volt ez?
43. vsz. 3. E.: Harsog tepsi szája — jav.: tölcser szája
44. vsz. 8. E.: ha nem a vén Toldi. —
jav.: uram, ha nem Toldi
45. vsz. 1. E.: *Igy szólt, a királyba öntve mintegy lelket* —
jav.: E szavakkal önte a királyba lelket
8. E.: *Sehogy ott ne hagyják (erős) nagyon* — jav.: szörnyen
46. vsz. 2. E.: Ujjongatva széled
M.: (széled) ömlik
5. E.: lenni maradni
Kiadások: 1859.: lenni maradni, — 1872, ÖK.: lent-maradni
7. E.: és fel (is) azért megyen
M.: és föl — jav.: föl is azért megyen
8. E. M.: közül
Kiadások: 1859.: közül; 1872, ÖK.: közzül
- A lap alján a jobb sarokban: Decz 28—jan. 15.

IV. ÉNEK.

Első dolg. III. ének. — Második dolg. IV. ének.

E.: *„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollú botomat.”*

Illosvai.

M.: előtt a régi III. ének elé állított motto, erősen kitörülve, fölötte:
„Dicsérete, tisztességi lón barátának.”

Illosvai.

1. vsz. 8. E.: felezője
M.: felezője — jav.: fölözője
(A lap alján felsornyi, az alatt egy kétsoros jegyzet, utóbbi kivakarva késsel.)
3. vsz. 3. E.: *(ez mind csupán próba) ez csupán csak*
M.: *ez csupán csak próba*
jav.: nála szokott próba
6. E.: *Mert csak* — jav.: Bölcsen
7. vsz. 1—2. E.: várta(d), hogy mint földi, féreg
Lábai(d)hoz csúszok
M.: Vagy talán azt várta, hogy, mint földi féreg,
Lábaihoz csúszok és kegyelmet kérek?
8. vsz. 1. E.: Mit vétettem *avval* — M.: azzal
9. vsz. 1. E.: Hozzá *vonsz* a lelkem, ... *mi* haszna?
M.: Hozzá *vonz* a lelkem ... Mi haszna? mi haszna?
10. vsz. 1. E.: Erővel *lőké* ki
M.: Erővel *lőké* ki — jav.: nyomá ki
8. E.: a *homokra* fogá — M.: a *homokra* — jav.: a nagy porra fogá
11. vsz. 1. E.: Nagy *ujjongatás van* — jav.: lesz
M.: Nagy *ujjongatás* lesz, — ÖK.: *ujjongatás*
12. vsz. 7—8. E.: *Most, midőn a hírt meghazudtolád tettel,
Jőj vissza, kér szépen, és kegyelmét vedd el.* — jav.:
*Most midőn azt a hírt így meghazudtolád,
Jer, fogadd kegyelmét,* — jav.: Jöszte, vedd kegyelmét
M.: *Most, midőn azt a hírt így meghazudtolád,
Jöszte, vedd kegyelmét*
Kiadások: 1859.: *meghazudtolád*; 1872., ÖK.: *hazudtolád*
13. vsz. 4. E.: *Míntha félig* hinné — jav.: nem is
6. M.: *szeme csillog* — jav.: ragyog
14. vsz. 2. E., M.: jobb kezét od'adja
Kiadások: 1859, 72., ÖK.: *odadja*
4. E.: *Igy dörög menőben önmagában Toldi:*
(a lap szélén): *Indultában ekkép dörmölődik Toldi*
7. E.: *Tán meg is csufolnak az apródok engem* — jav.: ott az ifjak engem
8. E.: *(Am)* De király parancsa
15. vsz. 1. E.: *(De)* Ám, ha megállandod *ott a te* boszúdat
jav.: *vén szakáll* boszúdat, — jav.: ott a te
7. E.: *Ősz szakál, (úgy) mutasd meg magad az ifjaknak* — jav.:
Azért úgy mutassad, ősz szakál, magadat
M.: *ősz szakáll, magadat*
8. E.: *Hogy aranyba (,) gyöngybe befoglaltassalak!*
jav.: téged foglaljanak!

16. vsz. 8. E.: Pedig soh se' mondott *meg semmit* előre
M.: Pedig sohse mondott semmit meg előre
17. vsz. 7. E.: úgy seg'en igazán — M.: úgy seg'en,
Kiadások: 1859.: ugysegen, 1872., ÖK. ugyseg'en
18. vsz. 8. E.: *Majd kifogott már a nagy öröm az árván*
M.: *Majd kifogott már a nagy öröm az árván* — jav.:
Kifogott az öröm, kifogott az árván
19. vsz. 1. E.: egymást (*döfi*) töri, tolja
2. E.: Még jobban *összegyül*
-M.: (*összegyül*) — jav.: gyülekszik
20. vsz. 1. E.: Hol az öreg Bence, *a* Toldi dárdása?
M.: (*a*) Toldi vén dárdása?
5. E.: *Avval* nekidölnék — M.: (*Avval*) Azzal
7. E.: *Fészkelődik előbb egy kicsit* az állat
M.: *Fészkelődik előbb egy kicsit* az állat — jav.:
Fészkelődött elébb egy kissé az állat
8. E.: De *megnyugszik aztán*, mivel úgyis fáradt
M.: De *megnyugszik aztán*
jav.: De majd belenyugszik
21. vsz. 2. E.: Látva, *mint*
M.: Látva, *mint* — jav.: hogy
8. E.: *sohasem* gondolám — M.: *sohase(m)*
22. vsz. 8. E.: De *sohsem* volt annyi
M.: De *sohsem* volt annyi — jav.: De soha sem annyi
23. vsz. 4. E.: Annak sem *volna* — M.: lenne
5. E.: nézők (nincs aláhúzva) — M.: *nézők* (aláhúzva)
24. vsz. 5—6. E.: Némellyik a kémény tetejét *foglalá*
Papoló helyének s onnan ordít alá:
M.: 1. (mint az 1. fogalmazás, az kihúzva, aztán):
Némelyik a kémény tetejére mászott
És mint *kéményseprő*, kézzel *hadarászott*.
jav. És, mint szélkatona, onnan *hadonászott*
Kiadások: 1859., 1872, ÖK.: hadaráz ott
8. E.: Toldi! (Toldi!) Éljen Toldi!
25. vsz. 7. E.: *esőcsepp*
M.: *esőcsep*
8. E.: Olyankor, hanem mind *fényes, eleven gyöngy*
jav.: — mind megannyi szem gyöngy
26. vsz. 1. E.: nem *láthat* egyebet
M.: — jav.: látni
5. E.: *Lát az* ablakában
M.: *Látni (az)* ablakában csaknem minden háznak —
(*ni*) (későbbi toldás.)
7. E.: *a mi* — jav.: de az
27. vsz. 7. E.: a *várba* érve
M.: a *várba* — jav.: várhoz
29. vsz. E.: dolgozatban hiányzik.
M.: (későbbi betoldás a lap aljáról)
1. (*a*) pánczélem is rosdás
4. az *öklözőknek* jav.: — ott öklözőnek.

V. ÉNEK.

Az Első dolgozatban a III. ének folytatása. — Második dolg.: V. ének.

M.: *Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollú botomat.*

Illosvai

1. vsz. 1. E.: *Nem palota volt az, cifra sem volt rajta,*
2. *Fejéértve sem volt tisztes öreg arca, — jav.:
Festve, fejéértve sem volt tisztes arca*
M.: *Nem palota volt, az, cifra sem volt rajta,
Festve, fejéértve sem volt tisztes arca, (a lap alján :)
Nem palota volt az öreg Toldi háza,
Nem is (ajánlá) kendőzé azt festék színe-máza*
2. vsz. 3. E.: *Künn a népség — jav.: meg a nép*
7. E.: *Azt se nézték másszor, — lám, most is hiába, — jav.:
— néznék — (de) most is mindhiába*
3. vsz. 2. E.: *körülhordani — M.: körülhord(a)ozni ott*
5. vsz. 2. E.: *Tisztogasd meg szépen*
M.: *Tisztogasd (meg) ki szépen*
5. E.: *Fénylenünk kell (nincsen aláhúzva)*
M.: *Fénylenünk (aláhúzva)*
8. E.: *Most jó — jav.: Hátra még*
6. vsz. 4. E.: *Mint mikor — jav.: Mint ahogy'*
6. E.: *Három évi búmmak — jav.: esztendőmnek*
M.: *Három esztendőmnek jó éjszakát*
Kiadások: 1859.: jó éjszakát; ÖK: jó éjszakát
7—8. E.: *Három év keserű bűvát így dobom le,
És háromszor annyi kedvvel nyomtatom le.
jav.: a mostani szöveg.*
7. vsz. 8. E.: *csak egy kissé pállott*
M.: *csak egy kissé — jav.: noha kissé*
8. vsz. 1. E.: *Bencze kiporolta — jav.: Mig porolta Bence*
2. E.: *(S k) Kurta*
5. E.: *Öltözése kis dologgal meg lett*
jav.: *Öltözködve igen hamar fel lett*
8. E.: *(S n) Nem mutat felényit*
9. vsz. 3—8. E.: *Nem mintha utálná a melly dolgot mivel,
Hanem dítallt olly nagy hí-hóval menni fel.
Azért egy kis ajtón megy ki, a mi hátul
Keskeny sikátorra nyílik udvarából; —
Bátran halad (asztán) ottan, senki sem ismeri,
A ki célloz is rá, ráfogni nem meri.*
3—8. sor: M.: a mai szöveg.
10. vsz. 1—4. E.: *Várja Lajos király, nagy nehezen várja
Hogy benyisson hozzá jó öreg barátja,
Járkál a szobában, de csak elig-elig
Győzi lesni-vární, hogy az idő telik.*
M.: 1—4. a mai szöveg.
6. E.: *A ledér apródok, ezek nem úgy tesznek*
M.: *A vidám apródok nem úgy cselekesznek*
- 7—8. E.: *Föl se veszik Toldit, (mert nagy) vannak mulatságban,
jav.: Föl se veszik Toldit a nagy mulatságban,
Hárfásnak, kötődnek az előszobákban.*

M.: A mai 10. vszak.

(Az E. 11—17. versszakát a Második dolgozat egészen új szöveggel cserélte fel. Az Első dolgozat így ment tovább):

11. vsz. E.: Egyszer egyik éles hangon közbevágott:
»Hé, fiuk, mit (mondok) kérdek tudtok-e ujságot?
(Visszajő közénkbe a vén morgó medve)
Udvarunkhoz jő ma Toldi, a vén medve,
Kit Heródes király sem látott nevetve.«
»(Baj is az!) Hát baj az? hiszen majd nevetünk mi rajta.
Ő aztán morogjon, ríjon ha akarja.
(Szó mint száz)
Bizony a mi fogunk ő hozzá nem fűlik,
És addig boszantjuk, (még) hogy megint elzúllik.«
12. vsz. E.: Így fúják a követ a kényes urfiak.
Hogyan ártanak majd a derék Toldinak;
Még tovább is fúnák. de im Toldi belép
S elhallgat egy kissé a pajkos, renyhe nép'
De nem sok idő kell, hogy kapjon vérszemet
(Előbb suttog egyik, másik kacag nevet)
Egyik suttog, másik a markába nevet —
Aztán van zsbongás, van sületlen tréfa,
Kecske-mekegéssei ógyellítve néha.
- 13 vsz.. E.: Toldi hallja mindezt, hallja és restelli,
De nem akar velők szóvitára kelni:
Hisz az oroszlánny is tőr (inkább, de) mivelhogy szégyell
Szembeszállni minden incselkedő léggel.
Megy tovább; nem kérdi merre, hova menjen;
Egy apród azonban rákiált nagy-fenjen:
»Jámbor, eltévedtél, bort nem árulnak itt,
(Korcsmában keresd azt)
Érdj a korcsmába; itt a király lakik.«
14. vsz. E.: Erre nagy kacaj lett. Szünnén a hahota,
Igy szól másik urfi: »ne igazgasd oda,
(Nem jön ez csapásokból, nem is oda indult.)
Nem jön ez korcsmából, korcsmába sem indult.
Molnár volna, szegény, most jó(») a malomból.
A királyhoz (fut) jött, hogy tegyen igazságot,
Mert fejéhez vertek egy nagy lisztes zsákot.
(verték ott a — verték a sok)
Ujra (van) nagy nevetség: »ez ugyan kilelte,
(Látszik, a hol fejét a zsák belisztelte.)
Látszik is fejen, hogy a zsák belisztelte.
15. vsz. E.: »Nem úgy van«, kiált egy, »nincs könnyebb a szónál,
Hazudsz jó barátom, nem volt soha molnár;
Inkább volt halász és ett sok apró halat:
Lám kibútt a szálla állán s orra alatt.«
Széle hossza nincs a csúfolódó kedvnek,
Egy cseppet se' félnek, bátran ingerkednek;
Gondolják: ha megszid, meg bizonynal nem ver,
A királyi házbán öklözödni nem mer.
16. vsz. E. Toldinak e tréfa nem esett inyére,
Mint tüzes ítélet, azt mivelte vére,
De legyőzte mégis a méltó haragot
S szobáról szobára komolyan ballagott.

- Nem szerette volna, hogy ő vesse végét.
A ficzkók azonban csak nem hagynak békét:
Körülcsipkedik, mint a csaholó ebek
S egy, elébe állva, ekkép szólítja meg:
17. vsz. E. »Hó, megállj, harátom: csinján a dologgal:
Ajándékkal jöss-e vagy üres marokkal?
Malacgot már hoztak király konyhájára:
Te ludat hozsz, látom, az is kedves nála.«
Itt elhagyta; no mert kénytelen volt vele;
Mert a menteujjal Toldi söprötte le;
Dült az apród rendre, mint a zöld fű nyáron;
Sok kapott sérelmet, szörnyet is halt három.
Az E. 1 — 17. vszaka helyébe a M. új szöveget állított;
a végleges szöveget, — az alábbi eltérésekkel:
- M. 11. vsz.: 6.: Kiket Lajos ottan (*simaságra*) csinosásra kapat.
7.: Idegen udvartól is (*sok van*) jöttek cserébe.
8.: (*Kinn*) Hol magyar ifjuság van azok helyébe'.
- M. 2. vsz. (A 12. vsz. végl. szövege, alábbi eltérésekkel):
6.: Jót elég nagy számmal és a mellé rosszat,
jav.: Jót is elég bőven s ráadásul rosszat;
- M. 13. vsz. a 13. vsz. végl. szövege, ezen eltérésekkel:
2. Nem hiányzik (*annál a*) nála kész testi gyakorlat,
3. Hogy karra (*ne*) se légyen gyöngébb, mint az atyja,
M. Itt van beszöve a szent Lászlóról szóló legenda. Megvan
a *Kisebb Költemények* közt is, 1853. évszámmal. A törlések
híja arra vall, hogy a költő ide a kész költeményt vette át.
A versszakok meg vannak számozva; a *Kisebb Költ.* kéz-
iratán nincsenek.
Eltérések a legenda itteni szövegében:
5.: vsz. 7.: a nagy ércső (nincs aláhúzva)
6.: vsz 5.: Messze a magos talapról
Kiad.: 1859., ÖK.: magas
7. vsz. 7.: Csudálatos! de csudákat
(*Toldi estéje* kiadásában mindenütt u-val,
az önálló költeményben o-val.)
11. vsz. 3.: Sok ki sem mozdul helyéből
KK.: ki nem mozdul.
14. vsz. 3. László! László! (Ezen a kéziratban nincs aláhúzva,
a *Toldi estéje* kiadásában sem; a KK-ban aláhúzva).
17. vsz. 3.: Bizonyítá a templom(ban)nak
8.: Találtatott annak teste.
Kiad.: 1859.: *annak*; 1872., ÖK.: *boldog* teste
- M. 14.: a mai 14. vszak. — A strófa után megint egy ének
van beszöve, Ilosvai nyomán, — hét négysoros strófa. —
Javítás az ének kéziratán nincs.
- M. 15. vsz.: A végleges szöveg, eltérések csupán:
2. Jobbra, balra (*dőltek*) dőlnek
3. (Ütötték a pizét: »nem való az, *vezz* meg!
jav.: Ütik a kis pizét: »nem való az, *vezzsz* meg!«
- M. 16. vsz.: a nyomtatott szöveg.
- M. 17. vsz.: A mai szöveg, alábbi változtatásokkal:
1. *Más így kezd* halkán — jav.: *Közbevág a másik*
jav.: Felel a harmadik: e bizony, hé, halász:

2. *Kiülött az állán* — jav.: Lám, kiverte állát
 6. (Szörnyet) Egyet kanyarodik Toldi menteujja
18. vsz. E.: 2. Haldoklók (*hörgése*) nyögése
- 3—4. *Toldi meg dühösen a királyhoz rontván*
 (*S fennrázván a buzgányt, mennydörögve mondván :)*
Rázta buzogányát és mennydörge, mondván
- M.: Toldi meg dühösen a királyhoz ronta
 És mennydörögő hangon ilyen szokat ontta:
- 7—8. E.: Másszor megtanítanád apró kölykeidet,
 Hogy ne csufolják meg vén vitéz fejemet.
 Jegyzet: Illosvaiból.
- M.: Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
 Hogy meg ne csufolnák vitéz vén fejemet.
 A végsornál a mai jegyzet.
 Az Első dolgozatban itt három versszak következik,
 melyeket a Második dolgozat mellőzött:
 Avvagy hát csihések leszünk itten már mi?
 Az igaz magyarnak tilos idejárni,
 Hacsak, mint a cigány, tamburát nem penget —
 Nem kendőzi arcát s víganót nem kerget.
 Ezt tanuljuk el mi, átkozom a lelkét!
 Vesszen országában az ilyen műveltség!
 Nem evvel szerezték a hazát őseink,
 De majd (*elveszejtjük*) elveszítjük így mivelődvé mink.
 Hát szégyell a magyar cserfá lenni végre,
 Minthogy annak durva, darabos a kérge
 És azon törekszik, hogy' lehessen káka,
 Mert tetszősebb néki annak simasága!
 Hova lesz, hová lesz a sívó oroszlány
 Mellynek hangja végig mennydörögött a pusztán?
 Gyikkal és kigyóval egy tanyába vonul
 És tőlök sziszegni, csúszni-mászni tanul!
 Verjen meg az isten, csússzatok, másszatok
 Gyilkos nyelvű kigyók, elfajult állatok!
 Tegyetek úgy, majmok! mint a majom, a ki
 Beretvát kapott és torkát vagdalta ki;
 Ördög (*tarison*) (*huzzon vissza*) bánja többet, ha
 veszni akartok:
 Én ma-holnap úgy is a sír felé tartok;
 Ne is érjem azt meg, azt a czudar szégyent,
 Hogy az ős magyar nép külföld majma légyen!
19. vsz. 1. E.: Szólt, és a palota...
 M.: Szólt és a palota
2. E.: *magasan* — M.: *magasra*
4. E.: *Fejérlő* — M.: *Fehérlő*
6. E.: *A szabadba gázolt dühös gyorsasággal*
 M.: Iszonyu (ha) dühösen a szabadba gázol
- 7—8. E.: *Visszahökken minden és elfut előle* — jav.:
Hátrál a legénység, elfutkos előle — jav.:
 Mintha porkapáló veszett bika jőne.
 M.: A legénység hátrál, szétfutkos előle,
 Mintha porkapáló fene bika jőne.

a 20. versszak előtt E. : többször áthúzott, ötödfél sor.

A király nem tudja *mi s miért történik,*
Látja, hallja mégsem hiheti, csak félig. —
(bírja, meri hinni)
Néz udána, a mini székeig hátrálva
Fél könyökkel annak támaszkodott állva.
Most, a mint

20. vsz. 4. E. : Füle *(visszacsengeti)* vissza bongja a most hallottakat
Füle vissza cseng-bong minden hallottakat.

5—8. E. : Most a *gyilkos tettet hallván* a csoporttul
Meghül benne a vér, s *mond, a mint elfordul :*
»El kell fogni Toldit!« — de fáj a szó néki,
Ugy fáj, mintha önnön lelkét lehelné ki.

M. : a mostani szöveg.

VI. ÉNEK.

A Első dolgozatban IV. ének, a Másodikban VI.

- A jelige ugyanaz, mint a végleges szövegben.
1. vsz. 2. E. : *Mi emlékezetest vitt végbe az alatt*
M. : *vín véghez*
3. E. : *Dolgozott* — M. : *Dolgozék*
4. E. : *Söprött*, — M. : *Söpre, takaríta.*
8. E. : *veszett* nagy rendetlenséget
M. : *szörnyű* nagy
4. vsz. 1. E. *Kinn* — M. : *Künn*
5. E. : *Soh'sem* ült lovon a becsületes varga
M. : *Sohsem*
Kiadások : 1859 : *Sohsem*; 1872, ÖK. : *Soh'sem*
8. E., M. : *kettőből* négy leve
Kiadások : 1859 : *kettőből*, 1872, ÖK. : *kettőből*
5. vsz. 3. E. : *(olly veszett)* olyan vad
4 E. : *Mellynek* nem parancsolt volna akkoriba'.
Kiad. : 1859, 1872, ÖM. : *akkoriba!*
8. E. : Most a kantárhoz is *(csaknem)* keze reszketve nyúl
M. : *Keze- reszketve*
6. vsz. 6. E. : a mivel *ellenséget vernek*
M. : *ellenséget vernek* — jav. : *ütközetet nyernek*
7. vsz. 1. E. : *Békötötte*
M. : *Bekötötte*
8. vsz. 6. E. *Hisz azonmódon van* mindenik zabola
M. : *Hisz azonmódon van*
Hisz nincsen leoldva se fék, se zabola!
9. vsz. 7. E. : *A ki rendbe hagyván a két evő párát,*
jav. : *Kizablázta emez* — jav. : *Míg ez* —
jav. : *Ez meg* — jav. : *A ki, kizablázván*
M. : *A ki, kizablázván* — jav. : *lezablázván*
8. E. : (S) visszament a házba (s) folytat(á)ni munkáját
10. vsz. 2. E., M. : *Mert ehol*
Kiadások : 1859 : *ehol*; 1872, ÖK. : *ihol*
11. vsz. 4. E. : Mint egy kifeszített *közönséges* kötél
jav. : *véknyabszerű* — jav. : *középszerű*

5. E.: Most *meg'*, a mint látja
M.: Most *meg*
12. vsz. 1. E.: *lőczái*
M.: *lőczá(ig)hoz*
7. E.: Ránőtt (*mesterére*) gazdájára és megöle osztán
jav.: megölte
13. vsz. 2. E.: *Sűrű könnye*
M.: *Sűrű könyje*
7. E. M.: Nagy lélekzetet vesz
Kiadások: 1859: lélekzetet; 1872, ÖK.: lélegzetet
14. vsz. 8. E.: S mint *a tavalyi hó* úgy *elmegy* a hideg.
jav.: mint *az elmúlt álom*, — jav.: (*a*) tennapi álom, úgy eltűn
- M.: S mint (*a*) tennapi álom, úgy eltűn a hideg
15. vsz.: 1. E.: *esett* — jav.: történt változása
4. E.: Helyre ment a csont, ha én *végig* tapodtam
jav.: ha én *jól* megtapodtam
- M.: Helyre ment a csont, ha én *jól* megtapodtam
jav.: ment a rossz csont, ha én megtapodtam
- 5—8. E.: Nem teszünk egy próbát? (*Nem biz' azt, meri gyenge*
Most kegyelmed és tán ártana is, nemde?
No hát mást találtam, jobbat: hanem az már
Halálos betegnek is tudom, hogy használ.)
jav.: Azt nem, ... hátha gyengén
(Mint törött tojással bánva) végig kenném...?
Monda, sőt a mi több, hitte is az árva,
Hogy ha ő megkenné, (*az nem*) még sem veszne kárba.
- M.: a végleges szöveg.
- E.: Itt ez a nyolc sor következik, többször keresztül húzva
Nem egyszer esett meg az a dolog rajtam,
Hogy beteget kentem a táborba' hajdan,
Pérfi vagyok, de mért szegyélném tettemet,
Mellyért sokan áldják az én két kezemet?
Isten olly erővel áldotta meg kezem,
Hogy enyhül, a hová ujjaimat teszem —
Monda, sőt a mi több, hitte is az árva,
Hogy ha ő megkenné, *az nem* veszne kárba.
- M.: — ez a 8 sor kihagyva.
16. vsz. 2. E.: tréfát *ütni* rajtam?
M.: tréfát (*ütni*) üzni rajtam?
17. vsz. 8. E.: Mert *ahol toppan be* a testőrök feje
M.: Mert *ahol toppan be* — jav.:
Mert belép Allaghi
18. vsz. 1. E.: Visszatiltja — Visszainti kézzel
8. E.: S így *engesztelte az* — S engesztelni kezdé.
20. vsz. 7. E.: *Az őrtiszt pedig megy* — M.: Fut Allaghi Simon
21. vsz. 4. E.: Földi bíró többé *nem* von ő rá törvényt
M.: *nem* (von) szab ő rá törvényt
8. E.: ... Hozdsza köpönyegem
M.: köpönyegem — jav.: köpenyegem
22. vsz. 1. E. M.: És felkavaritva köpenyét nyakába
Kiadások: 1859: felkavaritva; — ÖK. felkavarintva
23. vsz. 8. E.: a *fölleges* égen
M.: a *felleges* égen. Kiad. 59., ÖK.: fölleges —

24. vsz. 7—8. E.: *Ráismert ugyan, de kételkedve: hol van?*
Háza gerendáin hordta szemét sorban.
 jav.: *Ráismert; de mintegy kételkedve: hol van?*
 Későbbi írás: *A padlás gerendát kezdte nézni sorban*
26. vsz. 7. E.: *lelkem (testem) (ujra) éled*
 M.: *Beh jó hogy te itt vagy — lelkem újra éled*
27. vsz. 1. E.: *most — nincs aláhúzva.*
 M.: *most — aláhúzva.*
28. vsz. 4. E.: *meg' a magyar népet — M.: meg*
29. vsz. 7. E.: *S a magyart — a népet — mikor nem szerettem?*
 M.: *S a magyart, a népet, mikor nem szerettem?*
30. vsz. 1. E.: *jártam — fáradék is — M.: jártam, fáradék is*
 2. E. M.: *hirt nevet — M.: hirt nevet*
 Kiadások: 1859: *hirt nevet*; 1872, ÖK.: *hirt-nevet*
31. vsz. 5. E.: *Elmulik a régi; hajt az idő s eljár:*
 jav.: *(Gyorsan) Hajt az idő gyorsan, rendes útján eljár*
 6. E.: *Ha felülünk — felvesz*
 M.: *Ha felülünk felvesz*
32. vsz. 1. E.: *(Jár az idő, eljár:) — jav.: Hajt az idő (s) nem vár*
 4. E.: *Melly észszel hódíttat, nem testi erővel*
(ésszel és testi aláhúzva)
 jav.: *A ki ésszel hódít, nem testi erővel.*
 8. E.: *Az ész ereje van — M.: győz —*
33. vsz. 1. E.: *Monda s rátekintett*
 M.: *Szólt és rátekintet*
 2. E.: *(Oh) Jaj de vége van*
 3—4. E.: *Keze a királyét még szorítja pedig,*
Két galy, összenöve, de elszáradt egyik. — jav.:
(És m.) Mégis össze vannak kapcsolva kezeik,
Mint két összeforrt ág, melyből száraz egyik — jav.:
Mint két összenőtt ág, melyből száraz egyik — jav.:
Mint két összenőtt galy, bár elszáradt egyik
 M.: *elszárad*
 Kiadások: 1859, 1872, ÖK.: *elszáradt.*
- 7—8. E.: *S Bencze, a ki félre állt, az ajtó megé,*
Erős rázkodással zokog vala szegény. — jav.:
Bencze pedig
S erős rázkodással
 M.: *Bencze meg félreállt, csak az ajtó megé,*
S erős (zoko) rázkodással zokog vala szegény.
34. vsz. 6. E.: *Elrendelni: Toldit mi módon temessék*
 M.: *Meghagyni legottan: Toldit hogy' temessék*
 7—8. E.: *(Koporsóját vasból forrasztani kezdék.)*
(És még) (S) (és) Mindjárt is kiadta a rendelést róla. — jav.:
Parancsolatjára vas koporsót vere
Még éjjelig, a ki annak a mestere. — jav.:
Egyszerű koporsó lett a nyugvóháza
 M.: *lón*
35. vsz. 1. E.: *És még akkor éjjel (éjjeli órában) — jav.:*
csendes éjjel tájban
 M.: *És még akkor este, alkonyi homályban*

- 3—4. E.: Messziről azt hinnék: *a ki volt az égen,*
Minden csillag ott van, s búcsujárni mégyen.
M.: a végl. szövb.
5. E.: gyászszekér
M.: gyászkocsi
6. E.: Rajta Toldi Miklós (*a vas földél*) vasboríték alatt
- 7—8. E.: Bencze a szekér oldalon,
Görnyedve, mint kőből faragott fájdalom.
M.: a kocsi-oldalon,
Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.
36. vsz. 1. E.: *Gyűl a nép...*
M.: S gyűl
6. E.: Mostan *vissza* (aláhúзва) M.: (nincs aláhúзва.)
8. E.: fődeles *szekérbe*
M.: szekérre
37. vsz. 2. E.: *Csak négy marad égve,* mintegy kalauznak,
M.: Csupán négy (*marad ott*) *világít* — jav.: világol
- 3—4. E.: *S mint valamely erdő az özönvíz alatt,*
A nép nagy sötétből elborítva marad.
M.: Melly a Nagyaluba vivő úton halad,
Míg a nép sötétből megborítva marad.
5. E.: Könybelábadt szemmel (*újára bocsátják*) *elnéz*ik a fáklyát
M.: Könybelábadt szemmel *néz*ik e négy fáklyát
6. E.: (*Elnéz*ik a fáklyát) Sötét messziségben, a meddig belátják.
M.: Sötét messziségben
7. E.: *Akkor* csapatonkint
M.: Aztán csapatonkint
38. vsz. 1. E.: *Másnap alkonyatkor*
M.: Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
3. E.: A mellyet az öskert, *egy csapongó széllel*
M.: A mellyet az öskert *fai egy kis széllel* — jav.:
bánatja jelével
4. E.: *Behintett*
M.: *Behinte(nek)* hulló, sárga falevéllal — jav.:
Behinte lehulló
5. E.: Nem jelelte
M.: Nem jelölte

A lap alján: 1848. Márcz. 20.

A második dolgozat végén, az utolsó versszak hátlapján a költő a strofák számát énekenként összeszámolta. Ime a költő jegyzetei:

Strophák jelenleg.

1. ének (41)	—	41
2. ének (26+)	♣	36
3. ének (46)	♣	46
4. ének (29+1)	♣	30
5. ének (21+)	♣	20 és 17 és 7 rövid
6. ének (38)	♣	38
			2
	(201)		211 és 17+7 rövid

<i>Az első Toldi</i>				209
<i>ez több —</i>				2 + 17 + 7
<i>Tehát mintegy 232 stropha terjedelem</i>				
<i>kettesével 116. lap.. —</i>				
<i>+ Cím, énekek kezdete és vége.</i>				
<i>Str. (Strófa)</i>	<i>lap.</i>	<i>str.</i>	<i>lap</i>	
209,	150,	232,	166 ½	
	15			
11	600			
	232			
	209	34	800	166
	209			
	1390			
	1254			
	1360			
	1254			
	—106			

A kézirat végén, külön kisebb lapon a

Végyszó.

(Kiadások: 1859. ÖK., közlik, 1872. is e címmel : *Végyszó*. Az első kiadáshoz. ÖM : nem közli.)

Kéziratán eltérések a végleges szövegtől :

I. bekezdés. 3. mondat végén napfényre (jött) került.

*5. mondat nem mint a (jelen) (a margón:) a divó izlés
igényeinek megfelelőt
de mint egy más (hangot) korszüleményeit*

II. bekezdés. 2. mondat : De a sir szélén álló (bajn) Toldi

*4. mondat : Ezt én nem annyira Toldiban, mint környezetében
(tűntetém) állítám szem elé . . .*

*III. bekezdés. 1. mondat : Sokat mondhatnék még mind (a főcselekményről)
az egészről,*

3. mondat : Lajos királyt vénebbnek (tűntetni) mutatni fel,

4. mondat : s mentve hiszem (minden) e gáncstól.

Irodalom.

Egykorú ismertetések :

Hölgyfutár (szerk. Tóth Kálmán), 1854. 245. sz.

Greguss Ágost : *Pesti Napló*. 1854. 245. sz.

Toldy Ferenc : *Új magyar Múzeum*, 1854. nov.

Gyulai Pál : *Szépirodalmi szemlé-je. — Budapesti Hírlap*, 1855.
641—657. sz. (Újabbán : *Kritikai dolgozatai közt.*)

Lehr Albert : *Toldi estéje, eszméje és tragikuma. — Uránia*, 1904.
11. sz.

Tolnai Vilmos : *Adalékok A. J. forrásaihoz. — Szent László és Toldi
estéje keletkezésének időrendje. — IK*. 1902. 257—262.

Az egyes részekről:

— w. j. (Waldapfel János) a sírásás jelenetéhez olvasott hasonlót Grimmelshausen *Simplicissimus*-ában (egy remete ás sirt magának); de nem erőlteti a hasonlóságot. (*EPhK.*, 1911., 508. l.) — Várdai Béla a pusztulás rajzához s Toldi alakjához hasonlóknak találja Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* c. elbeszélésének egyes vonásait. (*It.*, 1935.) Lehr Albert Vörösmarty *Ősz bajnokának* hatására ismert: megvan a hírhozó lovag, „A hadjáték pompájában Két hős ifju áll”, Toldi megjelenése kámzsában, diadala. — (Az iskolai kiadásban) Szinyei Ferenc V. G. *Arany életrajza* első kötetének bírálatában igazat ad Lehrnek: a két ifju harca hosszan le van írva Vörösmartynál, a hírhozó lovag beszél is Toldival, Toldi itt is ivással erősíti magát, a viadaltéren a nép nevetne rajta, ha nem félné tőle. (*IK.*, 1929. 232. l. jegyzete.)

Marót Károly: *Arany műhelyéből.* — (Az özvegygel való kalandról). *IK.* 1916. 171—179. l.

Marót Károly nem érzi helyénvalónak, hogy a király Toldi halál-
os ágya mellett az ő világának, a lovagkornak letűntét emlegeti, s nem
alap nélkül gondolja, hogy ezt Lajos király az apródokon át hozzá be-
rontó s az új műveltséget gáncsoló Toldinak mondhatta az első dolgo-
zatban (*Arany műhelyéből*, *IK.*, 1916. 171—178. l.). Később Bánóczi
Dénes megfigyelte, hogy Toldi *estéjének* cselekvénye szinte ismétlése
Toldinak: mindenikben felingerlés, meg egy-egy diadal a tárgy. (*EPhK.*, XXV. 869—70. l.) De más a környezet, a szín, a hangulat,
ezzel a költő eltünteti a hasonlóságot.

Várkonyi Endre: Párhuzamos helyek az Odysseából. — *EPhK.*, XII.

Az *Estéje* elnevezést Beöthy kölcsönzésnek nézte (*A szépprózai
alb.*, I. kötet, 174. l.) Sinténis K. *Halónak boldog estéje* című vallásos
művéből (ford. Gelei József, 1788.; említi Tompa, 1868. febr. 23.).

Fordítások.

Németre: Kertbeny, Karl.: *Arany's Erzählende Dichtungen*. I. Leipzig 1851

Kolbenheyer, Moritz: Toldi's Abend. — Pesth. 1856.

Szerbre Jovan Jovanovičmáj, — Ujvidék, 1870.

Olaszul: Norsa, Umberto: *La sera di Toldi*. 1931.

Finnül: Manninen, Otto: *Toldin Ethoo*. — Helsinki. 1938.

ME Közpon

MISKO

TARTALOM

<i>Az elveszett alkotmány</i>	5
Jegyzet	221
<i>Toldi</i>	97
Jegyzet	245
<i>Toldi estéje</i>	155
Végszó	215
Jegyzet	269

